UNTO SEPPÄNEN

OTAVA

Klassinen siirtolaisromaani Erkki Tantun mehevin puupiirroksin kuvitettuna näköispainoksena kirjailijan 100-vuotisjuhlan kunniaksi

Unto Seppäsen suurromaani Evakko on koskettava kuvaus siitä kohtalontiestä, joka sodan tullen erotti karjalaiset syntymäsijoiltaan ja kotiseuduiltaan.

Linnoitustöiden tuoma jännitys ennakoi tulevia turman aikoja pienessä kannakselaiskylässä kesällä 1939. Kun talvisota syttyy, alkaa evakkotaival, jonka vaiheisiin kirjailija on syvästi eläytynyt.

Kirjailija ja lehtimies Unto Seppänen (1904-1955) oli Tulenkantajien sukupolven harvoja prosaisteja. Hänet tunnetaan ennen kaikkea humoristina, Karjalan kannaksen huolettomien talonpoikien ja ajuriukkojen elämänpiirin kuvaajana. Professori Kai Laitinen on kirjoittanut teokseen valaisevan jälkisanan.

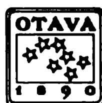
UNTO SEPPÄNEN

EVAKKO

ROMAANI

KUVITTANUT

Erkki Tanttu

HELSINGISSÄ
KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVA

Kuudes painos

Teos ilmestyi ensimmäisen kerran
Kustannusosakeyhtiö Otavan julkaisemana 1954

Painopaikka:
Otavan Kirjapaino Oy
Keuruu 2004

ISBN 951-1-19375-9

1

Nikkasen Aato oli juuri noussut aterialta ja katseli tapansa mukaan tuvan ikkunasta pilvien säällistä enteilyä Kuultavaisen yllä; tuolla järvellä oli kuin oman vetensä heijastama nimi. Hän näki samalla, miten sotilashenkilön ohjaama moottoripyörä kääntyi äkisti maantieltä lyhyelle mäkikujaselle, joka täällä päätyi asutulle ja osin viljellylle petäjikkökankaalle — samalla se lähestyi hänenkin taloaan.

Aato lähti samalta seisomaltaan ulos ja virkkoi lyhyesti:

— Vieras näkyy tulevan . . .

Kun hän hetken kuluttua palasi, otti hän ovensuun naulasta rihmarullassa riippuvan avainparin ja jäi katselemaan, minne hänen hattunsa oli joutunut. Tällä aikaa tupaan jääneet jo olivat vilkaisseet kellervälle kujaselle, jonka pehmeään hiekkajauhoon moottoripyörä oli jättänyt kummallisen vastahakoisen taikka oikeastaan vauhkon vanan.

— Kuka? En ehtinyt tuntea? tiedusti talon Ulla-emäntä kädet hupaisan uteliaassa puuskassa vartalon tukevalla vatsakumpareella.

— Hän on naapuripitäjän aluepäällikkö ja sanoi haluavansa tarkastaa seuratalomme.

Nikkasen Aato oli Kuultavaisen maamiesseuran esimies. Sen talo kohosi hänen kotipeltojensa takaisella kankaalla vielä keskenperkuisen urheilukentän laitamassa.

Astellessaan hetken kuluttua avaimineen moottoripyörän uurtaman tuoreen jäljen tuntumassa Aato aprikoi, mitähän

asiaa vieraalla oli. Vaistomaisesti hän sen tosin aavisti: arvatenkin majoitustiedustelu — mutta kenelle? Sanomalehdessähän oli tiedoitettu armeijan suurista sotaharjoituksista elokuussa Viipurin itäpuolella, ehkäpä silloin tarvittaisiin heidänkin seurataloaan; myöskin hän oli keväämmällä lukenut yleisestä ylioppilaskokouksesta Helsingissä, missä oli tultu päättäväiseen yksimielisyyteen vapaaehtoisesta linnoitustyöstä; samassa tilaisuudessa oli selostettu Kannaksen merkitystä puolustusnäkökannalta katsottuna.

Tuntui jollakin tavoin hätkähdyttävän juhlalliselta ajatella, että muualla oli puhuttu heidän Kannaksestaan vieläkin isommittain: koko isänmaan Kannaksesta.

Hän oli silloin leikannut tuon selostuksen Maatalouskalenterinsa väliin ja muisti selvästi sen lopun, sillä siksi usein hän oli sitäkin vilkaissut tuota kirjasta lehteillessään. Siinä sanottiin: »Melkein sietämätön jännitys on lauennut ja Suomen kansa on tahtonut näyttää yksimielisen voimansa työssä.

Näkemiin — rajalla!»

Keväällä, talvisäitten kohmeen jälkeen, kirkonkylän järven rantatienoita oli jo varustettu kivenjärkäleitten riveillä ja jyrkkäseinäisillä kaivannoilla, mutta tuon työn olivat sotilaat suorittaneet. Heidän puuhiaan oli seurattu uteliaina, jopa hiukan myhäillenkin — ehkäpä sen vuoksi, ettei vaistomainen pelonvavahdus olisi näkynyt liian selvästi.

Jos nyt tosiaan heidänkin kyläänsä saapuisi vapaaehtoisia, jotka olivat tuon 'näkemiin-rajalla' -huudahduksen kokoamia, olisivat he kyllä yksimielisinä vastaamassa: »Terve tuloa!»

Tällaisissa mietteissä Aato avasi seuratalon oven ja ohjasi sananjalkaa tuuheilevalla kentällä odottaneen upseerin kuihtuneelta tanssisunnuntailta tuoksuvaan avarahkoon saliin, jonka näyttämöllä kolme ryhmitettyä tuolia yhä vielä muistuttivat taannoisista soittajista ikäänkuin nämä olisivat poistuessaan kohentaneet istuimiensa asentojen tarkoituksellisuutta: hei, jatkuvaa tanssivaa huolettomuutta!

Aluepäällikkö mittasi salin venytetyin askelin, käväisi näyttämöllä, pukuhuoneessa, ravintolassa, tähyili ulkorakennusta, meni sitten raskaasti lukitulle syrjäovelle ja sanoi hymähtäen:

— Avataan tämäkin.

— Kunpa sinne ei olisi unohtunut ketään viime sunnuntaista...

Aaton purettua poikittaisen salpauksen auki he katselivat hetkisen vakavana murjottavaa putkaa ja kalteroitua katonrajaikkunaa. Vieras päivitteli:

— Kaikkea pitää ollakin — putka seuratalossa!

— Muuten emme olisi saaneet rakentaa koko taloa. Juuri teidän pitäjänne poikia vartenhan tämä on olemassa, koska he käyvät aina näillä main remuamassa. Miten ihmeessä teikäläiset ovatkin niin pahoja tappelupukareita. Heillä pitäisi olla kerrankin oikea vihollinen eikä aina vain rauhallisia naapureita, niin eivätköhän saisi tarpeekseen.

— Eipä heiltä sellainenkaan mahdollisuus puuttune, jos naapurimme viholliseksi ryhtyy.

— Mitä arvelette nykyisestä tilanteesta? kysyi Aato ikäänkuin ohimennen, mutta tarkasti vastausta odottaen.

— Eipä siitä yhdessä hengenvedossa pysty mitään sanomaan. Katson asiaa vain oman ammattini kannalta. Entä mitä isäntä itse ajattelee, kun vieras lentokone jyrisee Suomen puolella, kuten viimeksi Uudenkirkon ja Koiviston yllä. Sitä samaa ajattelen itsekin.

— Vain vaihtokopekkana olemme suurissa kaupoissa, kun ne päätetään. Unohdin ihan kysyä, mihin tätä taloa tarvitaan?

— Tänne majoitetaan linnoittajia.

— Sitä vähän arvelinkin. Kyllä tänne miestä sopii. Kaivoa ei tosin ole, mutta naapurithan ovat lähellä — oma taloni ja Havian Riston tuolla sekä Määttäsen Yllön sen vierellä. On kolme kaivoa, kyllä niiden kylmä riittää vaikka hevosia juottaa.

Harvakseen keskustellen talon käytöstä miehet palasivat moottoripyörän luokse.

Sitä katsellessaan Aato muisti tänä alkukesänä lukuisasti kylänsä läpi hyrisseet armeijan ajoneuvot sekä erään salaperäisen auton, joka melkein mateli jokaisena päivänä mennen tullen kylän läpi vain jalankulkijain kävelyvauhtia ja tarkkaili maantiellä liikuskelijoita.

Saavuttuaan tupaansa Aato jätti tyttäriensä Sirkan ja Elvin huoleksi seuratalon siivouksen ja kertoi, mitä hän oli aluepäälliköltä kuullut. Tytöt ilahtuivat suuresti ja tempautuivat heti touhukkaiksi aivankuin he olisivat jo nyt nähneet ja kuulleet mäkensä miehiä kuhisemassa. Mutta Aato koetti rauhoittaa heitä selittämällä, että olihan juhannukseen asti vielä aikaa. Emäntä sensijaan jäi mietteisiinsä ja kysyi Arvolta, alkutalvella sotaväestä vapautuneelta pojaltaan:

— Eivätkö nuo joen rantaniittyjen piikkilanka-aidat meille sitten muka riitäkään?

Arvo naurahti ja innostui selittämään:

— Eivät... eivät... joukkueenjohtajamme mainitsi tankkihyökkäyksien nopeutta selvitellessään, että jos esimerkiksi venäläinen heittäytyisi viholliseksi ja ajaisi aamulla tankkeineen Rajajoen yli, ehtisi se jo murkinoiksi Viipuriin. Tuollaisen mahdollisuuden varalta on rakennettava esteitä, sillä muu ei pidätä.

— Kuka heitä tietää. Onhan monenlaista tässä maailmassa... huoahti emäntä ja alkoi neuvoa seuratalon siivoukseen yrittäneitä tyttäriään toisiin touhuihin.

Aluepäällikkö oli tällä aikaa kääntänyt pyöränsä ja valmistautui lähtöön. Mutta eteen avartuva maisema pysähdytti hänet kuitenkin vielä hetkeksi näkyjensä hivelevään rauhaan, joka henki ainaista sunnuntaita ja nyt juuri lisäksi alkukesän pehmeää hymyä.

Kuultavaisen kylän pellot ja rantaniityt levisivät aidattuine sarkoineen pitkänomaisen järven perukassa, jonka erään nurkkauksen raatissuolta ahdasuomainen laskujoki aloitti vaelluksensa hitaasti meren avaraa syliä kohti. Ylemmille kangasmaille

loivaisesti nousevalla rinteellä kaartava, asemalta tuleva ja naapuripitäjän vanhalle Pietarinvaltatielle menevä maantie yhdisti kylän lähiseutuihin.

Asumukset ulkorakennuksineen olivat ryhmittyneet eteen avartuvassa maisemassa sopuisalta näyttävään naapuruuteen maantien kahden puolen. Niissä oli harmaita, itseensä sulkeutuneita tupavanhuksia, jotka tuudittelivat umpipihojensa sylissä menneitten aikojen uneksi muuttuneita muistoja. Korkeita kuusitorneja käpykelloineen kohosi niiden vartijoina ja varjostojen luojina. Enemmistönä näkyi kuitenkin ryhdikkäitä, maalinuttuisia taloja, joiden ympärillä puutarhat myhäilivät lehvistöjään levitellen. Lisäksi eroittui haikeita, rappeutuneita huviloita torneineen ja lasikuisteineen sekä himmentyneitä, yksinäisiä huvimajoja nurmen kamartamien kivijalkojen lähettyvillä, sellaisia, joiden tienoilla nuorta ihmistä alkoi ikäänkuin itkettää, ties mistä syystä.

Kuultavainen oli ollut vuosisadan alkupuolesta ensimmäisen maailmansodan loppuun asti varsin suosittu pietarilaisten kesänviettokylä, jossa oli sijainnut jopa iso sanatoriorakennusten ryhmäkin. Siitä eräs monikymmenhuoneinen rakennus toimi parhaillaan emigranttien täysihoitolakouluna, jota Kansainvälinen Punainen Risti avusti.

Järveltä huokuva viileä ja laaja ilmanhenki yhtyi kylän yllä sen takaisilta korkeilta kangasmailta hohtavaan kuuman pihkan ja hiekan tuoksuun, jota oli kevyt ja suloinen hengittää.

Tätä näkyä nyt parhaillaan katselevan vieraan silmiin kohosi lisäksi sisäisenä kangastuksena vielä kohoamattomien kiviesteiden vyöte lähitienoolle merkiksi, että kylän sunnuntaitunnelma oli loppunut ja että se oli nyt yhdistyvä uneksivasta autereisuudestaan kylmään ja kovaan aikaansa.

Hän kiristi ilmettään ja oli juuri polkaisemaisillaan pyöränsä lähtöön, kun äskeinen isäntä saapui kirves kainalossaan mäelle ja mainitsi lähtevänsä uudismaalleen. He jäivät vielä hetkeksi keskustelemaan raivauspalkkioista, jotka olivat viime vuosina

lleet auttamassa Kannaksen peltoalan laajenemista aivan yllätivässä määrin.

Mutta pian puhe kääntyi linnoitustöihin ja Rajan Turvaeräykseen. Samassa Aato kysyi:

— Entä me? Onko liityttävä joukkoon?

— Me täällä asujat olemme kukin kohdaltamme jo linnoitus sinänsä. Vapaaehtoisia ilmoittautuu jatkuvasti täälläkin, mutta pääasiassa kaupungeista — Viipurista, Käkisalmesta ja Sortavalasta. Paljon myöskin maaseudulta, mutta heitä ei jätetä kotikylään, vaikka siellä linnoitustyömaa olisikin. Vieraalla paikalla pysyy puhti parempana...

Koska oltiin niillä main, missä leikillä oli aina oma avara sijansa asiallisenkin puheen lomassa, päätti Aato lopettaa vähin erin harventuvan keskustelun samaan aiheeseen kuuluvalla iloisella solmulla, tiedustaen kuitenkin ensin varmuuden vuoksi:

— Oletteko kuulleet mitään kirkonkylämme sepän isänmaallisesta puheesta, jonka hän piti pajansa edustalla ratsailta laskeutuneelle korkeitten upseerien retkikunnalle?

— Tuskin, antakaahan kuulua!

— No niin. Kirkonkylän seppämme on vanha Kyyrölän reserviläinen, jonka monet otteet ja tempaisut räiskyvät vieläkin silloista puhtia. Kun hän eräänä päivänä näki pajastaan, että sen kengitystantereelle oli ilmestynyt eloisa upseeriryhmä, joka halusi tarkistuttaa hevostensa kaviot, kohahtivat hänen entiset reserviläisverensä. Sinä hetkenä hän tempasi isoimman moukarin käteensä, asteli upseereiden eteen, heilahdutti asettaan rintapeltojen suuntaan, missä sotilaiden pystyttämien tankkiesteiden kivet riveilivät ja kajahdutti kaikkein sotaisimmalla äänellään tervehdyspuheen, jota näillä kansanopistonkin mailla pidetään parhaana, mitä ikinä on kuultu: »Has' sun pojat! Sirku pois! Suomi on suuri ja voimakas!»

Upseerit riemastuivat erikoislaatuisesta tervehdyksestä ja [illegible]htivat sikaarin sepän suuhun. Muitakin kuuntelijoita oli

lähellä ja näillä kylin kertaillaan nyt sepän juhlapuhetta kuin rehvakkaa muotilaulun säkeistöä.

— Pistänpä tämän jutun tarakalle ja vien mukanani meillekin, kerrassaan kelvollinen kerrottavaksi, myhäili aluepäällikkö ja polkaisi sytytyksen pyöräänsä.

Muutaman tuokion kuluttua sen lähtörytinästä jo kolme miestä seisoi katselemassa äänekkään ajoneuvon pyörtämistä maantielle: Aaton lähinaapurit Määttäsen Yllö ja Havian Risto olivat nähneet vieraan käynnin ja astelleet kumpikin taholtaan huomaamattomasti tämän luo. Nyt he tiedustelivat, mitä käynti merkitsi. Ison yhteisriihen jyhkeydellään vielä vankistaman kotimäen isännät seisoivat siinä nyt kuin konsanaan neuvotteluun kokoontuneet päälliköt.

Yllö, vanhin heistä, oli elävä muisto niiltä ajoin, jolloin myöskin Kuultavaisesta ajoi miehiä aseman ajuripuomille. Yhä vieläkin hän piti päässään venäläismallista vuraskaa — korkeata ja pyöreäkupuista lippahattua, joka lopulta oli kaikkien säitten palvaamana muumioitunut vertaansa vailla olevaksi nähtävyydeksi, semminkin, kun sen alta lisäksi valui ukon pitkä, harmaa niskatukka kuin itikkahursti. Yllään hän piti kesät talvet melkein saappaanteriin ulottuvaa mustanvoipaa päällysnuttua, joka oli vyötetty vanhalla aisaremmillä. Hän oli asussaan kerta kaikkiaan oikea kylävossikan muistopatsas hiukan kumaraista asentoaan myöten. Vieraan oli vaikea päästä perille Yllön puhetavasta, sillä se oli yksikseen höpöttelyssä pehmentynyt ja nieltynyt vain sanojen kummallisiksi alkumääkäisyiksi.

Kylän kaunein näköala Kuultavaiselle avautui Yllön rinteeltä ja ikkunoista. Nuorisoa kerääntyi sinne sunnuntaisin usein vain katselemaan ja hiljaa puhelemaan. Talon järvenpuoleisessa seinustassa kiilteli laaja lasikuisti. Ukko oli sen aikoinaan rakennuttanut erään venäläisen kesävieraan mielihalusta eikä päässyt senjälkeen enää tuosta herrasta eroon — niin ihastunut tämä oli ollut Kuultavaiseen ja kuistiin.

Yllö oli nykyisekseen leskimies ja eleli emännätöntä taloaan

kaksoispoikiensa Samun ja Salun kanssa, joista edellinen oli lapsihalvauksen ruhjaisema ja jälkimmäinen pienuuttaan poikaselta näyttävä. He pitivät talonsa siistinä ja tekivät vuoroon kaikki naisväen työt. Yllön varsin moniin omituisuuksiin kylä suhtautui hyväntahtoisesti ja hymyili kaikki anteeksi.

Keski-ikäinen Havian Risto oli vanttera ja sisukas pienviljelijä. Hän kuului kylän kirvesmiesten porukkaan, joka kävi tekemässä urakoita lähiseuduilla, väliin Viipurissakin asti. Hän oli tänä kesänä kylvänyt maansa sokerijuurikkaaksi ja koko kylä odotti tulosta seuratakseen uutena kesänä esimerkkiä, jos se olisi otollinen — Antreaan oli perustettu raakasokeritehdas, joka oli myös näillä main innostuttanut vähäistenkin peltojen viljelijöitä yrittämään satoa. Risto oli muuten järeänpuoleinen mies ja hymyili vain katseellaan. Hänen Aina-emäntänsä oli synnyttänyt kaksi lasta: Viljon isää ja Airan itseään auttamaan. Tytär oli vuosi sitten päässyt ripille, pojan vuoro oli nyt syksyllä. Heidän touhukkaat ja vaaleat olemuksensa sointuivat ehyesti tämän mäenkohdan kyläkuvaan.

Näistä kolmesta pitkä ja hoikka Nikkasen Aato oli jo yksin luontevalta elehtimiseltään ja ryhdiltään mäen ilmetty etuisäntä. Hän oli rajanaapurinsa Havian Riston ikäkaima viidenkymmenen kynnyksellä ja oli uurastanut itsensä tänne toisesta päästä kylää, jonka eräästä pienestä mökistä hän jo nuorena oli lähtenyt muurariksi ja kirvesmieheksi huvilarakennuksille.

Kun sitten Kannaksen hoitokunta alkoi 1920-luvulla myydä isännättömiksi jääneitä venäläishuviloita, osti hän tältä mäeltä hyvän hirsihuvilan, muunteli sen talonpoikaistaloksi, mutta jätti ison lasikuistin, pystytti vähin erin tarpeelliset ulkorakennukset aina pajaa myöten, lisäili maitaan ostelemalla, vaihtamalla, perkaamalla ja vuokraamalla niin että hänellä oli kyläläisiin olosuhteisiin katsoen melkoinen pientila, josta hän oli jo palasen myynytkin, tosin vain kuivan kangasmaa-alueen maamiesseuran urheilukentäksi.

Älyllisesti Aato eroittui melkoisesti kyläläisistään, jotka oli-

vat yleensä hyvänahkaisia ja vaatimattomia pitäjän seläntakuisia, muttei pyrkinyt mihinkään keulaan eikä pukaroinut puolueessa. Maamiesseuran esimiehenä hän tosin hiukan erottui toisista, mutta sekin lankesi kuin itsestään, sillä seuratalon naapurina hän oli sen paras vaalija ja samalla myös seuran toiminnankin johdattaja.

Aato oli ehtivä mies. Omien töittensä ohessa hän touhusi pakolaiskoulun kirvesmiehenä ja tulkkina, monien metsäpalstojen vartijana, lähikylien ja omansa muurarina milloin tarvittiin, järvenpäänsä innokkaimpana kalastajana, saman mäen laitamassa asuvan kesänviettäjän huvilavahtina, palstanhoitajana ja viljelijänä, lisäksi hän oli uskaltautunut monenlaisiin pienviljelyksen kokeiluihin, joita hänen Arvo-poikansa sitten kehitteli edelleen, lähinnä hedelmänjalostuksessa ja mehiläishoidossa.

Kaiken lisäksi Aato oli synnynnäinen seuramies — iloinen, suorastaan veikeä, ystävällinen ja sovinnollinen sekä aivan kuin itsestään ensimmäinen, sillä hänen ympärillään tihitti näkymätön johdattavan säteilyn kenttä. Jos hänet olisi puettu frakkiin ja viety jonkin suurjuhlan piiriin ja kuhinaan, olisi hänen hieno profiilinsa ja ylväs ryhtinsä ihmetyttänyt ketä hyvänsä. Oli selvää, että Aatolle sopi myös viina ja hän käytti sitä varsin useinkin. Se pusersi hänestä kuitenkin ilmoille vain elämäniloa, toisten ymmärtämistä ja naureskelevaa vapautuneisuutta. Hänellä oli paljon ystäviä. Yksi heistä oli saman mäenrinteen huvilassa lomiaan viettävä Pekka Mannonen, hänestä muutamaa vuotta nuorempi sanomalehtimies.

Maantielle kaartaneen moottoripyörän hurina oli jo sammumaisillaan kuulumattomiin. Vain joltakin mäeltä se vielä pärskähti ilmoille kuin eksynyt kaiku.

Aato kertoi nyt naapureilleen, mistä oli kysymys: kylään saapuisi juhannukseksi vieraita läntisestä Suomesta — maan myllertäjiksi, kivien viertäjiksi, linnoittajiksi.

Kuulijat jäivät miettimään hiljaisina tuota asiaa. Vain silloin tällöin he lausahtivat jonkin harhailevan sanan.

Kaikki käsittivät joutuneensa syrjäkylänsä rauhasta kiusallisen lähelle jotakin, millä ei ollut nimeä, mitä ei vielä nähnyt, vaan ainoastaan vaistosi kuin etäisen ukonilman nousun. Sen tunsi mielessään ja koko olemuksessaan painostuksena. Samoin he käsittivät, ettei kenelläkään ollut nyt oikeutta antaa tuollaiselle tunteelle nimeä, ei sen vuoksi, että se olisi kuulostanut pelkuruudelta, vaan siksi, että se olisi jäykistänyt heidät ennen aikojaan pitkään ja tyhjään tapahtumien odotukseen. Totuutta päin käännähtämisellä oli oleva oma aikansa . . .

Näillä main tunnettiin ja kuultiin sen tulo herkemmin kuin muualla — ainaisena, voimistuvan miljoonakaupungin kohinana eikä tuo ääni ollut koskaan täältä loitonnutkaan.

Suurkaupungin liepeen rajaseudulla ihminen on herkkä tuntemaan, sillä hänen allaan on kaikuisa kamara kertomassa totuutta, jota ei voinut hetkeksikään unohtaa.

Raja uhoaa aina jännitystä. Se on kuin lepäävä jättiläiskäärme, joka havahdutettuna ponnahduttaa kiemuransa auki ja matelee tuhoavaa jälkeä. Sitä ei ole hyvä herättää. Siksi rajan läheisyydessä vallitseekin aina pidättyväisyyden pakko. Mutta ymmärtäisiköhän vieras sen? Niin lamauttava ei kuitenkaan rajan uho ollut, että se olisi pystynyt kuolettamaan puolustautumisen tahdonkin, ei, se vain piti tämän vauhkottomana ja selvänäköisenä, todellisuudentajuisena.

Pelkäsivätkö nämä mäellään nyt aprikoivat miehet sitä liikaa hälinää, joka saapuisi linnoittajien mukana kylään? Tuskin. Heitä vain arvelutti, käsittäisivätköhän täkäläisiin oloihin tottumattomat vieraat, että rajaseudulla oli oltava hiljalleen. Kaikki mielenosoituksellinen meluisuus oli täällä vaarallista ja turhaa. Rauhallisesti tehty työ esitti näillä main paremmin voiman ja elämänhalun uskottavuuden kuin meluisa elehtiminen. Osasivatkohan nuo innostuneet ylioppilaat ja vapaaehtoiset linnoittajat oikealla tavalla ymmärtää paikkakuntalaisten tervehtivän toivotuksen, jos nämä sanoisivat: »Ottakaa asia yhtä vakavasti ja arvokkaasti kuin on tämä kamara, johon lapioillanne

kosketatte, sillä siihen leviää koko isänmaamme arin hermosuonio.»

Kun tuulen korkeilta mäiltä lennättämät moottorinpyrähdysten äänet olivat lakanneet kuulumasta, huitaisi Yllö kädellään ikäänkuin tervemenon hyvästit, kääntyi kujaansa päin ja puhahteli:

— Mylläkkää, mylläkkää, ei mittää muuta ko yhtä mylläkkää, kaike kesästä mylläkkää . . .

Tottahan Yllön tohahdus olikin.

Kylään oli näet saapumassa jo muutenkin kaksi melkoista työmaata, joista toinen oli tuova miehiään aivan kohta puolin touhuunsa. Oli perustettu useitten kuntien keskeinen sähköyhtiö ja sen linjan veto oli kulkeva kylän taitse. Kuultavaista varten oli jo ajettu pylväitä tienvarteen ja rantaan pystytettiin parhaillaan muuntajaa uudeksi torniksi vanhojen, romahtamaisillaan olevien huvilatornien lähettyville. Täällä saatiin tosin sähköä omapitäjäläiseltä yrittäjältä, mutta kun liittyminen uuteen, suureen yhtiöön oli todistettu kannattavammaksi ja sähkön saanti läpivuorokautiseksi — jollaista se ei nykyisellään ollut — oli talo toiselta merkkiydytty uuden yhtiön tilaajiksi; oli ikäänkuin turvallisempaa kuulua isoon verkostoon ja tuntea sen laajalle ulottuvaa voimaa.

Kesemmällä oli myös alkava melkoinen vedenlaskuhanke, taikka oikeastaan pantava meneilleen. Se lähtisi Kuultavaisen joensuusta ja perkaantuisi jokea pitkin toiseen järveen ja sieltä edelleen eri vaiheissa mereen. Joenniskan pieni kylämylly oli jo ostettu purettavaksi uoman laajentumisen tieltä.

Näiden työmaiden lisäksi kylän hiljaisen sunnuntaitunnelman pohjukkaan oli nyt siis tulossa myös linnoittajien joukko. Eipä ihme, jos Yllö olikin ennustellut mylläkkää.

— Kunhan vaan eivät sotkisi peltojamme, epäili Risto puolestaan.

— Tuskin. Eiköhän esteitä laiteta niihin kohtiin, missä pyöräpojat aina kesäisin ovat harjoitelleet, arveli Aato.

— Kyllähän heille tietysti on paikat jo katsottu. Tulkoot, kunhan eivät toisi pahoja tapoja mukanaan, murahti Risto aivan kuin olisi pelännyt tyttärensä puolesta.

— Eivät tuo, ole huoletta.

— Mistä sen tiedät?

— Miksen tietäisi. Kun he tulevat, tuovat he mukanaan parhaan itsensä. Oletko milloinkaan kuullut, että työtä tehtäisiin vapaaehtoisesti juuri muille kuin sukulaisille tai omakyläisille. Me olemme heille nyt sukulaisia ja omaa kylää, isoa omaa kylää — isänmaata. Usko pois, Risto, että asia on näin!

Tuon sanottuaan Aato lähti jatkamaan alkuunsa takertunutta matkaa.

Mäen ylätien reunassa vastapäätä Yllön rakennuksia kohosi pienen petäjikön hämärässä talviasunnoksi muutettu kesähuvila, jossa entinen pietarilainen tehtaanvirkailija vietti vaimonsa ja mykistyneen tyttärensä kanssa hiljaista emigranttielämää ystävällisen kylän auttelemana. Jotkut kaukaiset sukulaiset olivat toimittaneet hänelle Ruotsista kutomakoneen, jolla hän valmisti lähitienoon kauppiaille sukkia näiden langoista.

Jonkin matkaa tästä hiljaisesta rakennuksesta, mutta tien toisella puolen avartui järven suuntaan laaja viljelysaukeama. Siinä keskikylän pellot alenivat loivasti rantaan pitkine sarkoineen. Tämän maisemankohdan ylimmässä reunamassa sijaitsi myös huvila, jonka Pekka Mannonen-niminen sanomalehtimies omisti sukuperintönään ja johon kuuluvat maat Aato oli saanut käyttöönsä. Sen takaisen metsikön läpi pilkoitti venäläisen pakolaiskoulun valkeaksi laastittu seinä ja kuului vuohien mäkätystä. Huvilarinteen viertä reunusti tuuhea koivikko, jonka laajoissa lehvistöissä muurahaisten kirvalaitumet ja lypsytarhat sijaitsivat.

Mennessään huvilan ohitse Aato huikkasi pihalla puuhailevalle ystävälleen:

— Joko tänä iltana lasketaan?

— Kokeillaan vaan! kajahti vastaukseksi.

Heillä oli yhteiset verkot...

Aato oli uusimmaksi raiviokseen tappanut kylämyllyn ja hakalehtojen takaa tiheän viidan, jonka mehevä maa tuoksui selvää voimaa kaiken katteensa alta.

Sitä lähestyessään hänen oli ylitettävä myllypuro rysänpitäjien porrasta pitkin. Myllypihan viljanukkaiselle tantereelle hän seisahti hetkeksi katselemaan tummanvihreän rehevyyden keskessä iloisesti pärskyilevää koskenpenikkaa, joka tietämättään temmelsi viimeistä kesäänsä. Elokuussa myllyn purkaminen oli alkava, samoin kosken perkaus ja uoman leventäminen.

Aaton parhaillaan katselema joenkohta oli kuin laulu, johon latvustojen tuulihyräily pehmeästi yhtyi. Minkäänlainen liian väkevä pauhu ei myllertänyt kosken ääntä yhdeksi samaksi kohuksi, vaan sen eri räiskeet erottuivat selvästi omissa sävyissään.

Kesäiltaisin kylän nuorisoa kerääntyi uomalehtoon uneksimaan ja laulamaan. Tämä oli myös pyykinpesijäin mielipaikka. Myllyntakaisen kankaanryntään hiekkahaudoissa istui kuumina päivinä reumatismiaan parantelevia entisiä kuskipukkien kuninkaita, vanhoja ajuriukkoja ja usein liittyi heidän seuraansa Mannonenkin, kylän yhteinen ystävä ja kesävieras.

Tunnettu taidemaalari oli kerran ihastunut tähän myllymaisemaan ja hänet nähtiinkin sinä kesänä usein myllyn lähettyvillä telineineen, kankaineen ja paletteineen. Mannonen oli ostanut häneltä vanhaa myllyä ja sen veteen kellahtunutta ratasta kuvaavan hiilipiirroksen ja lahjoittanut tämän Aatolle, joka käsitti sen saaneen nyt aivan erikoisen muistoarvon.

Täällä myös lähde juoksutti vettään pitkin puukourua puron rantaan, jota kattoi sitkeä, aina märkä nurmi.

Koko tämä maisema oli ollut kesäisin harjoittelevien pyöräpoikien usein käymä taistelumaasto ja lepäilypaikka ja näille tienoin Aato nyt oletti linnoittajienkin ryhtyvän pystyttämään esteitä, koska joentakaisille niityille oli jo vedetty taajaan piikkilanka-aitojen sokkelikkoja.

Aatosta tuntui oudolta kuvitella, ettei tätä kaikkea nyt parhaillaan näkyvää enää syksyllä näissä hahmoissa olisikaan. Kylähän on yleensä vähin erin muodostunut kokonaisuus eikä mikään siinä ole niin erillistä, että sen voisi kivuttomasti siirtää pois. Ihan koski, kun ajatteli myllytienoota muuksi muutettavan. Uudet lapset eivät saisi enää silmiinsä tätä kauniisti levittäytyvää kuvaa, jos he kuulisivat sanottavan: »Kävin Kosen tuuheikossa katsomassa veden vilinää, siellä, missä luonto tuhlasi kaikkeaan ihmisen iloksi.»

Edettyään myllypihasta Aato joutui lähiniityllä piikkilankojen saarrokseen. Vähäinen polku johdatti hänet kuitenkin salaa purettuun aukkoon. Hänen työpuseronsa helma tarttui siihen ja sitä irroittaessaan Aato koki merkillisen tunnesävähdyksen: siihen ikäänkuin sisältyi täällä usein kaikuneen ampumisen muistamisessa säikähdys yllätetyksi joutumisesta; hänet oli yllätetty, hän oli nyt juuri joutumassa kiinni, avuttomana; joku uhkaaja muodosti ja saneli parhaillaan hänen kohtaloaan, itsensä voimatta muuta kuin vapisevin sormin nyhtäytyä irti parista sisukkaasta piikistä lukemattomien toisten odottaessa jo vuoroaan.

Illansuussa Aato kävi Mannosen Pekan kanssa laskemassa verkot ahventarhojen aidoiksi.

He keskustelivat veneessä laimeasti viime päivien maailmantapahtumista ja Mannonen noiduskeli, että vaikka hän oli lähtenyt lomalle rauhalliseen järvenpohjukkaan karkuun kaikkia kannunvalantoja, ne olivatkin täällä jo vastassa odottamassa. Häntä näet ahdistettiin monenlaisilla kysymyksillä kylän miesten ojanreunakäräjillä ikäänkuin hän olisi ollut hyväkin kaukonäkijä, vaikkei hän luonnollisesti tietänyt muuta kuin sanomalehtien tavallista sisältöä, josta sitten piti koettaa tulkita todennäköisiä tulevia tapahtumia.

Sen, mitä hän vaistomaisesti aavisteli ja mitä hän oli omaksi vakaumukseksen kaikesta kuulemastaan ja lukemastaan seulonut, hän kätki muilta ja osallistui näennäisesti toisten optimis-

miin. Toisenlainen asenne täällä rajamaassa olisi tuntunut petokselta.

Noustessaan rantapeltojen polulta kylätielle Aato ja Mannonen seisahtivat hetkeksi kuuntelemaan tienvarteen kerääntyneiden miesten keskustelua.

Ilmeinen maailmanuutisten lietsoma epävarmuus oli vallannut kylän miesväen, koskei se enää malttanut odottaa sunnuntaita, ojanreunakäräjien säädettyä istuntopäivää, vaan kokoontui useina iltoina varsiviikonkin aikana pohdiskeluihinsa. Lisäksi tieto linnoittajien saapumisesta oli aiheuttanut nyt tiettyä levottomuutta.

Joku siinä parhaillaan selitti keskustelleensa aamulla Inosta polkupyörällä käyneen hailikauppiaan kanssa, jolloin tämä oli kertonut merellä pidettävän yhtä mittaa kovia harjoituksia niin että ikkunalasit hyppivät kehyksissään ja kupit putoilivat vanhusten käsistä.

Kuuntelijoiden ilmeet olivat totisia ja tavalliset leikkipuheet oli ikäänkuin nostettu aidalle kuivumaan liiasta tuoreudestaan.

Aato ja Mannonen jatkoivat matkaansa osallistumatta käräjiin.

Mannonen jäi Aatolaan jatkamaan Arvon kanssa eilisiltana keskeytettyä shakkipeliä.

Valoisalta kuistilta oli pelin lomassa tyynnyttävää katsella, miten Kuultavainen hiljaa rakenteli kauniin iltansa näyttämöä auringonlaskun varalle. Tällainen oli lomaa lehtimiehelle. Entä verkkojen nostossa, kun aamu pukeutuisi Jumalan ojentamaan viittaan lintujen laulukulkusten helistessä ja veneen vanan poimujen levitessä vedenpinnan violettiin silkkiin! Silloin unohti hetkeksi kaiken muun kuin mitä oli ympärillä. Satuun nukkuneen kylän uni näkyi myös järvelle asti niinä hetkinä. Sen vaistoilu johdatti pakostakin värisevään herkkyyteen, ympäröivän runon lukemiseen.

Tänä alkukesänä Kuultavaisen maiseman näyttämö oli harjoitellut laajoja punaisia loimutteluja ja niiden himmenyksiä

taivaallaan aivan kuin jotakin suurta, suurta varten, joka oli saapuva joskus kesän takaa. Nytkin pilvet vuosivat verta ja paloivat.

2

Pölyä leijui ikkunoista ja hiekkaa pirskahteli ulko-ovesta, kun Kuultavaisen seurataloa lakaistiin lippujen aamuna taas kuntoon aattotanssien jälkeen.

Sen siivouksenhan Aaton tyttäret olivat estelyistä huolimatta aloittaneet innostuksissaan jo heti aluepäällikön käynnin jälkeen, Arvo oli naulaillut makuulaverit ja levittänyt oljet, mutta mitä lähemmäksi juhannusta ehdittiin, mitä enemmän kukkia kertyi pientareille ja mitä pitemmiksi iltojen valkoiset sillat ulottuivat ruskoittavien pilvien alle, sitä haikeammin kylän nuorisoa vaelsi Aatolaan kysylemään, eikö juhannusaattona vielä saataisi talossa tanssia. Eikä Aato hennonut kieltää, varsinkaan, kun omat tyttäret aina päivien mittaan sitä hänen lähettyvillään kaihoilivat. Olikin saatu lupa sillä ehdolla, että talo oli saatettava kuntoon juhannuspäiväksi.

Ja nyt äskeiset puolenyön tanssijat huiskivat parhaillaan hiukan väsähtäneinä lattioiden puhdistamisessa. Juhannusköynnökset ja nurkkakoivut himmensivät tuoreudellaan pölyn tuoksua ja talossa väreili vielä nuoren tanssin muistoa. Sitä oli oikeastaan sääli huitoa ulos.

Eräs laveria kantava nuorukainen huudahti saliin tultuaan niin tuimasti, että koko seuratalo humahti:

— Nyt on täällä putka ja kasarmi, milloinkahan muuttuvat lasaretiksi ja ruumishuoneeksi!

Tuollainen tuntui liian karmealta ja hänet ajettiinkin pölyisillä lakaisuvihdoilla ulos. Äskeisen huudahduksen kaiku oli

kuitenkin yhä kuuluvinaan jatkuneen hälinän takaa. Tuon tuosta joku katsahti vakavasti lähelläolijaansa ikäänkuin pahoitellakseen, että noin oli hoilautettu.

Kun seuratalo oli kunnostettu, katsahti moni lähtiessään haikeasti taakseen aivan kuin olisi hyvästellyt sinne vieraisiin jalok-siin jääviä muistojaan ja toivonut niiden tapaamista taas entisenlaisina.

Seuratalon kunnostajat jäivät vielä hetkeksi seisomaan mäkikujasten suuhun silmäilemään tuolla ja täällä lehahtelevia siniristilippuja, jotka juhlistivat pihlajankukkaisen kylän varsin ylvääseen kauneuteen.

— Näin soreana päivänä ei kenenkään luulisi pahoittelevan tänne tuloaan, virkahti muuan tytöistä.

Nikkasen Arvo viittasi sakeaa miesjoukkoa, joka oli alkanut alakujasten suulla ojanreunakäräjiensä menon jo aamusta päivin. Hän naurahti:

— Katsokaa, meidän omat linnoittajamme hiovat jo työkalujaan!

Pyhäpukuinen Aato ilmestyi pihalleen juhlallisen ryhdikkäänä ja huudahti mäellä seisovalle nuorisolle:

— Vetäkää viiru kalenteriinne tämän juhannuksen kohdalle!

Hänen sanoissaan oli totinen kaiku, vaikka ne olivatkin tarkoitetut jonkinlaiseksi leikkipuheeksi.

Kun hän saapui portille ja kääntyi mennäkseen seuratalolle, ihmeteltiin hänelle, miksei minkäänlaista vastaanottoa oltu järjestetty kohta saapuville vieraille. Arvo vastasi isänsä puolesta:

— Juurihan teille näytin, että vastaanottokomitea on koossa!

Aato selitti nyt puolestaan, että sellainen oli kyllä järjestetty asemalle, josta linnoittajia hajaantuisi kahden pitäjän kyliin.

— Pojat, eiköhän lähdetä polkemaan ja katsomaan heidän tuloaan! innostui muuan nuorukainen ehdottamaan.

Useita lähtikin siinä samassa pyöriensä noutoon.

Kun he vajaan puolen tunnin kuluttua hurahtivat asemalle ja asettivat pyöränsä laajan torin nurmettuneeseen kulmauk-

seen mahtikoivujen lehväriippujen alle, kattoivat lotat parhaillaan lähettyvillä kahvitarjoiluaan pitkille lankkupöydille, joiden liinoiksi oli viritetty voipaperirullien liuskoja. Muun kaluston joukkoon oli asetettu kukkien juhannuskimppuja lottamerkkisissä maitokannuissa. Jääkäripataljoonasta saapunut torviseitsikko sommitteli itselleen esiintymispaikkaa pöytien taakse, nurmettuneen kellarikummun turviin.

Uteliaita asemaseutulaisia ja kirkolta saapunutta väkeä parveili pyhäasuisina odottamassa kohta alkavaa näytelmää, jonka tapaisia tälläkin asemalla oli esitetty monia. Eräs kerkeäkielinen vanha emäntä selitti vierelleen seisahtaneelle, junaa odottavalle toispaikkakuntalaiselle:

— A miekii uon nähnt täs latsil monellaista miestä ja miehealkuu — uon nähnt vossikkaa, Vennäi herraa, santarmii, solttuu, pietarlaisii orpokotilaisii, ulaanii, kasakkaa, kahta sorttii kaartii — punasta sekä valkijaa, opistolaisii, partiolaisii, suojeluskuntalaisii ja koulupoikii iha pilvittäi, mut linnatekijöi en uo viel ikännäi nähnt!

Vieras virkahti:

— Onhan tällä asemalla sitten ollut historiaa kerrakseen . . .

— On! Kui lienöö ielleepäi . . .

Juna saapui ja seisahti syvään huokaisten aivan kuin sen kuorma olisi tänään ollut tavallista raskaampi. Varmasti olikin, sillä tässä puolenpäivän junassa oli aina vähänlaisesti matkustajia, mutta nyt heitä alkoi purkautua ulos aivan vyörynään.

Tulijat ottivat ensimmäiset askelensa asemalaiturin hietikolla hiukan epävarmasti ja oikoivat vartaloitaan junakankeuden jäleltä. Raskaita sotilasmallisia pakkauksiaan ja matkalaukkujaan kantaen he silmäilivät uteliaina ympärilleen, mutta tavanomaisella asemalla ei ollut ensi katseeksi mitään erikoisempaa antamista.

Samassa kuitenkin välkkyvä torvisto pauhahti soittamaan asematorin kulmauksessa »Kaunis Karjala»-marssia ja suojeluskuntapukuiset miehet kiiruhtivat tulijoiden luo viittomaan

tietä vastaanottopaikalle ja he neuvoivat samalla, mihin kuorma-autoon kukin kuului ja minne pakkauksen voi jo nyt jättää. Autojen sivuun oli kiinnitetty pahvit, joihin oli maalattu majoituskylien nimet.

Sovittautuminen sujui melko joustavasti ja jytkähdellen heilahtivat täyteläisyyttään piukeat reput ja laukut makuuhuopakääröineen autojen lavoille. Pitkän matkan jälkeinen vapautuneisuus kaikui selvästi tulijoiden piittaamattomista, leikinomaisista huudahteluista. Heistä hohti itsetietoista voimaa ja varmuutta: tässä nyt olemme ja laitamme kiviaidat turvaksenne!

Linnoittajien vähin erin keräännyttyä tarjoilupöytien lähettyville soittokunta puhalsi »Karjalaisten laulun», johon kaikki vastaanottajat uteliasta yleisöä ja pojanhulikoita myöten raikkaasti yhtyivät. Heidän laulamistavassaan hehkui vilpitöntä tervetulon toivotusta ja avoimen ystävänkäden ojentamista.

Sekä vastaanottajien että vieraiden puolesta pidettiin lyhyet, nasevat puheet sotilaallisen koruttomaan sävyyn. Sitten tulijat virittivät oman maakuntalaulunsa, jota soittokunta myös myötäili. Sen sanat kertoivat kuuntelijoille Suomen synnyinmuistoja Auran rantamilta. Ensi kertaa moni kuuli täällä »Varsinais-Suomen laulun», joka raskaitten miesäänten kaiuttamana kuulosti ensin melkein kivikirkon virreltä, mutta kohosi sitten kirkkaassa loppusäkeessään voimakkaaseen julistukseen: »Helky, laulu, kaiu, maine, virttä vapauden soi!»

Nuo viimeiset sanat synnyttivät kuuntelijoissa turvallisen ja juhlavan olon, jota sen esittäjien miehekkäät ja vankat olemukset olivat omiaan korostamaan. Suurin osa heistä näytti olevan parhaassa miehuudeniässä. Poikasilta vaikuttavia ei ollut yhtään. Heidänlaistensa arvasi myös saavan jotain aikaankin.

Saapuneita katseltiin tutkivasti: nämä olivat siis tulemisessaan sanoneet julki sen, mikä vastaanottajissa itsessään oli ollut vielä kätketty aavistus. He itse eivät olleet kohdaltaan halun-

neet hätkähdyttää muuta Suomea, vaikka olivatkin tunteneet selvästi, mitä oli tulossa. Mutta nyt, kun sama tunne oli vallannut toisetkin ympäri maan, ei mikään enää estänyt heitäkään vetämästä syrjään elämäänsä ja kamaraansa peittävää verhoa: täällä oli kohta, jossa ratkaistaisiin isänmaan ja kansan tuleva kohtalo. Tuo totuus oli selvä ja yksinkertainen, mutta sen tuominen julki sanomattoman raskas ja voimia kysyvä.

Tulokahvit juotiin kiirehtimättä ja vakava keskustelu lainehti hiljaisena pöytien vierillä, katketen väliin kokonaan soittokunnan esittäessä säveleitään.

Asemalle myös ajanut Arvo sujutti pyörällään ennen vieraiden pöydistä nousua niiden kahden auton luo, joiden laitalautojen pahviin oli maalattu: K u u l t a v a i n e n. Hänestä tuntui soveliaalta olla niiden vierellä, sillä tuo nimi aivan kuin velvoitti äärelleen, jos jotakin apua tarvittaisiin. Häneen oli samalla ryhdistynyt halu näyttää omasta itsestään, millaisia miehiä tuossa nimetyssä kylässä oli — ei varmasti sen vähempiä kuin muuallakaan.

Vieraitten saavuttua autoille ja alettua kiipeillä toistensa auttamina lavoille, Arvo myös tuki Kuultavaisen autoihin nousijoita. Eräs virkahti kivutessaan:

— On maar kaunis nimi . . .

— Kaunis on kyläkin. Se kaartaa pihlajoineen ja pientareineen järveä, selitti Arvo viereltä.

Torvisoittokunnan sävelten kaikuessa ja juhannuslippujen liehuessa lehvillä koristetut autot lähtivät vuorotellen eri suuntiin. Muutamilla nuorten miehittämillä lavoilla tapailtiin lauluakin.

Kuten äskeinen junan odottelija oli virkahtanut, oli tämän aseman nimeen liittynyt taas historiallinen tapahtuma: vapaaehtoisten linnoittajien saapuminen Varsinais-Suomesta, läntiseltä rajalta — ja mukanaan he olivat tuoneet maakuntalaulunsa ylväät sanat: ». . . kaiu, maine, virttä vapauden soi!» He olivat ikäänkuin tulleet lausumaan, että myös noidenkin sano-

jen kaikuun voi hädän tullen luottaa ja että he antaisivat nyt siitä näkyvän todistuksen linnoitustyömaillaan.

— — —

Erottuaan mäelle jääneestä nuorisosta Aato oli tarkastellut seuratalon kuntoa ja joutunut kielteisiin mietteisiin. Talohan oli kyllä sinänsä vastaanottokelpoinen niissä rajoituksissa, joita yhteismajoitus aiheutti, mutta tyytymättömyys vaivasi häntä toisesta syystä.

Kun hän ajatteli tulijoita läntisen Suomen vauraana väkenä, joka oli lähtenyt vapaaehtoisesti ties millaisista kodeistaan Rajan Turvan linnoitustöihin — kuten Kuultavaiseenkin — oli tämän asukkaiden puolestaan osoitettava kiitollisuuttaan ja vieraanvaraisuuttaan hiukan toisella tavoin kuin pelkästään seuratalon oven avaamisella ja olkilavereitten osoittamisella suojassa, jonne kaikilla oli pääsy ja jota vuokrattiin vaikkapa »ilmakiipeilijöille ja käärmekautsukkisujuttelijoille», kuten aivan äskenkin oli tapahtunut. Oven suuhun laipioidun pääsylippujen myyntikopperon tyhjä kita varsinkin kiukutti Aatoa. Tällaisesta rakennuksestahan puuttui lisäksi kokonaan heidän kylänsä henki!

Entä mitäpä vieraat arvelisivat putkasta ja kalteri-ikkunasta?

He luulisivat varmaan tulleensa oikeitten hurjimusten rannalle. Makuulaverien kolkot rivit olkineen näyttivät häpeävän omaa viheliäisyyttään juhannuskoivujen varjossa.

Ei, majoitus oli järjestettävä toisin, päätteli Aato.

Hän lähti rivakasti ja tiesi, mitä tekisi.

Kenttäkeittiötä vetävä kuorma-auto, jonka lavalla istui kirkonkyläisiä muonituslottia runsaine tavaroineen, mönki juuri varovaisesti ykkösvaihteella mäelle ja jätti kuormansa petäjikön reunaan, johon oli havukatoksen alle järjestetty ruokailupaikka lankkupöytineen ja penkkeineen.

Aato jäi neuvomaan lähikaivoja, mutta kun samassa oman kylän lottia saapui mäelle, jatkoi hän kävelyään kujasten suulle

neuvotellakseen siellä jaarittelevien miesten kanssa. Siellä hän heti selitti:

— Kuulkaahan nyt, miehet! Tuota majoitusta emme ilkeä tarjota vieraillemme!

— Mikä siinä on vikana? kuului kysyvä mutina.

— Eihän siinä muuta vikaa ole kuin se, ettei siinä ole meidän kyläämme.

Kyselyt jatkuivat yllättyneinä:

— Mitä siinä sitten on?

— Pakkohan siinä on olla omaa kylää, kun se on oman seuramme talo!

— Pitäisikö sinne kantaa tupiemme tavarat ja seinille kunniakirjat?

Aato selitti rauhalliseen sävyyn:

— Oman seuramme talohan se luonnollisesti on, mutta muuttuu vasta silloin meikäläiseksi, kun itse olemme sen sisällä, pidämme kokoustamme tai iltamiamme. Muulloin se on vain tavallinen kaiken kansan talo, jonne pääsee sisälle lipun lunastuksella. Kun tuollaiseen taloon vieras työntyy, kahmaisee hän jo vaistomaisesti taskuaan ottaakseen pääsymaksun esiin.

Nyt Yllö nousi ojanreunalta, asteli aivan Aaton eteen, levitti kätensä kuin ohjasnuoran mittaaja ja kysyä pölähdytti:

— A mihi sie heit lykkäjäisit, tyttölöi aittoihi, vai...?

Aato torjui leikin ja jatkoi edelleen vakavissaan:

— Emme lykkäisi heitä mihinkään, vaan ottaisimme vastaan kuten vieraat konsanaan: avaamme ovemme ja majoitamme heidät koteihimme!

Yllö päpätti yhä:

— Sithä koko tää talkoo männöö iha sekasii, mylläkäks, yheks mylläkäks kaik!

Aato huitaisi kädellään ja kiristi ääntään:

— Ole vaiti, ei tässä mene muu mylläkäksi kuin sinä itse!

Samassa alkoi kuulua hyväksymisiä:

— Aato on oikeassa!

— On!

— Noin tehkäämme!

Vapautunut hymyily levisi Aaton kasvoille ja hän jatkoi:

— Kun vieraamme saapuvat, seuraamme heitä talolle, tervehdimme ja sanomme, että ovemme ovat auki, jos ken mielii kotoisempaan majoitukseen. Itse he saavat ratkaista. Kyllä meikäläisiin taloihin mahtuu olovieraita, ellei enempää, niin ainakin yksi paikkaansa.

— Muttei emännän viereen!

— Aato haastaa niinkuin pitääkin!

Kaikki, joilla suinkin oli mahdollisuus vieraan majoittamiseen, suostuivat Aaton ehdotukseen. Yllö oli parin sairastalon isännän lisäksi ainoa, joka penäsi vastaan, mutta hänetkin ymmärrettiin, sillä eihän emännättömään ja poikkeuksellisen tapaiseen taloon mielellään vierasta majoita.

Moni innostui jo niin, että nousi lähteäkseen ilmoittamaan kotiväelleen asiasta, mutta Aato esteli:

— Älkäähän hätäilkö. Ensin tervehdimme vieraat, koska nyt olemme kaikki koossa.

Asemalla käyneet nuorukaiset kohahtivat samassa pyörineen ojanreunalaisten eteen ja kertoivat, että linnoittajat olivat jo tulossa — ajoivat hiljalleen tienvarren maisemia tähyillen ja olivat jääneet heistä kirkonkylään katselemaan kansanopistoa ja temppeliä. Tämän ilmoitettuaan he hajaantuivat miesjoukkoon kertomaan vastaanoton vaikutelmista ja yksityiskohdista asemalla.

— Millaista porukkaa sieltä oikein tulee? kysyttiin.

— Oikein ovat miehen näköisiä, vastattiin.

Nuorukaisten saavuttua ei huolinut enää pitkälti odotellakaan.

Ruispellot — tulevan leivän hiljalleen huojuvat kehdot — peittivät tienäkymän melko pitkälti. Mutta niiden latvustojen takaa kuului jo hurinaa; pölyliina kiiti kuin maahan laskeutuva pilvi ja kaksi ahdinkoon asti miehitettyä kuusipyöräistä

kuorma-autoa ilmestyi näkyviin kääntyen kujassuussa hitaasti mäelle, jonne Aato osoitti tietä.

Kuultavaisen muutoin hyvinkin kerkeäliikkeiset miehet nouseskelivat nyt varsin kankeasti istuskelustaan ikäänkuin tavoitellen jonkinlaista arvokkuutta ja tervehtivät ken matalahkosti hattuaan nostaen, ken kömpelöä kunniaa tehden, sormellaan ohimoaan koskettaen, päätään nyökyttäen tai jäykähkösti vilkuttaen.

Autossa istujat huiskuttivat käsiään, kuului yksinäinen huudahdus:

— Terveissi Turust!

Ojanreunan käräjäväki lähti nyt nousemaan mäkikujasia auton jälestä aivan kuin saattojoukkona, joka asteli kylänsä hiljaisen sunnuntaitunnelman hautamaalle taikka kuin kylänkokous, joka vaelsi vakavana kuulemaan kohtalonsa verollepanoa: mihinkä hintaan heidän äyrinsä oli nouseva?

Linnoittajat olivat jo laskeutuneet autoista ja nostelleet pakkauksensa seuratalon eteen, kun isännät saapuivat Aaton johdolla heidän luokseen.

Syntyi vakava, murahteleva kätteleminen. Sitten Aato nousi portaille ja koroitti äänensä:

— Terve tuloa tänne Kuultavaisen kylään, joka on saanut nimensä järvestämme. Asia on nyt sillä tavalla, että tänne maamiesseuramme taloon voi majoittua ken haluaa, mutta täällä on vain pelkät makuulaverit olkineen. Kylämme talojen ovet ovat kuitenkin auki ja kutsuvat vieraakseen. Tässä olemme nyt isännät ottaaksemme mukaan koteihimme ne, jotka haluavat!

Vapautunut mieliala syntyi tulijoiden joukossa. Äänet virisivät ja seuratalon edusta muodostui kuin eloisaksi markkinatantereeksi. Käytiin sisässä ja palattiin kentälle, neuvoteltiin, kyseltiin, komennettiin sotilaalliseen järjestykseen ja rivistä astumalla varmistauduttiin, kutka halusivat isäntien mukaan. Siinä tapahtuikin ikäänkuin säätyjako: kaikki naimisissa ole-

vat miehet astuivat esiin ja melkein kaikki poikamiehet jäivät riviin.

Auton ohjaamossa mukana seurannut sk-upseeri otti sitten tilanteen haltuunsa, selitti asiat ja kiinnitti seinään päiväkäskyntapaisen. Siitäpä taloihin majoittuvat alkoivatkin kysellä itselleen opastajia ja isäntiä.

Aato otti mukaansa kolme vierasta, joista yksi esittäytyi Haikkalaksi, kansakoulunopettajaksi Loimaalta, toinen Riikiläksi, maanviljelijäksi Paimiosta ja kolmas Tuomaalaksi, Salonseutulaiseksi maanviljelijäksi — hän oli yksi noista harvoista poikamiehistä, jotka mielivät talomajoitukseen.

— Mitä tuossa oikein kasvaa? kysyi Haikkala osoittaen seuratalon tienvarren peltoa, jossa hiukan tummakkaisen punaiselta kailahtava varsisto levitti melkein herttakuvioista lehteä.

— Siinä on tattaripelto. Tällaisilla lämpimillä hiekkamailla tattari menestyy väliin oikein yllättävän hyvin, vastasi Aato.

— Sillähän on aivan sydämenmuotoinen lehti, tokaisi Tuomaala.

— Poikamies, kavahda kylää, jossa kasvaa tuonlehtistä viljaa, naureskeli Riikilä nuorukaiselle.

Tattarinviljelyksestä puhellen he saapuivat Aatolaan niinkuin eivät ikinä olisi linnoitustöistä kuulleetkaan, vaan tulleet tänne maamiesseuran retkelle.

Haikkala yritti kyllä kysellä opastavalta isännältä tulevan työmaan läheisyyttä, muttei saanut vastausta — niin innokkaasti tämä selitti Riikilälle tattarinviljelyksen omituisuuksia.

Vilkaistessaan taakseen Aato näki toisiakin miesryhmiä seisahtaneen peltovierelle ja hän hymähti tyytyväisenä: olipa heti alkuunkin jotain näytettävää.

Aatolan asuinrakennus, joka oli muunneltu entisestä kaksikerroksisesta huvilasta, oli kyllin tilava ottaakseen vastaan kolme olovierasta. Tyttäret olivat jo siirtyneet aittakesään ja heidän huoneeseen Aato ohjasikin tulijat jättämään tavaransa.

Koko perhe saapui pian sinne kättelemään ja tarjoamaan apuaan. Arvo otti haltuunsa miesten työsaappaat ja antoi ne nuorimman sisarensa Sirkan voideltavaksi. Elvi puolestaan keräsi tuolien selkämyksille juuri riisutut takit ja kävi harjaamassa niistä matkapölyt. Vieraat katselivat hetken tarkastellen ympärilleen ja tunsivat olevansa yksin seinienkin puolesta tervetulleita.

Iltapäivän mittaan kehittyi viihtyisä ja virkistävä huomisen odottelu. Vieraitten käytyä ensiksi aterioimassa mäen havuhotellissa ja tarkistamassa seuratalolla huomisen päivän ohjelmansa Ulla-emäntä avasi ison lasikuistin kaikki ikkunat ja kattoi sinne teepöydän monenlaisin paistannaisin ja tarjonnaisin.

Mäen alla, vastapäittäin Aatolaa tien toisella puolen, piileskeli ryytimaan tuuheitten lehvä-äyräitten takana pieni, tuonen autioittama tupa. Sen portaalle Aato pyysi poikansa hankkimaan soittajan koko illaksi.

Kun sitten ehtoommalla keräännyttiin avoikkunaiselle kuistille teetä juomaan, alkoi lehväkätkön pehmeästä vihreydestä kaikua helähtelevää harmonikan luritusta, joka tasaantui pian jatkuvaksi, hieman kaihoisaksi soitoksi.

Lämpimän ilmanhengen veltosti leyhytellessä kuistin valkeaa verhokkoa, teepöydän hilloastiain ja hunajapurkin tuoksuessa makeuttaan, kukkivien pihlajien viertämältä tieltä kantautuvien äänten yhtyessä soiton haikeuteen, järven ikäänkuin hyytyessä laajoihin, hillittyihin väripintoihin ja totisten iltapilvien näyttäessä punaisilta kukkaparmailta suloinen rauhallisuuden tunne valtasi pöydän ympärillä istuvan miesväen, johon mäkikujasille astellut Mannonenkin oli kutsuttu mukaan ikkunasta huutaen.

Jokainen vältti kajoamasta niihin asioihin, joiden vuoksi nyt paimiolainen, loimaalainen ja salonseutulainen istuivat kannakselaisen talon kuistilla katselemassa ja kuuntelemassa juhannusiltaa.

Harvahko, muttei millään tavoin jäykkä keskustelu liikkui melkein kuin ikkunaverhokon huojahtelun tahdissa. Haikkala sen kuitenkin kiepautti kerran tulevan vuoden olympialaiskisoihin ja mainitsi sitä yhteisen kansan lempilapseksi. Hän kertoi samalla, että Helsingissä oli tähän asti olympiamajapaikkojen kysynnässä asuntojen tarjonta ollut viisi kertaa kysyntää suurempi, lisäksi pääsylippujen ylimerkintä oli jo melkoinen. Mutta sitten hän tajusi toisten vaiteliaisuudesta, että hän oli alkanut puhua niistä olympialaisista, joita ei koskaan tullut. Samassa Mannonen käänsi keskustelun peräsintä ja alkoi hiljakseen ihastella hanurin soiton sopivuutta tällaiseen maalaiskylän iltatunnelmaan, vaikka hänen mielestään mekaaninen soitin olikin liian tunteeton ilmaisemaan niitä vivahteita, joita ympäröivän hetken syvin sisältö nytkin vaati.

Kuistilla vallitsi tämän jälkeen tuokio, jossa liikuttavan vilpitön ja kömpelö tunnelmointi patsastui niin korkeaksi ja herkäksi, ettei sitä miehinen eläjä enää kestänyt, vaan se siirtyi ikäänkuin tunnerajan yli ja muuttui hievahtamattomaksi tuijotukseksi. Siitä irtautuakseen Riikilä rykäisi hiukan ja lausahti:

— Mä kun olen täsä matkamies ja eväitä jäi tähteeksi, niin sopisiko, että . . .

Ja samalla hän iski Aatolle merkitsevästi silmää.

— Miksei sovi . vastasi Aato samoin silmäkulmaansa sirauttaen.

Riikilän lähdettyä yläkertaan hakemaan pakkauksestaan konjakkipulloa Tuomaala seurasi häntä ja vihjaisi menevänsä katselemaan maantiellä liikuskelevia tyttöparvia.

Astuttuaan pihalle hän näki Elvin seisomassa sireeninterttu kädessään. Tämä oli juuri tullut mäeltä astioiden pesusta, vaihtanut leninkinsä ja mietti parhaillaan, mihin lähteä. Äskettäin sotaväestä palanneena nuorukaisena Tuomaalan Taunolla oli vielä jälellä kaupungissa opittu kursailematon puheisiin lyöttäytymisen taito tyttölasten kanssa eikä aikaakaan, kun hän jo

asteli Elvin seurassa hiljakseen maantielle, jossa näkyi muitakin iltakävelijöitä. Heitä oli myös ryhmittynyt seisomaan soittoryytimaan kohdalle. Tuomaala eroitti sieltä muutamia matkatovereitaan ja oli kääntymässä kujasten suulta heitä kohti, kun Elvi viittasi kukkatertullaan päinvastaiseen suuntaan ja virkkoi:

— Lähtekäämme Kosensillalle.

Ojanreunakäräjät kujasten suussa olivat hilpeimmillään ja istuskelevien isäntien lähettyvillä seisoi linnoittajia aitaan nojaillen omia aprikointejaan vaihdettelemassa. Mutta pian he luopuivat oudostelustaan ja siirtyivät istumaan kylänmiesten joukkoon. Kohta he jo siinä osallistuivat puheisiinkin. Tämä innosti Kuultavaisen miehiä oikeisiin taidonnäytteisiin, mutta kun vieraat eivät hevin tajunneet heidän murrettaan, yrittivät miehet puhua sitten mitenkutaista kirjakieltä, mutta moinen keskustelu alkoi jo heti yskähdellä ja tukehtui lopuksi kokonaan. Nauraen kumpikin puoli päätti puhella omassa sanasävyssään, koska kirjakieli osottautui liian huteraksi heitä silloittamaan.

Myös täällä istujista tuntui, että ilta kuului vain juhannuksen tunnelmalle eikä millekään muulle, ei, ei kerrassaan millekään muulle. Samalla tavoin vaistosi tiellä seisoskeleva, polkupyörillään hitaasti ajeleva, kävelevä ja kaiken aikaa sopuisasti hupaileva nuorisokin.

Aatolassa Riikilän asettaman konjakkipullon avaaminen ja totien teko sujui myös tunnelmaa luovissa merkeissä eikä kestänyt kauan, kun jo oltiin sinuja sekä samoja suomalaisia kaikki — ei sen varsinaisempia eikä vähäsuomalaisempia.

Keskustelun johto siirtyi täällä vähin erin Mannosen valitsemiin maakunnallisiin aiheisiin ja vertailuihin, mutta palasi myöhemmittäin yhä useammin hevosasioihin, sillä Riikilällä oli tunnettu juoksijaori »Purmo», ja hän talutti sen puheissaan pöytään kuin parhaan ystävänsä konsanaan. (Riikilä osoittautui Oskuksi ja Haikkala Valluksi.)

— — —

Viedessään vierasta Kosensillalle Elvi hämmästeli, miten helposti hän pääsi entisestä kainoudestaan ja vaiteliaisuudestaan. Hän suorastaan tunsi pystyvänsä kertomaan kylästään — pitkästi ja pakottomasti, aivan tämän juhannusillan ikkunoitse ja ovitse. Siinä kävelyn ohessa hän tosiaankin ikäänkuin availi, näytteli, kutsui ihmisiä pihoille, esitteli heitä, kertoi jonkin sattuvan tapahtuman, kuvaili omia elämyksiään joillakin tienoin — sanalla sanoen tutustutti vieraan elävästi kaikkeen, mitä tämä tien varrella näki.

Viihtyisän kävelynsä aikana Tuomaalan Tauno havaitsi joutuneensa kumman hyvään kylään ja avoimeen maisemaan, joka tuntui heti kodikkaalta. Hän vaistosi tehneensä oikein tullessaan tänne ja hylätessään pariksi viikoksi kotinsa varsin tärkeiltä näyttäneet työt. Hiljakseen hän samalla ihmetteli, kun ne eivät täältä katsoen erikoisemman välttämättömiä edes olleetkaan. Toiset pystyisivät ne varmasti selvittämään.

Menokävelynsä päätteeksi he seisahtivat kolmiuomaiseksi hajoavan myllyjoen sillalle ja jäivät sanattomina katselemaan rauhallisesti soluvaa vettä, joka kohahti ääneensä vasta kauempana myllyn hätäportin väkevässä kaateessa.

Tumman uoman pohjalla samettimaisen pohjakasvuston varsisto velloi pehmein, kiehtovin liikahteluin aivan kuin syliinsä halajoiden.

Hätäportin kohu, uomalehdon väkevästi huumaava kostean maan ja uhkuvien lehvien tuoksu, lemmenkukkaäyräiden katsetta hivelevät sinispilkahdukset ja iltataivaan lahjoittamat valokorut pakenevan veden kalvossa hyväilivät niin mieltä, että Tuomaalan Tauno laski kouransa Elvin sillankaidetta pusertavalle kädelle.

He katsahtivat toisiaan silmiin ja hymähtivät. Sen kajo viipyi kauan heidän kasvoillaan.

Palatessaan sitten myöhemmin kotimäelle he näkivät Mannosen juuri sulkemassa Aatolan porttia.

Hanurin soitanto aution ryytimaatuvan portailla oli lakan-

nut, kävelijät ja ojakäräjöijät jättäneet tantereensa ja uusi aamu kohoittanut punaiset torvensa huulilleen ja soitti niillä parhaillaan lintuja hereille.

Aato ilmestyi portaille ja lähti seuraamaan edellään kulkevaa Mannosta. Mennessään hän vaihtoi muutaman puheen Elvin ja Tuomaalan kanssa.

Ehdittyään ystävänsä vierelle Aato mutisi kuin itsekseen:

— Mihin soittaja hävisi? Miksi järvi ja taivas ovat punaiset, mutta rannat mustat? Maalautuvatko nuo Karjalan värit ihan tahallaan tähän aamuun?

Mannonen huitaisi kädellään sanattoman vastauksen: oli miten oli...

Aato, joka oli vapautunut päivän jännityksestä ja herkistynyt äskeisistä laseista ehkä tavallista pohtivammaksi, tarttui Mannosen käsivarteen ja kysyi:

— Pekka, sanotko suoraan yhden asian?

— Sanon, jos pystyn.

— Pystyt kyllä, mutta uskallatko, se on eri asia.

— Mikä asia on?

— Mikset merkinnyt huvilaasi ja saunaasi sähköpisteitä, kun nyt olisit niitä sopivasti saanut?

— Turhanpäiväistä menoa ja tunnelmatonta valoa...

— Et puhu totta.

— Kyllä.

— Et. Sinä pelkäät, et johdon vetämisen kalleutta, vaan pelkäät yleensä koko nykyistä elämää. Pelkäät, ettet saakaan täällä koskaan sytyttää lamppujasi. Älä ole vihainen, mutta niin minä asian katson.

— Puhut turhia.

— En mitenkään! Etkö ajatellut yhtään, mitä sinulle ystävällinen kylä arveli, kun se kuuli, ettet tullut mukaan siihen, mihin kaikki muut. Se pelästyi! Kuulitko: säikähti! Sinua pidetään täällä asioitten tietäjänä ja kun jätit ottamatta johdon huvilaasi, ajateltiin: »Aha, Pekka tietää, että se on enää turhaa.»

Sanon sinulle nyt kaikessa kaveruudessa: teit pahoin, hyvin pahoin, kun petit yhteenkuuluvaisuutemme.

Sitten hän kääntyi kotiinsa.

Jatkaessaan hiljaista menoaan jonkin äänettömän linnun sujahdellessa tuon tuosta aivan ohimoitten tasalta ohi Mannonen punniskeli Aaton sanoja ja käsitti, että ne olivat oikeutetut. Häntä alkoi hävettää sanomattomasti, vaikka hän oli menetellytkin vain harkitsemattomasti eikä tahallisesti — hänestä kerta kaikkiaan sähkölamppu oli luonnottomuus kesähuvilassa samoin saunassa. Hän toivoi, että Aato olisi liioitellut mainitessaan kylän pelästyneen hänen kielteisestä suhtautumisestaan yhteiseksi tarkoitetussa hankkeessa. Totta oli: hän oli ajatuksettomasti astunut ulkopuolelle kyläystäviensä piirin. Sitä sieti tosiaankin hävetä.

Huvilansa ovea avatessaan Mannonen päätti vedättää johdon huvilalleen. Vielä se ei ollut myöhäistä.

Mutta hän ei voinutkaan astua sisään, vaan kiiruhti Aaton jälkeen ja tapasi tämän katselemassa yhteisriihen viereltä järvelle. Hän sanoi:

— Aato, minä vedätän johdon huvilaani.

— Vedätä minun puolestani, mutta tihun olet jo tehnyt.

— Kuinka niin?

— Ei tästä ole pitkältikään, kun Juoseppilaisten Hermanni kävi meillä, huojutteli itseään tapansa mukaan ja kysyi lopulta minulta, möisikö hän tilansa. Kysyin hämmästyneenä: »Kuinka ihmeessä sen voisit tehdä?» Hän vastasi: »Eihän tuo Mannonenkaan ota enää edes sähköjä huvilaansa . . .» Sanoin: »Mitä nuukistellee, ei tuo mitään merkkiä meinaa.» Hän vain huojutteli ja vakuutteli: »Mannonen tietää, ettei toimita enää mitään täällä touhuta . . .»

Aato jäi yhä katselemaan järven ylisten valosarjojen laajenemista, kun Mannonen mitään sanomatta kääntyi äskeisille jäljilleen.

Samaan aikaan Riikilän Oskari taputteli Haikkalan Vallua olalle heidän yhteisessä huoneessaan, koetteli sitten hohtaviin ja viileyttä uhoaviin lakanoihin ja pieluspäällisiin uudistettua vuodetta sekä totesi:

— Kyllä maar täällä mukavaa väkeä on . . mukavampaa kuin aikanaan Mäntsälässä .

— Ainakin näin ensi tuntumalta, myönsi Haikkala, haukotteli ja veti rauhallisesti kellonsa.

— Mutta eivät tunne mun orittani, mun »Purmoani»!

Juhannus oli heidänkin kohdaltaan päättynyt.

Samoin oli käynyt kaikkialla: vuoden 1939 onnenjuhannusta ei enää ollut eikä sen veroista ollut enää tulevakaan .

3

Yöteloiltaan mäelle kerääntyneet linnoittajat olivat suorittaneet ensin seuratalolla lipunnoston, juoneet sitten havukatoksessa aamuteensä ja lähtivät nyt sotilaallisessa järjestyksessä työmaalleen kylänpäähän, jonne oli kohoitettava kivipylväikkö vähäisen lammen ja maantien välille sekä jatkettava sitten estettä maakaivantona.

»Kuullos pyhä vala...», kaikui voimakkaasti, kun joukko kaarsi laulaen mäkikujasilta keskikylän maantielle.

Talojen ikkunoissa, portailla ja porteilla seisoi katselijoita, jotka huiskuttivat tervehdyksiään. Nyt tarkasteltiin linnoittajia vain mieshahmoina, sillä heidän tulonsa ja sen tarkoitus oli jo läpikotaisin pohdittu kylässä kaikkia seuloja käyttäen aina papuläviköstä jouhisihdin tiheyteen saakka. Kaikkien mielestä tuo oli pystyvää joukkoa siihen, mihin se nyt marssi.

Jotkut linnoittajista vastasivat tervehdyksiin yöpymistalojensa kohdilla. Muuten mentiin hyvin vakaina, melkeinpä arvokkaina. Saappaiden nostattama pöly yhtyi vastaantulevien, joelle sorkehtivien lehmikarjojen kohoittamaan tiesavuun.

Vankka marssilaulu sykähdytti katselijoita ja aurinko kirkasti näille kylänsä juuri sellaiseksi, jossa kotirakkauden auer ihmismielessä hienoimmittain väreilee. Pehmeimpänä häiveenä tällaisen aamun onneen sisältyi vain tämän yhden kukkivan päivän olevaisuuden tajuaminen: koska ajatus ei entänyt edemmäs, ehti katse noukkia alkaneen päivän näyt paljon hartaammin ja käsi sitä työssään hyväillä ahkerammin kuin tavallisesti.

Oma ryhtikin tuntui jäntevöityvän ja kohentuvan, kun tiesi vieraiden kohta kimmertyvän kivien kimppuun.

Muutamat vanhukset katselivat vakavina peltojen ylle leijuvaan marssipölyyn, jota auringonpaiste parhaillaan kimallutti kuin rukiin omaa tähkäsauhuntaa. Heidänlaisillaan oli aikaa myös ajatella katsellessaan linnoittajien laulavaa marssijonoa ja tuntea, että noiden polkaisujen kaiussa kylän tähänastista kohtaloa alettiin nyt sitoa loppusolmuunsa: tämä ei ollutkaan enää mikään järvenperukan hiljainen onnenrinne, vaan ankarien askelten tanner — tästä päivästä alkaen oli heidän itsensä ja isiensä raivaama Kuultavainen enää vain muistokylä ja nivel jossakin linnoitusketjussa.

Työmaalleen saapuneet marssijat olivat parhaillaan tienvarressa laskemassa kuorma-auton lavalta kahta kookasta työkalukoppia maahan, kun heidän ohitseen ajoi kuormavaunulla remuisasti huutelevia miehiä aivan kuin juhannushuminoistaan palaava metelipekkojen joukko. Vaikkei sanoja eroittanut, kuuli niistä silti selvästi jälkihumalan öryä.

Tästä kuorma-autosta huudeltiin tervehdyksiä myöskin tienvarren taloille, muttei niihin vastattu yhtä tiheästi kuin taannoisille marssijoille. Se seisahti juuri ovensa avanneen osuuskaupan eteen, jonka lasikuistille, kylän postinjättöpaikalle, tulijat kiirehtivät kaljanjuontiin ja pullonpohjiensa pulputukseen. Parilta vantteralta veitikalta paikkaltiin samalla tappelunaarmuja mustalla eristysnauhalla monenlaisten sutkausten kaikuessa.

Sähkömiesten työporukka oli siinä saapunut juhannuspohmelossaan ja kaikessa kesäisessä vilpittömyydessään. Se oli tottunut näillä main huiskimaan pitkin kevättä ja alkukesää ankarasti niin työssä kuin rellestelyssäkin ja näytti nyt heti ensi katseeksi pahimmat tapansa, jottei vaan kylässä heitä luultaisi surumielisyyden lehtolapsiksi. Mutta ennenkuin aurinko oli ehtinyt yläteilleen heidän reimakat työhuutonsa jo kajahtelivat sinivalkoisen taivaan alle aivan toisen sävyisinä kuin tullessa.

Käydessään puolelta päivin noutamassa postiaan Mannonen neuvotteli sähkömiesten työnjohtajan kanssa huvilalleen vedettävästä johdosta ja tämä lupasi merkityttää hänet tilaajaksi ja hoitaa asian loppuun: se kävisi kyllä päinsä.

Nikkasen Aaton varhaiset sanat olivat painostaneet Mannosta kaiken yötä niin että ne olivat kumisseet kuin rummut unenkin takaa. Noustuaan vuoteesta, suoritettuaan vähäiset aamuaskarensa ja kuultuaan linnoittajien loittonevan laulun hänet valtasi sellaisen tekemisen halu, jossa näkyisi, ettei hän ollut pysähtynyt mihinkään elottomaan asenteeseen pimeän tulevaisuuden painostuksessa, vaan että hän toivoi valoisia huomisia yhtä kiihkeästi rukoillen kuin toisetkin, vaikkei voinut niihin kaikin hetkin uskoa.

Aato oli nimittänyt häntä pelkuriksi, ehkä tämä oli ollut oikeassa. Mutta omaa asennettaan itselleen puolustaessaan hän korosti, etteikö ollut suorastaan rohkeutta uskaltaa sanoa itselleen todeksi se, mitä ei toisille olisi millään hennonut ilmoittaa — sen, että tämänkin kylän kohtalo oli jo sinetöity. Leningradin läheisyys oli sen tehnyt. Ja koska nyt olivat alkaneet koko maailmassa ne ajat, jolloin sinettejä murrettiin ja niiden sulkemien kääröjen sanojen sijalle kirjoitettiin uusia, noudatti hän vaistomaisesti omaa realismiaan, vaikkakin nyyhkytys mielessään.

Oliko hänellä todella syytä tuollaiseen omissa silmissään teatraaliseen eleeseen kuin mitä johdon vedättäminen huvilalle merkitsi senjälkeen, kun hän siitä oli kaikkien tietäen ensin kieltäytynyt? Oli tai ei: nyt se oli kuitenkin jo tosiasia — ensin yöllisessä maininnassa Aatolle ja nyt työnjohtajan kanssa tehdyssä sopimuksessa.

Kun Mannonen oli pukeuduttuaan mennyt työhuoneeseensa, oli hän jäänyt katselemaan hetkeksi sen kookkaita, vanhasta kodistaan periytyneitä huonekaluja, jotka oli siirretty tänne vanhempiensa kuoleman jälkeen myydystä, kirkonkylässä sijainneesta maatalosta. Erikoisin niistä oli miehenkorkuinen

laskuovinen seinäkaappi, joka kätki onkaloonsa monenkaltaista laatikkoa, sisäkaappia ja lokeroa kolmen jalustaansa sijoitetun vetolaatikon yläpuolella. Hänen isoisänsä oli teettänyt sen talossaan taitavuineella puusepällä omien piirustustensa mukaan.

Mannosen mielestä siinä heijastui edesmenneen paikkakunnallisen mahtimiehen olemus sekä omana itsenään että lisäksi vankkumattoman kannakselaisuuden hahmona. Hän ajatteli aina: isoisäni oli kuin tuo kaappi, jykevä ja suoralinjainen. Entä hän itse? Vain heikkojalkainen huojahtelija!

Katsellessaan siinä kirkkaassa aamuvalaistuksessa kaapin kulunutta laskuovea, muutossa kolhiutunutta ja käytössä raapeutunutta jyhkyä vartaloa hän sai äkisti mielihalun maalata ja uudistaa se oman kätensä sivelyillä todistamaan, että se yhä eli eikä patsastellut vain pelkkiä muistoja muumioituneena huonekaluna, josta isoisä oli käyttänyt nimitystä: »Miun lahviniekkain.»

Aamun muitten ajatusten valosävyissä hän päättikin maalata sen Karjalan väreillä. Ehkäpä Aaton varhaiset sanat punaisesta ja mustasta olivat jääneet kytemään häneen. Kaapin vahvan ja lauhtuneesti ruskealta puuntavan vartalon hän päätti sivellä kiiltävän mustaksi ja sen päällislevyä kiertävän sormenlevyisen reunakourun punaiseksi.

Postissa käydessään hän osti noita lakkavärejä sekä sopivat sudit.

Iltapäivään mennessä Mannosen perintökaappi oli maalattu. Lakkavärin kiiltävä mustuus teki siitä kuitenkin kuin hautapaaden, jonka jylhyyttä yläreunan punainen kourujuova ei pystynyt lainkaan laimentamaan.

Kumma tuska oli sively toiselta kohonnut hänen mieleensä ja oli tuntunut niinkuin hän olisi tuossa uusimisessaan maalannutkin sukunsa siihen liittyvien muistojen lopullisen kuoleman, tehnyt sen kaiken manan kirstuksi.

Aaton käydessä illemmällä kysymässä verkonlaskuun lähtöä

Mannonen näytti hänelle uusimaansa kaappia. Mutta Aato ei sanonut mitään, ei kerrassaan mitään eikä toinen häntä siihen kehoittanutkaan.

Rannassa Mannonen kertoi lähtevänsä huomenissa Terijoelle katsomaan, minkälaista kesäelämän alku siellä olisi niin hiekoilla kuin kasinoillakin ja sanoi viipyvänsä sen aikaa, että maalinhaju olisi ehtinyt huvilasta häipyä. Hän pyysi Sirkan pitämään päivittäin ikkunoita auki ja huolehtimaan myös niiden sulkemisesta.

Mutta vaikka hän tällä tavoin sai puheensa luontevasti kääntymään kaappiin, ei Aato kiinnittänyt siihen enempää huomiota kuin jos olisi ollut puhe vesitiinusta.

Muuan kirkonkylän mies kävi iltapuolella naulaamassa Kuultavaisen palokalustoladon seinään kuulutuksen, jossa Kuultavaisen järven ranta- ja vesiosuuksien omistajat kutsuttiin kunnantalolle ratkaisevaan kokoukseen, missä esitettäisiin valmistuneet kartat ja kustannuslaskelmat kutakin asianomaista kohti.

Tämä kuulutus potkaisi jo ennestäänkin kihisevää muurahaispesää, jonka nimi oli Kuultavaisen kylä ja sai aikaan lievää kiihtymystä, koskeivät kaikki halunneet osallistua kuluihin mitättömien rantamaittensa tähden.

Kunhan heinäkoneiden yösoitto kohtapuolin alkaisi, olisikin kesä väkevämmillään sekä talojen töissä että muissa etenevissä tapahtumissa.

Lähtiessään seuraavan keskipäivän junassa Terijoelle Mannosella oli mielessään joka hetki tuon mustan kaapin hahmo. Hän oli eroittavinaan siitä muutakin uhoa kuin maalin pelkkää hautakivistä kiiltoa, jotakin sellaista, mille ei vielä ollut syntynyt selittävää sanaa.

Kaapin uusi värihän oli oikeastaan vain kääre, jollainen peitti pois vietävän esineen kätkeäkseen uteliailta katseilta sen sisällön. Se oli tosiaankin määrättyyn värisävyyn ja sen säteilemään kohtaloon paneutunut kääre. Mutta missä oli vyöte, jolla sen voisi sidellä?

Mannonen koetti junamatkansa aikana myhähdellä tapahtuneen vertauskuvallisuudelle, muttei voinut kuitenkaan tunnustaa sitä miksikään liioitteluksi.

Mutta mitäpä tässä turhia miettimään elottoman esineen enteilystä, vaikka se olikin ikäänkuin suurimpana sukukalleutena kääritty valmiiksi lähtöön!

Miksi, mihin, milloin?

— — —

Mannonen vietti Terijoella kolme säteilevää, merensinisesti viehättävää päivää, jotka tunnelmineen syttyivät ja sammuivat kuin jossakin Välimeren rannalla. Hänellä oli mieluisana turvanaan sen yhteiskoulusta päässeenä ylioppilaana täydellinen paikallistuntemus ja hallussaan lukemattomia, eloisia ja omalaatuisia muistoja, jopa historiallisiakin, kuten Kronstadtin kapinallisten kauhumarssi kevättalvista pintavettään välkkyvän merenjään poikki Suomen rantaan, eräiden vallankumouksen jälkeisten emigranttikuuluisuuksien — mm. Anna Vurybovan, keisarinnan ja Rasputinin ystävän — melkein päivittäinen näkeminen, ennen Tarton rauhantekoa tuon tuosta tulitaisteluiksi puhjenneet kahakoinnit Rajajoella, yliloikkaripidätykset, ihmissalakuljetukset, kreikkalaiskatolisen ajanlaskun mukaistamisen aiheuttama kirkollinen vastarinta ja Valamon monikymmenpäisen kapinallisen munkkilauman lähtö säkkeineen Terijoelta junalla johonkin, Balkanille, muistoja, jotka olivat liittyneet laajempiin syy-yhteyksiin näkyvämmin kuin tavalliset päiväntapahtumat.

Niinpä hän siellä entisiä muistellessaan, tovereitaan ja koulukortteerinsa perhettä käynneillä tervehtiessään hengittäytyi aivan toisenlaisesti Terijoen kuuluisiin ja kiehtoviin päiviin kuin joku toinen lomanviettäjä, jollainen hakeutui vain pelkkään kylpyläkohdan rajoitettuun ranta- ja kasino-oleiluun.

Kaksi tapahtumaa jäi tuosta käväisystä erikoisesti Mannosen mieleen . . .

Hänen istuessaan saapumisiltanaan Merikylpylän kasinolla katselemassa täyden tanssilattian ja ravintolapöytien eloisuutta hän huomasi tutun helsinkiläisen ammattitoverinsa, jonka kanssa hän oli alkutalvella ollut samoilla puolustusvoimien ylimääräisillä kertausharjoituksilla. Hän oli käynyt myöhemmin illalla tervehtimässä tätä ja pyynnöstä lyöttäytynyt pöydän seurueeseen. Heidän jäätyään kerran kahden, toveri oli huomauttanut:

— Usko taikka älä, mutta täällä oleilee tänä kesänä saksalaisia yleisesikuntaupseereita. Katsohan esimerkiksi tuotakin nurkkapöytää . .

Siellä istui tosiaankin neljä solakkaa, ryhdikästä, ulkomaalaiselta vaikuttavaa herrasmiestä, jotka vaiteliaina ja melkein ilmeettöminä polttelivat sikaareitaan, edessään hillityn vaaleat grogit.

Hetken kuluttua toveri oli parhaillaan kumartumassa hänen puoleensa aivan kuin uskoakseen jonkin salaisuuden, kun tanssiin lähteneet palasivat pöytään ja salaisuus jäi kuulematta.

Toinen mieleenjäänyt, suorastaan hätkähdyttänyt tapahtuma oli sattunut keskellä päivää merellä. Rantahietikoilla lojui silloin sadoittain kesänviettäjiä auringon palvonnassa, kun he saivat nähdä, miten tyyneltä, harmaansinisen päivänsavun himmeästi kattamalta mereltä kevyt pintalaiva lähestyi hiljalleen rannikkoa hinaten maalialusta ja jätti tämän arviolta muutaman meripenikulman päähän — joka tapauksessa hämmästyttävän lähelle Terijoen rantaa. Jonkin ajan kuluttua alettiin tätä pysähtynyttä maalialusta pommittaa, mistä, sitä ei heti pystynyt päättelemään: jostakin etäällä purjehtivasta aluksestako vai linnoituksesta — joka tapauksessa merestä kohoavat korkeat räjähdyspatsaat jyrinöineen osoittivat totisennäköisen leikin olevan meneillään.

Silloin oli hänen mieleensä muistunut, miten usein koulussa kesken oppitunnin hiljaisuuden ikkunalasit äkisti olivat rämähtäneet vapisemaan ja niiden ääni oli vienyt heidät karmaisevaan

todellisuuteen, etäälle nuorekkaasta kouluilosta. Kerran oli muuan opettaja tuollaisen hetken jälkeen sanonut mietteliäästi:

— Kohtalon tuntilasi noissa ruuduissa helähdyttelee lyöntejään; mikähän vartio nyt on?

Jo noilta vuosilta perin hän oli syvästi tajunnut Leningradin ja Kronstadtin läheisyyden kohtalokkuuden. Syksyiltaisin oli hänen mielipaikkanaan ollut kalastajarannan aallonmurtaja, jonka harjalta hän oli tyttöystävänsä kanssa katsellut valonheittäjien pimeyttä silpovia miekkoja taivaalla ja niiden taustalla suurkaupungin huokumaa valohuurua. Koko omanpuoleinen rantamaa oli silloin näyttänyt ja tuntunut nieltyneen kokonaan tuohon samaan pimeyteen, jossa ei mitään rajaa näkynyt eikä voinut eroittua. Silloin hän oli jo elävästi käsittänyt, ettei täällä, Leningradin valokajastuksen äärellä, voinut rajaa ollakaan muualla kuin ihmismielissä. Asukkaisiin piirtynyt raja oli kuitenkin kuin ihme, melkein käsittämätön siinäkin, ettei se näyttänyt miltään, vaan ainoastaan tuntui, silti tarpeeksi vankkumattomalta, jotta sen olemassaolon tiesi joka hetki.

— — —

Mannonen palasi Terijoelta kokouspäivän aamujunassa. Hän halusi seurata laskuhankkeen kartallista esitystä, vaikkei itsellään ollutkaan minkäänlaista hyötyä tai vahinkoa koko asiasta. Mutta perattavan joen maisema oli hänelle erikoisen tuttua ja rakasta, sillä kuuluivathan siihen osittain eräät entisen kotitalon maat ja liittyivät lisäksi monet paimenpoika-aikaiset muistot joen vähäisimpiinkin uimakelpoisiin syvänteisiin, vonkkiin, kuten niitä siellä nimitettiin. Viljelys oli tosin jättänyt noilla tienoin jo paljon ihailtavaa ahkeruuden jälkeä entisiin tulvapajukkoihin ja viitoihin, mutta joka vuosi vesi kuitenkin aiheutti vahinkoja.

Palatessaan polkupyörällään asemalta hän aikoi hetkeksi pysähtyä kirkonkylän pajalle tervehtiäkseen sen kuuluisaa seppää

ja kuullakseen jonkin luonnontuoreen mietelmän nykyisestä ajasta, mutta paja olikin täynnään kokoukseen saapuneita takakyläisiä. He olivat parhaillaan maksamassa eräänlaista apteekkiveroa sepälle, joka salli heidän säilyttää pajansa kätköissä varpusten nahkoja, 50:n gramman pullosia, joita vaihdettiin apteekissa spriipitoisilla sekoitteilla täytettyihin samanlaisiin pullonpenikoihin.

Mannonen supistikin käyntinsä vain tervehdyksen huikkaamiseen, sillä varpushaukkojen parvi oli ehtinyt jo aloittaa saaliinsa nauttimisen ja piti melkoista sanameteliä.

— Terve, takoja! Mikä on päivän teksti? huudahti Mannonen.

— Rauta on valttia nyt ja aina! karjaisi seppä ja kohotti vasaraansa tervehdykseen. (Varpushaukatkin kohoittelivat siipiään . . .)

Pajan ohitettuaan Mannonen kääntyi kylänkeskeisen entisen kauppatalon pihaan. Sen omisti hänen tätinsä poikineen ja se oli ollut aikoinaan, isän kuoleman ja maatilan myynnin jälkeen hänelle kuin toinen koti ja oli jatkuvasti yhtä avoin. Siellä Kaarina-tädin hyvä ja ymmärtäväinen olemus lämmitti ja valaisi kaikkia, kutka lähelle joutuivat, koko kylää, jonka keskeisin kohta hänen talonsa kauppoineen oli ennen miehensä kuolemaa ollut.

Mutta kun Mannonen nousi pihassa pyörältään, tulvahtikin pääovesta porrasparvekkeelle punahousuinen upseeriryhmä, joka oli juuri saapunut majoittuakseen taloon.

Mannonen kävi ensiksi katoksessa katsomassa ratsuja ja pistäytyi sitten keittiössä tervehtimässä tätiään ja ojentamassa makeisrasian Terijoen tuomisiksi. Hän kuuli, että upseerit jäisivät muutamiksi yökunniksi taloon ja että uusille ryhmille oli jo kysytty majoitusta.

— Kaarina-täti, kuinka jaksatte vielä pitää vieraita ja huolehtia heistä kaiken oman väen ohessa? kysyi hän melkein säälitellen, sillä tädin terveys oli jo alkanut horjua.

— Eihän tässä oikein jaksaisikaan, kun jalat ovat taas niin laskinneet, mutta kun he eivät ole sen vieraampia kuin omaa sotaväkeämme, niin tietää heidän tyytyvän siihen, mitä on. Ja onhan niin mukavaa, kun talossa kuhisee ihmisiä.

— Onhan niitä teidän aikananne ollut varmasti enemmän kuin opistossa oppilaita, naurahti Mannonen.

Totta hän tavallaan sanoikin, sillä yli kolmen vuosikymmenen mittaan, minkä tämä kauppatalo oli seissyt kylän keskeisimmällä kankaalla, se oli ehtinyt muodostua laajan suvun ja koko lähiseudun kylänkäynnilliseksi tapaamispaikaksi. Se oli kuin kaivo, josta kaikki kävivät ammentamassa apua, ystävällisyyttä ja ymmärtämystä huoliinsa. Ennen, kun kansanopistolla ei vielä ollut käytettävänään lisärakennuksensa vierashuoneita, täällä oli jatkuvasti majoitettu kansanopiston vieraita, paikkakunnalla tiheään retkeileviä sotilashenkilöitä ja talon nuorison tovereita. Vanhat ja nuoret tapasivat täällä toisensa ja sopivat hyvin keskenään.

Tänä aamupäivänä taajoja miesryhmiä seisoskeli kunnantalon pihamaalla ja aidanvieressä kokouksen alkua odottelemassa. Heitä oli kerääntynyt monesta kylästä. Yleisesti arveltiin, olisiko näin epävarmana aikana syytä ryhtyä moiseen laajaan perkaushankkeeseen, mutta samalla oli pakko tunnustaa, että yhtä epävarmojahan näillä main ajat olivat aina olleet.

Mannonen kävi tervehtimässä tuttaviaan eri miesjoukoissa, kunnes tapasi Kuultavaisen miehiä ja lyöttäytyi heihin. Hän oli jo kertomaisillaan Terijoella näkemästään ammuntaharjoituksesta, mutta jätti sen kuitenkin tekemättä, muistaessaan äskeistä keskusteluaan Aaton kanssa.

Tuollahan Aato olikin!

Mannonen meni hänen luokseen ja Aato veti hänet hetkeksi syrjään kertoen tutun metsänostajan kyselleen häntä kovasti. Havian Risto oli myynyt pylväitä tuolle ostelijalle ja tämä halusi nyt täydentää kaupantekoaan samalta metsäalueelta, johon Aaton ja Mannosen palstat myös kuuluivat. Aato mai-

nitsi luvanneensakin ostajalle pienen erän ja huomenna tämä kävisi kysymässä samaa asiaa myös Mannoselta. Hinta oli suorastaan hyvä, sillä ostajan oli välitettävä kiireellinen tilaus.

Sen enempää asiaa miettimättä Mannonen tokaisi:

— Metsästäni en myy havuneulastakaan.

— No mikset?

— Eivät ole ne ajat. Joskus myöhemmin ehkä. Antaa puiden kasvaa rauhassa, vastasi Mannonen tahallisen painokkaasti.

— Älä turhaan yritä noin kalliisti ostaa takaisin hairahdustasi. Koska sinulla on myymistä, myy. Sehän on luonnollinen asia eikä ihmetytä ketään. Ja tarvitsethan rahaa, jos aiot suunnitelmasi mukaan rakennuttaa syksyllä uuden kellarin.

— Siihen saan rahaa muustakin.

He katsoivat toisiaan suoraan silmiin melko pitkän tuokion ja käsittivät, että heidän aiheensa oli lukkoontunut jo silloin, kun Aato oli moittinut ystäväänsä pelkuriksi. Oli turha avata sitä enää uudestaan.

Kokous muodostui varsin mielenkiintoiseksi. Puheenvuorot olivat terhakoita, kuten aina siellä, missä on kysymys yhteisestä edusta, mutta erisuuruisista edun ja hinnan jakaantumisista. Rohkaisevaa oli joka tapauksessa tuntea vankan yhteishengen läsnäolo. Se ei pahasti järkähtänyt, vaikka tunnetut pukaroitsijat yrittivätkin välähdytellä pilkkakirveittensä teriä silloin, kun eivät mahtaneet tosiasioille mitään.

Kunnallislautakunnan esimies piti aloitteen vireille panijana aivan kuin karttaharjoituksen ja selosti samalla erinomaisen vakuuttavasti ja tarkasti tuon laajan suunnitelman toteuttamismahdollisuudet. Päätökseksi tulikin, että ensimmäinen työmaa avattaisiin heti heinänteon jälkeen Kuultavaisen myllyllä ja senjälkeen toiset uoman alemmissa kuroutumiskohdissa.

Kokousväki erkani pyörineen kunnantalolta heti kotiteille ja kujasille, sillä heinänteon aattona ei ollut aikaa jäädä tarinoimaan, vaikka mieli olisikin tehnyt. Keskustelun aiheita oli koko maailma tulvillaan ja niitä olisi riittänyt tämänkin kunnantalon

pihalle. Olisi ollut mielenkiintoista kuulla, miten toisissa kylissä ajateltiin, miten linnoitustyöt olivat lähteneet alkuunsa ja millaisia hintoja metsistä tarjottiin. Mutta nyt ei tosiaankaan ollut aikaa pitempiin keskusteluihin.

Mannonen oli seurannut selittelyn kulkua suorastaan myhäilevin mielin, sillä naputtelihan esittelijän karttakepin kärki hänen poikaikänsä onnellisen maailman pieliä, joissa silloin vielä vallitsi täysi pajuniittyjen rauha. Mutta aivan kuin tuon rattoisan kuuntelemisen ylle heitettynä mustana viittana liehui kysymys: mitähän tuollakin varsin tärkeällä jokilinjalla tapahtuisi, jos taikka kun sota vyöryy sen ylitse?

Tietysti Mannosta itseäänkin inhoitti tuollainen alituinen ounasteleminen, mutta sille hän ei voinut mitään. Mikä asia kerran oli pöydällä, oli siinä aina sen nähtävissä, ken ohitse kulki.

Mannonen ja Aato palasivat yhdessä Kuultavaiseen.

Venäläiskoulun portin takana he näkivät oudon miehen, joka syötti vuohta nuorasta taluttaen ja katseli tielle. Mannosen tiedustellessa, kuuluiko tuo outolainen koulun henkilökuntaan, kielsi Aato ja kertoi koululla käyneen pitkin alkukesää tuntemattomia, salakähmäisiä miehiä, jotka muutaman päivän siellä viivyttyään katosivat.

Mannonen mietti, olisikohan syytä ilmoittaa havainnosta tietä tarkkailevan auton matkustajalle, jonka hän oli tuntevinaan erääksi palveluksessa olevaksi upseeriksi. Hän luopui kuitenkin aikeestaan, sillä asiahan ei kuulunut hänelle ja — saihan koululla vieraita käydä vaikka vuohia taluttamassa.

Aaton kertoman mukaan kylässä ei ollut tapahtunut mitään ihmeempiä Mannosen poissa ollessa.

Sähkömiehet tosin pelasivat iltaisin huimasti korttia eräässä ranta-aitassa. Pari nuoremmista linnoittajista oli lyöttäytynyt heihin. Kun sähkömiehet sitten eilisiltana olivat yrittäneet seuratalolle alkamaan peluuta, oli heidät käsketty ulos; samalla oli syntynyt turhaa sanaharkkaa, joka yritti saada heimoriidan muotoja, mutta se oli saatu rauhoittumaan.

Erotessaan mäellä Aatosta Mannonen kysyi:

— Entä Elvi ja Tuomaala — jatkuuko juhannus?

— Olisit kysynyt, jatkuuko nuoruus! No, jos totta sanon, niin siltä näyttää. Valokuvat on jo vaihdettu, vaikka näkevät toisensa joka päivä muutenkin.

— Mukava kuulla. Tulevatko toimeen ilman kirjakieltä? Pitikö Sirkka tuuletuksesta huolen?

— Piti. Sanoi pelänneensä koko ajan.

— Mitä ihmettä hän pelkäsi?

— Maalaamaasi mörköä. Hän sanoi: »Kenethän Pekka siinä kirstussa hautaa . . . ?»

— — —

Matkan jälkeinen levottomuus vaivasi Mannosta koko iltapäivän. Talttuakseen hän yritti keskittyä jo loppuvaiheessa olevaan käännöstyöhönsä, rakkausromaaniin, jonka eräs viikkolehti oli valinnut ensivuotiseksi jatkokertomukseen ja jonka hän oli ottanut lomansa aikana kääntääkseen. Mutta sen henkilöt tuntuivat valjuilta ja liian itsekkäiltä, jotta niiden kanssa olisi nyt mielinyt seurustella. Hän siirsikin työn huomiseen ja jäi katselemaan jo täysin kuivunutta mustankiiltävää kaappiaan kaikilta kulmin, joista sitä pääsi näkemään.

Hän siirteli sen lähettyviltä liian tunkeilevia ja vähäpätöisiä esineitä syrjään, kunnes lopulta päätti, että sen oli seistävä yksinään vasten vaaleatapettista seinää, jolta hän keräsi pois kaiken siihen kiinnitetyn kaman — väripainokuvat, kirjekontin ja repaleisen venäläisen topografikartan, johon hänen kotipitäjänsä alue myös sisältyi ja joka oli joutunut hänelle erään huutokaupasta ostetun kirjakorin sisällössä. Vasta tuollaisessa armottomassa yksinäisyydessään, paljasta todellisuutta vasten, kaappi näytti huonekalulta, joka uhosi voimakkaasti omaa itseään ja kohtaloaan suvun eräänlaisena huoneellisena muistopatsaana.

Aikansa noissa mietteissä puuhailtuaan hän muisti tilanneensa

Varvali-Juhanalta kiikkutuolin Helsingin asuntoonsa. Juhana oli hänen hyviä ystäviään, jo harmaanvoipa vanhus, joka kuitenkin pystyi vielä hiljalleen askartelemaan höyläpenkkinsä ja sorvinsa ääressä. Juhana oli myös niitä miehiä, jotka mielellään sekasivat kupin toisen antimista, mutta silloin täytyi hänen Marilleen laulaa virsiä, muuten ei lusikankilinää olisi saanut pitää. Mannonenkin oli toisinaan Juhanan elämänviisauksien luona käydessään ja hiukakseltaan tuomisia viedessään saanut veisailla Marille syvässä hartaudessa jo unohduksen rajoilla häälyviä koulumuistoisia virsiä.

Aasiaa tarkistaakseen hän polki pyörällään Juhanan torpalle, joka sijaitsi keskellä kärhäkkänurmista kyläahoa. Ukko saattoi vieraalle usein viitata auringon polttamaa ahoa ja sanoa:

— Tuo mei ryytmaa ei kasva muuta ko hailiruotoloi . . .

Työ oli pantu jo alulle. Mannonen valitsi kiikkutuolille ruskean värin sekä kirjoitti Juhanalle selvän, isokirjaimisen osoitteen, mihin se oli heti valmistuttuaan lähetettävä. Maksun hän olikin suorittanut etukäteen, mutta lisäsi sitä nyt rahtikulujen osalta.

Tuolisorvarin tuvalta Mannonen jatkoi ajoaan kylänpään lammelle ja jäi katselemaan linnoittajien työmaata, missä auton vetämästä isosta kivikelkasta parhaillaan kangettiin teräväkärkistä järkälettä paikoilleen kolmirivisesti aloitetun esteen yhdeksi hampaaksi. Vajaan kilometrin päässä metsämäellä sijaitsi louhos, jossa suurin osa miehistä puuhaili. Tänne asti kuului sieltä kilkettä ja kalketta.

Mannonen odotti, kunnes työt lopetettiin ja hän lyöttäytyi keskusteluun Aatolassa tutustumiensa miesten kanssa. Yhdessä mentiin ruokailukatokselle asti, mistä Mannonen käännähti Aatolaan.

Siellä hän silmäili paikallista sanomalehteä ja pohti tytärten kera lähtöpyykistä, jonka nämä olivat luvanneet pestä. Hänen lomansa loppui heinäkuun puolivälissä. Oikein hätkähdytti ajatella, että hänen viimeiset onnelliset päivänsä Kuultavaisessa

olivat parhaillaan solumassa loppuun. Mutta haikeisiin tunnelmiin ei ollut vielä syytä vajota.

Riikilä, Haikkala ja Tuomaala astuivat melko raukeina miehinä tupaan ja jäivät päivittelemään kämmeniään, jotka eivät olleet tottuneet kivitöihin. Haikkalalla oli rukkasen sauman aiheuttama kiusallinen hankautuma, jota emäntä ryhtyi lääkitsemään ja käärimään.

Siinä istuskeltaessa Tuomaala innostui kertomaan, miten eräät nuorukaiset hakkasivat valmistamaansa kookkaaseen estepatsaaseen noitaisevaa pilkkahuudahdusta, joka oli tarkoitettu rajantaan päämiehelle.

Silloin Aato puuttui puheeseen:

— Ei, hyvät pojat, ei sillä tavalla. Mitä sellainen toimittaa? Ei mitään. Täällä ei häpäisylauseilla pärjätä.

— Onhan se kans jotaki . virkahti Tuomaala laulahtavaan sävyyn.

— Ei pidä turhaan härnätä, koska tämänlaatuiset asiat eivät sisällä leikkiä. Parasta on olla yhtä vaitelias kuin pystyttämänne kivetkin, vakuutti Aato.

— Kovinpa täällä ollaan arkoja. Me kun olimme Mäntsälässä, emme pelänneet ketään, uhkui Riikilä puolestaan.

— Ei nyt eletä Mäntsälän aikoja, kun koko maailma nytkähtelee, virkahti Aato hiukan kireästi.

Kun linnoittajat sitten kertoivat suunnittelevansa lähtiäisikseen käyntiä Rajajoen sillalla, yhtyi Mannonenkin Aaton sävyyn ja varoitti osoittamasta siellä mieltään.

4

Kun heinäajan monet työäänet yhtyivät Kuultavaisen pelloilta linnoittajien louhokselta tuolloin tällöin kajahteleviin kumeisiin räjähdyksiin, sähkömiesten huuteluihin talovierillä ja tienvarsilla sekä maantien ja kujasten aamu-iltaiseen karjankuhinaan ja autojen hurinaan, olisi luullut täällä valmistauduttavan johonkin erikoiseen tapahtumaan, jota varten heinipeltojen oli leikkauduttava ja haravoiduttava samettisänkiin, tienvarsien ja pihapuutarhojen köynnöstyttävä värilamppuihin, jokiuoman perkauduttuva arvokkaan avaraksi ja kylänpäitten ylpistäydyttävä kivisten patsasrivien komeuteen.

Mutta kenen, kenen tulla?

Keitä varten puhtaat nurmet, uudet valot, rauhallinen vedensolunta ja turvalaitteiden jyhkeät rivit? Mikseivät tuulen vyyhteennyttämät ojanvarsiheinikot, savustuneet tallilyhdyt eivätkä karstaantuneet riukuaidat enää kelvanneetkaan?

Tällainen tyhjentävää vastausta vaativa mutta sitä saamaton kyselyhumina kiiri nyt Kuultavaisen kujilla, taloissa ja ihmismielissä aivan kuin kaikilta ilmanrannoilta olisi viimahdellut selvästi tuntuvaa vetoa, heinäkuisen lämmönkin lävitse huokuvaa ristivilua.

Tuo humina liehtoi kummallisen kiireen kaiken ylle — haluttiin päästä nopeasti huomisiin päiviin, katsomaan, mikä niiden takana odotti. Ei ollut aikaa liikaan keskusteluun. Monet hyljätyt ja melkein unohdetut tehtävät luotiin kuin lumen alta

esiin ja pantiin taas meneilleen, jottei olisi jäänyt tyhjää aikaa, tuota liian ajattelun luisua piennarta.

Mutta samalla kuitenkin säälittiin jokaista punareunaista päivänlaskua eikä olisi millään hennottu luopua yhdestäkään sammuvasta hetkestä. Tällainen yhtaikainen kiihtyvä uteliaisuus tulevaan ja ahnas tarttuminen olevaan, samankertainen tuhlaavaisuus ja itaruus vaikuttivat ihmisiin repivästi: alettiin hätkähdellä kaikkea. Tosin se ei ollut vielä pelkoa, vaan lisääntyvää valppautta.

Niinpä hätkähdettiin, kun linnoittajat ilmoittivat lähtevänsä ja toisten tulevan heidän tilalleen: oliko nyt jokin vaihe päättynyt ja uusi taas alkamassa? Eivätkö nuo melkoiset tankkiesteet vielä riittäneetkään? Mitä sitten oikein odotettiin tulevaksi, koska heidät aidattiin niin ihmeen tiheitten paasien sekaan?

Kyllähän he tiesivät, että tännekin oli tultu odottamaan lapiot, kiviporat ja moukarit käsissä, mitä muualla tapahtuisi. Mutta miksi se kuului heille niin tärkeästi, että siihen tarvittiin miesjoukoittain kummeja? Kyllä! Päivä kerrallaan he oppivat ymmärtämään, ettei koko maailmassa ollut enää yhtäkään omiin oloihinsa eristymään pystyvää kylää, vaan että kaikki olivat muuttuneet tärkeiksi kartan nimiksi (joista mikä hyvänsä saattoi tulla kuuluisaksi kautta ihmistä kasvavan maapallon) ja kokoontuneet sitten noista yksityisistä kartan nimistä edelleen nimirykelmiksi suuriin, laajoihin aitauksiin ja rajoihin.

— — —

Kuultavaisen linnoittamisen aloittajat viettivät parhaillaan viimeistä iltaansa . . .

Myöhätee oli juotu tutuksi käyneessä havuhotellissa, iltahartaus pidetty seuratalon kentällä, veisattu pari virrensäkeistöä, kuunneltu vakaasti saneltu Isämeidän-rukous ja seurattu kunniaa tehden lipunlaskua. Sitten miehet olivat hajaantuneet kylän saunoihin, jotka oli lämmitetty kaikkien käydä. Lauteilla

istui isäntiä, linnoittajia ja sähkömiehiä kiiltävinä kihermitsöinä ja keskustelu luisti. Loppuilta kului seurustelussa isäntäväen kanssa jo varsin läheiseen sävyyn osoitteita ja kirjoittamislupauksia vaihdellen. Haikeus täytti niin lähtijäin kuin jääjienkien mielet ja jokainen tunsi määrittelemätöntä yhteenkuuluvaisuutta niinkuin kaukaiset sukulaiset tuntiessaan itsessään ja toisissaan samoja piirteitä.

Kuultavainen muuttui nyt muistopatsaaksi sekä nimessään että kamarassaan sitä puolustautumisessa näennäisesti kohentaneille länsisuomalaisille ja nämä tunsivat jättäneensä tänne jotakin myös itsestään. Samalla he tunsivat käyneensä ikäänkuin kaukaisilla ulkotiluksillaan, joihin heillä oli osuutta ja velvollisuutta myöskin niiden kunnossa pidossa.

Aatolassakin oli käyty saunassa ja nyt istuttiin myöhäiltaa avoikkunaisella kuistilla, jonne sinihämyiset heinäpellot olivat henkäisseet alsikeapilaan ruusunmakeaa tuoksua aivan kuin koko kylä olisi ollut avattu, jättiläismäinen hunajasammio.

Oli juotu juuri erojaiskahvit...

Riikilä, Haikkala ja Tuomaala olivat taas muuttuneet parin viikon takuisiksi vieraiksi hyljättyään työasunsa ja pukeuduttuaan Elvin ja Sirkan silittämiin tulovaatteisiinsa.

Riikilä oli aloittanut leikillään hieroa hevoskauppaa, jottei olisi muututtu vallan haikeiksi. Tuomaala hivuttautui vähin erin keittiön puolelle ja sieltä pihamaalle. Kohta hän astelikin Elvin kanssa seuratalolle, jossa poikamiehet pitivät lähtiäistanssinsa.

Mannonen oli myös Aatolassa, mutta hän tuijotti Arvon kanssa yläkerrassa shakkilautaa kesän viimeisessä pelissä, sillä Arvo oli ilmoittautunut linnoitustöihin ja hänet oli määrätty huomenissa menemään naapuripitäjän puolelle.

Kun Mannonen pelin päätyttyä ilmestyi kuistille, oli hevoskauppa muuttanut jo hiukan luonnettaan Riikilän luvattua tulla »Purmonsa» kanssa keväällä linnoittamaan täkäläistä tammakantaa, kuten hän nauraen selitti.

Kun he olivat lyöneet Aaton kanssa kättä tuon asian päälle, sanoi Mannonen, jota oli pyydetty eroittajaksi:

— Ettehän vaan lyöneet nyt leikillänne, kun muut touhunne ovat olleet niin totta?

— Oikeastaan niinkin, sillä tulenhan tänne orini kanssa kevätleikkeihin, naureskeli Riikilä kättään irroittaessaan.

— Älkää sanoko keväästä vielä mitään, lausahti Haikkala.

Aato laski kätensä riippumaan varsin veltosti ja sanoi vain yksikantaan:

— Kevät keväänään .

Ilta muuttui kylässä ja sen yllä monenlaisin erojaisvivahtein yöksi ja varha-aamuksi varsinkin nuorten yllä, mutta kuuluipa muutaman talon vaiheilta laulahteluakin, tanakka-äänistä puhelua ja ikiystävyyden vakuuttelua.

Linnoittajat ehättivät kuorma-autoissa Rajajoen aamujunalle ja puolilta päivin saapui jo uusia miehiä Kuultavaisen työmaille. Heidän tulonsa ei enää aiheuttanut kuitenkaan samaa tunnelmaa kuin ensimmäisten saapujien vastaanottohetkillä, koska mitään oikeastaan ei ollut päättynyt eikä siis alkamassa uudestaankaan, vaan kaikki jatkui entisekseen. Miesten kasvot vain äkisti vaihtuivat toisiksi.

Muutamien päivien kuluttua ilahduttiin monessa Kuultavaisen talossa, kun lahjapaketteja saapui niissä majailleilta linnoittajilta. Aatolassa avattiin kääreistään emännälle osoitettu iso hopeainen puurolusikka, jonka varteen oli kaiverrutettu: »Ase käteen!» Haikkala oli lisäksi kirjoittanut lahjan mukaan kaikkien kolmen puolesta kauniin kiitosrunon, joka tapaili isänmaallista tunnelmaa ulkopuolelta lahjaan kaiverretun leikkihuudahduksen.

Elvi sai myös pienen postilähetyskäärön, jonka sisällystä hän ei näyttänyt, vaikka heille Sirkan kanssa aiheutui siitä temmellyskin.

Samalla viikolla Arvo kirjoitti terveisensä ja kertoi joutuneensa hevostöihin. Sähkömiehet saivat tehtävänsä valmiiksi

tämän kylän kohdalla ja lähtivät — omalla tavallaan erojaisia höyryten — taas uuteen kylään suruttomien laulujen lumoissa.

Paria päivää ennen lähtöään Mannonen aloitti valokuvailla kesäkyläänsä päästä toiseen saadakseen aivan täyden ja uuden kokoelman linnoitustyömaineen ja joensuun perkauksineen päivineen (sinne oli jo saapunut naapurikylän miehiä aloittamaan rantojen avartamista). Hän oli tosin aina joka kesä kartutellut aloittamaansa kyläkuvausta, mutta vain näyttävimmiltä kohdin. Nyt hän talletti koko kylän niin, ettei siitä jäänyt mitään hyljikktöön, eivät hiukan etäämpänä sijainneet metsäriihetkään. Samoja aiheita hän kuvaili sekä järveltä että kylän taustamäiltä käsin — väliin laveittain, väliin yksityiskohtiin keskittyen. Kyläläiset hän oli jo ennen kuvannut. Nyt hän otti uudestaan eräitä vanhuksia työtaustoissaan.

Tätä touhutessaan hän tapasi rantapalstansa rajanaapurin Juosipin-Jussin, joka eli viimeistä kesäänsä ja oli keskittynyt seuraamaan jokaista päiväänsä toisin kuin kanssaihmisensä. Kaiken, kaiken hän seuloi kiiltävällä katseellaan. Hänet oli kannettu puusängyssään peltovierelle lähelle maantietä. Siinä hän käänteli yhtä mittaa päätään ja läähätti niin että koko vartalo notkui tuhoutuneitten keuhkojen kohoittelussa.

Jussi viittasi raukeasti Mannosen luokseen ja selitti vaivakkaisesti haluavansa antaa tälle jotakin muistoksi itsestään ja ehdotti, että Mannonen kävisi noutamassa tallin luhdista hänen vanhat rysänsä, jotka olivat vuosikausia lojuneet siellä hiirien hakattavana. Sydämellisesti nauraen ja samalla liikuttuneena Mannonen kieltäytyi kuitenkin tuosta lahjasta, mutta pyysi Jussin sensijaan piirtämään hänelle omakätisen puumerkkinsä muistoksi. Jussi lupautuikin.

Mannonen haki katoksen pinosta kellastuneen kattopäreen ja kastoi tikun tervapottiin sekä ojensi Jussille. Tämä veti hartaaksi puumerkikseen päreen vaalealle pinnalle ristin, joka piirrettäessä hiukan vavahti ja särkyi.

Ojentaessaan muistopäreen Mannoselle Jussi katsoi häntä sil-

miin kumman syvältä, osoitti puumerkkiään, hymähti, viittasi ympärillään helmeilevää päivää ja siirsi sitten katseensa jonnekin, joka ei sijainnut tässä näkyvässä maailmassa. Hän oli jo lähtenyt Kuultavaisesta. Parhaillaan tuultaan kahiseva ja lehtiään levittelevä päivä ei enää kuulunut hänelle, jolla oli enää vain katseen osuus siihen. Tätä oikeuttaan hän vielä käytti, mutta sisäisesti loitolta.

Ajatellessaan siinä Jussin vierellä tämän kohtaloa Mannonen käsitti sen sisältämän onnen: hän saisi sammua entisessä Kuultavaisessa.

Lähtönsä edellisenä päivänä Mannonen kävi purettavaksi tuomitussa myllyssä, jota uhka jo joensuusta lähestyi ja haki sieltä vanhan, jyvien kiilloittaman myllykapan. Sen laitaan oli vuoltu vuosiluku 1887 ja vastapuoleiseen kylkeen poltettu mietelmä: »Jyväkappa Jumalan renki.» Sen hän päätti kantaa huvilalleen ja viedä mukaansa Helsinkiin kylänsä muistona sekä kertoa asiasta myllärille vasta myöhemmin, jos niin oli sallittu.

Hän otti myllyn hätäportin alla huumaavasti humisevan ryöppykylvyn ja sitten pukeutuessaan virkahti myllylle surumielisesti kuin elävälle olennolle:

— Sinunkin on kuoltava sen tähden, että maa on niin mutkallinen . . .

Lähtöpäivänsä edellisenä aamuna Mannonen pakkasi tavaransa, joihin hän liitti myös myllykapan. Oli vaikea erota nyt jokaisesta esineestä, sillä hän aavisti sen lopulliseksi. Lusikanvarretkin hän silitti lokerossaan kouraisemalla niitä moneen kertaan.

Hän suunnitteli siinä touhutessaan jo tuon mustaksi maalaamansa sukukaapin viemistä Helsinkiin, mutta sikäläinen poikamiesasunto oli liian ahdas tuollaiselle isojen tilojen huonekalulle. Hän keräsi nyt kaikki siihen kesien mittaan tallettamansa ja arkistoimansa paperit yhteen, sijoitti tukut puulaatikkoon ja kaivoi tämän kellarin taakse kuin jonkun tihu-uhrin salahautaansa.

Hiukan hän tällöin hymyili itselleen, taikka paremminkin pilkkasi touhuaan, muttei kuitenkaan tarpeeksi, jotta olisi keskeyttänyt sen.

Päivällä hän kävi hyvästelemässä kylänsä väen; ketä hän ei tavannut, sille hän jätti tupaterveiset. Tätä kierrostaan tehdessään hän ahmi kaiken näkemänsä tavallista herkemmin katseisiinsa ja muistoonsa ja oli silloin huomaavinaan, miten pehmeä kesäauer nousi peltojen yltä kylmiin korkeuksiin mustaksi pilvijadaksi jättäen jälelle vain nyyhkytystään väriseviä pientareita.

Hyvästi, hyvästi ja kiitos ystävyydestäsi ja rakkaudestasi onnenkyläni, lomapielekseni ja isänmaani!

Illaksi Mannonen kutsui Aaton luokseen ja lähtökekkerikseen he tyhjensivät kaupungista tuotetun konjakkipullon.

Mutta tämän erojaisillan tunnelma ei noussutkaan entisen tapaiseksi välittömäksi mielialan virittelyksi eikä tulevankesän varalle uusia asioita suunnittelevaksi, vaan heidän keskustelunsa kuunteli vain kaiken aikaa omaa itseään.

Kerran Mannonen kysyi muusta puhelusta poikkeavaan sävyyn:

— Lähettäisitkö osoitteellani Helsinkiin, jos pyytäisin jotakin täältä huvilasta.

Aato siirsi katseensa tuijottamaan mustaa valtakaappia hiukan vihaisesti niinkuin se olisi jätetty hänen riesakseen. Mannonen ymmärsi katsahduksen ja jatkoi:

— Ei ainakaan tuota kaappia. Minusta tuntuu, että saatan vielä jotakin mieliä ja tarvita siinä apuasi.

— Pitääkö Ullan lähettää taas aina leipä paistoksestaan, kuten ennenkin?

— Ehdottomasti. Sitä syödessäni olen aina kuin täällä.

Kun sitten lopulta noustiin pullon valjun hahmon ääreltä, paiskattiin kättä jo melko iloisesti yhteisen kesän lopettajaisiksi. Mannonen lupasi varmasti käydä vielä syksymmällä jonakin pyhänä täällä ja Aato uumoili mukamas-asioita Helsinkiin.

Kumpikin tosin tunsi lupauksensa varmuuden hiukan hetkelliseksi ja Mannonen naurahtikin:

— Kunpahan puheemme eivät olisi vain sitä liientelyn kevättä . . .

Katsellessaan huvilan pihalta Kuultavaiseen pudonnutta taivaan värireunaista alkuyön huivia ja arvailtuaan kehittyvää säätä Aato totistui äkisti huomattavasti, kääntyi Mannoseen päin rinta koholla ja tuima ilme kasvoillaan sekä huudahti:

— Kuule, Pekka! Tuleeko tästä kaikesta mitään?

— Miten itsestäsi tuntuu?

— Minua jo huimaa välisti niinkuin kurkistaisi liian syvään kaivoon.

— Olkaamme kurkistelematta ja odottakaamme vain. Opi lukemaan sanomalehtiä oikealla tavalla, kuten olen neuvonut.

— Uni tahtoo särkyä.

— Nukutaan me pojat vaan rauhassa. Siitä ainakin voit olla varma, ettei niillä miekkosilla, jotka sommittelevat nyt maailmamme ihmisten kohtaloita, ole helppo olla eikä heidänkään unensa leviä rauhallisena ajatusten ylle.

Pienistä kesänjälkeisistä korjauksista keskustellen he erosivat toisistaan niihin aikoihin, jolloin sumu oli jo kohonnut joensuun raatissuosta ja kattanut senpuoleisen järvenkulmauksen. Sen viileä tuoksu kantautui kylään asti.

Yllö vedätti sitten aamulla Mannosen tavarat asemalle, sillä hän oli kylän miehistä ainoa, joka enää mieli rahtiin ja asema-ajoon. Kaikki toiset olivat jo ajat sitten luopuneet moisesta köryyttelystä ja pitivät melkeinpä loukkauksena, jos heitä pyysi ajuriajoon täältä autottomasta kylästä.

Auttaessaan matkatavaroittensa nostelussa Mannonen virkahti:

— No, Yllö, mitä meinaat?

— Tule ei mittää . . .

— Kuinka niin?

— A ku ihmiset ei pysy paikallaa. Kaik o ko neuliaisii, senko törmäellööt. Nii-i. Väkisehä tää männöö mylläkäks, nii-i . .

Mannonen lukitsi huvilansa ja hyvästeli sen katseellaan entisistä lähdöistään aivan poikkeavasti — jotakin kohosi silmiin niin että se näkyi hetken kahtena.

Jätettyään huvilan avaimet Aatolaan ja neuvoteltuaan hetken sen talvikuntoon saattamisesta Mannonen ajoi polkupyörällään kirkonkylään ja vietti lopun päivää siellä tätinsä vieraana.

Siellä hankkiuduttiin uuden karjakartanon rakentamiseen. Pihamaalle oli jo vedätetty valtava hiekkakinos sementtitiilien valamista varten. Se seisoi siinä vielä koskemattomana ja yksinäisenä. Ei näkynyt edes tiilimuotteja. Tuntui, niinkuin kenelläkään ei olisi ollut vielä rohkeutta kaataa sen harjaa.

— Taidan jättääkin ensi vuoteen koko rakentamisen, selitti serkkumies, Mannosen kysyessä häneltä asiaa.

— Parasta onkin .

Helppohan lähtevän miehen oli noin virkahtaa. Mutta toista oli hänen, joka jäi hiekkatöyrännön ääreen eikä tietänyt, uskaltaisiko aloittaa . . .

Aamulla Mannonen lähetti pyöränsä asemalta Yllön rattailla Aatolaan. Erotessaan ukosta ja hyvästellessään tämä selitteli:

— Katsopasti vaa, ni kaik männöö mylläkäks — nyt ku ampuut tääl kivvii rikki ja sil viisii ku kummittelloot, ni eihä siihe toinekaa jätä vastaamati, nii-i . . .

— — —

Seuratalon majoitukseen ei uusista linnoittajista ollut jäänyt ketään, sillä he olivat jo asemalla saaneet vihjeen Kuultavaisen majoitusystävällisyydestä.

Aatolaan oli sijoittautunut taas kolme tulokasta — kaksi turkulaista opiskelijaa ja halikkolainen renki, jonka kivuloinen isäntä oli lähettänyt puolestaan, jotta hänenkin kartanostaan olisi mies siellä, missä heitä tarvittiin.

Toinen opiskelijoista oli esittänyt itsensä ja toverinsa varsin hupaisesti. Näin hän oli selittänyt:

— Olen perheestä, johon on siitetty pelkkiä mustia lampaita, joten jonkun niistä on pakosta oltava toisia vaaleampi ja se olen minä, histfiilari-filuri Matti Liimola ja tämä toverini on vielä koulupoika, joka vasta taluttelee varjoaan. Hän on Leino, leikareitten sukua ainakin nimeltään.

Isäntänsä puolesta töitä paiskiva renki murahti nimekseen Rintala ja hän näytti olevan sitä lajia ujo, joka ei osaa jouten ollessaan pitää käsiään mitenkään muuten kuin omana vastuksenaan — aina ne olivat tiellä ja häveliäästi hän niitä käänteli, työnteli taskuunsa ja taakseen. Aatolan tytöt hiukan pilailivat hänen vääntelehtimistään, mutta hyväntahtoisesti.

Nämä uudet tulokkaat olivat sovittautuneet jo melkein huomaamattomasti talon oloon, sillä olihan totuttu alkukesästä asti yläkerta-asukkaisiin. Illat he viivyskelivät radion ääressä ja tupakeittiössä, missä Liimola varsinkin näytti ihastuneen Elvin liikuskeluun. Mutta tämä oli hyvin hiljainen ja sulkeutunut. Sirkka sensijaan piti hyvin puolensa leikinlaskussa, jossa varsinkin Liimola oli omanlaatuinen rehevöitsijä. Tämä oli Sirkan ensimmäinen kesä, jolloin hän tunsi itseään katseltavan muunakin kuin polvihameisena ja paljasjalkaisena paimentyttösenä.

Näihin aikoihin, heinäkuun loppupuolella, eräänlainen turtumus valtasi kyläläiset. Kiireiset työt, kuumat päivät, nopeasti vaihtuvat uutiset, joita ei edes ehtinyt jäädä miettimään, kun jo uusia yllätyksiä kohoili tapahtumien rannoilta, huhut, suupuheet ja monenlaiset kuulumiset herpaisivat pakostakin.

Ja vähän väliä kilahtelivat asumusten ikkunaruutujen lasit mereltäpäisen harjoitusammunnan ilmavyöryistä. Väliin tuntui niinkuin maa olisi kaiken aikaa hiljaa liukunut jalkojen alta. Jos otti askelen, näytti, niinkuin matkassa olisi ottanut kaksi. Ja mielessä läpätti aina musta poijulippu: mihin menemme tätä vauhtia, mihin?

Mutta sitten taas havahduttiin, kun alkoi tapahtua likem-

mittäin sellaista, jota lehdet leimusivat levein otsikoin ja isoin kuvin.

Mäellä kerran vastakkain satuttuaan Yllö sanoi Aatolle:

— Riittänöötiks koht ennää räntitkää nois kasetois?

— Lehtiä pitää osata lukea, selitteli Mannosen Pekka minulle, mutta lehdethän lukevat jo melkein ääneen itseään eivätkä jätä omalle lukemiselle rauhaa, vastasi Aato.

Ei ollut ihme, jos lehtiä luettiin ja radiota kuunneltiin kesken työajankin. Evästä ei viety enää mukaan etäisimpiinkään ulkotöihin, vaan käytiin kotona aterioimassa, jotta samalla saatiin lukea lehtiä ja kuunnella päiväuutiset.

Heinäkuun lopulla sanomalehti kertoi, että Kannaksella oli jälleen sattunut rajaloukkaus. Sen mukaan 27:nnen päivän klo 11:lta ylitti 3 lentokonetta, joista 2 oli hävittäjiä ja 1 pommituskone, Rajajoen sillan pohjoispuolelta. Ne olivat lentäneet Ollilan asemalle saakka ja niitä kohtaan oli avattu tuli.

Elokuussa pidettiin Viipurin itäpuolella suuret sotaharjoitukset, joiden meno tuntui Kuultavaisessakin, kun ratsuväkeä samosi kylän läpi täysissä varustuksissa ja jätti jälkeensä sakean marssipölyn, joka tuoksui niin väkevästi miehiltä, hevosilta, satuloilta, valjailta ja kenttäkeittiöiltä, että muuan tienvarren katselija virkahti naapurilleen:

— Tuollaseltha se sota vissii haisookii . . .

Sotaharjoitusten päätyttyä sanomalehti kiersi moneen kertaan Aatolankin tuvassa kädestä toiseen ja yhä uudestaan luettiin rivejä, jotka tuntuivat antavan uutta rohkeutta täällä rajatuulissa tuijottelijoille:

»Kansamme on saanut nyt nähdä osan, mitä sen uhrauksilla on luotu maanpuolustuksen hyväksi. Kannaksen sotaharjoitukset päättyivät pohjoismaiden suurimpaan katselmukseen ja paraatiin.»

Näihin aikoihin linnoittajat poistuivat Kuultavaisesta ja omankyläiset vapaaehtoiset palasivat myös kotiin samoista touhuista kertoen minkä mitäkin järkeilynsä mukaan.

Sanomalehtiuutisten sävy kiristyi yhä.

Vilkaistessaan kerran osuuskaupan kuistilla sieltä noutamaansa lehteä Aato luki eräässä yhteydessä puolalaisen yltiöisänmaallisuuden remahduksesta: »Saksalaisten kanssa voidaan neuvotella vasta, kun heillä on veitsi kurkulla.» Hän puisteli itsekseen päätään ja tunsi sipaisseensa sellaista poliittista ja rodullista vihaa, jonka luonteen kyllä vaistosi, mutta suulautta ei ymmärtänyt.

Sinä iltana Aato kirjoitti Mannoselle lähetettävän leipäpaketin mukaan kirjelappusen, jossa hän ilmoitti joenperkauksen keskeytyneen elonkorjuun ajaksi. Samoin kertoi hän Juosipin-Jussin kuolemasta. Muuta hän ei ilmoittanut, vaikka olisi tehnyt mielikin, koska ne olisivat olleet vain hänessä itsessään vellovia kysymyksiä. Hän jättikin ystävänsä niiltä rauhaan.

Elokuun 22:ntena päivänä ilmoitettiin radiossa, että Neuvostoliitto ja Saksa olivat solmineet hyökkäämättömyyssopimuksen. Muutamaa päivää myöhemmin luettiin, että liikekannallepanot olivat käynnissä ja että tilanteen kriitillisyys pakoitti kaikkialla sotavalmisteluihin: hermosota oli julmimmillaan.

Sitten kaikui huuto kautta maailman: asetaistelu Saksan ja Puolan välillä oli alkanut Puolan maaperällä!

Suomen puolueettomuusjulistus julkaistiin.

Englannin ja Ranskan kerrottiin olevan sodassa.

Neuvostoliiton joukot marssivat Puolan rajojen ylitse.

Ranska ja Englanti ilmoittivat päättäneensä taistella loppuun asti.

Pohjoismaiden ministerikokous kehoitti kansojaan suhtautumaan harkiten sota-ajan ikävyyksiin.

Neuvostoliitto esiintyi vaateliaana Viron suhteen.

Viro luovutti alueitaan Neuvostoliitolle laivastotukikohdiksi ja lentokentiksi ja vuokrasi Saarenmaan, Hiidenmaan ja Paldiskin sopimuksella, joka oli voimassa 10 vuotta.

Olihan noissa syöksähdellen saapuneissa uutisissa miettimistä näillä rajaseuduilla.

Kuultavaisen reservi-ikäiset miehet olivat jättäneet kylän ja se muuttui murheelliseksi ja ikäänkuin laski siipensä suppuun. Uudet sähkölamput eivät ehtineet valaista, ehtisivätköhän milloinkaan.

Sirkka levitti eräänä iltana Aatolan tuvassa sanomalehden pöydälle, katseli sitä mietteissään, huudahti sitten ja kutsui toiset luokseen. Kaikki olivatkin silloin kotisilla, paitsi Arvo, joka taas oli lähtenyt. Ylimääräisiin kertausharjoituksiin kylästä kutsutut ilmoittelivat joutuneensa Vammelsuun tienoille.

Tyttö näytti ympärilleen keräytyneille kotilaisilleen lehdessä olevaa isohkoa kuvaa, jonka selityksenä luki: »Evakoituja saksalaisia Puolan rajaseudulla. Etualan kuormalle paarintapaisilla nostettu evakko on 85-vuotias vanhus, joka tavattiin halvaantuneena eräästä tyhjennetystä rakennuksesta.»

Kuvaa katseltiin äänettöminä. Sitten Sirkka kysyi:

— Isä, mitä tuo evakko merkitsee? Voidaanko ihmistä sanoa evakoksi? Vai onko se jokin erikoinen kansallisuus?

Aato mietti hetken ja selitti sitten aluksi, mitä evakuoiminen merkitsi. Mutta evakolle hän ei oikein pystynyt mielestään antamaan tyydyttävää selitystä, vaikka monenlaisia ehdotelmia muovautuikin mielessä.

Selityksen kuullessaan Sirkka virkahti:

— Sittenhän nuo vistiläisetkin ovat evakkoja (sukkia kutovan emigrantin sukunimi oli Quist)!

— Ja vennäinkoululaiset, jatkoi Elvi.

— Eivät ihan, mutta melkein: he ovat emigrantteja, selvitti Aato.

— Mikä ero evakon ja emigrantin välillä sitten on?

— Emigrantti on minun käsittääkseni pakolainen, joka on lähtenyt maastaan liikkeelle omin päin ja neuvoin ja joutunut isänmaattomaksi. Evakko taas on jonkin sodan uhkaaman alueen järjestelmällisen tyhjentämisen vuoksi joutunut lähtemään kodistaan, muttei aina isänmaastaan, jatkoi Aato selittelyään.

Kaikki he siinä tajusivat kuitenkin, ettei evakko voinut olla yksistään kodistaan lähtenyt sotapakolainen, vaan hän oli paljon muutakin — hyljätty, halvattu vanhus, tunkioheittolainen, ihminen, joka pui värjöttävän sydämensä lyönneillä ansaitsemattomia kärsimyksiään elämän pimeässä riihessä.

Kukaan ei kuitenkaan osannut sanoa ääneen eikä kuvata, mikä hänen mielestään »evakko» oli. Joka tapauksessa hän oli jonkunlainen sijaiskärsijä.

Mutta sitten Sirkka äkisti huudahti tuijottavin silmin ikäänkuin hänet olisi yllättänyt jonkin enteen muisto:

— Minä tiedän, mikä evakko on!

— No mikä? kysyivät toiset hämmästyneinä tytön äänen kiihkeydestä.

— Se on mustaksi maalattu vanha kaappi!

Kun hänelle naurettiin, herkähti hän itkuun ja meni pimeälle pihalle. Sieltä, mistä kesällä kuului havuparvien pehmeänhumisevaa metsänsoittoa, kohisi nyt vain vilua ja evakkoutta.

Kun seuraavana päivänä käärittiin lämpiäisleipä Mannoselle, kirjoitti Aato sen mukaan oikein kirjeen:

Kuultavainen 15. 10. -39.

»Terveisiä meiltä kaikilta.

Arvo kylläkin on poissa ja pelaa shakkia uusien miesten kanssa. Niin kauanhan te hänen kanssaan laittelitte niitä tornituksianne, kun saitte oikeat linnoittajat kyläämme. Arvo viritti nyt sotilaan manttelin entisen moukannuttunsa tilalle. Hän on suuren pelilaudan nappulana jossakin lähitienoilla. Kirjoita meille, mikä on 'evakko'. Olemme sitä kovasti pohtineet. Sirkkaan jäi outo pelko niistä illoista, jolloin hän kävi sulkemassa huvilasi tuuletusikkunat. Hän näet sanoi, että evakko on mustaksi maalattu vanha kaappi. Sen jälkeen hän nyyhkäisi ja meni ulos pimeään itkemään. Miksikäs kummittelit sen kaappisi kanssa?

Enpä olisi osannut kuvitella, miten vaikeata tekonauru on, kun sitä on käytettävä toisten ihmisten lääkkeeksi. Eipä täällä nykyisin juuri muut torvet soikaan.

Hyvää toivoen —
Aato ja aatolaiset.»

Vajaan viikon kuluessa saapui Mannoselta vastaus:

»Rakkaat ystävät! Kylläpä asetitte vastattavakseni vaikean kysymyksen; en pysty siihen. Sana 'evakko' tuo mieleeni vilunälkäisen ihmisen ja kylkiluisen nyytin, jotka ovat kasvaneet kiinni toisiinsa. Kiitos leipälähetyksistä. Enää ei tarvitse laittaa, olen näet tasavallan vaatteissa ja leivissä, mutta saan vielä hoitaa osittain tointani. Sanokaa Varvali-Juhanalle, että keikkatuoli tuli perille kunnollisesti. Sirkka on tajunnut vaistomaisesti ehkä paremmin evakko-sanan sisällön kuin meistä toisista yksikään. Sanokaa hänelle, että onhan siinä kaapissa kuitenkin punainen viiru. Toivotan teille kaikille suurta rohkeutta ja sen hyvän kokoutumista voimaksenne, mitä teissä ja maisemassamme on.

Sot.virk. Pekka Mannonen.»

5

Paksut mustat pilvet lensivät Kuultavaisen yllä kaulat ojossa kuin synkeän kansantarinan kummitusmetsot, ja tuuli repi terävin kynsin aaltojen lyijynharmaista pieluksista valkeat sisushöyhenet näkyviin ja puhalteli niitä laajoina vyöryinä yli selkäveden.

Sateen jälkeinen märkä kangasmetsän tie neulaspäärmeineen näytti, niinkuin sille olisi äsken levitetty parkkiammeesta nostettuja vuotia, joiden karva oli kasaantunut ja lionnut irtoamisensa vaiheeseen.

Nikkasen Aato potkieli muutamia märkiä käpyjä saappaankärkiensä edestä palatessaan seuratalolta ja kuunteli sekä katseli valloilleen päässeen syyspäivän kiukuttelua. Hänenkin olisi tehnyt mieli mylläköidä samalla tavoin, mutta suisti ärtymyksensä vain tuollaiseksi käpyjen potkiskeluksi.

Yhtä todellisena ja kaikista kesäautereen luomista valhetunnelmista vapaana, jollaisena maisema järvineen ja kylineen nyt näyttihen, kohosi Aaton silmien eteen myös tänne kuuluva kohtalo.

Kylä oli takertunut auttamattomasti piikkilanka-aitoihinsa ja tankkiesteisiinsä ja odotti liikahtamattomana, mitä tuleman piti.

Se tosiaankin vain odotti eikä pystynytkään mihinkään muuhun, sillä se oli tuhlannut liikaa voimiaan kesälliseen tekonauruunsa ja ajattelemattomuutensa itsepetokseen.

Mutta olisiko se pystynyt mihinkään muuhun? Tuskin, kor-

keintain hädän tullen tuhoamaan itsensä. Tarvittiinhan tällaiseenkin voimaa, ehkäpä enemmän kuin mihinkään muuhun kylällisen elämän kohtalossa. Oliko tuollaista voimaa sitten Kuultavaisessa olemassakaan? Ehkäpä olikin. Ihmissydämien aarrelaareista saattaa yllättäen löytyä mitä hyvänsä, kun on pakko, pakko

Muutamia päiviä sitten oli kylään ja seuratalolle saapunut eskadroona, jonka miehet olivat pian kylmissään työntyneet taloihin.

Aatolankin kamareissa heitä nukkui ja lattiat sekä ovien vierustat olivat tungoksenaan reppuja, kaasunaamarilaukkuja ja aseita. He alkoivat melkein heti tuntua kuin oman perheen jäseniltä; samoin oli kylän muissakin taloissa. Kesälliset linnoittajat olivat kaikesta huolimatta olleet vain vieraita, sillä he olivat tietäneet jo tullessaan lähtöpäivänsä numeron.

Mutta nyt nämä kylän taloihin majoittuneet reserviläiset olivat tulleet tänne vailla minkäänlaista tietoa lähtöpäivästään. Siksi he eivät tuntuneetkaan vierailta, vaan kyläläisten yhteiskohtaloon kuuluvilta omaisilta. Suurin osa heistä oli Suomenlahden rannikkoperukan miehiä, jotka osasivat heti kotiutua tutuntapaisiin oloihin. Vaikka meren sijalla lainehtikin järvi, velloi murre kuitenkin samanlaisena kuin heillä. Kun he hienokseltaan alkoivat hempeillä tyttöjen kanssa, ei sitä pidetty minään pahana, vaan säätyneenä elämänmenona.

Vaikkakin siis Kuultavaisen illoissa kannus kilahtikin minkä missäkin pimennossa, ei nuorissa naisissa välkkynyt iloista katsantoa, vaan heidän ilmeensä olivat kuin konsanaan hätäisten ihmisten kyseleviä ja vastausta saamattomia häivähdyksiä.

Kylän naiset valmistivat reserviläisille patjoja ja pieluksia, pesivät ja parsivat sukkia sekä paikkasivat nuttuja yhtämittasilla talkoilla, joista kahvi ei loppunut.

Reserviläiset kävivät linnoitustöissä ja se antoi edes jonkinlaista turvallisuudentunnetta, joskin melko ohutta. Iltaisin he keitättivät taloissa yhtä mittaa kahvia ja tupien pöytävierukset

olivat avoinna kaikille. Usea kohtelutti itseään jo kuin tulevana vävypoikana — kyllähän sotaleirissä lorvaileva nuori mies osaa . . .

Radioita pidettiin auki kaiken aikaa. Kuultiin totisiksi ja kalpeiksi valahtaen, miten Virolta oli vaadittu uusia tukikohtia ja miten Latvian ja Neuvostoliiton avunantosopimus allekirjoitettiin.

Sitten saatiin hätkähtää niin läheisesti, että tuntui kuin oma sormi olisi jäänyt oven väliin: ilmoitettiin näet, että sokeria tultaisiin jakamaan puoli kiloa henkeä kohti kahdessa viikossa. Ihmeteltiin, miksei jaettu kiloa kuukaudessa. Oliko elämä tungettu jo niin ahtaaseen solaan, ettei nähty kerrallaan pitemmälle kuin kahden viikon päähän? Korttien jakelun ilmoitettiin alkavan ja kansanhuoltolautakunnan nimi painui mieliin alakuloisen pitkänä ja kiusallisena; se oli kuin kutsumaton vieras suljetussa, kotoisessa tilaisuudessa.

Aato kertoili perheelleen ja tuvassaan istuskeleville reserviläisille muistojaan kesästä 1917, jolloin hänen isänsä oli kiertänyt kylää jakaen sadonmerkintäkaavakkeita. Kun silloin jaettiin kortit, ei niitä osattu käsitellä. Moni oli kieltäytynyt ottamasta niitä edes vastaankaan. Mutta pakko oli ollut tottua niihin ja lopulta oli jo hyvitelty, kun niillä oli saatu edes pellavansiemeniä pahimpaan nälkään.

Aato kävi päivisin raiviollaan hakkaamassa puita, muttei pystynyt tekemään mitään, vaan istui vain kannon päässä ja tunsi oman voimattomuutensa koko järkyttävyyden. Alati kumisi hänen muistissaan rajalle päin jytäävien yöllisten kolonnien raskaat, pimeän kattamat äänet. Ja hänen ajatuksensa tuntuivat jääneen niiden alle. Mutta kuitenkin piti ryhdistäytyä ja rohkaista toisia.

Nämä näennäisessä puunhakkuussa vietetyt päivähetket muuttuivat Aatolle välttämättömiksi voimien keruun tuokioiksi, jolloin hän aina raiviolle tultuaan koetti ensiksi musertaa yöllä karttuneen toivottomuutensa ja tämän onnistumisesta

koota sisäistä voimaa, joka oli niin joutuisaa kulumaan, hupaa. Muutamat leikkipuheet kotilaisten ja reserviläisten kanssa tyhjensivät hänet kokonaan. Hänen näennäinen piittaamattomuutensa oli kuitenkin hänelle itselleen kuin tyhjä öljykannu, jonka pohjalla orpo kivi kilahteli.

Parhaat hevoset oli viety kylästä ja reserviläisten hevoset olivat täyttäneet tallit ja katokset. Päivittäin kylän vanhemmat miehet kävivät linnoitustöissä Kuuterselässä, seitsemän kilometrin päässä, kuka jalan, ken pyörällä.

Radioitten ja sanomalehtien uutiset vilahtelivat sunnuntaisilla ojanlaitakäräjillä monenlaisin selityksin muokkailtuna. Välisti kiihdyttiin aivan turhaan. Havian Ristokin hypähti kerran aitaa vasten ilman mitään henkilökohtaista syytä, taitteli seipäänlatvoja ja uhitteli:

— No, perkele, eiks sitä sottaa tuokkaa?

Myöhemmin nuo käräjöinnit siirtyivät osuuskaupan kuistille, jonka laessa myrskylyhty paloi myöhään iltaan. Kylän miehet olivat sitä mieltä, ettei venäläisiä lasketa yli Rajajoesta, jos nämä heittäytyisivät vihollisiksi ja yrittäisivät. Elettiin valheellisessa uskossa, ettei kuitenkaan kaikitenkaan ole mitään hätää.

Saman viikon lopulla, jolloin Kuultavaisesta vietiin toisen kerran hevosia, se valmiiseen hahmoonsa muotoutunut uhka, jonka olemassa olon jo kesällä aavisti, paljasti välähdyksenomaisesti itsensä, kun Neuvostoliitto kutsui Suomen edustajan Moskovaan keskustelemaan poliittisluontoisista ja taloudellisista kysymyksistä. Saatiin kuulla, että Suomen hallitus lähetti neuvottelijanaan valtioneuvos J. K. Paasikiven ja samaan aikaan Ruotsista kaikui, ettei Suomi ole mikään reunavaltio, vaan Pohjolan maa. Nyt, kun Neuvostoliitto oli jo kirjaimellisesti miehittänyt Viron ja Latvian ja asettanut Liettualle odottamattoman suuria vaatimuksia, nähtiin Suomen kohtalo viluisempana kuin koskaan ennen.

Lehdet kertoivat, miten kansalaisjoukot tervehtivät Terijoen

asemalla aamupostijunalla Moskovaan matkustavaa valtioneuvos Paasikiveä ja lauloivat hänelle matkarohkaisuksi »Oi, kallis Suomenmaa» -hymnin.

Laskeskeltiin: Viro, Latvia, Liettua — Suomi?

— — —

Oli varhainen aamu. Sirkka oli juuri lähtemässä kouluun ja juoksahti mäkikujasilta maantielle, kun hänen ohitseen ajoi polkupyörillä routaista autonkyntöä pitkin sankka ryhmä poikasia, jotka huutelivat pyöriensä räminän keskestä:

— Tulkaa kaikki katsomaan, kun meiläisiä viijjään! Tuolta tulevat toisetkin!

Ja samalla he viittoivat jälkeensä.

— Ketkä toiset? huusi Sirkka pojille.

— Meijän puolen evakot!

Kauhu kuristi Sirkan sanattomaksi. Välähdyksessä hän muisti illan, jolloin kotona oli katsottu sanomalehtikuvaa ja mietitty yhdessä, mitä evakko oikein oli. Hän muisti oman selityksensä ja nyyhkyttelynsä pimeällä, tuulisella pihamaalla, muisti Mannosen kirjevastauksen, jonka hänen isänsä oli lukenut koko kotiväelle, että evakko merkitsi yhteenkasvanutta ihmistä ja kuhmuista nyyttiä. Hän kääntyi äkisti ja alkoi juosta mäkikujasia takaisin kotiin.

Jo ikkunoiden alla hän alkoi huudella:

— Evakot tulevat! Tulkaa katsomaan surkeutta, ihmisiä, joihin on kasvanut kiinni kylkiluisia nyyttejä, tulkaa katsomaan vanhoja, mustiksi maalattuja kaappeja!

Hän syöksähti tupaan silmät kyyneleitä valuen ja sinkosi kirjareppunsa penkille. Yhä hän toisteli äsken ikkunan alla huutelemiaan sanoja ja alkoi työnnellä tuvassaolijoita ovelle.

Hänen käyttäytymisensä säikähdyttäminä kaikki tempasivat jotakin ylleen ja lähtivät juoksujalkaa kujasille.

Sinne näkyi jo, miten osuuskaupan luokse seisahtaneiden polkupyöräpoikien vierelle ilmestyi kuorma, joka muistutti

hevosineen, ihmisineen ja nyytteineen tulipalosta saapuvaa, kotinsa menettänyttä poloisjoukkoa.

— Katsokaa! Ihmisiä ja nyyttejä! Evakkoja! huuteli Sirkka yhä.

Kuorma toisensa jälkeen jyrisi routaantuneella, kolonnien turmelemalla tiellä osuuskaupan mutkan takaa näkyviin. Ne suuntasivat asemalle pitkänä, hiljaisena ja tuijottavana saattona, jolla oli seppeleiden sijasta polvillaan nyyttejä ja patjanpäällissäkkejä, joihin oli sullottu tärkeimpiä mukatavaroita.

Saavuttuaan maantien varteen Ulla-emäntä pusersi molempien tyttäriensä kädet omiinsa, jouduttuaan aivan silmästä silmään näkemään tuon matkueen pohjattoman murheen.

Hän tunsi vapisevansa vilusta, vaikka hän olikin ehtinyt kääräistä lavean villahuivin harteilleen. Äkisti tuo vilu muuttui itkuksi.

Havian Riston emäntä lapsineen ja voivotuksineen sekä Yllö ilmestyivät hänen vierelleen. Hän yritti sanoa näille jotakin, muttei pystynyt, vaan viittasi vain voimattomana. Yllö tunkeutui aivan raitioviereen ja katsoa tuijotti jokaista ohitseen menevää aivan kuin olisi pitänyt päälukua ja puhui hätääntyneen ihmisen sotkua, mistä eroitti vain:

— Mylläkäks män, mylläkäks

Kujassuuhun juuri saapunut Samu kävi nyhtämässä hänet pois maantieltä aisaremmivyön roikkuvista päistä vetäen aivan kuin olisi taluttanut karannutta eläintä.

Havian Aina-emäntä ei pystynyt muuta sanomaan kuin valittamaan:

— Voi hyvä Jumala kuitenkin, missä sinä nyt olet?

Kodeistaan lähtenyttä rajakansaa tulvi tällä tavoin aamusta varhain Kuultavaisen läpi hitaasti eteenpäin niinpaljon kuin tietä riitti. Pakolaisten meno tuntui katselijoista sitäkin hirveämmältä, kun heissä nähtiin surkeita yksityiskohtia myöten aivan selvästi omakin odottava kohtalo.

Elvi vastasi äitinsä yhtämittaiseen käden vavahteluun omalla puserruksellaan ja koetti lohduttaa:

— Jos meidänkin on lähdettävä, tiedän, minne menemme...

— Kodistani en lähde mihinkään, supisi Ulla-emäntä moneen kertaan.

— Jos on lähdettävä, ethän sille mitään voi. Ohjaan teidät kaikki turvaan.

— Sinäkö, hiljainen tyttäreni? Arka rakas virpeni...

— En ole enää arka.

— Mistä saat rohkeuden, kun sitä ei enää rukouksestakaan tunnu saavan?

— Rakkaudesta.

— Taunon luokseko meidät veisit?

— Taunon.

— Tiedätkö edes, missä hänen kotinsa on ja ottaisiko se meidät vastaan, jos sinne mierosta ilmestyisimme?

— Tauno sanoi erotessamme: jos täällä mitä tapahtuu, turvaa minuun. Jokaisessa kirjeessäänkin hän on sen yhä uudestaan toistanut.

— Se asia on Jumalan hallussa. En jaksa enää katsoa tätä. Sydämeni ihan pakahtuu.

Ulla-emäntä kääntyi ja alkoi nousta hitaasti kotimäelle.

Sirkka etsi katseellaan isäänsä tienvartta päärmeävästä ihmisrivistä ja huomasi hänet osuuskaupan kulmauksessa. Hänen kookas ja pystypäinen hahmonsa eroittui selvästi hiljaiseksi patsastuneesta miesjoukosta, jonka yllä riippui koivujen keltainen, köyhä lehvistö.

Sirkka tunsi nyt juuri kaipaavansa isänsä luokse ja tarvitsevansa turvaa ajatuksilleen hänen läheisyydestään, painautua häntä vasten, ummistaa silmänsä ja pyytää johdattamaan jonnekin turvaan, uskoutua hänen hyvää tekevään hoivaansa aivan kuin pienenä tyttösenä, jolloin hän ei antanut kenenkään toisen yrittääkään ottaa tikkua jalastaan tai sormestaan.

Hän pujoitteli varovaisesti isänsä luokse, tarttui tämän kä-

teen aivan kuin olisi välittänyt äitinsä äskeisen kädenpuserruksen ja anonut samalla itselleen rohkaisua. Hänen nuoreen elämäänsä kuului vasta vain omaiset, koti, kylä ihmisineen ja maisema, Kuultavainen.

Nyt kaikki vaappui kaatuakseen, kaikki...

— Isä...

Aato kumartui Sirkan puoleen, näki tämän pelokkaan katseen ja tunsi käden puserruksen. Hän teki samoin, mutta sanattomana. Aato tunsi kummasti hengästyneensä seisoessaankin eikä voinut mitään sanoa.

Sirkka toisti:

— Isä...

Aato vilkaisi jälleen sanattomana tytärtään.

— Isä, milloin meidän on lähdettävä?

Mutta Aato ei vastannut, vaan poistui miesjoukosta ja asteli totisena kotiinsa.

Hän oli kuullut kivennapalaisilta rajanpintalaisilta, että näitä oli käsketty vapaaehtoisesti lähtemään kodeistaan, etteivät...

— Mitä, etteivät..., oli hän kiirehtien kysynyt.

— Etteivät jäisi jalkoihin, oli huudettu vastaukseksi.

— Minkä jalkoihin?

— Sodan!

— Eihän se ala!

— Sinustako se riippuu?

Kotiin tultuaan Aato haki maakirjansa ja tallettamansa asiapaperit, liitti ne yhteen, sitoi vanhasta sadetakista repäisemäänsä helmaan ja sijoitti kääräisemänsä mytyn puiseen naulalaatikkoon, jonka hän sulki tiiviisti.

Sitten hän kutsui perheensä luokseen ja hautasi laatikon kujakatokseen, sen nurkkakivien keskiristiin ja haravoi sitten lasturoskan entisekseen paikan katteeksi. Lopuksi hän sanoi:

— Muistakaa nyt tämä kohta ja neuvokaa Arvolle, ellen itse ole sitä sanomassa.

— Mikset?

— Nyt alkavat kovat ajat.

— Ovatko ne sinulle sen kovemmat kuin muillekaan, virkahti emäntä kätkökohtaa tuijottaen.

— Ovat, vastasi Aato nasevasti.

— Miksi?

— Minut on määrätty suojeluskuntamme esikunnan jäsenenä kylämme evakuoinnin johtoon.

Sirkka huudahti kuin vapautuneena:

— Isä!

Hän tunsi, että lähtö olisi oleva helpompi, kun hänen isänsä johdattaisi kaikkia.

Kun seuraavana päivänä jo pitäjänrajan takaisesta naapurikylästäkin alkoi saapua evakkoväkeä kuormineen, katsahtivat ihmiset Kuultavaisen maantien varsilla toisiaan silmiin, mutta kieltäytyivät vielä nyökkäämästä alistuvasti: nyt seuraa meidän vuoromme . . .

Aato heräsi yöllä siihen, että muuan tuvassa nukkuvista reserviläisistä kävi lyhdyn kanssa hänen luonaan ja jätti ison ruskean kirjekuoren, johon oli lyöty virallinen leima — polkupyörälähetti oli sen tuonut ja odotti tuvassa, että isäntä kävisi kuittaamassa.

Aato sytytti lampun, pukeutui ja meni reserviläisen jälestä tupaan. Siellä oli kirkonkylän poliisi kuittauskirjoineen odottamassa. Aato kirjoitti nimensä, päivämäärän ja kellonlyömän — se oli tasan 2 — ja palasi kamariinsa nyhtäen kirjettä auki.

Jalkeilla ollut reserviläinen seurasi häntä ovelle ja kysäsi, oliko kirjeessä mitä ihmeempiä, mutta Aato vastasi vain:

— Kunnan asioita .

Miksei, olihan kirjeessä kunnan asioita, muttei aivan tavallisia .

Siinä ilmoitettiin Kuultavaisen kyläpäällikölle, että tänä samana päivänä oli niiden, jotka halusivat lähteä vapaaehtoisesti kylästä, kokoonnuttava kirkonkylän kansanopistolle. Jokaisen

lähtijän oli otettava mukaansa kolmen päivän muona ja tavaroita sen verran kuin jaksoi itse kantaa.

Noina aikoina ihmisten uni oli ohutta kylässä. Se oli eilisestään kovertunut vieläkin ontommaksi evakkosaattojen näkemisestä.

Niinpä Ulla-emäntäkin oli havahtunut heti reserviläisen ja lähetin liikuskeluun ja saapui Aaton luokse yläkerrasta, jossa hän jakoi tyttäriensä kanssa isoimman kamarin, jotta kaikki sijat voitiin antaa majoitukseen.

— Mitäs täällä? tiedusteli hän, mutta nähtyään avoimen paperin Aaton kädessä hän istahti tämän vierelle vuoteen laidalle ja jatkoi kyselyään silmiin katsomalla.

— Käsketään ilmoittamaan kyläläisille vapaaehtoisestä lähdöstä . .

Aato vältti tahallaan evakuoimis-sanan, ettei Ulla säikähtäisi.

— Mistä lähdöstä minne?

— Kyläläisten lähdöstä sinne, mihin heille jaetaan opistolla matkaliput. Kellä on sukulaisia tai tuttavia, niin sinne, tai sitten muualle.

— Evakkoon?

— Miksei niinkin .

Hetken aikaa he istuivat hiljaisina lampun siristessä kummasti niinkuin sen valo olisi ikkunaruutujen väliin jääneen kärpäsen lailla turhaan pyrkinyt pakoon vankilastaan. Sitten Ulla-emäntä tarttui miehensä käteen, nousi ja sanoi:

— Meiltä ei vapaaehtoisesti lähde ketään.

— Mutta jos jäätte jaloksiin! Nyt saisitte lähteä kaikessa rauhassa.

— Minkä jaloksiin? Eikö tässä jo olla muutenkin tarpeeksi jaloksissa?

Aato alkoi vetää päällysnuttuaan ylleen ja pahoitteli, että hänen täytyi näin keskellä yötä lähteä herättelemään ja säikähdyttämään ihmisiä. Ulla-emäntä neuvoi häntä jättämään koko ilmoittelun aamuun, sillä ihmiset tarvitsivat senkin vähän

unensa loppuun, minkä he nykyisin pystyivät vain riekaleittain saamaan öitä särkevältä muona- ja ammuskolonnien autonhurinoilta.

— Kysy, mitä tytöt arvelevat. Minun vallassani ei ole pakottaa ketään, ei omia eikä liioin vieraita. Mutta jos lähdette, helpottaisi se minuakin.

— Aato! Nyt sanoit vastoin mieltäsi! Etkö sitten tunne, että tällaisina aikoina on elettävä kaikki kohtalot yhdessä, jos sellainen suinkin on sallittua. Jos olemme erillään toisistamme, on menetyksemme moninkertainen; uuvumme helpommin. Yhdessä ollen voimamme kokoontuu ja kestää paremmin.

— Olkaa, olkaa minun puolestani, mutta harkitkaa tarkoin, ettei jälkeen päin synny mitään syyttelyä. Tämä minun on selitettävä varmasti monelle, monelle tänä yönä. Olisi turvallista tietää, että kotia palatessani ei synny mitään kireyttä taikka kiihkeyttä. Jos päätätte lähteä, laittakaa eväät ja kootkaa sen verran vaatteita, mitä jaksatte itse kantaa.

Tämän sanottuaan Aato lähti. Harppoessaan tuvan lattialla nukkuvien reserviläisten yli hän kuuli yksinäisiä äännähdyksiä, huokauksia ja sanoja ikäänkuin nämä olisivat olleet yhteydessä jonnekin uniensa taakse.

Karmakka syksy-yö seisoi ulkona kuin viluaan hytisevä musta lammaskatras.

Taivas oli yhtynyt maahan ja nämä olivat muodostaneet yhteisen pimeyden, johon kantautui heikosti Kuultavaisen vaimeaa kohua ja kuului läheltä tuulen kompastelua mäen näkymättömissä havupieleksissä.

Aato hengitti syvään ja kuunteli kyläänsä, jolle hänen piti nyt lähteä jakamaan vaikeata viestiä: »Jätä kotisi, jos haluat; saat ilmaisen lipun, jos lähdet!»

Hän oikein vavahti ajatellessaan tuon ilmoituksen näennäistä irvokkuutta. Häntä myös peloitti, ei tosin muu kuin ihmisten käyttäytyminen ja oma mahdollinen voimattomuutensa ja taitamattomuutensa heidän rauhoittamisekseen ja rohkaisemisek-

seen. Jos naiset alkaisivat itkeä ja menettäisivät malttinsa, miten hänen olisi käyttäydyttävä? Minkäänlainen komenteleva ankaruus ei luonnollisestikaan saattanut tulla kysymykseenkään. Entä olisiko hänellä aikaa yksityiskohtaisiin neuvotteluihin ja eri tilanteiden selvittelyihin.

No, kohtahan se nähtäisiin ja koettaisiin!

Aato meni ensiksi naapurinsa Havian Riston talolle, koputti oveen ja pääsi sisälle; reserviläinen oli täälläkin avaamassa. Aato kysyi isäntää. Hänet haettiin. Aato selitti Ristolle asiansa. Tämä mietti hetken ja murahti sitten:

— Kunhan nyt päivä valkenee.

Hyvinhän tämä käy, arveli Aato ja meni vistiläisten talolle. Mutta siellä syntyi piinallinen hälinä. Rouva ei unenpöpperössään käsittänyt Aaton venäjänkielistä selittelyä, vaan luuli, että nyt oli jo täysi hätä ja paikalla lähdettävä. Hän alkoi huutaa, itkeä ja raastaa kutomakonetta irti pöydästä. Vain lepattavan kynttelin valaisemassa pimeydessä tuollainen vauhkoontuminen näytti varjoineen vallan kamalalta. Vanha virkailijaherra pääsi lopulta perille Aaton toistetusta selittelystä, että koko päivä oli aikaa ja ettei mitään hätää ollut. Tämän käsitettyään rouva lysähti maahan täysin herpaantuneena ja voihki hiljaa, kuuromykän tyttären katsoessa ihmetellen huoneensa ovelta häälyvien varjojen takaa tätä outoa yöllistä kohtausta. Aato arvasi rouvan vallankumouksen aikaisten muistojen tulvahtaneen hänen mieleensä ja värittäneen säikähdystä.

Yllö penäsi ovellaan vastaan ja kieltäytyi lähtemästä mihinkään mäeltään, vaikka viholliset olisivat muka siinä paikassa hänen ympärillään.

Venäläisten koululla alkoi aikamoinen hälinä, jota Aato ei kuitenkaan jäänyt seuraamaan, koska käsitti hänet ymmärretyn. Sieltä hän laskeutui varsinaiseen kylään.

Venäläisten koulua kohti mennessään Aato oli seisahtanut hetkeksi Mannosen huvilan vierelle ja miettinyt, mitähän tämä olisi sanonut hänelle, jos olisi ollut huvilassaan. Varmasti Pekka

olisi lähtenyt hänen mukaansa kylälle valmiina rauhoittamaan ihmisiä pahimmasta epätoivosta.

Kylässä otettiin kaikkialla suorastaan hämmästyttävän rauhallisesti Aaton saattama sana. Siihen oli jo varauduttu, viimeksi eilen, kun Kivennavan lähikyläläiset ilmestyivät Kuultavaisen maantielle.

Aato ei joutunut kuulemaan yhtään itkua. Tuo kuuntelun nöyrä asenne ei tuntunut pakkoalistumiselta. Aato sai ihmeekseen suorittaa ikäänkuin ihmismielen sisäisen voiman katselmuksen pimeässä, katseita näkemättä, ainoastaan äänet kuullen, nuo rauhalliset, vakavat äänet, jotka eivät säikkyneet, vaan ikäänkuin pyysivät miettimisaikaa, jotta unet olisi ensiksi ehditty karkoittaa.

Aato tunsi ylpeänä, että kylä oli voittanut itsensä sen ensimmäisessä todentuntuisessa sotakohtalossaan: kuuli, miten raja oli kasvattanut kansansa kestämään musertumatta heräävän pedon ensi liikahduksen, jossa saattoi olla jo kuolettavaa voimaa.

Ulla seisoi pihalla lyhtyineen, kun Aato nousi kotimäelleen. Hän meni portille vastaan jäätyneen maan kuuluttaessa saapujaa.

— Mitä he sanoivat? kysyi Ulla.

— Eivät paljon mitään. Minusta melkein tuntui, että joku oli juuri käynyt edelläni ja ilmoittanut asian.

— Eiliset evakothan sen tosiaan jo tekivät.

Kuultavaisen aamun koittaessa vain harvassa tuvassa alettiin seata eväspiirakoiden taikinaa . .

Mutta sitä enemmän tutkiskeltiin perhemielin, mihin voitaisiin usko turvata ja mistä saisi varmuuden, oliko sota tosiaankin jo ovella.

Väkevämmin kuin koskaan Kuultavaisen kylä värisi sitä pohjattomasti rakastavien ihmisten katseista ja sitä pyydettiin ikäänkuin antamaan kaikki onni yhtaikaa, mahdollisesti kätkemänsäkin.

Käytiin toinen toisissansa. Mietittiin, saavuttiin Aatolaan tietämään lisää, mutta Aatolla ei ollut mitään muuta sanottavanaan kuin tylyltä vaikuttava lausahdus:

— Tehkää ihan niinkuin tahdotte...

Päivällä kumisi routamaa, kun Kuultavaiseen saapui eskadroonan täydennysmiehiä. He pystyttivät telttansa seuratalon mäelle ja täyttivät loputkin kylän tupatilat. Tulijat olivat kotkalaisia ja kirvulaisia ja osoittautuivat mukaviksi ja mukautuviksi miehiksi.

Ne, jotka olivat epäröineet miettiessään lähtöään, rohkaistuivat saapuneitten miesten paljoudesta ja jäivät. Joku sanoi jäämistään naamioidakseen:

— Omenat käyvät niin hyvin kaupaksi. Kuka nyt raaskii lähteä . .

Ne, joilla oli paljon pieniä lapsia, alkoivat rakennella lähtönyyttejään ja eväitään.

Toiset kyselivät tuoreimmilta uutisilta neuvoa. Mitä ne tiesivät?

Ne kertoivat, että neuvotteluja Moskovan kanssa jatketaan, että Yhdysvallat ja Skandinavian maat olivat puhuneet Suomen puolesta Moskovassa. Ulkoministerin ilmoitettiin pitävän radiopuheen Pohjois-Amerikan radiokuuntelijoille.

Ilmoitettiin myös, että valtioneuvos Paasikivi palaa 16. 10. Moskovasta.

Mutta miten tämä valtiomahdillinen tapausten kulku vaikutti Kuultavaisen mielialoihin ja nyyttien sitelemiseen tai sitelemättä jättämiseen? Ehkäpä vain siten, että nostettiin piikit pystyyn ja olla harritettiin kuin kiiskit.

Iltapäivän hämärissä keräännyttiin saattamaan lähtijöitä osuuskaupan kulmauksesta.

Reserviläisiltä oli saatu hevosia ja niiden rattaille nosteltiin nyt nyyttejä, lapsia ja auteltiin vaimoja, jotka lähtivät opistolle saamaan ohjeita ja matkalippujaan. Kaikki vanhukset olivat kieltäytyneet vapaatahtoisesta lähdöstä eikä heitä siihen järin

vakavasti pakoitettukaan. Ajateltiin, että jos vanha hirsi repäistään irti salvoksestaan, hajoaa se poroksi, vaikka näennäisesti onkin pysynyt paikoillaan ehjähahmoisena.

Kesken lähtöhälinää, jota melkein koko kylä oli saapunut seuraamaan, juoksi venäläisten koululta palvelijatar ilmoittamaan, että koululta lähdettäisiin omin neuvoin ajan tullen, ehkä jo huomenissa ja että kutojaherra perheineen lyöttäytyisi heidän joukkoonsa.

Kun Aato — joka oli polkupyörineen valmiina saattamaan lähtijät asemalle asti ja auttamaan heidän junaan sijoittautumistaan — katseli tätä kokoontumista, oli hän vaistoavinaan, että koko lähdöstä puuttui jollakin tavoin kertakaikkisen lähdön aitous. Sitä hataroitti tuo vapaaehtoisuus, joka »kaiken varalta» totuuksineen ei tuntunut kenestäkään välttämättömältä. Oltiin sittenkin liian etäällä varsinaisesta rajanpinnasta, jotta todellisuuden vaatimus olisi nähty aivan selväpiirteisenä.

Niinpä huudeltiinkin nyt kuormiin autetuille lähtijöille iloisia, melkein puolipitoisia hyvästelyjä ja toivoteltiin pikaista paluuta ikäänkuin säälitellen, että lähtijät olivat joutuneet moiseen riesaan »kaiken varalta».

Hevoset tepikoivat jo levottomina. Hämärä vyyhteentyi sakeammaksi. Se tuntui jo melkein täydeltä pimeydeltä, kun lähitaloista alettiin juoksuttaa lyhtyjä lähtöryhmän keskeen.

Sitten astui kylän esilaulaja ja virrentaitaja, äänestään pönäkänylpeä Adam juhlallisen nimensä ja harmaitten viiksiensä kanssa lähtijöitten eteen. Hänellä oli mukanaan lyhtypoika, joka riiputti valoa avatun virsikirjan yllä.

Vaikka Adamin elkeille tavallisesti hyväntahtoisesti hymähdeltiin — mikä ei suinkaan koskaan rikkonut yhteisveisuun hartautta — ei tällä kertaa hänen kyläpapillinen näyttelemisensä aiheuttanut myhähdyksiä, pikemminkin virittäydyttiin juhlallisiksi, kun hänen pyhähattunsa lippa välkkyi lyhdyn loisteessa mustaa kiiltoaan.

Vaikka harvat muistivat »Matkamiehen virren», seurasivat

kaikki sanattomasti hymisten Adamin terävää, kiilloitettua ääntä.

Tämä lähtöhetki painui syvään jokaisen mieleen lyhtyjen pilkoittamassa pimishämärässä, kun katseltiin rattailla paksuissa matkatamineissa kyyhöttäviä lapsia ja naisia. He näyttivät muuttuneen nyyttiensä kaltaisiksi murheen kuhilaiksi.

Jo purskahdeltiin itkuunkin. Eihän ihminen kuitenkaan kestä kuin rajoitetun painon. Itkun ja sanattoman virrenhyminän keskessä Adam veisasi korkeaan ääneen:

»Rakkaasta kodistamme Nyt, Herra, matkustamme
Sun armos varjossa.
Siis huomassas sä meitä Vie turvaisia teitä ja johda
siipeis suojassa.
Jää luokse rakkaittemme. Oi rakas Jeesuksemme, Sun
lohdutukses tuo
Jos ero eessä lienee, Jos kuoloon tiemme vienee, Taas
luonas yhteen tulla suo.»

Lyhtypojan kohoitettu, väsymystä vavahteleva käsi jakeli häälyvää valoa Adamin veisuuseen aivan kuin se olisi halunnut näyttää jokaisen lauletun sanan erikseen kaikkine sävyineen ja ilmeineen niille, jotka vain hymisivät tuollaista jokaiseen virteen sopivaa nuottia.

Veisuun päättyessä eräs odottavista hevosista hermostui ja säntäsi lähtöön, toiset perässään. Ajajien huutaessa, saattajien vyörähtäessä tummana rykelmänä liikkeelle, jäätyneen maan kumistessa ja puheensorinan kaatuessa ryntäilijöiden jaloksiin, Aato ja joukko poikia hypähtivät pyörilleen ja polkivat kuormien jälkeen.

Saattajien erkaillessa koteihinsa häilykkäät lyhdyt levittelivät vähäisiä, lainehtivia valolammikoita kuolleenharmaille kujille, keltaisten peltojen sänkiraunioille ja poloislehtisten puitten alle.

Noustessaan lyhtyä heilutellen kotimäelleen Sirkka kysyi äidiltään:

— Miksi Kivennavalta lähti niin paljon kansaa ja täältä noin vähän?

— Siksi, että siellä on raja paljon lähempänä ja asukkaat pahemmin uhattuja sekä lisäksi sotaväen tiellä.

— Onhan täälläkin sotaväkeä emmekä ole tiellä.

— Mutta siellä sitä on paljon, paljon enemmän.

— Eihän sitten olekaan mitään pelkäämistä, jos kerran on paljon sotilaita.

— Ei olekaan.

Hetken mietittyään Sirkka jatkoi:

— Äiti, tiedätkö, mitä eilen ajattelin, kun katselin tiellä ajavia ihmisiä.

— No mitä?

— Ajattelin, että helppoahan heidän oli lähteä, koska heillä ei ollut Kuultavaista.

— Ole hupsimatta .

— Miten saisin Kuultavaisen mukaani, jos olisi pakko lähteä?

— Mitä sillä tekisit enää. Ja onhan muitakin järviä.

— Kuultavainen opettaa lauluja. Eräs sen ilta opetti minut itkemäänkin aivan ilman syytä, oikein kaihoisasti vain.

6

Seuraavana varhaisena tapahtui outoja . .

Aamun valjuudessa nähtiin maantiellä saapumassa asemalta päin vaivaloisesti laahustavia ihmisiä ja heidän rinnallaan kaksi lapsi- ja nyyttikuormaa vetävää hevosta. Jälessä käveli ajokkiaan taluttava pyörämies.

Aato oli siinä paimentamassa itkien lähteneitä kylänsä evakkoja takaisin Kuultavaiseen.

Kun he olivat eilisiltaiseltaan saapuneet kirkonkylän kansanopistolle, oli heille tarjottu teetä ja voileipä sekä annettu matkaliput, jotka piti täyttää asemalla.

Mutta asemalla heitä oli odottanut yllätys. Värjötettyään aikansa asemahuoneissa ja Aaton pitäessä pitkin alkuyötä yhteyttä asemakonttorissa istuskelevaan naapuripitäjän ylikonstaapeliin, matkalaiset saivatkin lopulta käskyn palata takaisin koteihinsa.

Aato oli tiukannut selitystä, miksi tällainen turvattomien ihmisten siirtely oli noin hatarasti järjestetty, mutta hänet oli käsketty ulos.

Ja siinä he nyt laahustivat kotitiellään ja alkoivat jakaantua kukin kujasilleen.

Ensimmäinen, mitä palaajilta kuultiin, oli heistä vanhimman huudahdus:

— Voi, Hyvä Luoja, miksi meitä tällä tavoin kiusataan! Mutta saimmehan olla yhden yön e i k e t ä ä n !

Aato oli synkkä ja sanaton saavuttuaan kotiin; hän kävi lepäämään ja pyysi, ettei häntä vähään aikaan häirittäisi.

Puolelta päivin kuultiin venäläiskoululta päin neljä laukausta, muttei osattu kiinnittää niihin erikoisempaa huomiota, koska reserviläiset ammuskelivat kylän takaisilla kankailla metsälintuja mielensä mukaan.

Kylässä tunnettiin jonkinlaista helpotusta tämän paluun johdosta, sillä eiväthän asiat aivan pahasti voineet olla, koska virkamiehet vielä noin sohlailivat tehtävissään ja koska päästettiin jo evakkoon lähteneet palaamaan takaisin koteihinsa.

Palanneet olivat tuskin ehtineet kertoa ja kuvailla tunnelmiaan ja odotusyönsä piinallisia sattumuksia, kun levisi tieto, että venäläiskoulu oli lähtenyt kuin karkuun ja jättänyt kaiken silleen. Muuan ohikulkija oli tämän havainnut.

Koska Aato oli koulun kirvesmies ja tulkki, käytiin hänet emännän kielloista huolimatta herättämässä ja ilmoittamassa, että lotat aikoivat pystyttää nyt sen juhlasaliin kanttiinikahvilan. Eihän Aaton auttanut muu kuin nousta ja lähteä katsomaan, millaista jälkeä karkulaiset olivat jättäneet.

Noita lähtijöitä oli vaistomaisesti nimitetty heti karkulaisiksi, sillä he olivat jättäneet maksamatta velkansa osuuskauppaan, leivänpaistattamisensa kylän useaan taloon ja muita avoimia asioita vaille mitään selvitystä.

Aatosta tuntui hiukan julmalta, kun muuan emäntä, joka oli jäänyt korvaamatta paistoksistaan, puhahteli:

— Pakolaiskoulu muuttukii karkulaiskouluks!

Mutta menepä tuollaisessa tilanteessa mitään kiihtyneelle naiseläjälle sanomaan! Aatolle itselleen he olivat jättäneet maksamatta koko kesän työt ja Ullalle samoin paistamiset, mutta hän ymmärsi tuollaisen joukkolähdön sekaannuttavan huumauksen, jollaisessa pienet velanjätöt eivät merkinneet mitään.

Lähdettyään liikkeelle Aato oli ensiksi tarkastanut vistiläisten talon ja havaitsi sen asiallisesti lukituksi ulkorakennusta myöten. Mutta venäläiskoululla oli häntä odottanut yllätys. Kaikki ovet oli jätetty auki ja lukuisat huoneet sekaisiksi

kuin viime lähdön jälkeen konsanaan. Kaikesta näkyi, että vapaaehtoinen lähtö oli ollut kertakaikkinen.

Koulun kanat, vuohet ja lehmä oli jätetty oman onnensa nojaan ja karjakartanon oveen oli kiinnitetty lappu, johon oli kirjoitettu: »Ottakaa nämä.»

Koulutalon takaa tavattiin ammuttuina kissa ja kolme koiraa, jotka olivat olleet kylän lasten ainaisena kauhuna hermostuneen äreytensä vuoksi. Moisten kuonolaisten tähden aikuisten oli aina lähdettävä koululle, jos sinne oli jotakin asiaa.

Eläimet oli ensin kytketty taluttimistaan puihin ja sitten ammuttu.

Aato irroitti raadot ja kantoi ne tunkioon, noituen kolkosti moiselle palkkiolle, mitä hänelle oli koko kesän töistä jätetty.

Mutta mitä tehtäisiin läävässä äliseville eläimille? Mietittiin ja läsnäolijat päättivät kuuluttaa iltapuoleksi huutokaupan. Kun se suoritettiin, saatiin elukoista hiukan yli kolmetuhatta markkaa, joilla hyvitettiin koulun velkojia.

Aato tosin oli ehdottanut poliisin kutsumista kaupan toimittajaksi, mutta siksi kiihtyneitä oltiin koulun ilkeäntuntuisesta lähdöstä, että turhan sanasodan välttämiseksi hän antoi lopulta periksi, toimipa itse vasaramiehenäkin.

Katsellessaan ympärilleen Aato muisti, että koulun kellarissa oli säilytetty viiniä isoissa rikkihappopulloissa. Hänellä oli näet kerran teetetty sinne erillinen, lukittava osasto ja selitetty tarkoitus, jotta hän tiesi laittaa isoille pulloille jalustat ja pienemmille oikeakorkuiset hyllyrivit. Tästä hän ei kuitenkaan hiiskunut vielä kenellekään.

Palattuaan huutokaupan pidosta Aato oli yhä synkkä ja miettivän näköinen ja jouduttuaan hetkeksi kahden kesken Ullan kanssa tämä kysyi syytä tuohon murjotukseen ja sai kuulla, että Aato oli vihainen itselleen.

— Itsellesi?

— Niin. Enkä anna koskaan anteeksi huolimattomuuttani.

Olen omissa silmissäni kuin paimen, joka on unohtanut lampaitaan.

— Selitä!

— Unohdin käydä suojärvillä ilmoittamasta evakuoinnista. Ajattelehan, jos olisikin ollut tosi lähtö ja he unehtuneet sinne!

Ulla ei vastannut mitään, vaan nosti kätensä huulilleen aivan kuin tukahduttaakseen siunailevan huudahduksen.

— Käyn huomisaamuna siellä sanomassa, että on oltava nyyttien ja eväitten puolesta valmiita lähtöön milloin hyvänsä ja että Havian Risto käy hakemassa heidät heti toden tullen, sillä onhan hän heidän lähin sukulaisensa kylässä.

Asia koski muutaman kilometrin päässä sijaitsevaa metsäasuntoa, jossa Riston lankomies, Kiesin Otto, viljeli vähäistä maataan kahden suojärven näkymissä. Otto oli parhaillaan ylimääräisissä kertausharjoituksissa ja metsätaloon oli jäänyt hänen varsin avuton perheensä yksikseen vaille lähinaapurien turvaa. Perheeseen kuului vaimo Hanna — Riston emännän sisar, Oton sokea isä-Tahvo ja kolme alaikäistä lasta, tyttöja kaikki.

He asuivat Kuuterselän soitten reunamaalla, laajassa ja suojaisessa viljelyspainanteessa eikä heitä olisi muistettu koko Kuultavaiseen kuuluviksikaan ellei heitä olisi nähty silloin tällöin osuuskaupassa tai käytäessä soilla marjassa, jolloin isoimmat täyttöastiat ja hevoset jätettiin Oton pihaan.

Noin Aatokin oli nyt unohtanut kiesiläiset ja kauhistunut sitten huolimattomuuttaan.

Vaikka kylässä oli nähty ikäänkuin lyhyesti esitettynä aivan todenmukaisena kuvaelmana välähdys evakkouden surkeudesta ja jotkut ihmiset olivat sitä jo lapsineen kokeneetkin olemalla yhden yön »ei ketään», kumpusi joistakin kansanmielen salaisista voimanlähteistä tuohon tapahtumaan kohdistuvaa hyväntahtoista hupailua. Joku pahoitteli, että vaikka kylästä oli kutsuttu asemalle sellaiset lapset, jotka eivät olleet ennen

nähneet junaa, ei sitä heille kuitenkaan oltu näytetty. Tuossa kunnallisessa evakuoinnissa jyryyttäneet itse nyt myhäilivät eniten niinkuin aina tekevät uhkaavasti kuormasta kaatuneet, selvittyään ensi säikähdyksestään.

Illalla Yllö-ukko virkahti osuuskaupassa:

— A mitä hyö siint viisastuit ku läksiit? Sen verra, jot tääl o paremp, usottaks työ, nii-i. Myö ei lähetä ennää täält ei nii mihikää.

Jokin päivä siitä, kun viranomaiset olivat leikkineet Kuultavaisen kylän tunteilla järjestäessään moisen näytteen evakuoimistaidostaan, luettiin sanomalehdistä uutinen, missä kerrottiin, että eräistä Kannaksen kunnista oli siirretty naisia ja lapsia, samoin Viipurista ja että se oli ollut vapaaehtoista. Väestön kerrottiin olevan rauhallista maaherran suorittaman tarkastuksen mukaan.

Luettuaan tuon uutisen ja muistettuaan kyläläistensä kohtelun päättömyyden Aato kivahti tuohtuneena osuuskaupan lehdenlukijaisissa:

— Saisivat tuoda maaherran tännekin tarkastamaan, muttei väestöä, vaan pölkyistä sahattua virkavaltaa!

Tuota Aaton tuoksahdusta naureskeltiin ja lisäiltiin melkeinpä pilkan rajoille.

Mutta nopeasti edistyvien tapausten lisääntyvä painostus tukahdutti pian tuollaisen naureskelun ja pilailun.

Kohtalonomaista, historiallista jylhyyttä sisälsi tieto presidentti Kallion lähdöstä Tukholmaan pohjoismaiden valtionpäämiesten kokoukseen ja sitä seuranneena päivänä julkaistiin heidän ja ulkoministerien kokouksen päätyttyä virallinen tiedonanto, jossa ilmoitettiin puolueettomuutta pidettävän yllä läheisin yhteistoimin.

Sanomalehtien suuret valokuvakertomukset kokouksesta loivat levottomiin mielikuviin rauhoittavaa juhlallisuutta ja lämmittävää tuntua, ettei oltu yksin.

Torstaipäivänä 19. 10. kokoonnuttiin kesken töitä kuuntele-

maan presidentti Kallion radiopuhetta, jonka hän saneli vakaasti, tuttu rehellisen henkilösävyisyytensä värähtely äänessään ja lopetti sen lausumalla:

»Jumalaan ja asiansa oikeuteen luottaen rauhaa rakastava Suomen kansa on yksimielisesti puolustava itsenäisyyttään ja esi-isiemme meille jättämää perintöä, jos se joutuu hyökkäyksen alaiseksi. Mutta omasta puolestamme emme muuta halua kuin saada elää rauhassa omalla maaperällämme. Me toivomme viimeiseen asti, että mahtava itäinen naapurimme antaa arvon niille sopimuksille, joita sen kanssa olemme tehneet. Niissä määritellään, miten mahdolliset erimielisyydet on ratkaistava rauhanomaisin keinoin. Suomi puolestaan pitää tekemiään sopimuksia arvossa.»

Nyt eivät järkevimmin ajattelevat enää köynnöstelleet ihmeempiä toiveita huomisten päivien varalle, vaan uskallettiin jo osuuskaupan kuisti-istuskelussakin tunnustaa, että kohta oltaisiin sotaelämän ja sotakuoleman rajamaalla.

Sanomaton apeus valtasi vähin erin kylään jääneiden miesten mielet, kun nuorempien huolettomuus oli kadonnut kenttäleireihin. Se ei ollut syksyn kulon heijastusta ihmismielessä, vaan huokaavaa surua, ettei lapsille riittänytkään enää huolettomia päiviä heidän sukujensa onnenkylästä. Näille jäisi perinnöksi vain himmeneviä tarinoita Kuultavaisesta, jo loppuneesta rauhan tyyssijasta ja kotien suojasta. Jättäisikö yhä kiristävä ja kuluttava odotus enää tarpeeksi voimia, kun kertakaikkisen lähdön päivä niitä aikanaan tarvitsisi?

Onneksi kylän naisväki suoritti vaistomaista suurtyötä: se säteili iloista ja leppoisaa kotioloisuuttaan sitä kirkkaammin, mitä painostavammaksi elämän yleinen tuntu muuttui ja mitä mietteliäämmiksi miehet painuivat — vai liekö siltä vain näyttänyt ja tuntunut, kun alaston syksy ympäröi yhtä paljasta ja saman väristä totuutta? Kenpä sen niin tarkkaan taisi sanoa . .

Saapuessaan kirkkaassa, kohmettuneessa ja väkevästi syyskalmaa tuoksuvassa aamussa suojärvien maisemaan Aato sai nähdä ylvään luonnontapahtuman: kurkia oli kokoontunut lähtölennolleen ja koko kuulas aamu kaikui niiden ylhäisen itsetietoista ääntelyä. Hän istahti suonrajan vanhan miilukuopan reunalle ja katseli, miten nuo valtijaslinnut nousivat raskaasti lentimilleen ja alkoivat muovailla ilmassa lähtöjärjestystään. Pitkän aikaa niiden aamuauringon välkyttämät hopeahahmot kiersivät tahdikkaasti neuvotellen ja kummaa holua pitäen taivaan vaaleansinisillä ylisillä, kunnes alkoivat purkautua ja sovittautuivat uljaaksi kiilaksi, joka suuntasi Kuuterselän kylärinteiden vedenjakajan reunaa merta kohti. Kauniilta ja puhtaankirkkailta nuo mäet näkyivät soitten takaa tänne ja niiden puhtaitten otsien yllä kuulsi juuri päättymäisillään olevan sadun surumielisyyttä.

Mutta hopeisten kurkien enteily niiden yllä ei ollut vielä tajuttavissa . . .

Kurkikiilan häivyttyä näkymättömiin Aato palasi melkein suota viertävälle tielle pyöränsä luo ja jatkoi menoaan Kiesin Oton tuvalle.

Istuttuaan siellä hetken ja kuunneltuaan sokean Tahvon puhetta, joka oli painunut jo niin hiljaiseksi, että siitä tuskin sai enää selvää, katseltuaan Hannan rauhallista liikuskelua ja lasten harrasta nauriinraaputtelua Aatosta tuntui, ettei pahasta ja verestävästä maailmasta ollut tänne ylttynyt mitään kohua. Siksi olikin niin ihmeen vaikeata ryhtyä särkemään tällaista vähäisyyden paljoa onnea, joka oli ikäänkuin yksikseen omassa maailmassaan riippuva ja kauniisti kimaltava kupla.

Aato pyysi Hannan mukaansa ja kertoi pihalla, miten asiat olivat. Hanna kuunteli sanattomana ja tiukkasi vain hitaasti huivinsa solmua aivan kuin estääkseen säikähdyksen huutoa pääsemästä huuliltaan. Aato vakuutti moneen otteeseen, ettei heitä unohdeta. Hän oli kerran mainitsemaisillaan, että osa kylän vaimoista ja lapsista oli jo yrittänyt lähteä, muttei voi-

nutkaan, sillä silloinhan hän olisi yhdessä lauseessa ohentanut maan Hannan jalkojen alta yksiöiseksi jääksi.

Hanna sanoi:

— Kun sataa lumen, ajakaa tänne jäljet; aina, kun sataa, ajakaa.

— Ihan varmasti. Luuletko, että olisi parempi, jos muuttaisitte kylään?

— Otto siitä jo kirjoittikin. Hän mainitsi näin: »Olisi hyvä, jos olisitten maantien varressa.»

— Kylässä on kyllä sotilaita joka talossa ja kankaalla teltoissakin. Mutta kun nyt venäläiskoulu jäi tyhjilleen, voi sinne sijoittaa reserviläisiä. Tulkaa vaan! Ellette muualle pääse, niin minä koetan Riston kanssa pyytää joitakuita kummankin talossa asuvia muuttamaan, jotta voitte asettua vaikka puolittain heille ja meille.

— Kunhan kysyn äijältä.

— Mutta samassa Hanna hätkähti aivan kuin nyt vasta olisi kuullut Aaton äskeisen puheen loppuun ja kysyi nopeasti, terästyneessä äänensävyssä:

— Miten venäläiskoulu jäi tyhjilleen?

— Läksivät vaan omin pasinensa . .

Hanna kalpeni ja alkoi käsittää, millaisella lautalla hän lapsinensa ja sokean äijän kanssa ajelehti. Hän sanoikin:

— Tulettehan hakemaan meidät heti, kun jotakin . .

Hän ei kuitenkaan keksinyt enää sopivaa sanaa, vaan lopetti puheensa hämmentyneeseen hengähdykseen.

— Kyllä tulemme. Ole huoleta. Mutta kaiken varalta pakkaa vaatteita jo valmiiksi säkkiin tai patjanpäälliseen ja pidä evästarpeita saatavilla.

— Kaiken varalta? Minkä kaiken? kysyi Hanna hyvin valppaasti.

— Tuo nyt on vain sellainen näitten päivien sanontatapa. Virkamme puhuessamme aina kaiken varalta: »kaiken varalta» . . ., naurahti Aato.

Ennen lähtöään Aato neuvoi, mitä oli jo nyt kaivettava maahan — maakirjat ja asiapaperit, vaatteet ja astiat, joita ei tarvittu ja joita ei voinut ottaa mukaan ja lisäksi verkot ja muut pyyntineuvot, kaikki hyvästi ja huolellisesti kääritynä ja laatikoihin sovitettuna; vene oli upotettava tiettyyn suorannan poukamaan.

Näin oli kylän viimeinen hiljaisuuden ja rauhan kupla säretty muutamilla lauseilla pirstaleiksi. Kuin pahanteosta palaten Aato polki vinhaa vauhtia kotiin.

Tahvo-äijä kysyi Hannalta kuultuaan tämän astuvan tupaan:

— Mitä Aato sanoi?

— Sanoi, että kovasti kohisee joka puolella, vaikkemme kuule mitään.

— Kohiskoon. Ei tänne mikään ylty.

7

Mitä syvemmälle syksyyn jouduttiin, sitä veltommaksi kyläläisten työnhalu muuttui. Näytti niinkuin kaikki olisivat kyselleet itseltään, toimittiko enää mikään ennen ratkaisua? Mutta mitä ratkaisua sitten odotettiin? Ihmettäkö? Myöskin sellaista. Ainahan on lapsenmielisiä ihmismyllerryksessä.

Järkevimmät eivät odottaneet mitään ihmettä, vaan kaipasivat lähinnä suoraa tietoa, mistä neuvoteltiin. Koska heidän oma kohtalonsa kuului siihen, tuntui heidän talonpoikaisessa suoruudessaan järkyttävältä ajatella, että sitä käsiteltiin heiltä salaa.

Säkki päässä eläminen tukehdutti pakostakin ja teki sairaaksi.

Tietysti kerrottiin asiallisesti, että Suomen valtuuskunta matkusti Moskovaan jatkamaan neuvotteluja Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden järjestämiseksi ja että siihen kuuluivat nyt Paasikivi ja Tanner seurueineen, jotka palasivat pian takaisin saamaan ohjeita. Mutta ei enempää.

Eipä ihme, jos huhut nelistivät kuin vauhkoontuneet hevoset Kuultavaisessakin. Ne lähtivät aina liikkeelle kylän leiristä ja karahduttivat läpi pihojen niin että kavioiden kumu säikähdytti pelottomimmatkin.

Aatolan tuvassa eräs nasevasanainen, synkäksi painunut reserviläinen, joka siviilissä toimi maanviljelyskonsulenttina, sanoi eräänä iltana lehteä silmäillessään:

— Meille, tänne kutsutuille, vain lauletaan ja runoillaan ja totuus kätketään taikurin silinterihattuun, joka käsittelyn nok-

keluudesta huolimatta väliin näyttää ja kuuluu putoavan sormista lattialle niin että moksahdus kaikuu kautta maailman. Ulkomailla tiedetään asiat paremmin kuin täällä oman kansan keskuudessa, jonka kohtaloa parhaillaan määrätään tulen ja veren hintoihin. Tietämättömyys tekee kiväärimme tarpeettoman raskaiksi.

Omien sanojensa huumaamana hän jatkoi:

— Katsokaa nyt meitäkin, kyläläisiä ja reserviläisiä! Vaiteliaina odotamme, tuijotamme ja välillä havahdumme lukemaan tai kuuntelemaan virallisten tiedonantojen sorvipenkistä surahtaneita viestinkapuloita, jotka sitten pannaan liukkaasti kiertämään sanomalehdissä. Mutta ne ovat niin kiilloitettuja, etteivät pysy otteessa!

— Niinhän se on . . ., murahdeltiin.

Viranomaisille vähän kerrallaan vihamieliseksi muuttunut vaiteliaisuus purkautui kylässä oikein haltioituneeksi haukkumiseksi ja suunsoitoksi, kun kahvikin pantiin kortille ja luvattiin ainoastaan neljänneskilo henkilöä kohti kuukaudessa. Mutta ei oikein tiedetty, kehen suuttumus olisi tarkemmiten kohdistettu.

Kuultavaisen lempeäsydämisyydestään tunnetut emännät järkyttyivät täysin ja hermostuivat oudoiksi. Kun eräs heistä kuuli tuon uutisen osuuskaupassa aivan tuoreeltaan, sai hän puolittaisen pyörtymiskohtauksen, josta virottuaan hän muuttui aivan kuin vieraaksi ihmiseksi ja alkoi toisten kuullen menota, että reserviläiset olivat juoneet maasta ja kaupoista kaiken kahvin, koskeivät olleet muuta tehneet kuin keitättäneet sitä aamusta iltaan itselleen. Vaikka hänelle kuinka selitettiin kaupassa, että olivathan reserviläiset ennenkin juoneet kahvia saman verran, joskin muualla eikä tästä osuuskaupasta ostaen ja että nyt oli kysymys koko maasta eikä vain Kuultavaisesta, ei hän toipunut iskustaan, vaan lähti synkkänä ja itsekseen jupisten levittämään tihkuaan ympäri kylää.

Näinä aikoina reserviläiset alkoivat ottaa osaa entistä enem-

män kylän töihin ja toimituksiin. Aato laski eräänä päivänä, että Kuultavaisen pelloilla oli yhtaikaa kyntämässä 34 hevosparia. Oli kuin suuren hovin pitoa, kun tuollainen kyntönäky liikkui sänkipelloilla ja kyntäjien huudot kaikuivat tyynessä ilmassa.

Viimeksi kylään tulleista reserviläisistä oli Aatolaan majoittunut oikein mukava vääpeli, Mikko Uski, vahtimestari ratsuväessä ja häntä piti kaikkien nimittää vain Vahti-Mikoksi. Käytyään kerran Aaton kanssa katsomassa tämän raiviota hän innostui saapumaan sinne joka päivä tunnin ajaksi kannonnostoon.

Vahti-Mikosta ja Aatosta tulikin päivien mittaan luja ystävyspari. Häneltä Aato lopulta sitten kysyikin neuvoa mieltään piinaamaan jääneeseen ongelmaan: mitä tehtäisiin, jos venäläiskoulun kellariin oli jätetty viiniä, kuten hän oletti — saiko sen ottaa vaikka veloistaan vai oliko se luovutettava sotaväelle?

Tämän naapurinsa epätietoisuuden kuultuaan Vahti-Mikko jätti kannonnoston siihen paikkaan ja sanoi:

— Asia on tarkistettava heti, etteivät juomat joutuisi syntisten suihin!

Palatessaan raiviolta ja pujottautuessaan piikkilanka-aitojen sokkelikosta Uski näytti myllyjoen tienoota ja totesi:

— Näillä paikoin käydään vielä kovaa kahakkaa.

— Sitähän täällä on joka kesä harjoiteltukin, mutta eikö vihollista saada jo ennen tätä pysähtymään, jos se lähtee liikkeelle? kysyi Aato.

— Ei veikkonen! Tässäkin kohdassa vielä vain ärhennellään. Etempänä ja taaempana kuollaan.

Uski esitteli ja selitteli Aatolle niin elävästi tulevia tapahtumia näillä joen kaltailla ja mäillä niinkuin olisi kertonut jostakin johtamastaan entisestä harjoituksesta eikä tulevasta tosikoetuksesta. Aatoa puistatti tuota kuunnellessaan. Hänessä ikäänkuin ratkesi jotakin eikä hän ollut tuntea itseään eikä ääntään huudahtaessaan Uskille:

— Pannaanko nuo koulun pullot mataliksi!

— Katsotaan, haistetaan ja maistetaan ensin...

Niinkuin Aato oletti, oli kellariin jäänyt kaksi isoa rikkihappopullollista kotiviiniä, joista toinen osoittautui vanhaksi ja kelvolliseksi juoda ja toinen kesken käymättömäksi ja kelvottomaksi.

Aato perui jo taannoisen vauhkoontumisensa ja virkahti:

— Annetaan olla.

He jättivät kellarin viileään rauhaansa ja naamioivat taitavasti avaamisensa jäljen.

Nyt, kun heillä oli yhteinen salaisuus, alkoi niitä kertyä muitakin ja tästä kellarissa käynnistä alkaen Aato sai Vahti-Mikolta tietoonsa sellaistakin, mitä muuten hänen olisi ollut mahdotonta hankkia.

Aato tunsi nyt joutuneensa aivan uuden näkemisen eteen. Hän sai siitä tarvitsemaansa luottamusta, sillä nyt hän suunnilleen tiesi, miltä valtakunnallinen kohtalo näytti sotilaan katseessa. Mutta samalla häntä peloitti, peloitti sanomattomasti se, miten hän kohdaltaan oli pystyvä suoriutumaan itselleen uskotusta vastuusta. Helpompi olisi ollut puolustaa ase kädessä kamaraa kuin turvata ja auttaa avuttomia ihmisiä kaaoksessa.

Kerran Aato taas kysyi Vahti-Mikolta saadakseen tämän hyville mielin:

— Milloin takavarikoit koulun viinin?

— Oikealla ajalla.

— Milloin se koittaa?

— Kyllä sen kuulemme.

Näihin aikoihin Suomen valtuuskunta lähti kolmannen kerran Moskovaan. Mutta nyt oltiin jo kuin turtana tuosta alinomaisesta matkustelusta. Aatolan naseva reserviläinen tokaisi:

— Mitähän nyt taas viedään ja mitä tuodaan — tällainen tuntuu suorastaan koko kansan kohtalon salakuljetukselta!

Tupakan hinta nousi parillakymmenellä prosentilla ja nyt kylän miehet puolestaan noituivat, että kun reserviläiset kai-

ken aikaa vain polttivat, niin pakkohan hinnan oli kohota. Mutta tätä he varoivat sanomasta ääneen, sillä reserviläisiä kerran liiasta kahvinjuonnista manaillut emäntä oli saanut aikamoisen muistutuksen kielevyydestään: hänen talonsa eristettiin kaikesta kanssakäymisestä.

Neuvottelijat palasivat.

Aatolan reserviläinen, jonka ympärille iltaisin kerääntyi kokonainen kuuntelijakunta, totesi tuon johdosta yksikantaan:

— Taas tuotiin paljon laukuissa, mutta kansalle annetaan vain diplomaattisen sorvitehtaan tuotteita; tosiasiassa he toivat tuhkauurnia.

Mutta sitten tapahtuikin sellainen yllätys, jonka kaiku jyrisi kautta maailman. Ulkoasiainkomissaari Molotov paljasti puheessaan korkeimmassa neuvostossa, että Neuvostoliiton vaatimuksiin kuului laivastotukikohta Suomen alueella, rajan siirto Kannaksella ja eräitä Suomenlahden saaria. Korvaukseksi luvattiin alueita Neuvosto-Karjalasta.

Tätä Molotovin ilmoitusta maan sanomalehdistö käsitteli melkein närkästyneenä, että moista tahdittomuutta oli harjoitettu kansainvälisistä tavoista poiketen, kun ei ollut kysytty toisen neuvottelupuolen lupaa asian julkisuuteen saattamiselle.

— Molotov on reilumpi mies kuin kaikki omat ukkelimme yhteensä, hän ainakin päästi meidät tietämättömyytemme pinteestä, huomautti Aatolan nasevoitsija.

Nyt siis saatiin tietää, mistä oli ollut kysymys.

Säkki päässä seisotettu kansa jäi sitä hiljaisena miettimään. Kuultavaisessa ei tapahtunut kuitenkaan mielialan romahdusta, vaan selvän tietämisen kylmänkirkas todellisuus ryhdisti ihmiset tuleviin koitoksiin ja kohtaloihin. Autettiin toinen toisia eikä puhuttu liikoja. Nyt tiedettiin, tiedettiin, mikä oli kohtalon äyrin hinta!

Sitten tapahtui Suomen valtuuskunnan kolmas lähteminen Moskovaan. Sitä ympäröivä tunnelma oli nyt kokonaan muuttunut.

Sanomalehdestä luettiin: »Hyvästely kävi hiljaisesti, mutta sydämellisesti. Ei esiintynyt kuoro eikä virittänyt yleisö virttä junan lähtiessä. Kansa katsoi vain hiljaisena edessään olevia miehiä. Siinä olivat ne, jotka tiesivät kaiken, jotka vievät perille Suomen vastauksen, toivottavasti lopullisen ja jotka tuovat sieltä vastauksen.»

Seurasi kivenraskaita päiviä, tuskin katsottiin kalenterista niiden nimiäkään.

Erään tuollaisen päivän surulliseksi särkyneenä iltana Elvi kirjoitti jo tuttuun kenttäpostiosoitteeseen res.alik. Tauno Tuomaalalle seuraavan kirjeen:

Täällä jossakin
1. 11. -39.

Tauno hyvä!

Minusta on paljon turvallisempaa sanoa tuolla tavoin kuin Tauno rakas, nyt, kun kaikki muukin on niin epävarmaa. Hyvyys on selvempää kuin rakkaus.

Tiedän, että sinä »siellä jossakin» olet varsin lähellä meitä, jotka olemme jatkuvasti »täällä jossakin», vaikka jo kerran meitä liikahdutettiinkin. Tuo nimi sopii paremmin kuin Kuultavainen, sillä sellaisessa emme enää elä, vaan nuhrautuneessa leirissä, jossa siirottaa olkia muuallakin kuin riihien edustoilla ja teillä.

Kotona meillä on täysi hälinä ja usein tuntuu, että olen täällä vain kyläilemässä. Omaa rauhaa ei ole ensinkään: Mamma, Sirkka ja minä pidämme hallussamme yhtä huonetta eikä siinä kuule hiljaisuutta tarpeeksi, sillä Sirkka on aivan vauhkoontunut.

Isä on väsynyt ja levoton. Usein tapaan hänet istumassa uudessa, hänelle sopimattomassa asennossa. Silloin hän näet kyhjöttää, ryhdikäs mies, aivan kumarassa lattiaan tuijottaen ja käsiään polvien välissä riiputtaen. Hän ei kuule eikä näe mitään ja havahtuu sitten äkkiä kuin olisi nukkunut silmät auki.

On hyvä, että isällä on nyt kelpo toveri, kun Mannostakaan ei ole täällä keskusteluystävänä. Isän uusi toveri on eskadroonaan kuuluva vahtimestari, oikein mukava pappa.

Mitään ei ole enää sellaisena kuin kesällä.

Itse en paljoakaan ajastamme ymmärrä, sen verran kuitenkin, että puristan antamaasi osoitetta sydäntäni vasten. Kunpa en sitä tarvitsisi ja kunpa se auttaisi meitä, jos täältä on lähdettävä.

Elämme päivä kerrallaan kuka mitenkin totutuissa töissä, jotka eivät oikein suju.

Koska täällä linjat ovat yötä päivää auki, joudun puhelinlottana varsin usein vuoroihin, erityisesti öisin, jolloin on hiljaisempaa ja helpompaa meille kokemattomammille.

Tällaisena aikana, jolloin ei tiedä mistään mitään, olisi väärin ryhtyä uneksimaan ääneen edes kirjeessä.

Lopetan kuten edellisetkin kirjeeni — kiitos kesäystävyydestäsi, Tauno!

Elvi N.

Kun Elvi seuraavana aamuna oli mennyt osuuskaupan eteen ja oli juuri suuntaamassa seinustalle pistääkseen Taunolle osoitetun kirjeen postilaatikkoon, pysähtyi samaan aikaan kaupan kohdalle armeijan bussiauto, jonka oven räsähtäessä auki muuan mantteliniekka mies hypähti melkein hänen syliinsä niin että jatkuva vauhti pakotti tämän tarttumaan hänen käsivarsiinsa pystyäkseen pysähtymään kaatamatta neitoa.

Molemmat huudahtivat iloisesti moisesta tapaamisesta ja Mannonen kysyi:

— Onko Aato kotona?

— On! Taisi jäädä katokseen.

Mannonen lähti saman tien juoksemaan mäelle. Autosta laskeutui nyt iso ja äänekäs ryhmä sk-nuorukaisia ja lottia, jotka oikoivat naureskellen jäseniään ja työntyivät kauppaan.

Elvi katseli heitä kummissaan, muttei päässyt perille, keitä

heidänlaisensa mahtoivat olla. Kaikki olivat nuoria kuin koululaiset ikään.

Aatolassa hämmästyttiin suuresti, kun läähättävä Mannonen törmäsi tupaan huudahtaen:

— Päivää! Missä Aato on? Antakaa huvilan avain!

Aato haettiin katoksesta ja hän lähti saattamaan avaimen saanutta Mannosta huvilalle kertoen matkalla kylän viimeaikaisista tapahtumista välttäen kuitenkin mainitsemasta mitään evakuoinnista, sillä silloin olisi Mannonen kuohahtanut ja tapaamisen sävy muuttunut kokonaan toiseksi, miksi tämä oli sen varmasti tarkoittanut: hyvästelykseen . .

Mannonen puolestaan kertoi myhäillen, että hänet oli määrätty kirpputeatterin tirehtööriksi. Sellaiseksi oli hänen johdettavakseen annetun viihdytyskiertueen näet nimittänyt eräs sotilaspastori, jonka mielestä moinen seurue oli pikemmin kiihdytyskiertue kuin viihdytyskiertue, koska siihen kuului myös nuoria naisia.

Mannonen mainitsi kiertueen jäsenien olevan helsinkiläisiä koululaisia, yläluokkien sk-nuorukaisia ja tyttöjä, jotka olivat lottia. He kuuluivat erään puolueen taiteelliseen nuorisojaostoon ja sen runkona oli erinomainen lausuntakuoro, joka varsinkin Eino Leinon »Karjalan kannas»-runolla oli jo ehtinyt vavahduttaa sankkoja reserviläisjoukkoja esiintymispaikoissaan näiden valmistaessa juuri tuon runon kamaraa puolustukseen.

Sitten Mannonen pyysi Aaton odottamaan ulkona ja meni yksin huvilaan.

Sen kylmä elottomuus vavahdutti ja hätkähdytti sisään astujan. Huvila oli kuollut jo; sen sielu oli irtaantunut ja poistunut. Se oli aivan erituntuinen kuin koskaan ennen, vaikka Mannonen oli käynyt siellä myöhäisempänäkin syksyaikana. Hän hyväili jokaisen huoneen loukkojaan myöten herkin, laajasti kääntyilevin katsein ja koetti pureutua näennäisesti yhtä kylmäksi kuin kesäsuojiensa ruumis nyt oli. Mutta hänen teeskennellystä välinpitämättömyydestään ei ollut mitään hyötyä, sillä

eihän hän voinut itseään pettää. Eikä kukaan nähnyt, jos hän halusi hetkeksi herkistyä syleilemään koko taloa sitä kajahduttavalla murahduksella ikäänkuin olisi juuri silloin koskettanut itsessään jotakin vereslihaista kohtaa ja äännähtänyt sen aiheuttamasta kivusta.

Hän asteli hiljaa ja kunnioittavasti kiiltävänmustan seinäkaapin eteen, riisui lakkinsa, laski otsansa sen päällyslaudan punajuovaista reunaa vasten, sulki silmänsä ja pusersi melkein nyyhkytyksenomaisen, muodottoman rukouksen.

Tuo keskittynyt tunnelmointi oli hyvästijättö tälle huvilalle ja sen kauniille kamaralle, jonka hänessä yhä jatkuva suku oli perinyt tuon patsaaksi muutetun kaapin teettäjältä ja ensimmäiseltä käyttäjältä. Se oli samalla hyvästijättö hänen Kannakselleen, vaikkei kuitenkaan yksistään noille kaapin väreille, se oli hyvästijättö niin paljolle, että hän oli pakahtua.

Kun hän sitten hetken vavistuaan kohotti kasvonsa ja katseli ympärilleen aivan kuin valitakseen vielä jonkin muiston mukaansa, tuntui hänestä, että jos hän ottaisi täältä yhdenkään esineen, pettäisi hän kaikki toiset tänne kuuluvat asiat, tänne kuuluvat ja tänne jäävät.

Sitten hänen katseensa osui ovipielen rakoon työnnettyyn päreeseen, johon Juosipin-Jussi oli piirtänyt ristinmuotoisen puumerkkinsä osoitukseksi, missä merkeissä hän oli kaiken omistanut ja mikä nyt kohta oli hänet itsensä omistava.

Hän oli aikonut lomalta lähtiessään ottaa mukaansa tuon muistolastun, se oli ollut jo hänen kädessäänkin, mutta hän oli työntänyt sen sitten odottamaan hetkeksi ovenrakoon ja unohtanutkin siihen.

Tuo ristilastu oli täysin erillinen ja yksinäinen kaikista muista huvilaesineistä. Sen voi ottaa mukaansa pettämättä toisia. Ja Mannonen sovittikin sen varovaisesti manttelinsa taskuun.

Siinä lastua laitellessaan hän muisteli, miten ennen nuijittiin maantien sivuun pieniä puupatsaita osoittamaan, kuka oli velvollinen talonsa numerossa huoltamaan minkin tieosuuden.

Tämä lastu oli nyt sellainen hänen omalla elämäntiellään. Oliko hän hoitanut osuutensa kelvollisesti, kun täkäläinen tie hänen kohdaltaan oli nyt lopussa, ristin saaneena? Ei ollut, sillä eihän hän ollut viljellyt perimäänsä kamaraa, vaan pitänyt sitä vain lepotantereenaan.

Samassa hän muisti, että toiset odottivat osuuskaupalla.

Tullessaan ulkoportaille ja lukitessaan oven Mannonen huudahti aitaan nojaavalle Aatolle:

— Olin Leipäsuolla, kun kuulin radiosta Molotovin paljastuksen!

— Mitä arvelet?

— Samaa kuin sinäkin: koska emme anna sovinnolla, mitä vaaditaan, ottaa Neuvostoliitto ne väkisin.

— Entä sitten?

— Sitten seuraa tietysti kaikkea, mitä sotaan ja rauhaan kuuluu.

Mietteliäinä, toisiinsa katsomatta he palasivat Aatolaan ja matkalla Aato kertoi keskeytyneestä joen perkauksesta samoin Juosipin-Jussin hautajaisista; Jussi oli tähän asti kylän viimeinen vainaja.

Perillä Mannonen hyvästeli emännän, Sirkan ja kaupalta palanneen Elvin. Aatoa hän löi olkapäälle tavallista vakavamman näköisenä, ojensi sitten huvilansa avaimen ja virkkoi:

— Pidä tämä vaikka muistonasi, ellet muuten tarvitse .

Tämä erojaishetki oli niin piinallinen, että Mannonen suorastaan juoksahti ulos ja sen tien kujasille katsomatta enää taakseen.

Samanlaisen juoksahtamistervehtimisen Mannonen ehti suorittaa kirkonkylässä tätilässään. Muutamia kiireisiä lauseita puuskutettuaan hän hyvästellessään laski kätensä Kaarinatätinsä kaulalle, suuteli häntä poskelle ja sanoi:

— Olette ollut minulle aina kuin toinen äiti. Kiitos rakas täti kaikista onnenpäivistä, joita olette täältä minulle lahjoittaneet. Jumalan haltuun!

Kaarina-tädin lämpimästi hymyilevä katse saattoi hänet ovelle ja näytti välähdyksen sisäisestä rauhasta, joka oli voittanut kaiken hätäilyn ja hohti turvallisuutta toisillekin.

Kaarina-täti sanoi hänelle:

— Piähä nyt huolta itsestäis . . .

Tuo sama lausahdus oli aina lämmittävästi saattanut häntä syksyisin ja talvisin koulutielle lomien päätyttyä.

Mutta millä välin täti oli ehtinyt kuiskata Alinalle, perheenjäsenpalvelijalle, jotakin matkaeväistä, sitä hänen tervehtijänsä ei ollut havainnut.

Kun hän näet nyyhkytys sydämessään avasi oven, tuli Alina kynnyksellä vastaan, ojensi ison käärön ja sanoi:

— Tättiis käsk panemaa keralleis vähä piirakkaa ja voita ja pulloverra maitoo ja omenii. Täshä nää nyt oisiit.

— Hyvästi, Alina, pidä Kaarina-tädistä hyvää huolta. Kyllä tiedät, että teet sen, mutta, mutta . . .

Sitten hän kiiruhti takaisin autoon, jossa onneksi oli täysi laulu meneillään, ettei tarvinnut selitellä mitään — voisiko nyt kodinveroisesta talosta vieraille yhdessä hengenvedossa mitään sanoakaan. Hän viittasi vain autoa kuljettavalle korpraalille jatkoa matkaan.

Kun pitkä lauluketju oli päästy päähän, huudahti Mannonen mukanaolijoille:

— »Uusikirkko seisoo . .», nyt olemme taas Leinon sanojen maaperällä parastaikaa! Näittehän viittaamani kansanopiston ennen seisattumistamme. Se on ollut Kannaksen vahvimpia henkisiä linnoituksia neljänkymmenenviiden vuoden ajan!

Kohtalokkaan eläviltä nuo Leinon sanat tuntuivatkin, kun auto nousi Uudenkirkon ikimäelle: »Uusikirkko seisoo, Kivennapa kestää, Metsäpirtti auttaa, Rautu on rautaa . .»

Rakas, rakas Kannas!

Onnellinen sattuma oli suonut Mannoselle vielä viime hetkillä tällaisen automatkan, jossa hän joutui johdattamaan viih-

dytyskiertueen Helsingistä Viipuriin, sieltä Säiniölle, Heinjoelle, Äyräpäähän, Leipäsuolle, Kyyrölään, nyt Uudellekirkolle ja täältä Kuolemajärvelle, Koivistolle, Johannekseen ja Viipuriin, jossa hänen oma komennuksensa oli päättyvä toisten jatkaessa vielä matkaa.

— — —

Mannosen yllättävän käynnin jälkeen Aato luopui raiviotöistään ja lepäili kerätäkseen voimia, sillä jännitys oli väsyttänyt hänet pahemmin kuin ruumiillinen työ. Tuon tuosta hänen oli poljettava kirkonkylään saamaan ohjeita ja ne aiheuttivat monenlaisia touhuja ja huolia.

Kaiken aikaa solui päätyvien päivien rinnalla uutisten nopea liuku. Niissä kerrottiin, että neuvottelut Moskovassa olivat alkaneet kolmannen kerran ja että venäläiset sanomalehdet olivat aloittaneet painostuksen Suomea kohtaan.

Sitten pääministeri Cajander piti radiopuheen, jossa hän ilmoitti Suomen kansan päättäneen puolustaa vapauttaan.

Aatolan poliittinen tarkkailija ihmetteli:

— Mitä ilmoittamista siinä enää on. Johan olemme olleet Malli-Cajanderissa monta viikkoa samoissa meiningeissä.

Ei pitkältikään, kun Suomen valtuuskunnan kolmannesta ja viimeisestä paluusta kerrottiin tapahtuneena tosiasiana, mainiten kuitenkin loppuhenkoseksi, että neuvottelujen jatkumista tosin pidettiin mahdollisena sekä todeten, että kestämme puolustusvalmiuden rasitukset kuinka kauan tahansa.

— Taisimme jäädäkin tänne ottopojiksi!

— Jokohan olisi pyydettävä muuttokirjat?

Tuollaisia reserviläiset myhähtelivät Aatolan tuvassa. Heidän hirtehishuumorinsa ei järkkynyt mistään.

Mutta sitten yhtäkkiä todella pamahti!

Neuvostoliiton radiossa ilmoitettiin, että Suomen puolelta oli 26. 11. klo 15,45 yhtäkkiä avattu tykkituli Neuvostoliiton joukkoja vastaan, jotka olivat 1 kilometrin päässä Mainilasta

luoteeseen. Suomalaiset ampuivat ilmoituksen mukaan 7 tykinlaukausta.

Suomen virallinen tutkimus kiirehti sitten ilmoittamaan, ettei noita laukauksia oltu ammuttu ja samalla ehdotettiin puolueetonta tutkimusta.

Tiistaina 28. 11. -39 Neuvostoliitto sanoi irti hyökkäämättömyyssopimuksen.

Samana päivänä Vahti-Mikko virkkoi Aatolle:

— Minä sanon nyt irti viinikellarisopimuksen . . .

Iltapuolella he vedättivät kelvollisen viinin vesirattailla Aatolaan ja kantoivat jättöpullon tupaan. Kun kysyttiin, mitä siinä oli, vastasi Vahti-Mikko:

— Tässä on sitä, mikä pitää niitetynkin heinän tuoreena . . .

— Ai, AIV-liuosta?

— Ai, ai . . ., myhähti Mikko myöntävästi.

— — —

Lottien kanttiini venäläiskoululla oli ollut jo kolmisen viikkoa auki. Sen siivous ja tilapäinen korjailu oli vienyt pitemmän aikaa kuin oli luultukaan. Tuo aika tuntui tosiaankin turhan pitkältä näinä kärsimättöminä syyspimeän iltoina, joita lumi oli jo muutamaan otteeseen valaissut, mutta sulanut pois ja hämillistyttänyt entisestäänkin alastoman maiseman.

Vasta nyt, marraskuun loppupuolella, viluinen ja jäykistynyt kamara oli saanut hyvin höytyväisen lumipeitteen; havut olivat muuttuneet ihmeen pehmeän näköisiksi, aivan kuin huurteisiksi. Tuuli oli karistanut niistä enimmän lumen, mutta neulashankeloihin jääneet hiutaleet pystyivät sävyttämään oksistot jo talveen.

Elettiin tähdettömien pilviöiden aikaa ja kulkijan askeleita valaisi vain hiljainen lumihämy. Tähtien valosirinää ikävöitiin. Kuultavaisen rantavedet olivat jo jäätyneet ja kestivät hiljaa hiihdättelevän matikannuijijan painon. Mutta järveä saartavilta mäkimailta lankeavat tuulet risteentyivät keskiselällä ja pitivät

sitä auki aivan kuin siellä olisi suunnaton muuttolintujen kehä uinut alituiseen vettä auki.

Marraskuun viimeisen keskiviikon ilta oli äsken painunut Kuultavaisen ylle kuin harmaan kintaan kosketus taikka kuin suunnaton nyyttivaate, joka valmistautui kääräisemään koko kylän yön hyviksi.

Valjunlaiset valot olivat jo syttyneet talojen ja tupien ikkunoihin voittamaan iltaa, kun Aatolan Elvi ja Sirkka sekä Havian Airi lähtivät kotimäeltään venäläiskoululle, johon oli ilmoitettu musiikki-iltama ja tanssit täksi ehtooksi.

Koulun lottakanttiini oli kaikkien suosiossa. Reserviläiset viihtyivät siellä, koska sen avarassa, joskin kylmässä salissa saatiin syntymään melkeinpä kahvilatunnelma sulkemisaikaan asti täyteen miehittyneine pöytineen; tuon tuosta kajahti soitto tai virisi yhteislaulu radiosta tulvivan ohjelman lisäksi. Kyläläiset taas kiittelivät sen olemassaoloa, kun heidän tupiinsa saatiin hiukan omaa rauhaa.

Täksi illaksi oli reserviläisten ja kyläläisten yhteisvoimin puuhattu musiikki-ilta, jonka piti päättymän tanssiin ja olihan siellä esityksiä kerrakseen, kun radio, viulu ja kaksi harmonikkaa soivat ja välillä kuoro kaijutteli laulujaan.

Vaikka väkeä kertyi vähin erin, niin yhtäkkiä havaittiin talon olevan täynnään. Ohjelma aloitettiin siekailematta ja ilta lensi kuin siivillä, jotka tuntuivat viuhtovan kaiken päivällisen huolen ja painostuksen syrjään — seinille, ulos, takaisin uhkaavana tuijottaneeseen todellisuuteen, ovien taakse, rajan taakse . . .

Kun sitten tanssi alkoi ajallaan, joutui Airi tutun, kodissaan majailevan kersantin seuraan ja alkoi vähän kerrallaan kummeksua tämän käyttäytymistä. Entisekseen varsin sukkela ja puhelias mies muuttui tanssien väliajoilla varsin omituiseksi, milloin he istahtivat vierekkäin odottamaan uuden tanssin alkamista. Hän oli silloin joko kokonaan vaiti ja tuijotti, taikka sitten säpsähteli ja naksutteli suutaan ja peukaloitaan.

Airi ei maltanut olla kysymättä:

— Mitä tuo tuollainen naksuttelu on?

Kersantti katsoi häntä pitkään, myhähti enteellisesti ja vastasi:

— Huomenna anivarahin tehdään tällä lailla ja vihollista kaatuu kuin heinää...

Hänen sanansa tekivät Airiin oudon vaikutuksen. Hän menetti läheisyytensä tanssiaistunnelmaan ja tunsi vilua.

— Miksi noin sanoit?

— Tulevainen alkaa olla jo läheisyyttä.

Noissa vakavasti lausutuissa sanoissa Airi tempautui kokonaan irti hälisevästä ympäristöstään ja pusertautui hädissään kersantin käsivarteen.

Tanssittiin varsin myöhään ja liikuskeltiin vielä senkin jälkeen varsin kauan maantiellä ja kylän kujasilla.

Tuon tuosta hurisi autoja aavemaisin valoin rajalle päin. Erään henkilöauton lyhtyjen peitoksi oli vedetty kaasunaamarit, joiden keltaiset silmälasit näyttivät pääkallon kummittelevalta otsanalukselta.

Missähän todellisuus piileskeli ja maleksi tänä yönä. Kaikki tuntui niin sen ulkopuoliselta, että äänetkin suorastaan näkyivät.

Liikuskeltiin eikä annettu rauhaa leirilevottomuuden raiskaamalle kylälle, entiselle sunnuntaihiljaisuuden Kuultavaiselle.

Näiden tanssien jälkeen moni ihmiskohtalo liittyi entistä lujemmin toiseensa, moni surumielinen hymähdys taas totesi, että taisi tulla tanssituksi viimeisen kerran tässä kylässä. Tuollainen kaihonsekainen päättely puserrutti monet toisiinsa; ei ole helppo yksikseltään kestää haikeaa erojaistunnelmaa.

Tänä yönä kohtalot kieppuivat sattuman seulassa laidasta laitaan, toiset siihen akanoina takertuen, toiset jalosti lävitse solahtaen.

Omalla tavallaan osallistuivat tämän illan ja aamuyön viettoon Aato, Vahti-Mikko, maatalousteknikko, Havian Risto, osuuskaupanhoitaja ja muutama aliupseeri Aatolan saunassa,

johon he olivat kerääntyneet iltapäiväisen kylpemisen jälkeen viininjuontiin.

Jo edellisenä yönä sitä oli nautittu isommalla joukolla, mutta jätetty viisaasti viinimietoista melko verran parannukseksi, jotta vahvan saunomisen jälkeen sillä pystyttiin vielä kehittämään pehmeähkö, mutta samalla vireä tarinointi.

Sensijaan, että edellisenä yönä oli revitty tuohta omasta mielialasta järeästi puhellen hyvinkin leveittäin, syvään terällä piirtäen ja kiroten sekä maat että taivaat, istuttiin nyt vain tuolloin tällöin toisiansa olkapäälle taputtaen taikka käsivartta kouraisten niinkuin Suomen miehen on ollut tapana kautta aikojen silloin, kun kiroukset ja kehut himmenevät ja kuoma tuntuu kuin armaalta sukulaiselta, joka on aavan meren takaa tullut tapaamaan ja aamulla taas erkanee vedenjakajan taakse.

Teknikko oli juuri äsken lausahtanut ojentaessaan viinillä täyttämäänsä saunakippoa naapurilleen:

— Ryyppy mieheen, se on demokratiaa!

Mutta Vahti-Mikko alkoi tolkuttaa hörppäisyn otettuaan, että ainoata demokratiaa on kuolla demokraattisten viiksien puolesta ja vetää niitä äänestäessään verellään niin punainen viiva, että siihen menehtyykin.

Tästä puhe yritteli kääntyä politiikkaan, mutta se saatiin kammetuksi helposti takaisin saunaan, jopa niin perinpohjin, että alettiin väitellä erilaisten kiukaitten paremmuudesta. Kerran Aato sanoi sattuvasti:

— Minä olen tämän elämäni aikana pannut merkille, että jos talon rannassa on ranistunut vene, niin saman talon saunankiuaskin on rapana . . .

Viini alkoi väsyttää vankan kylpemisen jälkeen. Vahti-Mikko sitten ajan tullen lopetti koko laatuisan istuskelun nostamalla tyhjennetyn jättipullon kaksin käsin korviensa korkeudelle, kuuntelemalla sen lapsen nyyhkytyksen vienoista viime helskähdystä ja sanomalla:

— Meille näkymätön lopputilkka jätetään huomenkellon

soitoksi. Ja nyt koko pahnikko makuulle! Ei tiedä, vaikka pitäisi miten pian ryhtyä kokoilemaan kamppeita.

— Miksi? erehtyi Aato kysymään niinkuin ei olisi koskaan moista mahdollisuutta ajatellutkaan.

— Siksi, että sota on jo niin nenän alla, että se haisee ihan selvästi.

Ulkona olivat lumihämärä, metsien vaimea kohina ja hiljaa vaeltava vilu lyöttyneet toisiinsa tylyksi tunnuksi, joka muistutti paarihuoneen kolkkoa sävyä.

Hetken pihalla seisottuaan Aato sanoi Vahti-Mikolle:

— Taidan käydä vielä rannassa.

— Mitä siellä?

— Panemassa kamppeita kokoon.

— Pelästyitkö sanojani?

— En, mutta verkot täytyy varoiksi hakea, etteivät unehdu. Vene jäi upottamatta kaislikkoon. Jää on jo paksua niillä kohdin. Kaisla sitoo.

— Joko tuntuu sinustakin siltä.

— Jo.

— Lähden avuksesi. Saanhan samalla syljeskellä oikein rehellisesti. Kaikkea lierua pitää juodakin. Ah, kun olisi ollut Karhuviinaa!

Ja miehet taapersivat hiljaa horjahdellen kohti järven viluista tuntumaa.

Saavuttuaan rantaan Vahti-Mikko virkahti:

— Sanoit taannoin saunassa, että jos talon rannassa on ranistunut vene, on sen kiuaskin rapana. Entä, kun sen vene on upotettu kaislikkoon, mitä silloin on talossa muuta samanveroista?

Aato mietti hetken, hytisi pikkunuttusillaan viluaan ja vastasi:

— Jos talon vene on upotettu kaislikkoon, ovat sen talon paperit upotettu maahan . . .

Verkot he kantoivat pois, mutta veneen jättivät.

8

Torstaiaamuna havahduttiin eilisen soittojaisillan mukavaa virkistystä ja tapahtumia muistellen. Joku liitti vielä aatteluksiinsa yöllisten tunnelmahäiveiden rippeitä ja jälkivarjostumia, kuten Aato ja Uski, jotka olivat astelleet jo hyvin varhain aamupiristyksen hakuun saunaan. Lähtiessään tuvasta Aato tarkasti tapansa mukaan tulitikun valossa lämpömittarin. Se osoitti kolmea pykälää lämmintä.

Vallitsi vielä hämärä ja sytytetyn saunalampun levoton liekki suitsutti vihaisenpunaisena mustaa käryhäntäänsä, kun Vahti-Mikko kaatoi ison pullon tähteen pesuvatiin ja ojensi sen Aatolle sanoen:

— Otetaan pokaali!

Aato tuijotti käteensä työnnettyä vatia ja sanoi:

— Niinhän tämä on kuin verta .

— Ota vahvistukseksesi ja opi tuo väri.

Hetken vielä Aato katseli viinin laajaa, valon elävöittämää pintaa, mutta puistahti sitten ja sanoi:

— Ei, ei käy. Hepäs tuosta, ota sinä!

Ja samassa hän lähti saunasta kakistellakseen aamuähkyä nurkalle.

Verkot oli aamuyöllä kannettu ranta-aitasta saunan eteiseen. Aato sytytti lyhdyn ja ryhtyi nyt käärimään niitä solmunyyteiksi, jotka olisi helpompi sälyttää säkkeihin kuin pelkästään pituuteensa kierretyt.

Vahti-Mikko lopetteli hiljaisena viinivatiaan ja tupakoi.

Saatuaan verkot kietaistuksi Aato katsoi myhähtäen niiden riviä eteisen penkillä: nehän olivat siinä kuin rivi markkinahevosten solmittuja häntiä. Sitten hän lähti lyhtyineen noutamaan säkkejä ja pölyytteli niitä parhaillaan riist'aitan nurkkaan, kun kaukana jysähti tuttuun kronstadtilaisen malliin, mutta paljon kumeammin ja voimakkaammin niin että koko mäki tuntui hytkähtäneen; oli ammuttu varmasti useammalla tykillä yhtä aikaa.

Vahti-Mikko ilmestyi tuijun kanssa saunan ovelle. Aato huusi:

— Ronstatti ampuu!

Mäki vavahti uudestaan ja ilma humahti tukahtuneesti. Uski huusi:

— Sota on alkanut!

Kaikkialta alkoi pian kuulua ratakiskohälyttimien kylmää, tylyä soittoa. Tupien ovia avautui, tummia ihmisryhmiä kerääntyi pihoille ja tienvarteen, reserviläisiä juoksi kokoontumispaikkoihinsa ja pian koko kylä muuttui vauhkolaksi, joka sotkeentui omiin huutoihinsa, kyselyihinsä ja juoksenteluihinsa.

Seuratalon telttaleiristä kiirehti sotilaita täyttä hamppua mäkikujasia alas, jotta lumi lainehti jaloksissa. Heillä oli kaikki varusteet selässään. Vielä hämärässä aamussa näytti niinkuin he olisivat sälyttäneet koko syystalven lohkareiksi patoutuneen jännityksen harteilleen ja kiidättivät sitä nyt pois jonnekin, jottei niiden louhi olisi enää alkavien tapahtumien tiellä, vaan jättäisi maisemat väljiksi, puhtaiksi ja juhlallisiksi alkavalle kuolinkamppailulle.

Sanomattakin käsitettiin kylässä, mitä tämä merkitsi, vaikkei sitä toisekseen olisi millään uskottu, ei millään, millään...

Aato kiiruhti puhelinkeskukseen:

— Onko tullut mitään ilmoitusta evakuoinnista?

— Ei ole.

— No ihme ja kumma!

Muistaessaan jo kokemansa asemakuvaelman hän synkkeni entisestään, muttei sanonut mitään, vaan hoki itselleen: »Nyt toimeksi, nyt toimeksi ja äkkiä!»

Kun hän tuli keskuksesta, kiiruhti hänen ohitseen tuttu reserviläinen, joka ojensi kättä ja huudahti:

— Ei tiijä, jos täs joutuu vaik polisiks Pietarii!

Aato palasi pihalleen ja valjasti hevosensa. Hän ajoi ensiksi kylän päästä toiseen ja hoputteli ihmiset levittämään tietoa, että eväät oli laitettava ja nyytit koottava, sillä lähtö tulee.

Savut lehahtivat pian talojen ja tupien piipuista entistä tuuheammiksi vähin erin vaalenevalle taivaalle, kun leipäuunit alkoivat loimuntansa. Ne yhtyivät tämän väriin kuin sisar toisensa käteen. Eväspiirakoiden teko odotti. Lähtöpiirakat! Pitihän lähtöpiirakat paistaa vaikka ammunnan alla!

Palattuaan takaisin mäelleen Aato nousi katolle katsomaan. Etäällä kiitävien ammusten punaiset viivat halkoivat harmaanhuokuista umpipilvistä taivasta. Tuo näky löi mielen sumuiseksi ja Aato muisti samassa punaisen laitaviirun Mannosen hautapatsaskaapissa.

Kivennavan kirkolla näkyi tulipalo. Aato laskeutui katolta ja katsoi kelloa. Se näytti melkein kymmentä. Miten ihmeessä kello oli jo näin paljon?

Sitten hän kävi nopeasti neuvomassa tuvassa, mitä pitäisi tehdä. Emäntä ja Sirkka olivat lähdössä vaateaittaan ja sanoivat tietävänsä kyllä omat tehtävänsä, kunhan isä itse muistaisi omansa.

Silloin hän sävähti, meni hevosensa luo, käänsi sen ja lähti ajamaan hapraasti suojärville.

Vastaan tuli haavoittuneita, joita tuotiin autoilla Kuuterselän kautta ja vietiin asemalle. Niiden yllä tihitti kuin kalmanhuokua ja lääkintäsotilaiden punaiset ristit näyttivät tuoreesta verestä sivellyiltä. Ohi ajoi polkupyörillä vastaan kiukuttelevassa lumessa nokisia Terijoen jääkäreitä, jotka laskeutuivat pyöriltään läähättäen, kertoivat jo saaneensa tapella ja olivat

nyt menossa täyttämään jotakin tehtäväänsä. He ehtivät mainita vielä, että miestä oli kaatunut kuin luokoa.

Aato huimi hevosensa metsätien mäkiin, jonne Havian Risto oli ajanut kahteen kertaan reenjälet lumien sadettua. Kun hän karahdutti Kiesin portille, hätkähti hän pakostakin nähdessään Oton avuttoman perheen jo odottamassa.

Portaitten lähettyvillä seisoivat sokea Tahvo, Hanna ja lapset kaulavaatteissaan ja nutuissaan nyyttiensä keskellä kuin siipirikkojen kurkien parvi, joka oli hylätty suolle ja sieltä hiljalleen taapertanut kovan maan turvaan. Lapset tuijottivat silmät ammollaan ja vaiteliaina, miten Aato kanteli nyytit rekeen, ohjasi äijän niiden nojaan, hypähdytti heidät joukkoon ja käänsi hevosen. Ainoastaan Hanna puhui hiljaisia, nopeita sanoja ikäänkuin peläten, että lähettyvillä oli jo kuulijoita. Hän hyvästeli kotinsa ja sen maiseman nopealla katsahduksella ja lausahti supahtaen:

— Herra siunatkoon tämän jäämään tälleen ja johdattakoon meidät takaisin . .

Metsien takaa kuului kaiken aikaa jauhamisensa aloittaneen sotamyllyn kiviparien kumeaa pauhua.

Kun he saapuivat Kuuterselän tielle, oli sen varren petäikkö täynnään mölliseviä lehmiä, joita oli karannut saattokarjasta ja jotka juoksentelivat siellä vauhkoina utareitaan myöten lumilatvaisessa kanervikossa. Saattomiehiä seisoi hevosineen tiellä. Aato huusi:

— Joko teille on annettu käsky?

Miehet saapuivat hänen rekensä vierelle ja kertoivat kylänsä saaneen jo evakuoimiskäskyn.

— Meille ei ole vielä ilmoitettu mitään, lausahti Aato ja manasi päätteeksi.

— Venäläiset ovat jo Terijoella. Ala panna sapuskaa rekkee!

Aato ajoi kuormansa Havian pihaan ja kääntyi sieltä kotiinsa.

Päivä oli käsittämättömän outo; se oli vain ulkopuolinen

kehys, joka oli kyhätty kokoon kiireen, hädän, hälinän ja harmaanvalkeiden tuntien ympärille.

Kaikkialla paistettiin eväitä ja koottiin nyyttien kupuja. Oli touhua ja tohinaa, kun ei tiedetty, mitä olisi ottanut ja mitä jättänyt, sillä paljoahan ei voinut eikä saanut ottaa.

Aatolan naisväki antoi sotilaille kaiken, mitä nämä suinkin saivat mahtumaan muonakuormiinsa — lihapytyt (vain yksi jätettiin itselle eväspaistantaan), hillot, omenat, sika ja kanat.

Sotilaat kyselivät hyvästellessään:

— Tuletteko vielä tänne?

— Eihä täs viel ies tiijetä, mihi lähetääkää!

Aato kävi Yllölässä ja käski Samun ja Salun kokoamaan mäen karjan vaikka heidän pihaansa odottamaan yhteislähtöä.

Pojat pyysivät Aatolta nuoraa taluttimiksi, sillä Yllö ei antanut sitä edes omille lehmilleenkään. Aato meni kiivastuksissaan Yllön talliin ja heitti sieltä nuoravyyhdin tannerlumelle.

Mutta Yllö sieppasi sen selkänsä taakse ja päpätti:

— En anna! Sie lyöt sen kuitekii poikki!

— Menivätpä nämä yhdet nuorat poikki taikka pitkin! Ota raha, ellet muuten raaski ottaa omaan käyttöösi!

— Sie lyöt poikki. Hyvä nuora männöö iha itse iestää.

Silloin Samukin suutahti ja tarttui isänsä vyöremmiin sekä veti hänet tupaan. Palattuaan tantereelle pätki hän nuoran ja meni tekemään siitä talutuspäitsiä lehmille.

— No mokomaa pittää viel nähhä ja kuulla, manasi Havian Risto, joka oli seisahtunut katsomaan omalta pihaltaan nuorahälinää.

Hänen lehmänsä olivat jo taluttimissa ja hän oli juuri lähdössä kuljettamaan niitä Viljon kanssa määrättyyn kokoamispaikkaan, kunhan naiset ehtisivät ensin lypsää maidossa olevat. Hän huusi Aatolle, mitä juuri nyt olisi paras tehdä.

— Mätä jyvät säkkiin!

Yllö tuli tuvasta takaisin pihalle ja pudisteli nyrkkejään sekä koveni:

— Mie en lähe mihikää!

— Lähepä tai uo lähtemätä, mut myö ei ainakaa jäähä vihollise vorniekoiks omale maaele! huudahti Risto.

Jäätyään kahden Salun kanssa Yllö puheli:

— Mie tiijän, mikä sovas o rahhaa. Jos kerra lähetää, ni otetaa sitä vaa rekkee kerale eikä mittää muuta. Sellasel rahal saap tie varrelt ostaa kaikkii. Lähetääpästi nostamaa rahasäkki rekkee...

— Mis siul o rahasäkki? epäili Salu.

Yllö viittasi tämän mukaansa, vei aittaan, osoitti heinänsuolauksesta puolilleen jäänyttä säkkiä ja jatkoi:

— Sepästi, ota korvist kii, ni mie tassin kurkust. Kukkaa ei ällyy ottaa suoloi kerallee. Tää o oikeeta ennevanhasta sotarahhaa, mil saap kaikkee. Aletaaha tassii...

Ja sieltä he sitten alkoivat raahata raskasta suolasäkkiä aitan sillakkeelle.

Iltapuolella Elvi juoksutti puhelinkeskuksesta tiedon, että oli käsketty väet ja karjat lähtemään liikkeelle ennen puoltayötä pitäjän läntisille asemille.

Aato valitsi lähettejä jakamaan sanomaa ja selittämään, että vanhukset ja lapset oli oltava valmiit lähtemään ensiksi.

Kaikkialla näkyi itkettyneitä silmiä. Muutamassa talossa oli sairasvuode kannettu keskelle tupaa ikäänkuin varoiksi, ettei vaan unohtuisi lähtöhälinässä taikka sitten aivankuin vaalittavimpana aarteena.

Joku yritti lukea päivän sanomalehteä, mutta kirjaimet sekosivat silmissä.

Ken pääsi lukemastaan perille, huomasi hämmästyksekseen, että tapahtumat olivat riistäytyneet jo edelle sanomalehden uutisista. Hän sinkosi lehden syrjään, hymähti katkerasti ja kuunteli hetken rajalta kantautuvia jylähdyksiä nyökäyttäen päätään ikäänkuin vahvistaakseen, että täällä tiedettiin jo enemmän... Ja lisäksi elettiin sitä, mitä tiedettiin.

Nuoskean, vähäsateisen hämärän liimatessa ihmiset har-

maanvalkeaan maisemaan ei kylän hätä eikä sen asukkaiden lähtö näkynyt yhtenäisenä, kokoontuneena murhenäytelmänä, vaan särkyi lukemattomiin hajallisiin kohtauksiin, joissa useimmat tapahtuivat salassa, muilta näkymättömissä. Kuultavainen ikäänkuin hengitti itsensä tyhjiin sitä mukaa kuin kukin hyvästeli kotonsa ja kamaransa ovea kiinni painaessaan ja pihasta kujasille astuessaan.

Hämärän tihiinnyttyä usvanomaiseksi maisemien katteeksi Aato kiipesi taas katolle tähystämään.

Siellä päin, missä ennen Leningradin himmeä kajastus kohosi kaakkoiselle taivaanrannalle, näytti nyt tuo jokaöinen hohto viimeinkin sytyttäneen kaiken tulenaran ympäriltään — väkevän punaisena se kajasti palavaa maata hämäräsateen läpikin: sota saapui siellä punaista hulmuavin soihduin Kuultavaistakin kohti. Rajakylät jo roihusivat jättiläistuohuksina. Sodan revontulet räiskyivät.

Sirkka oli nähnyt isänsä nousevan katolle ja kiipesi jälestä. Siellä hän tarttui tämän käsivarteen savupiipun turvassa, seurasi ensin pelokkaana isänsä katseen suuntaan, käänsi sitten silmänsä isän hahmoon ja kysyi:

— Isä, saanhan aina seurata sinua? Ethän jätä minua eksymään?

Aato mietti hetken sanattomana.

Taitaisi olla tosiaankin paras, että hän antaisi Sirkan olla lähellään; ehkäpä hän pystyisi luotettavimmin turvaamaan tytön pakotietä sekä mielialan että matkavaivojen auttajana. Hän myöntyikin puolittain, mutta jatkoi:

— Kysytään kuitenkin äidiltä, ehkäpä olet hänelle välttämätön apu matkalla . . .

Kun he laskeutuivat katolta, saapuivat karjanajajat Samu ja Salu parhaillaan pihaan.

— Mitä palaa? kysyi Salu.

— No ainakin Kivennapa, Terijoki ja Raivola lietsovat punaista, vastasi Aato ja viittoi kuin huumaantuneena pimey-

teen ikäänkuin tuli olisi lähestynyt jo mäen petäjämuurin takana.

Heti lehmänajajien lähtöhälinän jälkeen Aato neuvotteli Ulla-emännän kanssa Sirkasta.

Elvi oli joutuva jo nyt heti heistä erilleen, sillä viestilottana hänen oli lähteminen omien ohjeittensa mukaan. Koska Ulla-emäntä joutui matkaan ensimmäisten joukossa, katsoi hän voivansa tulla toimeen muitten mukana ilman Sirkan erityistä apuakin. Raskain mielin hän silti myöntyi, mutta hän vaistosi varsin hyvin, miksi Sirkka niin kiihkeästi turvautui isäänsä: tytöllä oli varmasti oma liioiteltu hätänsä, mitenkähän isä tulisi toimeen ja selviytyisi ilman kotoista huolenpitäjää, ilman häntä, lempilintuaan.

Saatuaan äitinsä myöntymyksen Sirkka alkoi — kotiin muutamaksi tuokioksi kiiruhtaneen Elvin kanssa — sääliä kokoon omia nyyttejään.

Elvi seisoi hetken kynttelin valaisemassa huoneessaan rukoukseen vajonneena — siinä ei ollut sanoja, vain kiitos tämän hetken koettelemuksesta, jolloin hän ensi kerran tunsi rakastavansa kaikkia ihmisiä, eniten kaikkia niitä, joiden ohi hän oli ennen kulkenut jollakin tavoin väheksyen. Yhteiskärsimyksestä oli langennut hänen sydämeensä suuri rakkaus jokaiseen kanssaihmiseen, jokaiseen, joka tarvitsi apua. Ja hän tunsi valoisaa voimaa pulppuavan mieleensä.

Havahduttuaan rukouksestaan Elvi tunki manttelinsa taskuihin muutamia valokuvia ja laihanlaisen tukun kirjeitä. Niistä päällimmäisen hän avasi, valaisi sen aukeaman kynttelin lähellä ja osutti katseeseensa umpimähkäisesti.

Kirje oli Taunon lähettämä ja silmiin sattunut lause pyysi: »Sitten, kun tattari on kukassaan, lähetä minulle sen kukkalatva ja sydämenmuotoinen lehti Kuultavaisen ensi päiväni muistoksi.»

Nopeasti hän sulki kirjeen, työnsi sen tukkuun ja alkoi sitten sovitella pieneen matkalaukkuun alusvaatteita ja tarpeellisia

matkavälineitä. Hän lähti kiireisesti, luvaten tulla osuuskaupalle hyvästelemään äitiään.

Tuska raateli hänen sydäntään, kun hän painoi kotinsa oven kiinni. Vaikkei tämä ollut vielä viimeinen käynti, jäi se kuitenkin sellaiseksi äidin vielä kotona ollessa.

Talo tuntui muine rakennelmineen inhimilliseltä ystävältä, jonka kanssa oli lukemattomia pieniä ja onnellisia salaisuuksia. Yksikseen se oli nyt jäävä suojateistaan kuin emo poikasistaan, jotka väkivahva käsi vieroitti ja talutti pois.

Luhistuisiko hän tyhjänä ja voimattomana lumeen, kun sota häneltä tämän turvan veisi? Ei! Näinhän kävi muillekin. Hän ei ollut yksin, vaan osallisena yhteiskohtalossa, jota kantamassa oli lukemattomia hiljaisesta kotionnestaan riipaistuja ihmissydämiä, taakankantoon tottuneita.

Toisekseen hän (tosin itseään kummastellen) ajatteli, että jospa kuitenkin koittaisi sellainen ihme, että kaikki nyt jätettävä olisikin paikoillaan takaisin tultaessa. Tämä outo, ikäänkuin itsesuojeluvaiston loihtima kuvittelu suorastaan lievitti nykyhetken murhetta.

Vasta saavuttuaan puhelinkeskukseen Elvi havaitsi, että hän oli unohtanut sanoa äidille kaikkein tärkeimmän rohkaisun, joka varmasti menettäisi tehonsa suuressa lähtöhälinässä kuultuna. Hän kiiruhtikin takaisin, sillä hänen työvuoronsa ei ollut vielä aivan heti alkava ja talutti äidin hetkeksi mukaansa pimeään kamariin. Siellä hän sanoi:

— Äiti, haen sinut vaikka mistä ja vien turvaan, kun tapaan. Minullahan on Taunon osoite, kuten tiedät. Se on myöskin sinun osoitteesi.

— Rakas lapsi, eihän se meitä turvaa . . .

— Ajattele, miten paljon on sellaisia ihmisiä, joilla ei ole edes osoitettakaan, edes tietoa toisista nimellisistä henkilöistä. Johan tuollainen osoitekin on turva.

Sirkka oli hetken kuin sekaisin saatuaan luvan jäädä isänsä matkaan. Kaikki muu tuntui toisarvoiselta. Niin ajatuksetto-

masti hän oli sälyttänyt nyyttinsä, että äidin tarkistettua ne, sisällöt oli uusittava melkein kokonaan. Niistä ei löytynyt edes yhtä sukkaparia, mutta neljä esiliinaa.

Aato ja Sirkka saattoivat myöhemmällä Ulla-emännän osuuskaupan edustalle. Hän oli ottanut mukaansa kaksi nyyttiä, joissa oli vaatteita ja eväitä. Lihapytyn hän nosti lähtiessään pöydälle jälelle jäävien särpimeksi ja loppueväänksi.

Astuttuaan tuvasta ulkoeteiseen Ulla-emäntä lysähti pihtipieltä vasten niin että kuului aivan selvästi, miten lautaeteinen rysähti kuin pakkasen kouraisemana.

— Äiti, mikä sinulle tuli? huudahti Sirkka hätäisesti.

Aato kohoitti lyhtyä ja havaitsi, miten vaimonsa tuijotti heitä kuivin, näkyjenkatsojan silmin. Katsoiko hän jo r a j a n toiselle puolen?

— Äiti, mikä sinun on? intti Sirkka melkein itkien.

Lopulta tämä sai vastatuksi:

— Pan nii ihmeen ouvost syväme kohalt . . .

Sirkka haki vesikauhallisen ja Aato nouti kamarista kanverttipullon ja tuvasta sokeripaloja, joista yhteen hän tiputti lääkityksen sekä ojensi vaimollensa suuhun, sovittaen pullon ja toiset palat hänen taskuunsa.

Lääkkeen väkevässä hajussa lemusi eteiseen uusi ahdistus ja säikähdys: kestäisiköhän äiti lähdön?

Hetken kuluttua Ulla-emäntä kuitenkin pystyi ryhdistämään vartalonsa. Sitten hän ojensi toisen nyyteistään Aatolle, toisen Sirkalle, silitti hiljaa ovipieltä ja sanoi:

— Minnuu ei kukkaa saa uskomaa, jot en mie viel tulis tänne takasii. Sen takkee en kehtaa ennää itkeekkää, koha huokaan, jot hyväst vaa koti, vaikken tiijä, jot kui pitkäks aikaa. Sehä se tuo itkemätö lähtö kourais nii syväntä.

Nyt hyrskähti Sirkka nyyhkyttämään ja juoksahti kujasille. Vaimoaan hartioista tukien Aato lähti saattamaan häntä osuuskaupalle ja matkalla Ulla-emäntä yritti vielä neuvotella joistakin kotiin jäävistä asioista, mutta hänen voimattomat sanansa

sotkeutuivat askelten raskaisiin kumahteluihin, kun liukkaassa mäessä täytyi painaa niihin tukevuutta.

Hyvissä ajoin ennen keskiyötä saattokolonna ajaa kolisutti kärripeleillään osuuskaupan eteen myrskylyhtyjen heiluessa ja jakaessa ristikoittensa taakse vangittua valoaan tantereelle, joka kuhisi ja huokui lähtevien ja jääjien ääniä.

Kun saattajien lyhdyt palaisisivat kohta puolin takaisin pihoillensa, oli niiden vielä valaistava yöllä alkavaa teurastusta. Paljon oli karjaa vietävä ruhoina mukaan — vasikoita, sikoja, lampaita, kanoja.

Tänä yönä ei ollut enää aikaa yhteisen lähtövirren veisuuseen, vaan jokainen kiiruhti lähintä ajoneuvoa kohti aivan kuin se olisi ollut viimeinen lautta, joka vei yön yli seuraavaan päivään.

Jokainen erkanija oli jo kokenut järkyttävimmän lähtöhetkensä ja menettänyt sen tuskassa viimeiset kyyneleensä kotikynnyksellään. Ehkäpä tämän lähdön outo kammottavuus oli siinä, ettei kuulunut minkäänlaista muuta itkua kuin jokin lapsen voivahdus, vaan ainoastaan kuivuneen tuskan matalaa kohinaa.

Kesken kuormiin sovittautumisen monitaitteista hälinää kajahti jonkun tuskaansa pakahtuvan huuto:

— Yhe kerra vaa katsoi taaksei, kun läksi! Ja se jäi sille yhele katsomisele!

Hetken kuluttua kuultiin hänen uusiutuva huutonsa, joka viilsi pimeyden rintaan verta suihkuavan haavan:

— J a s e j ä i s i l l e y h e l e k a t s o m i s e l e !

Siitä sitten sotilaiden huutojen kajahdellessa Kuultavaisen inhimillinen vanhuus ja nuoruus jättivät rakkaan, rakkaan kylänsä yöhön ja lähestyvän sodan punaisena kajastavaan kohtaloon.

— Hyvästi, hyvästi! läpättivät sydämet.

Tuntui melkein onnelta, että pimeys kätki tutut pielet, jottei kenenkään tehnyt mieli näkemisensä sitelyssä riistäytyä saatosta

takaisin kotiin, tarrautua aitaan uhmaten mukaansa vetäviä käsiä tai uupua vähin erin tainnokseen kaiken kadotessa näky toiselta tienmutkien taakse.

Nuoret tytöt, joiden ei tarvinnut nyt yöllä seurata karjaa, kulkivat polkupyöriä taluttaen matkarattaiden vierellä auttaakseen vanhuksia ja lapsia junaan ja lähteäkseen vasta aamulla muuttolintujen lailla pyöräryhminä suorinta tietä karjan lastauksen asemalle, joka oli etäämpänä.

Kammottava loimotus laajeni yötaivaalla ja kuusten terävät latvat sitä vasten näyttivät kohoitetuilta peitsiltä, joita kantaen tuho saapui.

Nyt ei aamu valosoittimineen noussutkaan itäiseltä taivaanrannalta kuten ennen, vaan kuollut päivä liukui sinne polttoroviolleen.

Hyvästi, hyvästi! läpättivät sydämet.

— — —

Aato oli noussut osuuskaupalta lähteville ensimmäisille rattaille, joille ajomiehen lisäksi oli kiivennyt vain rauhallisesti omatekoista virkaansa touhuava Vahti-Mikko, kuljetuksen nimittämätön päällikkö. Aato oli saanut hänet suostutelluksi kuvailtuaan ensimmäisen lähdön kokemukset asemalla. Uski oli hankkinut luvan ja hyvin oli käynytkin.

Etummaisille rattaille oli taloista kerätty juomavesisankoja ja niiden tavaton ryminä sävytti nyt matkueen muutenkin synkän lähdön tuntemattomiin kohtaloihin. Eron toivottomuutta ei yhdenkään tähden pilkahdus ollut virvoittanut; sadunkin kotia takaisin johdattava tähti oli sammunut eikä lapsille ollut muuta osoiteltavaa kuin mäkikohdille näkyvä kaukotaivaan punerva hehku.

Tuollaisissa rumpukärryissä, missä Aato ajoi, ei käynyt puhuminen. Hän ja Vahti-Mikko vain viittoivat toisilleen myrskylyhtyjensä nosteluilla. Mäkikohdilla he jättäytyivät rattailtaan ja huutelivat kyselyitään hitaasti ohitseen mataville

E.T.

kuormille, jotta tarvittiinko mitä erikoista apua. Mutta heille viitattiin vain veltosti vastaan ikäänkuin lausahtaen, että mitä turhia siinä enää kyselette — kuka nyt pystyisi ketään auttamaan, kun Jumalakin tuntui katselevan kokonaan toisaalle.

Ajettiin aivan käymäjalkaa ja sankorattaat rummuttivat kärjessä synkeää tahtiaan, joka oli sekasortoista ja kokonaan vailla surumarssin harvaa, jäyhää poljentoa. Se kuulosti metalliin valettujen hätähuutojen yhtämittaiselta kajahtelulta, sellaiselta, joka on jo menettänyt kaiken toivonsa ja toistelee vain itseään omana kaikunaan.

Kun pitkän ja viluisen ajon jälkeen saavuttiin asematorille, näkyi valoa vain vesitornin kipunoivasta savupiipusta ja kaukaisen veturin ikkunasta.

Heti ensi seisahduksen aikana ihmeteltiin aseman hämmästyttävää äänettömyyttä. Oli hiljaista kuin vanhassa, pimeässä riihessä, joka on ollut vuosikausia hyljäkkönä.

Aato ja Vahti-Mikko lähtivät asemakonttoriin, jossa he tapasivat pari virkailijaa ja asemamiestä, muutamia unisia kyläpoliiseja sekä naapuripitäjän apulaisnimismiehen ja pitäjän oman sk-esikunnan jäseniä. Heidän kömpelöllä opastuksellaan, jota pimeys vielä sokaisi, saatiin lähtijät lopulta kootuksi vaunuihin sopiviksi ryhmiksi, vaikkeivät huiveihinsa kääriytyneet vanhukset kuulleetkaan neuvoja, ellei heidän katteitaan kohoitettu ja huudettu suoraan korvaan. Useata piti kädestä ohjaella kuin lasta. Sairaat ja lapset saatettiin aseman lämmittämättömiin odotushuoneisiin, mutta muu väki jäi taivasalaiseen viluun.

Kuultavaisen ja kirkon välisen naapurikylän evakot saapuivat melkein edellisten matkueeseen yhtyneinä asematorille, kaikki rekineuvoilla. Heidän tulonsa oli hiukan lohdullisemman kuuloista kuin sankorattaiden johtama kuultavaislaisten ajorytyyttely armeijan kolonnakärryillä. Viimeisinä saapuivat kirkonkyläläiset.

Aamuyöhön asti odoteltiin mistään mitään tietämättöminä, kunnes lopulta härkävaunujono työntyi pistoraiteen pimey-

destä raskaasti huokailevan veturin peruuttaessa junaa kohisevien ja hytisevien pakolaisryhmien eteen.

Junamiehet, asemavirkailijat, poliisit ja saattajat alkoivat nyt verkkaan työnnellä leveitä ovia syrjään. Vaunujen onkalot hengähtivät kalmantuntuista kylmäänsä. Siinä ne ammottivat kuin hautakappeleitten viimeiset huomat.

Lähtijöitten nousu vaunuihin muodostui surkeaksi ja sekasortoiseksi ryntäilyksi.

Avattujen ovien kohdilla häälyvien lyhtyjen valossa näytti väliin niinkuin niihin olisi viskottu isoja, elottomia tavaramyttyjä, vaikka nämä olivatkin ihmisiä, itkeviä, tämän hetken kohtalonsa välttämättömyyttä käsittämättömiä vanhuksia. Lapsia hävieli tungoksessa. Heidän itkeskelynsä sekä äitien hätäiset huutelut sekaantuivat meteliksi, joka nostatti aivan itsestään hornan nimen mieleen.

Moni yritti kiivetä omin neuvoin korkeaan vaunuun, muttei päässyt ylös asti, vaan jäi riippumaan ja huutamaan apua. Vaunuissa oli onneksi penkkejä tai pehkuja, joille sisään sysityt istuutuivat tai mätkähtivät itseään pahasti kolhimatta.

Sairaita vietiin vaunuihin kantamalla. Asemavaraston seinustalta oli noudettu karjanlastauskaiteikko ja sitä myöten kannettiin tai vedettiin liikkumaan kykenemättömiä ylös, missä moista apua tarvittiin. Karjasiltaa pitkin karjavaunuun, kuoleman humistessa kuulomatkan päässä — siinä monen vanhuksen lähtö viimeiselle matkalleen kotiasemaltaan!

Kun tuo kuvaamattoman surkea ja sekasortoinen, melkeinpä vailla johtoa suoritettu vaunuihin nousu viimeinkin päättyi, ilmoittivat veturin vihellysmerkit matkan alkavan. Saattajien ja lähtijöiden hyvästelyhuudot ja lyhtyjen heiluttelut laantuivat, ovet työnnettiin kiinni ja juna nytkähti lähteäkseen tietymättömälle taipaleelleen. Se häipyi yön pimeyteen kuin iäksi katoava salaisuus ihmisineen, itkuineen, virsineen ja pelosta sekä tuskasta läpättävine sydämineen. Se liukui näkymättömiin kuin pitkä, tumma haaksi kuoleman telakalta.

Aato ja Vahti-Mikko katsahtivat kelloa: oli ollut hiukan yli kaksi, kun juna nytkähti liikkeelle vaunujensa pienien ikkuna-aukkojen pilkahdellessa masentunutta jäähyväisvaloaan.

Ulla-emäntä, Havian Aina ja Aira, sokea-Tahvo ja Hanna lapsineen oli autettu samaan vaunuun omankyläisten kanssa ja kaikki lupasivat huolehtia toisistaan. Aato oli käynyt täyttämässä vesisangon aseman kaivosta ja ojentanut sen mukaan. Lyhtyjä, kynttelettä ja joitakin mukaan otettuja astioita oli käytettävissä. Kaminan eteen oli heitetty sylys pilkottuja puita.

Hyvästi, hyvästi!

Miehet työnsivät kumeasti jyrisevän oven kiinni — siinäkin kätkettiin nyt laatikollinen arvokasta omaisuutta sodalta turvaan . . .

Vahti-Mikko sanoi Aatolle, kun he palasivat rattailleen:

— Minuakin, vanhaa rakuunaa, oikein karmi, kun viskoivat ämmiä vaunuihin kuin halkoja.

Aato puolestaan puheli ikäänkuin ensi huokauksekseen, oikaistuaan juuri itsensä tuosta päättyneestä, vaikeasta tehtävästä:

— Olen kotona keskustellut ja itsekin miettinyt soveliasta sanaa evakon sijalle, mutten ole keksinyt. Eikä sille voi mitään keksiäkään, sillä eihän voi kuvitellakaan, että yksi ainoa sana kuvaisi tyhjentävästi tuon kaiken, mitä nytkin juuri näimme — eikä tuokaan ollut kuin pieni pätkä evakkouden koko Golgataa.

— Tosiaan, eihän evakko ole suomeakaan, selitti kornettimme eilen tupakoidessamme. Niin, kukahan sen nyt keksisi . . ., aprikoi Vahti-Mikko.

— Ei kukaan, lausahti Aato.

— Evakko on minun mielestäni valkoinen mustalainen, yritti Vahti-Mikko jatkaa alkanutta keskustelua.

— Älä sano tuota toisen kerran! kivahti Aato navakasti.

Vilusta hytisevä ajomies hoikkasi äänekkään lähtömanauksen hevoselleen ja nyt ajettiin Kuultavaiseen, minkä kavioista pääsi.

Takaisin vielä kerran, takaisin!

9

Saavuttuaan asemalta Aato heittäytyi lepäämään riisuttuaan sitä ennen vain päällysnuttunsa ja saappaansa. Hän nukahtikin melkein heti. Viimeinen, mikä hänelle nousi mieleen ennen täyteen uneen uupumistaan oli muisto hajusta, jota oli aivan selvästi tuntuvana huokunut osuuskaupan edustalle kerääntyneestä ihmisjoukosta koleaa, kosteaa ilmaa vasten; varsinkin aittasäilöstä otettujen vanhojen matkavaatteiden ja harvoin käytettyjen päällysnuttujen ummehtunut, tympeän kostea lemu muistui vieläkin nenässä — siksi usein sitä oli saanut nuuhkaista sieraimiinsa autettaessa asemalla vanhuksia vaunuihin; tosiaankin, oli hajahdellut siltä kuin olisi ollut kantamassa vaateaitan luhdista vanhoja nuttupieleksiä tuuletukseen.

Muutamatuntisesta unestaan Aato heräsi siihen, että Sirkka nyki häntä hihasta.

— Isä, kornetilla on asiaa!

Aato hoippui unipöhkönä tupaan ja kuuli, että iltapuolella alettaisiin pitäjän läntisimmällä asemalla lastata karjaa. Tämän selitettyään kornetti koroitti äänensävynsä nasevammaksi ja lausahti:

— Ottakaa lehmät ja lähtekää!

Äskeisen unen kummallisia sitkulaisia vielä mielestään karistellen Aato pukeutui ja saapasteli kylälle levittämään käskyä ja antamaan lähtöaikaa.

Unensa läpikin hän oli kuullut lentokoneitten synkeitä vuhahteluja ja nyt hän näki niitä kieppumassa melkein latvustojen

tasalla kammottavaa jylinäänsä pitäen. Kujasilla, maantiellä, pihoilla eikä missään näkynyt ketään. Kaikki olivat piilossa.

Mutta nuo surman aarnikotkat eivät kuitenkaan syytäneet pommejaan eivätkä muutenkaan tulittaneet, risteiliväthän vain kuin repiäkseen ilmaa avarammaksi.

Niiden poistuttua kuuli pian tykinammusten putoilua jonnekin kuulomatkan rajalle.

Aato päätteli, ettei ollut hyvä lähteä vielä karjojen kanssa liikkeelle; vasta hämärissä se oli tehtävä. Tämän mukaisesti hän alkoikin jaella lähtökäskyä ja samalla pyysi kaikkia kahvijauhoinensa heille yhteiseen erokahvin juontiin; kupit Kuultavaisen kunniaksi ennen lähtöä!

Yksinäinen sotamies kiiruhti ohitse jostakin sieppaamansa potkurin liu'uttamana ja Aato tiedusteli, missä asti sota jo oli tulossa. Mies huikkasi kiireisesti, että lähimmät tykinammukset olivat pudonneet noin neljän kilometrin päähän suonlaidan tielle. Kuultuaan vastauksen Aato jäi hetkeksi kuvittelemaan näkyä, missä Kiesin avuton perhe seisoi turhaan odottamassa noutajiaan — sokea Tahvo, nyyteiksi käärityt lapset, Hanna lumen kastelemine tavaramyttyineen . . .

Mitä kuvitteluista! Todellisuushan oli ympärillä kuvituksellisempana kuin koskaan ennen!

Väsyneitä, märkiä sotilaita laahusti hitaasti Kuuterselän tietä osuuskaupan eteen Aaton jatkaessa matkaansa toiseen kylänpäähän. He kysyivät:

— Minne menisimme lepäämään?

Aato osoitti taloaan ja neuvoi:

— Menkää tuonne! Siellä on vielä aamulypsy juomatta.

Sirkka oli parhaillaan kyyristynyt juottamaan kissanpojalle maitoa, kun Aaton neuvoma sotilasryhmä työntyi tupaan. Sen enempiä puhelematta he riisuivat kantamuksensa ja mätkähtelivät pitkäkseen penkeille, muutamat penkin allekin.

Joukossa oleva kersantti katseli hetken ympärilleen ja jäi tuijottamaan pöydällä könöttäviä matkasälyjä. Sitten hän sanoi:

— Älkää jättäkö ratioo . . .

Kun Sirkka ei virkkanut mitään, vaan katseli mirrikäinen sylissään ihmeissään sotilaita, jotka olivat nukahtaneet sikiuneen, astui kersantti aivan hänen eteensä, viittasi laveasti koko tupaa ja kysyi:

— Täl viisiiks työ jätättäkkii kaik?

Silloin Sirkka käsitti, mistä oli kysymys ja vastasi topakasti isältään äskettäin kuulemallaan sanonnalla:

— Talloo en saa selkähein!

Kersantti hymähti säälivästi, laskeutui uunin vierelle ja nukahti heti.

Tyttö käveli hetken sylisuojattinsa kanssa ja katseli nukkuvien sotilaiden rauenneita ilmeitä ja likaisia, parrottuneita kasvoja. Hän käsitti, että he olivat jo nähneet ja kokeneet kaiken sen, mitä he isänsä kanssa vasta alkoivat paeta: ilmielävän, ilmikuolevan ja ilmipalavan sodan.

Hän laski mirrinsä lattialle ja kävi noutamassa aamulypsystä kertyneen maidon tupaan sotilaitten juotavaksi, kun nämä herättyään lähtisivät.

Tällä aikaa mirri löysi uunin häkistä kankeasti kävelevän roskan, leikki sillä hetken ja sivalsi sen sitten sutuksi. Siinä kukistui tuvan joulukärpänen .

Aato palasi kylästä ja sanoi tyttärelleen:

— Nyt kaikki kahvit pannuun ja kattiloihin! Kohta on lähteminen!

Sitten hän herätti sotilaat ja kertoi, mitä tiesi. Moni heistä tuijotti hetkisen mitään ymmärtämättömänä ravistelijaansa, ummisti silmänsä, käänsi kupeensa ja liukui takaisin väsymyksensä tiheikköön.

— Eiköhän näitä kahvinhaju kohta herätä. Sirkka, tarvitsetko mihin apua. Elvi on lähtenyt.

Sirkka hätkähti:

— Tottahan se olikin .

— Mikä?

— Viimeöinen näkyni, taikka näkemäni. Heräsin johonkin aikaan siihen, että huoneessamme paloi kyntteli. Elvi seisoi minuun selin pöydän vierellä. Sitten hän kääntyi ja katseli kaikkea päätään hitaasti kääntäen aivan kuin olisi nähnyt kamarin ensi kerran. Sitten hän meni ikkunan luo, kaivoi pienen palsamin koristeropeesta ja pisti sen taskuunsa, puhalsi kynttelin sammuksiin ja kävi silittämässä kasvojani. Tunnen vieläkin nenässäni kukanvarren ja juurimullan tuoksun, jota oli tarttunut hänen käsiinsä. Sitten hän hiljaa poistui. Aamulla kun muistelin, luulin nähneeni unta.

Aato naurahti:

— On meillä sinun kanssasi eri nenät muistamaan hajuja.

Sirkan ihmettelevään kysymykseen hän vastasi kertomalla oman varha-aamuisen hajumuistelunsa osuuskaupan edustalta ja asemalta.

Sirkka ryhtyi kahviveden keittoon kaikkien kattiloiden täydeltä ja Aato nousi katolle tähystelemään.

Niljakan usvaisessa ilmassa ei näkynyt varsin etäälle. Oli eroittavinaan palon hajua, vai liekö vain savupiippu sitä huokunut.

Niittäessään silmäilyillään mäentauksen petäjänlatvaista maisemaa Aaton katse pysähtyi harmaanvihreistä havunummista kohoavaan puhtaanvalkoiseen patsaaseen, joka seisoi jalona lohdutuksen merkkinä ja säteili parastaikaakin valoaan ahdistuneisiin sydämiin sen näköpiirissä.

Seurakunnan uuden ja kauniin kirkon torni siellä jakoi mäellään hievahtamattoman hahmonsa lohduttavaa näkyä kaikkianne, mistä siihen nyt lähtökiireissä silmättiinkään. Näinä päivinä moni oli syövyttänyt muistiinsa tuon juhlallisen, rakkaan tornin ja tehnyt siitä lähtöönsä lohtua loistavan majakan.

Samoin Aatokin nyt katseli hattunsa riisuen kirkkonsa tornia ja tunsi, miten ilma itki hänen otsaansa vasten.

Tuolta heikon sumun keskestä, josta torni häämöitti, ei kai-

kunut kuitenkaan hätäkellon pauhua, vaan näkyi vain tyyntä odotusta, mitä tuleman piti.

Aatolaan alkoi vähin erin kerääntyä väkeä — nuoria tytönhuiskaleita, vakaita miehiä, joiden kynsien saumoissa näkyi vielä pesusta huolimatta teurastuksen verta, kuormiansa laittaneita ketteröitä ukkoja, karjanajajia ja noita ihmeellisiä vetelyksiä, jotka eivät koskaan saa ajoissa jalkojaan alleen — näihin kuului myös kansakoulunopettaja, vanhapoika, joka nytkin vain hymyili jostakin sävelmaailmoittensa rakosesta toisten kiireelle. Vahti-Mikko ehti myös muutamine miehineen joukkoon ja kellistyneet sotilaatkin alkoivat jo oikoa kupeitaan. Kyläläiset olivat tuoneet mukanaan kahvijauhoja ja harmaan vilutunnelman vallassa alettiin juoda erojaiskahvia.

Vahti-Mikko yritti sanoa jotakin juhlallisen tapaista karhunsydämestään, muttei pystynyt sillä hetkellä muuhun kuin nenänsä niistämiseen. Lopulta hän sai kuitenkin sanotuksi:

— Tämä on nyt se viimeinen leikki . . .

Samassa astui osuuskaupan hoitaja tupaan ja huudahti hätäisenä:

— Hatut päähän, ryssät tulevat! Jo ovat seitsemän kilometrin päässä!

Jotkut kavahtivat säikähtyneinä pystyyn, mutta Vahti-Mikko viittasi heidät rauhoittavasti istumaan ja sanoi hörppäisynsä välillä:

— Vaikka olisivatkin. Ja mitä sinä itse siinä seisot, tule kahville tai mene jakamaan tavaroitasi .

Miehet lähtivät siitä kuitenkin pian kuormilleen ja naiset karjoilleen; joku mainitsi mättävänsä vielä viljoja säkkeihin. Aato lähti kätkemään verkkosäkkejään ja muita pakattuja tavaroita valmiiksi kaivettuun hautaan. Kahvin virkistämät sotilaat täyttivät maidolla kenttäpullonsa, joivat, minkä vielä jaksoivat ja lähtivät saapastelemaan kohtaamispaikkaansa.

Iltahämärän ei huolinut moneen kertaan kuiskata saapumistaan. Ensiksi sen tulon huomasi Kuultavaisen jäälumen kovan

valkeuden pehmenemisestä ja harmaantumisesta havaslangan väriin.

Katolle näkyivät taas liekkimerien rannat, jotka lainehtivat lähempänä kuin eilen — nuo punaiset, korkeat rannat! Siellä ikäänkuin Kannaksen kaikkien entisten tuhojen, mutta myös juhannuskokkojen muistot näyttivät kohonneen taivaalle entisiltä sotaretkien tantereilta ja kesäisiltä laulujen ja naurujen, soittojen ja tanssien juhlapientareilta leimuamaan osuuttaan nyt alkaneen viime palon kaikki nielevään tuhoon.

Vastahakoisia ja möliseviä karjasaattoja alkoi nyt kerääntyä maantielle läävistä, pihakatoksista ja kujista paimentajien huudellessa hoivikkiensa nimiä, kehoituksiaan ja omaa tuskastumistaan. Juotto- ja lypsysangot kalisivat ajajien käsissä. He oikein tahallaan rämistivät niitä saadakseen sorkat nopeammin nousemaan. Pian nuo eri tahoilta ohjatut lehmijuonet muodostivat maantielle koko aitojen väliseltä leveydeltä vauhkoilevan, sorkkiensa pitkissä kynsissään napsahtelevan ja kompastelevan lauman, jota korkeat hevoskuormat lähtivät seuraamaan heinineen, eväineen, radioineen, viljasäkkeineen, teurasruhoineen ja monenlaisine myttyineen.

Tungeksivan lauman yllä tihitti tuttu navetan uho ja se yhtyi voimakkaasti lehmien hengityksen huokupilveen, jonka eroitti selvästi lyhtyjen valossa.

Sirkka istui isänsä kuormalla vahvasti vaatetettuna ja hänen ison päällystakkinsa taskussa nukkui kissanpoikanen omissa lämpimissään. Kaiken tarpeellisen Aato oli miettinyt lähtökuormaansa. Paljon hän olikin saanut siihen sovitetuksi, mutta paljon tarpeellista oli täytynyt myös jättää, vaikka sellaista oli maahankin kaivettu. Radion hän oli vain ottanut huoneellisista kaluista.

Tuota kuormaa tehtäessä oli paljastunut, miten paljon aivan tarpeetontakin tavaraa oli vuosien mittaan tullut hankituksi. Vasta tällaista pakolaiskuormaa valettaessa kukin esine ja tavara ilmaisi selvästi välttämättömyytensä tai tarpeettomuutensa.

Aato oli tallonut pitkään halkorekeen kainalokorkeudelle kohoavan heinäpatjan, jolle eväsnyytit, lihapytty, talousastioiden kori, välly, vuodevaatteiden mytyt ja pito- sekä muiden vaatteiden täyttämät säkit oli sovitettu ja nuoritettu. Kuormalle oli lisäksi nostettu polkupyörä ja potkukelkka ja radiolaatikko.

Aato oli jo selittänyt Sirkalle jättävänsä hänet vahtimaan kuormaa lastauspaikan läheisyyteen, josta hän itse vielä palaisi potkurilla takaisin suorittamaan viimeisiä tehtäviään — tarkastamaan, ettei ketään ollut jäänyt kylään, liioin hoteettomia eläimiä jätetty harhailemaan tienvarsille. Mutta tärkeintä tehtäväänsä hän ei voinut Sirkalle sanoa . . .

Aaton kuorman jälissä laskeutuivat mäkikujasilta maantielle vuorollaan Havian Riston ja Samun kuormat; Salun ajettua mäen karjan omistuslaput kaulassa sitä ennen suureen lähtölaumaan.

Yllö-ukko oli niin vauhkoontunut ja kieltäytynyt kivenkovasti lähtemästä kotoaan mihinkään, että pojat olivat sitoneet hänet ja nostaneet sellaisenaan kuormaheinille sekä peittäneet vällyllä. Hän oli huutanut ja menonnut itsensä tyhjiin jo kotona ja lojui nyt äänettömänä isoon hurstiin käärityn sianruhon vierellä.

Raskaan tulvalaineen tavoin vyöryi hidas karjalauma eteenpäin. Kirkonkylässä syntyi tavaton ahdinko, kun samaan aikaan sen sivukylien karjat ja kuormatut tavarareet saapuivat ja yhtyivät etäkylistä sorkehtiviin laumoihin ja kuormastoihin.

Aato jätti ohjakset Sirkalle ja juoksi lyhtyineen kylänsä saattueen kärkeen hoilaten siellä toisten ajajien kanssa laumaa järkähtämättä eteenpäin, väliin nyhtäen lehmiä päitsistä tai kaulalenkeistä toisten mölisijöitten mukaan, milloin nämä alkoivat työntää turpaansa maahan ja jullikoida vastaan.

Kun hän nousi takaisin kuormalleen kirkonkylän viimeiseltä mäentöyryltä ja kohoittautui seisomaan, katseli hän unohtumatonta, suorastaan huumaavaa näkyä: lyhtyvilkkuinen pake-

nemisen vyöry kohisevine äänineen kannaksiensa takana ja vempeleensä edessä aivan kuin manalle samoavaa saattuetta, joka parhaillaan oli tiivistymässä viime rannalleen.

Ennen omaa asemaa kyläpoliisi ohjasi muuttolaiset kapealle sivutielle. Se johdatti pysäkille, missä eläinten lastauksen piti muka tapahtua. Entistä ahtaammaksi muuttui meno. Lehmiä pusertui rysähtelevien ja kaatuilevien aitarehtojen läpi pelloille, missä ne vauhkoontuivat entisestäänkin ja katosivat pimeään lyhtyläisten yrittäessä huudella ja ajaa karkulaisia muun lauman mukaan.

Mitä lähemmäs pysäkkiä saavuttiin, sitä hirvittävämmäksi ahdinko muodostui, kunnes lopulta kaikki järjestys sekaantui ja muuttui kaaokseksi, joka hajaantui pysäkin lähipetäjikköihin.

Mutta täällä odotti saapujia tyrmistyttävä yllätys. Lastauspaikka oli tiedoitettu väärin — se olikin vasta seuraava asema monen kilometrin kiertotien päässä.

Aato oli tosin ihmetellyt saatuaan tietää tämän pysäkin toimivan lastausasemana, sillä eihän täällä ollut minkäänlaista mahdollisuutta karjan lastaamiseen suoraan syvän ojan reunaamalta ratavallilta vaunuihin.

Hajaantuneet laumat oli koottava, kuormat oli käännettävä ja kaikkien lähdettävä samoamaan kohti Perkjärven isoa asemaa.

Tässä surkeudessa ei ollut mitään muuta rauhoittavaa ja tasoittavaa sekasortoon joutuneelle ihmisten ja eläinten vaellukselle kuin hiljalleen kosteaa lunta satelevan yön pimeys. Se tukahdutti kirouksia, surkutteluja, valituksia ja epätoivon itkua liiasta rajuudestaan.

Kun lopulta melkein käsittämättömän tunkeilun, kääntyilyn ja sulloilun sekä väsyneen mataamisen jälkeen saavuttiin Perkjärven asema-aukioille ja petäjikköihin, oli karja melkein menehtynyt. Lehmiä sideltiin puihin kiinni, ajettiin lähipihoihin ja koottiin laiturivierееn, mistä lastaus alkoikin heti.

Täysin väsyneet ja tyrmistyneet elukat saatiin melko helposti vaunuihin, lastaus alkoi sujua ja rauhoittaa kiusaantuneita mie-

liä. Sotilaita saapui apuun ja asemahenkilökunta sekä junamiehet puuhasivat mukana itseään säästämättä.

Kuultavaisen kuormat ajettiin samaan aitoviereen ja Aato kävi asemakonttorista tiedustelemassa neuvoja, mihin hevoskuormien oli lähdettävä jatkamaan. Kun hän lopulta palasi, alkoi aamu jo hämärtää. Hän oli mennen tullen osallistunut lastaukseen, kunnes kirkonkylän miehet olivat vuoronsa tultua vapauttaneet hänet.

Aato käväisi nopeasti kuormallaan, kohoitti hiukan vällyä, jonka alla Sirkka nukkui kissanpentu sylissään aivan kippuraan kyhertyneenä, mutta pudotti liepeen nopeasti takaisin, ettei vilua olisi päässyt tytön viereen. Hän viittasi Riston sekä Salun luokseen ja selitti:

— Täältä on ajettava Kyyrölään ja sieltä Heinjoelle. Hyppää sinä Salu kuormalleni ja anna isäsi ajaa omaanne, kun lähdette. Minun itseni on palattava takaisin. Tempaan potkurin ajokikseni, keli on parempi kelkalle kuin pyörälle.

— Mitä sinne ennää turhii lähet rääsimää..., virkkoi Risto.

Aato viittasi hänet syrjempään, etteivät Salu ja siteistä päästetty Yllö olisi kuulleet hänen sanojaan; Samu oli vielä katselemassa lastauspaikalla.

— Vaikeampaa tehtävää ei olisi meistä kenellekään voitu antaa. Minun on nyt riipaistava sydän rinnastani ja viskattava tuohon kuormalle Sirkan viereen . .

— Kuis nii?

— On lähdettävä polttamaan kylää.

Risto löi häntä olalle ja sanoi matalasti:

— Voi sinnuu mies parkaa, mut alota omastais, ni loput syttyyt helpommi.

Sitten Risto nosti käden kasvoilleen ikäänkuin pyyhkäistäkseen otsalleen satanutta lunta.

Hetken hiljaisuuden jälkeen he sopivat Riston kanssa, että tämä ajaa kuormat erääseen tuttuun sikäläiseen kujaan ja odottaa siellä Aaton paluuta, kestipä siihen päivä tai pari. Risto

lupasi odottaa niinkauan, että hän lähtisi vasta viimeisten perkjärveläisten kanssa, ellei Aatoa sitä ennen kuuluisi. Heinjoella hän taas odottaisi jossakin kirkon lähettyvillä. Jos Yllö halusi myös jäädä odottamaan Aatoa, olisi varmasti hänellekin turvallisempaa, kun kaikki mäen miehet olisivat koossa toisiaan auttamassa. Riston tehtäväksi jäi selittää heille suunnitelma, mutta kylän poltosta ei saanut mainita, etteivät Sirkka ja Yllö kokonaan surkeentuisi.

Aato irroitti potkurin varovaisesti kuormastaan, varoen herättämästä Sirkkaa ja lähti potkielemaan tantereen tallautuneelle tielle, johon hiljalleen sadellut nuoska lumi loi laadullisen kelin.

Takanaan lastausaseman lähtötungos ja hälinä, edessään kuolinliekkejään odottavat kylät Aato kiiruhti takaisin Kuultavaiseen. Väsymys oli turruttanut ajatukset ja koko ajan hän näki mielessään vain laajana palona hulmuavan armaan kotikylänsä.

Sivutien ja maantien risteyksessä Aato lepäsi hetken, tupakoi, mietti ja pyyhkieli lumella kasvojaan. Hän koetti rukoilla kaikkien puolesta, muttei tavannut sanoja.

Kesken rukousajatusten hapuilua Aato äkisti näki sisään päin tuijottavalla katseellaan paikan, missä hän sytyttäisi kylänsä ensimmäisen tuhotulen. Tuo näky oli niin elävä, että hän oikein hätkähti.

Miten ihmeessä noin valmis ja yksityiskohdissaan aivan selväksi sommittunut tapahtuma oli voinut piileskellä hänen mielessään? Olihan hän tosin tietänyt tehtävänsä jo monta päivää, vaikkei ollut vielä erikoisemmin ajatellut osallisuuttaan siihen. Oli näet ilmoitettu, että elleivät pioneerit ilmestyisi ajoissa polttamaan kylää, oli sen tuhottava itse itsensä. Aato oli jo varoiksi pyytänyt avukseen Vahti-Mikon miehiä, jos nämä olisivat vielä viimeiseen asti kylän maisemassa. Noin oli sovittu.

Mutta nyt tässä tupakoidessaan hän näkikin jo aivan selvästi itsensä aloittamassa tehtäväänsä .

Hän ottaa ovensuun naulasta Mannosen huvilan avaimen,

menee sisään, siellä suoraan mustaksi maalatun kaapin luo ja vetää kaikki tämän laatikot puoliväliin auki — punaviirulaitaisen yläkannen alaisen laatikon ja kaksi alasäilykköä, laskee sitten kaapin keskioven auki ja vetelee kaikki kahden rivin pienet laatikot portaittain rakoselleen, avaa vielä kätketyn sisäkaapinkin ja sen oven takaiset päällekkäiset laatikoiset ja täyttää kaikki helposti syttyvällä roskalla sekä paperilla. Noin hän tekee! Sitten hän hakee keittiöstä öljykannun, johon hän tietää jääneen kirassia, valelee sillä sytykkeet, avaa ikkunat ristivetoon niinkuin ne olivat silloin, kun maalin hajua häädettiin ulos Sirkan iltaisin pelätessä tuon kaapin hautapatsashahmoa. (Aato muisti Sirkan myöhemmin nimittäneen sitä evakoksi.)

Sitten hän sinkoaa tulen!

Siinäpä hänen silmiensä edessä alkaa silloin hulmuta yhtenä roihuna tuo ennekaappi, tuhoutuu siinä kuin kohta koko Kuultavainen ja koko Kannas. Tuon kaapin hahmossa leiskuaisi häviksiin kaikki, mikä Kuultavaisessa enää oli näkyvää jälellä. Tuo kaappi oli kohtalon musta paasi, jonka nyt oli enteensä täytettyään tuhouduttava.

Aato sinkosi savukkeensa lumeen ja lähti jatkamaan kiihtyneenä matkaansa koettaen turhaan saada äskeistä näkyä silmistään. Miten ihmeessä tuollainen oli noussut hänen piilomietteistään?

Aatoa vastaan tuli maantiellä teuraskuormia ja kiinniotettujen lehmäkarkulaisten taluttajia, yksinäisiä ajorekeläisiä ja kelkanvetäjiä, mutta hän ei jäänyt heidän kanssaan sen pitempiin tekemisiin kuin tieneuvon huutelemiseen ja hyvästelyn viittomiseen:

— Menkää Perkjärvelle, Kyyrölään, Heinjoelle!

Tuon tuosta hänen oli levähdettävä väsymystään ja Kosensillalle hän saapui vasta puolenpäivän aikaan. Kirkonkylän osuuskaupalla hän oli juonut kahvia ja saanut kirjeen vietäväksi kylänsä myymälänhoitajalle, joka oli jäänyt sinne tavaravarastoa vahtimaan ja odottamaan ohjeita.

Noustessaan Kosenmäeltä kylään ja potkiellessaan kelkkaansa osuuskaupalle Aato ei voinut katsoa yhtääkään ohittamaansa rakennusta suoraan silmiin.

Koko ajan hän mutisi itsekseen:

— Vielähän eläimen tappaa, mutta tapapa talo, kymmenen, ja kylä . . .

10

Lyhtykynttelin liekkitähkä oli juuri kaatumassa sen viimeiseen talitahmaan, kun Aira sekasortoisen unensa keskeen kuuli lasten itkua. Hän kohottautui vaununpohjan pehkuilta, istui kotvasen uniturtana, nousi sitten, mutta horjahti takaisin painuneelle makuukohdalleen.

Juna mennä jytyytti hiljalleen .

Se oli seisonut jossakin pitkään, pitkään ja tämä oli viimeinen, mitä Aira muisti. Missähän nyt oltiin?

Hän kävi muuttamassa kynttelin, joita oli kerääntynyt matkalaukulle nostetun lyhdyn vierelle matkalaisten nyyteistä. Ensimmäiseksi oli vaunussa yhdistetty vähästä omaisuudesta valo. Sitten hän kävi juottamassa Hannan lapsille maitoa; äidin nukkuessa sikeästi väsymystään. Lapset olivat kyhertyneet pehkuihin pienet, valkoiset säkkireput selässään aivan kuin olisivat saaneet jostakin räystäästä pudonneet lumitaakat kannettavakseen.

Uuden valon laajetessa erotti nukkuvia, liikahtelevia hahmoja, jotka näyttivät synkeiltä, runneltuneesta kuloheinästä kohoavilta mutamättäiltä. Vähin erin ne alkoivat kuitenkin kohoilla ja muuttuivat huokaileviksi ihmisiksi, jotka eivät tuolla hetkellä tajunneet muuta kuin oman avuttomuutensa.

Kotiasemalta lähdettäessä oli oltu kuin sekaisia — ken itki, ken lauloi virttä, ken vain sanattomana ruumistaan huojutellen ulvoi surkeuttaan kuin eläin.

Kamina oli saatu syttymään ja pian täydellinen uupumus

valtasi pakolaiset sen valheellisessa lämmössä, joka häipyi kuitenkin suoraan ikkunoista ulkoviimaan. Kun juna sitten oli seisahtunut jossakin pimeyden vaihteessa, olikin nukahdettu oitis.

Vaunuun oli kerttynyt melkoisesti kuultavaislaisia: Ullaemäntä, Havian Aina ja Aira (Viljo oli jäänyt karjanajajien mukaan), Kiesin Hanna lapsineen, sokea Tahvo-ukko, kaksi keskikylän emäntää lapsineen ja kolme vanhusta, joista yksi oli auteltava sairas. Häntä seurasi apulaistyttö. Loput täydestä vaunusta olivat naapurikyläisiä.

Sanattomina huojuttiin nyt junan verkkaiseen tahtiin, mutta kun oli vuorotellen hörpitty hiukan vettä ja menetetty äskeisistä uniasennoista kerttynyt mieluinen lämpö, alettiin vähin erin puhella melkein kuin lämpimikseen vain. Erikoisesti pahoiteltiin, ettei ollut uskallettu ottaa enemmän tavaroita mukaan, sillä nythän osoittautui, että tilaa olisi riittänyt kyllälti — eri asia, olisiko sitten jaksettu niitä kaikkia kantaa junasta purettaessa.

Eräs vanhuksista oli avannut vaatenyyttinsä ja valitteli nyt huonoa näköään, sillä hän huomasi ottaneensa silmähurstikseen juhannuslipun.

Sille hiukan hymähdeltiin.

Toinen vanhus haikaili:

— Mie antasi vaik silmän päästäin, ku saisi vaik kupiverra kohvii.

— Älä, älä leikilläiskää saao tuol viisii, tokaisi Tahvo seinävierustaltaan.

Jokainen siitä aloitti sitten puhelun sovittautuakseen yhteisoloon ja paetakseen edes hetkeksi todellisuutta.

Juna seisahti, aamu hämärsi ja ulkoa kantautui huutelua. Sitten työnnettiin ovi rakoselleen, kysyttiin vointia vaunussa, varoiteltiin lähtemästä ulos ja ilmoitettiin oltavan Maaskolan ratapihalla lähellä Viipuria.

— Näillä kohdinhan Viipurin tornit aina jo näkyivät junaan, virkahti keskikyläinen emäntä.

Hetken kuluttua kuului apulaistytön ääni:

— Muistatteko, kun käytiin katsomassa linnoittajien työmaata. Se oli silloin olevinaan vain aikamiesten leikkiä.

Samassa sairas vanhus alkoi valittaa hänen viereltään:

— Minkähä takkee meile käi nyt täl viisii? Eiks tää nyt ennää millää korjahu?

Toiset vain mutisivat jotakin vastaukseksi, mutta sokea Tahvo koroitti äänensä kuin huutaakseen kokonaiselle kansanjoukolle:

— Minkä Jumala o kerra solmuu vetänt, ni sen aukasemises ihmise o turha ennää kynsijää lohkoo!

— Mitäs myös nyt sit ennää ollaa, jos Jumalakkii meijät hylkäis? surkeili sairas edelleen.

— Myöhä ollaa nyt niitä evakkoi, virkahti apulaistyttö hiukan pilkallisesti.

— Mie en siijjä koko tuota sannaa! Evakko — ikää ku emakko, sika! Ihmisiihä myö ollaa . ., kiihtyi Havian Aina huudahtelemaan.

Tahvo-ukko, jonka ajatukset olivat kuin hiljaisia rantoja, mille toiset eivät päässeet, tunsi nyt, että kaikki olivat lähempänä häntä kuin ennen. Hekin olivat nyt tavallaan menettäneet näkönsä, ulkomaailmansa. Sairaan äskeiset sanat varsinkin liikuttivat häntä ja hän sanoikin:

— Myö ollaa nyt kaik iha ku alkuseurakuntalaisii . . .

Tähän Tahvon totiseen vertaukseen ei kuitenkaan uskaltauduttu syventyä, vaan se oltiin tajuavinaan leikkinä. Aina tokaisikin sellaisessa sävyssä jatkoa:

— Leijonii vaa puuttuu arenalt.

Ulla-emäntä ivahti:

— Eiks noita siunahunne Vennäilt jalopeuroikii . . .

Siinä ikävissä odoteltaessa ryhdyttiin vähin erin syömään ja eräänlainen ohut ensimmäisen kotiutumisen häive värähti vaunussa, kun jäänyttä kotia vielä tuoksuvat ja muistuttavat eväät purettiin nyyteistä esiin.

Kun oli syöty ja taas tarpeeksi odoteltu lähtöä, kysyi eräs vanhuksista:

— Minkäs takkee ihmisil pittää olla asseet?

Tahvo tokaisi taas taholtaan:

— Turha o kyssyy, miks häräl o sarvet, paremp o kyssyy, miks se pyrkii puskemaa.

Juna lähti taas jytkymään hitaasti eteenpäin ja sivuutti Viipurin seisahtumatta. Kun se seuraavan kerran pysähtyi ja ovi avattiin, ilmoitettiin oltavan Kouvolassa.

Juuri, kun alettiin nousta kurkistelemaan ja ojennella tuoppeja sekä kuppeja junan vierelle saapuneille lotille, jotka jakoivat lapsille maitoa ja voileipiä, alkoivat ratapihan pillit kimistä ja kauempaa kuului hälyttimen kauheaa vulinaa, jollaista tuskin uskoi syntyvänkään minkäänlaisesta vehkeestä.

— Ilmahälytys! Kaikki pois vaunuista!

Säikähtyneet matkustajat hyppivät suin päin lumeen. Kahden pakolaisjunan ihmiset siinä sekaantuivat yhteen juostessaan karkuun toisten vielä putoillessa nurin niskoin tai päälaelleen vaunuista lumeen. Monet juoksivat metsään asti äänettöminä kuin varjojen varjot.

Vanhukset, Hanna lapsineen ja Tahvo jäivät kielloista ja melkeinpä väenväkisistä avuntarjouksista huolimatta omaan vaunuunsa.

Kuului laajasti kiertävää surinaa, sitten äkisti kuin ovien lojahduksia, kun nämä lyödään riuskasti auki, samassa alkoi viuhua, tämä muuttui vuhinaksi ja päättyi häikäilemättömiksi räjähdyksiksi. Ratapihaa pommitettiin ja raiskattiin .

Lentokoneitten viimein kaarrettua kuulumattomiin ja ilmatorjunnan kiivaan tulen lakattua ärhentelemästä vallitsi hetken todellinen kuolemanhiljaisuus. Sitä kesti melkoisen kauan. Vähin erin se kuitenkin kohottautui ja elpyi, ensin kuunteluksi, sitten kurkisteluksi ja lopulta nouseilemiseksi. Kajahti taas pillien vinkunaa, veturien lyhyitä vihellyssarjoja ja kauempaa huhui hälytyssireeni aivan kuin haavoitettu alku-

härkä olisi vielä kummitellut mylvinnällään vuosituhansien takaa.

Junista paenneitten keräännyttyä lopulta vaunujensa vierille ja etsittyä omat ovensa levisi tieto, että Viipurin takaa tulleen junan alkupäästä oli joku nainen saanut sirpaleen rintaansa ja kuollut kiskojen välistä pakopaikkaa itselleen hädissään katsellessaan.

Ohi juoksi korjausryhmiä, jotka huutelivat, että rata oli särkynyt monesta kohtaa. Piti odottaa .

— Kuinka kauan?

— Ei tiedetä! Kiskot kiharoina!

Kun viimein oltiin taas miten kuten koossa sokean Tahvon vaunussa, havaittiin Airan vielä puuttuvan. Kesti kauan, ennenkun hän palasi.

Kiivettyään vaunuun Aira kertoi aivan valkeana, miten hän oli juuri ryöminyt pakoon toisen evakkojunan alitse, kun siihen oli osunut. Hänen päällitseen oli vuhahtanut ankara ilmanpohto, mukanaan hiekkaa ja kiviä yhtenä puhalteena. Ilmanpaineen huumaamana hän oli sitten harhaillut ratapihalla ja kiertänyt tuon vieraan junan loppupäähän, jossa oli karjavaunuja. Eräs niistä oli hajonnut pirstaleiksi ja jätteiden seassa oli iso nokinen sika tonkinut rauhallisesti ja samalla syödä lotisuttaen joitakin verisiä jätteitä. Silloin hän oli juossut asemaa kohti, mutta viitottu erääseen ratavarren sirpalesuojaan — ensi kerran hän oli kuullut tuollaisen nimen; sehän oli ollut pelkkä perunakuoppa. Sieltä lähdettyään hän oli keskustellut erään kioskinhoitajan kanssa ja tämä oli antanut hänelle saman päivän lehden, joita oli ollut noutamassa ja ehtinyt jo saadakin pääkaupungin postijunasta, kun hälytys oli häätänyt hänetkin sirpalesuojaan.

Siinä nyt Aira avaeli läähättäen lehteään. Oli kuitenkin jo siksi hämärä, ettei nähnyt lukea. Hän sääli lehden takaisin taskuunsa.

Kun viimein aivan loputtomalta tuntuneen odotuksen jäl-

keen lähdettiin liikkeelle, oli jo myöhä ilta. Vasta nyt saatiin sytyttää valot. Lyhtyyn ja kaminaan viritettiin tuli.

— Lueha nyty, mitä lehes seisoo! virkahti Aina tyttärelleen.

Aira hoippui lyhdyn lähettyville ja alkoi selata luettavaa. Hetken kuluttua, selvittyään isojen, raskaitten otsikoiden ja kuvien tungoksesta alkuun hän lausahteli kohdan sieltä, toisen täältä:

— Neuvostoliitto aloittanut hyökkäyssodan Suomea vastaan. — Kannaksella pommitettu Terijokea ja Kivennapaa. — Hallitus eronnut. — Presidentti antanut julistuksen sotatilasta: »Valtakunnan puolustuksen turvaamiseksi ja oikeusjärjestyksen voimassapitämiseksi julistetaan Suomen tasavalta sotatilaan. Helsingissä, marraskuun 30 pnä 1939. Kallio. Niukkanen.» — Ylipäällikön päiväkäsky n:o 1: »Tämä sota ei ole mitään muuta kuin vapaussotamme jatkoa ja loppunäytös. Taistelemme kodin, uskonnon ja isänmaan puolesta. Mannerheim.» — »Ryti muodostanut uuden hallituksen.»

Aira jatkoi tuolta täältä lukuaan hiukan juhlalliseen, koroitettuun äänensävyyn, siirtyi ulkomaan uutisten otsikoihin ja päämiesten lausuntoihin, mutta kyllästyi lopulta ja vaunun heilahtelemista valittaen kääri lehden takaisin taskuunsa.

Hetken aikaa annettiin noiden sanojen vielä humista ajatuksissa, kunnes Hanna ehätti ensimmäisenä lausua mielipiteensä:

— Mie luven hyvi harvo sanomalehtii ja jos millo luvenkii, ni en ymmärrä paljo mittää muuta ku iha selvää sannaa, jot esmerkiks satteet o vikkoittanneet viljoi, tai siel ja sielkii o pijetty papivaali. Mut jos mie luven muuta, niiku sitä, mitä sannoot politiikaks, tai tavaele ulkomaa herroi kokouksist, ni miust ain tuntuu, jot hyö o olleet humalas ja vaa hölisseet, mitä sylk o suuhu tuont.

Joku naurahti, mutta lyhyeen.

Mieliala oli vielä niin vereslihalla, ettei tohdittu eikä voitukaan vielä tarttua leikinlaskun apuun, mutta jokainen tunsi kui-

tenkin sen olemassa olevan turvan. Olihan vielä edes se apuna, vaikka Jumalakin tuntui katselevan kokonaan muualle.

Lahden asemalla vallitsi täysi pimeys, kun junan pysähdyttyä huuteluiden avulla saatiin tietää, missä oltiin.

Sinisiä lyhtyjä kantavat lotat kulkivat pitkin junan rintaa jakamassa ovensuitten seisojille maitoa, voileipiä ja vettä, mutta puita he eivät voineet toimittaa, vaikka niitä aneltiin jokaiseen vaunuun. Näissä vallitsi jäätävä olo, kun ovia pidettiin auki tunkkaisen ilman raitistuttamiseksi. Vaikka käymälänurkkausten pehkut olikin potkittu aina junasta ulos, oli niistä jäänyt kuitenkin oma löyhkänsä.

Kun Aatolan mäkeläisten vaunussa apulaistyttö kysyi Lahdesta lopulta lähdettäessä sairaalta emännältään, tarvitsiko tämä mitään, ei hän saanut vastausta.

Hän uudisti kysymyksensä moneen otteeseen aina äänekkäämmin. Lopulta hän ryömi Ulla-emännän luo ja ihmetteli kalpeana:

— Saatettavain ei puhu mittää . . .

He hapuilivat yhdessä vanhuksen luo, mutta hänen ravistelunsa oli enää turhaa. Sairas, järkytysten kolhima sydän oli seisahtunut hiljaa kenenkään huomaamatta minkäänlaista kuolinvavahdusta tai kuulematta korahdusta. Pakolaisjunan jyrinä ja heilunta oli tuudittanut hänet viimeiseen uneen ja katkeamattomaan rauhaan.

Hiljaa, suusta toiseen levisi tieto vanhuksen raukeamisesta. Ulla-emäntä vain virkahti:

— Liekö mikään niin orvon tuntuista kuin matkalla kuoleminen . . .

Apulaistytön pidellessä lyhtyä vainaja oikaistiin ruumisasentoon, kädet ristittiin ja hänen virsikirjansa asetettiin leuan alle; peitto laskettiin valjuille unikasvoille.

Hänen lähtövirtensä laulettiin hyvin hiljaa, melkein vain hymisemällä, ettei olisi herätetty lapsia. Muisteltiin hetkinen vainajan elämässään kokemia tapahtumia ja tunnettiin, miten

orpoa tosiaankin oli matkalla kuolo. Tämän kodittoman viimeinen hengenveto oli kuitenkin ollut lohdullisen helppo ja tätä seikkaa hyviteltiinkin; täytyihän keksiä jotain tässä surkeudessa, ettei olisi oltu aivan onnettomina kuoleman armoilla.

Sitten Tahvo-ukko alkoi lausahdella nurkastaan jonkinlaista kuolemaa kunnioittavaa puhetta. Hyvin harvakseen hän virkahteli juhlallistuttaen sanansa ikäänkuin kirkollisilla äänenpainoilla, puhuipa suorastaan kirjakieltä:

— Ollessani näkevä, ei minusta ollut mikään niin kaunista kuin nähdä metsässä tahmeaan marjaan tarttunut linnun höyhenyinen. Nyt on minusta kauneinta kuulla ihmisen hiljainen lähteminen tomumajastaan. Sellainen on kuin linnun varjo livahtaisi tien yli maanmyötäisenä salaelämänä ja häviäisi ojatuuheikkoon sirkkojen sirahdellessa ja tuulen kahahduttaessa lehtiä. Uskokaa taikka älkää, mutta minä kuulin hänen lähtönsä, hänen viimeisen hengähtämisensä varjon liukumisen tien yli. Kuulin sen sillä tavoin tässä jyrinässä, että jotakin äkisti loppui: kuulin, että vaunuun syntyi yhtäkkiä vähäinen tyhjä kuoppa sille kohtaa, missä hänen hengityksensä oli sitä hiljaa lapioinut, yhtäkkiä vain ei kuulunut enää, että huokumisia olisi heitelty sen laidoille. Odotin, milloin sen joku näkevä huomaisi. Miettikää nyt itse kukin hänen sielunsa saattajaisiksi, mitä asiaa ihmisellä on ollut tulla tänne elämän piinaan, miettikää tosiaankin sitä, niin saattehan ikävän aikanne kulumaan.

Tahvon ympärille kokoontuneet naiset katselivat kummissaan ukkoa, joka istui kohoitetuin päin ja silmäruudut aivan avoimina kuin unhotuvan katteettomat ikkunat.

Seuraavan kerran junan seisahtaessa oltiin Järvelässä huutelutiedon mukaan. Pimeys oli yhtä pitkä kuin loputtomalta tuntuva tiekin.

Aira ja apulaistyttö kiiruhtivat ulos ilmoittamaan kuolintapauksesta. Tieto levisi nopeasti vaunusta toiseen.

Junan pysähdys oli niin lyhyt, ettei ketään ehtinyt käydä kuolinvaunussa, kun taas lähdettiin jatkamaan matkaa.

Hetken sanattomuuden jälkeen, jonka aikana juna tuntui kumisevan entistä mustempana, koska sillä oli nyt mukanaan ruumisvaunu, alettiin neuvotella, miten nyt meneteltäisiin.

Päädyttiin siihen, että seuraavassa pysähdyspaikassa kutsuttaisiin kuultavaislaiset kokoon ja jätettäisiin vainaja viranomaisten haltuun hautaamista varten, sillä eihän tiedetty, milloin päästäisiin perille ja millaiset olisivat niillä main hautaamisen mahdollisuudet. Vaikeata oli ajatella vainajan kuljettamista mukana, sillä kullakin oli omissa säkeissään ja nyyteissään kylliksi huolta ja vaivaa.

— Jos nyt hylkäämme hänet seuraavan pysähdyspaikan asemalle, eihän kukaan tiedä, ken ja mistä vainaja on . ., huomautti Havian Aina.

— Kirjoittakaa hänelle lappu mukaan . . ., tokaisi Tahvo.

— Onko kenelläkään paperia, kysyi Ulla-emäntä.

— Onhan minulla tämä sanomalehti. Kirjoitetaan sen reunaan . . ., ehdotti Aira.

— Tehkäämme niin, mutta onko kynää, jatkoi Ulla-emäntä huolehtivaa kyselyään.

— Vaikka hiiltä kaminasta, murahti Tahvo-ukko.

— Tuhruistahan siitä tulee, kielleltiin.

— Oisha siin ainakii sammaa värrii ku hautajaiskutsus, puolusti Hanna.

— Odottakaahan, minulla on kynä!

Ja Aira penkoi repustaan pienen rasian, jonka kilahtelevasta sisällyksestä hän nosti esiin kynänpätkän.

Hänelle ojennettiin polville matkalaukku ja siinä Aira lohkaisi sanomalehden taitetusta reunasta kookkaan liuskan, johon jäi tarpeeksi pitkälti valkeaa kohtaa.

— Mitäs tähän laitetaan?

Nyt, kun oltiin aivan kuin juuri maalatun hautaristin nimeäjäisissä, muuttui murheellisuus juhlalliseksi tunnelmaksi eikä kukaan osannut heti vastata. Aira kysyi uudestaan. Silloin Ulla-emäntä neuvoi:

— Kirjoita ensiksi: »Tämä vainaja on talon vanhaemäntä Mar-Lovissa Määttänen.» Lisää sitten pitäjän ja kylän nimet sekä tiedoita, että hän kuoli hiljaa evakkojunassa joulukuun toisena päivänä.

Silloin Aina huudahti ikäänkuin vain jännitystä laukaistaakseen:

— Mut jos hää kuolkii eisimäise päivä puolel?

Kaikki tarttuivat kiitollisina näin avautuneeseen puheenaiheeseen ja pitkän neuvottelun jälkeen päätettiin lisätä: »ensimmäisen ja toisen päivän välisenä yönä».

Kun tämä lyhdyn valossa ja matkalaukun kannella kirjoitettu erikoislaatuinen kuolintodistus oli valmis, panivat Ullaemäntä ja Aina siihen nimensä vielä vakuudeksi.

— Mihinkä tämä liuska nyt laitetaan, kysyi Aira.

— Pane nutun liepeen alle.

— Se häviää sieltä.

— No, mihinkäs sitten, tiukkasi Aira.

— Sovita ristittyjen käsien sisään niin että sitä hiukan näkyy. Siinä on meillä hiljainen matkalainen pääteasemallaan, lippu kourassaan, lausahteli Tahvo-ukko.

Näin tehtiinkin.

Kun vainajan kasvot taas oli peitetty, laulettiin hiljaa virsi.

— Ku ois ies jokkii kukkane, nyyhkäisi seinävierustaltaan hiljainen mummo, vainajan ikätoveri ja hyvä ystävä.

Nyt ryhtyivät kaikki pohtimaan, mistä tavattaisiin muistokukkanen, vaikka aivan hyvin tiedettiin, että sellaisen saaminen oli mahdotonta. Saatiinhan näin taas alakuloiseen matkaan yhteistä puheenaihetta.

— Kunpa satuttaisiin asemaravintolan kohtaan, niin kävisin pyytämässä vaikka vihreän oksan . . ., lausahti Aira.

— Missä sinulla nyt täällä asemaravintoloita on, tuohahti hänen äitinsä.

Kun lopulta oli pakko tunnustaa, että kukan saaminen oli mahdotonta, ryhdyttiin neuvottelemaan, mitä vainajan tava-

roille oli tehtävä. Mutta sittenpä melkein heti käsitettiin, ettei niissä mitään neuvottelemista ollut, sillä apulaistyttö luovuttaisi ne vainajan pojalle ja miniälle, jotka olivat lähteneet rekiajossa Kuultavaisesta.

Keskustelun aikana Aira oli valinnut ympäriltään kauranpehkuista ehjiä olkia ja kiertänyt niiden notkeista varsista pienen seppeleen. Vaatenyytissään olleesta puserosta hän irroitti vähäisen valkean silkkirusetin, joka oli kiinnitetty rintakoristeeksi. Sen hän sovitti solmieluunsa.

Näin saatiin kuitenkin vähäinen seppeleen hahmo osoittamaan, että todellinen kaipaus oli viivähtänyt hiljentyneen matkalaisen vierellä. Muistositely laskettiin vainajan käsien kohdalle.

Junan seisahtuessa seuraavan kerran, nyt Riihimäellä, Kuultavaisen vanhat miehet laskeutuivat ratavarteen ja kantoivat vainajan asemalaiturille. Vain jokin valju, siniseksi tukahtunut taskulampun valo risteili maahan lasketun ruumiin yllä, kun se oli saatu asetetuksi asemalta haetuille paareille. Näiden ympärille kokoontuivat nyt ne kuultavaislaiset, jotka kykenivät vaunuista ulos ja olivat hereillä.

Heti heidän jäähyväisvirtensä sammuttua kaksi pimeyden samentamaa hahmoa tarttui paareihin ja kantoi ne pois. Kaikki kävi niin nopeasti, että tuntui niinkuin pimeys vain olisi kahmaissut niiden kahvoista ja vetäissyt paarit verhonsa taakse.

Sekin vähä, mitä Kuultavaisesta oli nyt matkalla tietämättömään, oli jo ehtinyt murentaa itseään . . .

Tampereelle saavuttiin valoisaan aikaan ja jouduttiin taas pitkään odotteluun.

Laskeuduttiin vaunuista jaloittelemaan ja oikomaan kivistäviä jäseniä. Nyt oli oltu jo matkalla lähtöilta ja yö, Kouvolan päivä, Lahden, Jokelan ja Riihimäen yö sekä nyt tämä Tampereen päivä lukemattomine niihin liittyvin seisahteluin ja keskeytyksin.

Aira ja apulaistyttö kävelivät käsitysten aseman ihmistun-

goksessa, jota oli työntynyt uteliaana evakkojunan vierelle. Monet katselijoista olivat heltyneet kyyneliin nähdessään pitkän pakolaisjunan, siihen liittyvät surulliset ihmishahmot, kuullessaan lasten itkun ja hiljaisen puheensorinan, jonka virrenveisuu paikoin katkaisi.

Aira, jonka jännitys kaikesta vainajan jättämisen valmisteluista oli nyt lauennut, tunsi äkkiä ikäänkuin nauramisen halua — ei, ei se sitäkään oikeastaan ollut, vaan pilkkaamisen, ilkkumisen, leikinlaskun pakkoa — ei, ei se ollut sitäkään . . .

Tietämättään, mitä sävyä hän saneli, Aira virkkoi apulaistytölle todellisella hirtehisleikillä evakkojunan tamperelaisia katselijoita osoittaen:

— Voi heitä raukkoi, ai kui sääli on katsoo noita ihmisparkoi, kutka itkööt meijä takkee . . .

Melkein heti Airan ja apulaistytön vaunusta hypähtämisen jälkeen Ulla-emäntäkin laskeutui toisten auttamana kiskovierelle ja lähti ensin kulkemaan pitkin junan rintaa.

Hänen kasvonsa olivat kumma nähdä ja niissä ilmehti sekaisin valon ja lumen sokaisua, päättymätöntä unennäköä, tuskaa, käsittämättömyyttä ja itsekseen puhelun sisään päin tuijotusta. Koko ajan hän lausahteli puoliääneen ikäänkuin rukouksen alkua:

— Anna, Herra, voimaa, etten kertoisi Arvosta kenellekään mitään, ennen sekaantuisi omiin sanoihini enkä tekisi unesta totta . . .

Lähdettäessä Riihimäeltä ja vaunun vainajan kadottua pimeyden mustiin käärinliinoihin Ulla-emäntä oli väsymyksen ja unen väliseltä merkilliseltä horrosharjanteelta nähnyt aivan selvästi Arvon istumassa pilkotun halkokasan vierellä veristä hikeä otsaltaan pyyhkien. Arvo oli sanonut hänelle aivan selvästi korviin kuuluneet sanat:

— Äiti, nyt se on tehty

Ja nyt hän käveli tässä pyörryttävässä ihmistungoksessa hokien itsekseen:

— Arvo, Arvo . . .

Koko ajan hän kuitenkin hätähuutaen toivoi, ettei tuo unienteen näky olisi ollut totta, sillä eihän voinut muuta kuin toivoa sitä väsymyksen peikkoiluksi, uskoa sitä vain salaisen, yhtä mittaa jäytäneen pelon loimahduksen ilmikuvaksi.

Kuitenkin Ulla-emäntä tuskassaan ikäänkuin sekosi hetkeksi, meni asemarakennukseen, harhaili siellä, kunnes astui johonkin toimistoon, jonka ovi oli auki. Siellä hän kysyi:

— Onko tullut mitään tietoa Arvosta?

Huoneessa istui toimistopöydän takana väsynyt mieshenkilö, joka riisui silmälasinsa ja kysyi äreästi:

— Mitä?

Ulla-emäntä havahtui, katseli hetken ihmetellen ympärilleen ja hämmästeli, missä hän oikein oli.

— Mitä te kysyitte? tiukkasi pöydäntakuinen mies.

— En mitään, vastasi Ulla-emäntä, sillä hän ei ollut kuullut sitä itsekään.

Kun hän löysi äskeiset jälkensä ja palasi junansa luo, oli hän vielä niin sekaisin, ettei tuntenut vaunuaan, vaikka käveli junan kahteen kertaan päästä toiseen.

Tytöt huomasivat lopulta hänen harhailunsa ja auttoivat vaunun pehkuille tavaroitten viereen. Ulla-emäntä virkahti Airalle:

— Kaikki näkyy niin selvästi . . .

Mitään muuta hän ei sanonut eikä tuota moni ollut kuulemassakaan, Aira, sen selvästi kuullut, ei taas ymmärtänyt, mitä Ulla-emäntä oli tarkoittanut. Hän sanoi vain:

— Käykää nyt, emäntä, lepäämään, olette niin väsyneen näköinen.

Hiukan tasaannuttuaan äskeisestä kohtauksestaan ja levähdettyään oikosenaan oljilla Ulla-emäntä näki jatkuvasti silmissään tähänastisen kohtalonsa koko ääriviivan.

Hän muistutteli sen yhteen viimeiseen kaarteeseen Arvon avoimen kotoa lähdön ja pojastaan silloin ikäänkuin jo ennalti

säteilleen pyhitetyn uhrivalmeuden. Heidän sanaton hyvästelynsä oli tuolloin ollut täynnään kohtalokkuuden tuntua: se ei ollut sisältänyt yhtään kyyneltä, ainoastaan katseen silmiin. Kumpikin oli silloin sävähtäen tuntenut, että nyt katkesi jotakin, joka jäi hiljalleen tihkumaan verta. Tuota eroa nyt katsellessaan Ulla-emäntä näki selvästi, että hänen sydänalaisensa Arvo oli silloin lähtenyt aivan tietoisena nurmeen nukuttavaisesta kohtalostaan. Yksi sinne, toinen tänne: kylän sunnuntaihan oli loppunut . .

Ulla-emäntä itki hiljaa, salaa — ikäänkuin taskuunsa. Hän tunsi, ettei Arvoa ollut enää, mutta hän päätti säilyttää tämän omana salaisuutenaan, sillä koko musta junahan oli murhetta täynnään, jokaisella oli sitä liikaakin näkymättömässä, raskaimmassa nyytissä vierellään.

Junassa ei voinut nyt kukaan enää nukkua. Tampereelta lähdettäessä oli saatu tietää, ettei pääteasema ollut enää kaukana. Jokainen sääli tavaroitaan ja lapsiaan lähelleen. Virret ja puheet vaimenivat. Melkein pidäteltiin henkeä: mihin nyt joudut-taisiin?

Huokaillen vei veturi huokausten täyttämää kuormaansa. Mutta silti joissakin nyyttien poimuissa seurasi jokaisessa vaunussa avuttomia matkalaisia paras mahdollinen eväs, myhähtämisen, naurahtamisen taito . .

Suunnilleen parin tunnin kuluttua Tampereelta lähdön jälkeen evakkojuna pysähtyi lopullisesti K:n asemalle jättääkseen onnettoman kuormauksensa sen niukasti valaistulle, kylmänhuurteiselle tantereelle.

Vaunujen ovia alettiin työntää auki, äänet lisääntyivät, matkamiehiä alkoi pudottautua kävelemään junavierelle ja asemalaiturille. Kaikki horjuivat aivan kuin olisivat olleet huumattuja. Vaunujen teräväreunaisilla lankkupenkeillä istuneet taikka lattian pehkuilla lojuneet matkalaiset olivat täysin kangistuneita; usean jalat olivat niin muurehduksissa, etteivät he aluksi pystyneet kävelemään, seisoivat vain ja hymyilivät avut-

tomuudelleen sekä ottivat askeleen pari kuin olisivat vasta opetelleet niitä pitkän sairasvuoteella virumisen jälkeen.

Palattuaan vaunuun lyhyeltä ulkosalla pistäytymiseltään Aira sanoi:

— Voi miten kylmälle ja raa'alle tuntui ilmakin, kun kävelin tuolla asemalaiturilla ja katselin, mihinkähän tästä oikein lähdetään.

Sitten hän alkoi ikäänkuin puhaltaa puhtia vaunulaisiinsa ja hoivi ensiksi Tahvo-ukon laiturille. Siellä tämä naurahti rauhoittavasti:

— Samannäköistähän täällä on kuin meilläkin, ihan samanvärisen pimeää.

Kesti kauan ennenkuin vaunut olivat tyhjentyneet. Niillä hetkin näytti niinkuin pitkä ja musta rinne olisi hiljalleen murentunut ja alkanut vyöryä möhkäleittäin toisesta kyljestään.

Maihin laskeutuneet kokoontuivat sitten neuvon mukaan tavaroineen hämärästi valaistulle asematorille, jonne oli ajanut pitkä jono kuorma-autoja sekä hevosia kaksipyöräisiin kärryihin valjastettuina.

Matkan ja vilun turruttamat ihmiset olivat pimeässä ja vieraalla tantereella täysin avuttomia, he olivat melkein kuin karjalaumaa, jota sai huudoilla ohjata miten tahtoi ja minne tahansa. Samassa vaunussa olleet koettivat pysytellä samoissa ryhmin ja huolehtia toisistaan, mutta moni joutui mylläkässä erilleenkin.

Heitä alettiin sitten poimia kärryille ja autojen lavoille. Useat hermostuivat itkuun, mutta monelle ei väsymyksen vuoksi ollut voimia edes siihenkään. He odottivat vain, jotta olisivat päässeet tuonne aseman takaiseen pimeyteen, näkymättömiin, pakoon oman surkeuden näkymistä ja pois toisten tuskan alta.

Puolessatoista tunnissa oli evakkojunan väki siirretty toisiin kulkuneuvoihin, jotka hajoittivat sen minkä minne, kunka kunne.

Työnnellessään tyhjentyneen junan vaununovia kiinni muuan junamies sanoi häntä auttaneelle asemamiehelle:

— Nyt tietää, miltä murhe haisee, sillä ei tämä lemu ole kurjuuden tunkkaa. Nuuhkaise nyt oikein pitkään, niin tiedät, miltä evakkous haisee!

Asemamies ei osannut heti vastata mitään, vaan sylkäisi ikäänkuin vastenmielisyytensä merkiksi. Sitten, kun he olivat kulkeneet junan päästä toiseen, hän vasta lausui:

— Koko junahan leuhahtaa vankivaunuille. Niissä on tämä sama haju, etkö tunnekin.

— Ei vankivaunun haju ole noin alastoman toivotonta. Siinähän on rikosten sairasta tunkkaa, ei muuta.

— En tiedä sitten...

11

Lähestyessään osuuskauppaa Aato muisti vasta, että hänenhän olisi pitänyt pistäytyä koululla katsomassa, vieläkö tuo armoitettu opettajan vetelys soitteli siellä pienoispianoaan onnellisena, ettei lapsista ollut haittaa. No, ei hätiä, hänhän pistäytyisi illalla viemässä sinne polttopullot valmiiksi, jolloin laittaisi opettajan matkaan vaikka väkivängällä.

Kuului selvästi tykkien kumeita jymähdyksiä Kivennavan suunnalta ja vastaan tuli yksinäisiä kuormia sekä haavoittuneita kuljettavia autoja. Kylään oli saapunut iso kuormastokolonna, joka näin päiväsaikaan piileskeli hajaantuneena osuuskaupan lähimetsikköön.

Itse kauppatalo ja sen edusta olivat tungoksenaan kolonnan miehiä, kun Aato ihan väkisin työntihe sisään ja ojensi kirkonkylän kaupalta saamansa käsikirjeen kaupanhoitajalle, joka teki vielä poikansa kanssa kauppaa tiskin takana niinkuin sodasta ei olisi ollut tietoakaan.

Aato hangoitteli itsensä vielä myymälän takaiseen varastoon asti ja kutsui kääröjä sitelevän Eero-pojan mukaansa.

Täällä hän selitti tarvitsevansa ainakin kolme kaljalaatikkoa pulloineen, jotka oli täytettävä paloöljyllä — ja heti! Eero alkoikin tehdä työtä käskettyä ja Aato kävi sillä aikaa noutamassa kotoaan ison vesikelkan.

Kun hän palasi, vallitsi myymälässä sellainen meno kuin konsanaan saaliinjaossa. Kaupanhoitaja oli saanut Aaton tuomassa kirjeessä käskyn jakaa kaikki muut tavarat ilmaiseksi

paitsi mahdollisesti vielä jälellä olevat ruokatavarat, tupakat, kahvit, korvikkeet ja teet, joita osuuskaupan hevonen saapuisi yöllä noutamaan — jos olisi vielä tilaisuutta, sillä päävaraston vedättäminen etäiselle lastauspaikalle vei aikaa ja hevoset.

Aaton astuessa kauppaan revittiin siellä parhaillaan kangaspakkoja lumivaipoiksi. Keskellä lattiaa seisoi muuan kuormastosotilas keltainen keinosilkkihalaatti hartioillaan ilveilemässä sen kanssa, toisten nauraessa pilailua ja seuratessa esimerkkiä.

Kummaan paloon syttyy ilmaisen kahmaisuluvan saanut ihminen, ei hän ole silloin enää oma itsensä eikä herransa, arveli Aato katsellessaan, miten miehet kiipeilivät hyllyille ja haalivat kaikenlaista tarpeetonta mukaansa — olihan heillä tosin kuormaston ajoneuvot käytettävissään, mutta tuskin rihkaman kuljetukseen.

Aato tunkeutui sekasorron läpi varastoon. Eero-poika oli jo täyttänyt pullot ja sulkenut niiden suut helposti nyhtäistävillä paperitulpilla. Kaksi laatikoista nostettiin kelkkaan ja Aato lähti jakamaan niitä laajemman kylänpään asumuksiin. Lyhdyn hän oli varannut mukaansa ja avukseen hän pyysi Eeron, joka lähtikin saatuaan isältään luvan.

He sijoittivat pullot asuinrakennuksien tupalattioille, keräsivät niiden ympärille helposti syttyvää roskaa ja aukaisivat ikkunat sekä ovet ristivetoa varten.

Koska melkein kaikissa rakennusryhmissä ulkorakennukset sijaitsivat asuintalojen ja tupien lähinaapuruudessa, katsoi Aato, että pullo paikkaansa riitti, jos kerran pioneerit olivat tulossa vielä omine neuvoineen.

Astuessaan aina tupaan Aato tervehti sitä hattuansa riisuen ja itkun sekä naurun sokaistessa äänen, hän koetti vahvalla huudahduksella rohkaista itseään tässä kauhistavassa alkuvalmistelussa, joka muistutti teurastukseen ryhtymistä. Näin hän hoikkasi:

— Hyvää päivää tupa ja talo ja kaikki, mitä tänne kuuluu!

Tuomion hetki on tullut! Kuultavaisen kylä lopettaa itsensä, sillä se on meille niin oma, ettei sitä vieraalle anneta kuin tuhkana!

Eero-poika hymähteli aluksi Aaton oudolle puheelle, jonka tämä lausahteli värähtävin äänin aivan kuin kaikki esineet ja seinät sekä katot, ovet ja ikkunat olisivat olleet kuulolla varustettuja. Mutta sitten häntä alkoi talojen ja käyntien mittaan ahdistaa ja lopulta hän itki aina, kun Aato kajahdutti hämäriin suojiin:

— Kuultavaisen kylä lopettaa itsensä...

Oli jo täysi pimeä etäisten palomerien taivaalle noustattaman hohdon keskellä, kun Aato ja Eero-poika palasivat surkealta matkaltaan.

Kolmas laatikko nostettiin kelkkaan ja Aato lähti jakamaan sen pulloja yksinään. Hän veti kelkan ensiksi pihakatokseensa, otti laatikosta muutamia pulloja tuohiseen kalakonttiinsa ja lähti viemään niitä potkurilla kansakoululle.

Kun hän pääsi perille, loisti lämmin valo opettajan asunnosta. Aato meni sisään ja pyysi luokan avainta. Opettaja ihmetteli, mitä Nikkasella näin myöhään siellä oli tekemistä. Kun tämä ilmoitti asiansa, vaati opettaja, että siitä oli tehtävä pöytäkirja ja tuotava todistajat.

Nyt Aato suuttui. Koko monen päivän ja yön jännitys sekä väsymys purkautuivat hänessä suoranaisena räjähdysten sarjana ja pelkän huutonsa voimalla hän alkoi ajaa opettajaa takaa tämän huoneistossa ja sitten pihalla kuin karkuun päässyttä kaniinia lyödäkseen mokomaa miestä.

Saatuaan rikotuksi koulun ikkunat ja revityksi ulko-oven auki Aaton rajuuntunut mieli lauhtui ja entiset ilmoitussanat lausuttuaan tyhjiin luokkiin hän rakensi sytyttämiskeon repimistään vihkoista, polttopulloista ja kumotuista pulpeteista.

Sitten hän meni opettajan asuntoon. Tämä soitti hiljalleen pienoispianollaan ja lauloi hymisten kuin virttä jotakin alakuloista sointuilua.

Aato meni hänen vierelleen, laski kätensä soittajan olkapäälle ja huusi musiikin läpi:

— Olkoon tämä lähtövirtenne!

Sitten, laulun ja soiton lopulta lakattua, Aato selitti opettajalle, ettei kylässä ollut enää ketään muita hänen itsensä lisäksi kuin osuuskaupan miesväki, joka jo yöllä lähtisi. Opettajan oli parasta lyöttäytyä viimeistään heidän mukaansa, sillä kylään vetäytyneen kuormaston miehet olivat kertoneet jatkavansa yöllä matkaa eikä heidän jäljissään ollut enää paljoakaan viivytysjoukkoja. Sota saapuisi aivan varmasti jo huomenna Kuultavaiseen ja Aato selitti olevansa vastuussa, että kylän polttamiseen ryhdyttäessä sen oli oltava tyhjänä niin ihmisistä kuin eläimistäkin.

Aatoa suututti ihan hikeen asti tällainen esitelmöiminen kiireisenä viime iltana, mutta opettajan hyväntahtoinen, lammasmainen nahjusmaisuus oli niin sakeaa, että sitä oli pakko ravistaa vähemmäksi.

Opettaja vain hymyili kuin hupaiselle tarinalle ja kysyi aivan kuin maailman luonnollisinta asiaa:

— No, milloinkas osuuskauppalaiset lähtevätkään?

— Yöllä! Käsken heidät pyydystämään teidät mukaansa vaikka revonraudoilla. Kerätkää keittiön lattialle helposti syttyvää rojua ja asettakaa öljykannu vierelle.

Palattuaan tyhjiltään kotimäelleen Aato vei vielä jälellä olevista pulloista sytyttäjät Yllön ja Havian Riston tupiin, sukankutojan huvilaan ja venäläiskoulun laajoihin ja moniin suojiin ja rakennuksiin. Sinne ne hupenivatkin.

Mutta Mannosen huvilaan hän päätti viedä öljypullon vasta aloittaessaan sieltä kylänlaitamansa sytyttämisen. Samoin oman talonsa ja kujarakennustensa polttokohdat hän päätti valmistaa vasta huomisaamuna.

Lähtiessään myöhäillalla osuuskaupalle, hoki hän ääneen laskeutuessaan mäkeä:

— Herra Jumala, minun pitää polttaa oma kyläni, joka ei

mitään pahaa ole kenellekään tehnyt, vaan kasvattanut viljaaa ja nöyriä ihmisiä...

Osuuskaupan sauna oli lämmitetty ja Aato pääsi lähtiäiskylpyyn. Koko ajan kulki pimeässä hevos- ja autokolonnia ja niiden äänien läpi kumisivat selvästi lähestyvän sodan tykkirumpujen synkkä jyminä.

Kaupanhoitaja kertoi Aaton tavatessaan kuulleensa radiosta, että Terijoella oli asetettu uusi hallitus ja luetteli muutamia muistamiaan nimiä. Aato kuunteli synkkänä, naurahti sitten karmeasti ja sanoi:

— Nuo nulkit eivät meitä ikinä hallitse, korkeintain saavat kunnian kuopata rehelliset ruumiimme!

Kun palattiin saunasta, oli osuuskaupan renkiukko jo saapunut hevosineen. Rekeen oli kiinnitetty heinähäkki, jotta saataisiin mahtumaan kylliksi kuormaa.

Aato naurahti:

— Tähän rekeen pitäisi alimmaiseksi asettaa kansakoulunopettajamme ja sitten tavarat päälle, niin emmeköhän saisi häntä lopulta lähtemään ja uskomaan, että sota on tulossa silmille tuossa paikassa!

Hän hyvästeli sitten kelpo ystävänsä kaupanhoitajan ja Eeropojan, jonka kanssa hänellä oli ollut yhteinen, vaikeanvaikea tehtävä — julistaa joka talolle tuho oikein sen lattialta pitäen. He toivottivat onnea toistensa matkoille ja tapaamista jossakin joskus. Aato kysyi vielä, tarvittiinko apua kuormaamisessa, mutta sai kieltävän vastauksen:

— Sinulla on tarpeeksi kuormaamista omille hartioillesi.

Kaupanhoitaja selitti samalla jättävänsä myymälän ja varaston ovet auki ja asettavansa tienvarteen ilmoituksen sotilaille, että saa ottaa, mitä on jäänyt tähteeksi, jos hyväksi näkee. Mutta Aato epäili toimenpiteen osuvuutta, sillä kun tästä vielä kerran sotilaita menisi ohi, oli heidän tehtävä se varmastikin tapellen, joten oli turha jättää mitään ilmoitusta houkuttimeksi varsinaiselle taistelualueelle. Hän sanoikin painokkaasti:

— On paras, että laitat kaiken polttokuntoon. Tulen aamulla aikaisin tähän tienristille odottamaan pioneereja ja pyydän heidän aloittaa kaupasta, itse sytyttelen omalta kohdaltamme kylää.

He paiskasivat kättä tavallista tanakammin, katsoivat vakavasti silmiin ryhtiään samalla kohentaen sekä erosivat kiitollisina toistensa toveruudesta.

Viimeinen kotiyö oli Aatolle tuskallinen. Hän yritti aluksi pettää itseään murahtamalla, että taisi tulla otetuksi liian lujat lähtölöylyt, mutta eipä hän sillä saanut ajatuksiaan talttumaan unelle otollisiksi. Hän lojui vuoteellaan silmät auki ja antoi kuultavaislaisen elämän hiljalleen virrata sisäisen katseensa penkereitse, sovitti itsensä perheineen kaikkeen elämänmenoon omalle kohdalleen ja vietti tällä tavoin mennyttä katsellen kylän huomisen kuoleman odotusyötä. Aamulla sitten alkaisi viime kamppailu, talojen ja tupien yhteiskuolema.

Tällaisten ajatusten keskeen kohosi Arvon hahmo kaikkein läheisimpänä Aaton muistellessa ja hyväillessä perhettään. Hän tiesi, että elämän ja kuoleman raja oli ollut näinä päivinä Arvon silmien edessä joka hetki, edessä ja jalkojen alla, hän oli siellä osana heidän kodistaan ja kylästään ottamassa vastaan vihollista; hän oli koko kansan yhteiskohtalon vihkimässä raskaassa tehtävässä ja hänelle oli annettava rauha keskittyä ja taistella eikä ajateltava häntä liian tuskallisesti, ikävöivästi tai pelokkaasti, ettei sellaista säteilisi kotiväestä poikaan ja sokaisisi hänen valppauttaan.

Ei, ei tullut mitään nukkumisesta. Aato oli lojunut täysissä pukimissa siltä varalta, että olisi äkisti lähdettävä tehtävään. Hän nousi ja meni asettelemaan sytykkeitä rakennustensa nurkkiin ja laati huoneisiin palon alkukohdat.

Tätä tehdessään hän ei tervehtinyt kuolemaan tuomittuja suojia kuten eilisiltana kylällä, vaan puheli niille ajatuksissaan hiljaisesti aivan kuin olisi tyynnytellyt lapsia rauhoittumaan. Outona piirtyi hänen mietteittensä taakse kuva omasta itsestään, joka kahdella kädellään oli kaiken ympärillä olevan

rakentanut tai uusinut ja noista nyt varmemmalla ja paremmalla tuhosi kaiken. Synkeänä hän mutisi itsekseen:

— Onnellisempi olisi kohtaloni, jos saisin nyt iskettää pioneereilla ranteeni poikki ennenkuin on tarttuva sormillani sytyttimiin . . .

Hän tajusi kuitenkin liioittelevansa ja siirtyi takaisin hellään sävyyn, koskettaen sytykkeitä sirotelleilla käsillään hyväilevästi milloin mitäkin kohtaa.

Kun kaikki oli tältä kohdalta valmista, keitti hän kattiloihin jääneistä erokahvin poroista väkevän liemen, joi sen mustana ja polttavan kuumana, tunki Mannosen huvilan sytytyspullon taskuunsa, täytti lyhtynsä ja lähti potkurillaan osuuskaupan tienristille odottamaan pioneerien tuloa — jos heitä yleensä oli tulossakaan.

Kivennavan suunnalla, josta eilen Kuuterselän tienoitten ohessa oli kuulunut selvintä kumua, oli nyt hiljaista. Kaikki olisi tuntunut vain pahalta unelta, ellei hiihtämisen sihinää olisi alkanut samassa kuulua Kuuterselän tieltä.

Aato sytytti lyhtynsä ja asettui keskelle tienristiä. Ajatukset olivat rauhoittuneet. Hän sanoi vain itsekseen:

— Nyt on sunnuntai. Kylämme kuolee pyhäpäivänä . . .

Samassa hänet ympäröi lumipukuinen, nokinen hiihtäjäjoukko. Alkaneessa keskustelussa selvisi, että he muodostivat kymmenmiehisen pioneeriryhmän, joka oli komennettu polttamaan tienvarsien kylät taistelujen suunnissa. Nyt oli tullut Kuultavaisen vuoro.

Aato selitti, mitä hän oli jo varoiksi etukäteen tehnyt ja sovittiin, että pioneerit aloittaisivat taimmaisesta kylänpäästä ja siirtyisivät keskikylälle sillä aikaa kun Aato toimisi omalla tahollaan.

Tulijat tiedustelivat, oliko kaikki siat tapettu, samoin muut jättöeläimet ja saivat myöntävän vastauksen. Pojat olivat hyvillään, ettei tarvinnut ryhtyä teurastukseen, kuten oli monessa paikoin sattunut.

Samassa Aato muisti illallisen suunnitelman ja esitti, että eiköhän olisi kuitenkin paras aloittaa keskeltä kylää ja polttaa osuuskauppa, ettei se häiritsisi tavaroillaan kylään vetäytyviä sotilaita.

Ryhmänjohtaja lainasi Aaton lyhdyn, kävi tarkastamassa kauppaa sekä varastoa ja valaisimen luovuttaessaan hän sanoi:

— Selvä on! Aloitamme tästä ja jatkamme kylänpäähän. Aloittakaa te omalla suunnallanne! Pitäkää meihin näköyhteyttä, se on helppoa.

Samassa Aato muisti yöllisiä ajatuksiaan ja kysyi kiihkeästi:

— Tiedättekö mitään Inoon sijoitetusta suojeluskuntapataljoonasta, se oli muodostettu tämän puolen miehistä?

Muuan pioneereista kertoi kuulleensa, että muuan tuon pataljoonan osasto oli kärsinyt jonkin sekaannuksen ja väärinkäsityksen vuoksi tappioita Vammelsuussa, jonne se oli kuljetettu. Mitään muuta hän ei tietänyt — verta oli vuodatettu ja turhia uhreja menetetty.

Aato nosti käden hetkeksi otsalleen, kutsui Arvon aivan eteensä ja rukoili hänen ylitseen silmät ummessa. Sitten hän lähti.

Kumma kiihko valtasi nyt Aaton mielen, kun hän nyt potkureineen kiiruhti Mannosen huvilalle. Juosten hän kävi hakemassa naulasta avaimen ja lyhty hänen kädessään ikäänkuin värisi puolestaan oman tulensa vähäisyyttä ja kohta leimahtavien lieskojen vangitsematonta valtavuutta.

Astuttuaan huvilaan ja huoneeseen, jossa musta, punaviirulaitainen kaappi patsasteli, Aato riisui taas hattunsa, mutta nyt hän sanoi vain kaapille eikä huoneille, kuten muualla:

— Sinusta lähtee nyt Kuultavaisen kuolema liikkeelle, koska sitä jo kesällä ensimmäisenä kummittelit! Avaa musta sylisi!

Kuin vihoissaan Aato alkoi repiä kaapin laatikoita esiin, laski etukannen avonojaan, veteli kaikki kahdenpuoleiset pikkulaatikot auki portaittain, sai sisäkaappisen oven liikahtamaan ja nyhti sen takuiset pienet lippaat etukannalle. Nostaessaan sitten lyhdyn kaapilta käteensä Aato näki sen valossa, miten erääseen

lippaaseen oli jäänyt kumman paksu kirjekuori, jossa ei ollut kirjoitusta, ainoastaan musteella piirretty sydämen kuva ja tämän sisällä jokin päivämäärä.

Hän avasi kuoren tarkistaakseen, kannattiko se tallettaa ja havaitsi ihmeekseen sen sisältävän kuolleita, paksukantaisia kukkia, jotka vaisusta tuoksusta päätellen olivat joskus olleet helakoita neilikoita. Hän muisti samassa Mannosen erään kohtalon, jonka tämä oli kertonut ja pisti kirjekuoren nuttunsa povitaskuun — ehkäpä hän voisi joskus ojentaa sen Pekalle viestinä kuoleman takaa.

No niin! Mitä haikailusta! Papereita puoliavoimiin laatikoihin ja öljyä päälle!

Aato tunki niihin rypistämiään sanomalehtiä ja valeli nämä öljyllä. Sitten hän sytytti tulitikun ja löi sillä ensimmäisen kuoliniskunsa Kuultavaiseen.

Yhtenä humahduksena tuo kannakselaisen kohtalon vertauskuvaksi muuttunut kaappi hulmahti liekkeihin ja se oli sinä hetkenä kuin ilmestys, jonka palavassa pensaassa sodan jumala huutaen puhui.

Aato availi ikkunat ja ovet ja muisti, miten Sirkka oli kesällä maalinhajua tuuletellessaan pelännyt tuota kaappia. Kun hän kertoisi aikanaan kylänsä tuhosta, mainitsisi hän varmasti Sirkalle, mistä hän oli tuhopolttonsa itse aloittanut, tuosta Mannosen kaapista, jota he molemmat olivat kesällä oudosti vieroneet, pelänneet ja vihanneet, koska se oli esiintynyt kuin ennus ja tietänyt tulevaisuudesta enemmän kuin he.

Sytytettyään huvilan kaikki ikkunaverhot, korituolit ja repimänsä tapettikielekkeet Aato kiirehti ulos, sillä tuli kiroili jo kaikkialla ihan ääneen.

Katsellessaan kammoittavan, itsensä sytyttämän palon räiskyvää kehittymistä nopeaksi tuhoksi Aato muisti hätkähtäen, että saunahan oli vielä sytytettävä. Käsittämättä, miksi hän niin teki, Aato jätti saunan polttamatta — ei siksi, että se oli hänen rakentamansa, vaan sentähden, että jokin merkillinen vaisto

kielsi noin tekemästä ikäänkuin tuo sauna olisi vielä tarpeen johonkin erikoisen tärkeään tehtävään tai palvelukseen. Tällaiselle ajatukselle ei tosin voinut muuta kuin hymähtää, mutta hän luotti jollakin tavoin poikkeuksellisen voimakkaasti nyt vaistoonsa ja antoi periksi sekä jätti saunan lumien rauhaan pihapetäjikön hiljaiseen sopukkaan.

Mäki oli palosta jo täysin valaistunut ja huvila paukkui loimutessaan kummallisesti. Aato viittasi sille hyvästit ja kiiruhti sytyttämään sukankutojaherran huvilan sekä Havian Riston ja Yllön rakennukset. Täällä hän lausui kuolemaantuomituille samat sanat kuin muuallakin kylässä ja lähestyi sitten kotiaan, lähestyi hitaasti armasta kotiaan, sillä potkuri tuntui muuttuneen hautakiveksi, jonka työntäminen oli raskaanraskasta, lähestyi askel toiselta puolittaista itsemurhaansa ja vaikeinta hetkeään tähänastisessa elämässään.

Kun hän vajaata puolta tuntia myöhemmin seisoi entisten ojanlaitakäräjien paikalla kujassuussa ja aidanseipäistä pidellen katseli kotinsa tulikuolemaa, taittuivat aidaksenlatvat hänen kourissaan kuin itsestään, kuin tuulen musertamat jäätyneet järviruo'ot.

Melkein älyttömänä, täydellisen väsymyksen yllättämänä Aato seisoi aidaksenpätkät kädessään aivan kuin olisi saanut kuljettaakseen kaksi tärkeää viestikapulaa kertomaan kuultavaislaisille, että nyt se oli tapahtunut, kylän viimeinen hetki koittanut.

Kaikkialta ympäristöstä kohoili liekkiriehuja kuin isoja tulinärtteitä ja haasioita. Koko kylä leimusi, savusi ja itki itseään taivaalle välkkyvinä säkenien kuuroina häviksiin, muistolaisuuteen. Mustat revontulet punaisin liekein!

Kylä paloi, koska se ei voinut kuulua kenellekään muulle kuin oikeille omaisilleen, siellä syntyneille ja sen maita kukoistuttaneille! Maa ja taivas ja lumi muuttuivat rätiseväksi ja humisevaksi punerrukseksi, jonka omituinen ja levottomuutta herättävä kohina täytti ilmapiirin.

Aato katseli ja kuunteli kaikkea sokaistuneena ja täysin uupuneena. Hän hätkähti vasta tajuihinsa, kun nokinen, likaviittainen sotilas tarttui hänen lyhtyä pitelevään käsivarteensa ja huusi jotakin. Mutta hän ei kuullut huudon sisällystä, siksi hän vain viittasi laajalla kädenvedällyksellä palavaa kylää ja lyhty piirsi pienesti kerraten tuon hehkuvan kaaren, joka näkyi heidän edessään pimeää järviaavaa vasten. Sotilas huusi uudestaan, nyt aivan korvaan:

— Sukkelaan pois! Kylänpäässä jo taistellaan, vaikkei se tänne tulenpaukkeessa kuulukaan. Kivennavalla on puhjennut!

Aato tajusi kyllä sanat, muttei käsittänyt, mikä oli Kivennavalla puhjennut.

Paikalle saapuivat jo toisetkin pioneerit ja kertoivat siirtyvänsä seuraavaan kylään. Aato kehoitti heitä sytyttämään tienvarresta venäläiskoulun, samoin kansakoulun toiselta puolen Kosensiltaa.

Miehet lähtivät ja Aato seurasi heitä kelkkoineen. Lyhtynsä hän sammutti. Sen valoa ei tarvittu enää, koska koko kylä oli yhtenä jättiläissoihtuna jakamassa loistujaan. Tämä helvetillinen valo ja poltto mielessään Aato jätti Kuultavaisen eikä katsonut enää taakseen, ettei olisi muuttunut tuskan suolapatsaaksi.

Aaton ohitse ajettiin konekiväärirekiä, joista huudettiin häntä kiiruhtamaan. Kun hän ylitti Kosensillan ja saapui vastamäelle, olivat konekiväärit siellä jo tuliasemissaan. Miehiä näkyi vetäytyvän hänen jälessään pieninä ryhminä ja asettuvan aitavieren ojiin. Kylänpäässä alkanut taistelu näytti harpanneen palavan kylän sivu ja oli nyt keskittymässä kahakointiin myllyniittyjen piikkilanka-aitojen tuntumassa.

— Sitäkös minä tuonne raiviotani levittelin, jotta pääsevät väljemmin yli, murahti Aato ohittaessaan asemissaan odottavat konekivääriryhmät.

Aato oli jo niin turtunut väsymyksestään, ettei hän osannut oikein tosissaan vielä pelätäkään kintereillä olevaa vihollista,

vaan jäi myllyniittyjen takaiselle mäelle tienkäänteeseen katsomaan, millaista oikea sota oli — leikkisotaa hän oli tottunut katselemaan jääkärijoukkojen suorittamana väliin ihan talonsa nurkallakin.

Aamu oli jo valjennut.

Ei aikaakaan, kun taistelu puhkesi aivan hänen näköpiirissään, muttei myöskään kestänyt kauan, kun hän lähti hyvin liukkaasti jatkamaan matkaansa, sillä tankkeja tuli kuin piruja Kosensillan kahden puolen, möyryten ja ampuen.

Koulun kohdalle saavuttuaan Aato näki luokkapuolen jo kohisevan täydessä palossa. Pioneerit nostivat parhaillaan opettajan pienoispianoa koulun puukelkkaan. Tämä itse seisoi vierellä paljain päin niinkuin ei olisi vielä hätäpäivääkään. Aato viittasi vain raukeasti kädellään ja jatkoi matkaansa, sammunut lyhty kolahdellen potkurin kahvassa.

— Vähän humpaksihan tuo opettaja on aina tiedetty, muttei noin pöhköksi, ettei tiedä, mitä sota on. Näinköhän kiinnityttää kelkkansa tankin häntiin, puhahteli Aato potkiellessaan kiivaasti tietä pitkin.

Kirkonkylässä hän lepäsi kirkon lumettuneella portaalla ja katseli, miten kansanopisto odotti kuolinhetkeään ylvään rauhallisesti aivan kuin sen jakamat aatteet ja suorittama vuosikymmenien työ olisivat jalostaneet sen olemuksen aivan uuteen sävyyn.

Jatkaessaan taas matkaansa Aato seisahti hetkeksi sopivan välimatkan päähän kirkosta saadakseen sen lujan hahmon painumaan viime näkemisen tunnelmassa syvälle sieluunsa.

Vasta iltahämärissä hän saapui Perkjärvelle ja tapasi Sirkan, Havian Riston ja Yllön poikineen sovitussa paikassa. Kun Risto ja Aato jäivät kahden, kysyi edellinen vain yhdellä sanalla:

— No?

— Kuultavaista ei ole enää kuin muistoissamme. Neuvo minulle yösija.

— Tänne ei ole enää jäämistä. Lähdemme heti. Nuku kuormalla.

Kohta he suuntasivatkin kolmin kuormin palavan Kyyrölän sivuteitse Heinjoelle ja joutuivat siellä neuvon mukaan yöksi erääseen huvilaan.

Sen pihamaan aitoihin oli jo köytetty kymmenkunta kuormattua hevosta, useimmat pitkissä halkoreissä, peitetty loimilla ja heinitty syömään, kun kuultavaislaiset lopulta löysivät sen neuvotuksi yöpymispaikakseen. Kaikki mahdolliset majapaikat lähitienoolla olivat sotaväkeä täynnään, sitä asui myös teltoissa tienvarsien metsiköissä sekä korsuissa puolustuslinjan lähimaastossa.

Havian Ristoa huvilalle neuvottaessa oli sanottu:

— Siellä on paljon muitakin, koettakaahan mahtua. Voi olla, että isäntäväki palaa vielä kotia — menivät mitään ilmoittamatta joko Viipuriin asioille taikka sen tien, koska heillä oli paljon tavaraa mukanaan. No, antaahan mennä!

Aato oli nukkunut kuormassaan vällyn alla koko Perkjärvelle tulonsa yön ja Heinjoelle ajon päivän Salun huolehtiessa ohjaksista. Väliin hän oli ryöpsähtänyt istumaan unistaan sekaisena, katsellut älyttömänä ympärilleen ja romahtanut takaisin nukuksiin Sirkan peittelemänä ja hoivailemana, väliin hän taas havahduttuaan ja päätään kohoitettuaan mutisi sekavia sanoja, joille piti ihan hymyillä, kun niistä ei saanut minkäänlaista selvää. Kerran hän kysyi aivan selvästi:

— Joko kohta olemme äidin luona?

— Kohta, kohta, oli Sirkka lohdutellut, työntänyt kissanpojan hänen rinnalleen ja jatkanut:

— Kohta ollaan, kissanpoikakin tuli jo vastaan . .

Ja Aato oli jatkanut untaan.

Vuorokauden nukuttuaan hän olikin saanut maksetuksi univelkansa korkotaakan ja herännyt Havian Riston sekä majapaikan neuvojan äänekkääseen keskusteluun. Hän oli jo täysin valveilla ja terveesti nälkäinen, kun ajettiin huvilan pihaan.

Pienessä huvilassa näytti kaikki olevan aivan sekaisin, kun kuultavaislaiset työntyivät sinne lyhtyineen etsimään leposijaa ja aterioimispaikkaa. Lattioilla oli vaikea harppoa, sillä niillä rojotti nukkuvia miehiä pitkin ja poikin eväskontteineen, myttyineen ja matkalaukkuineen. Vain harva havahtui heidän melko äänekkääseen tuloonsa, sillä Yllö hoki yhtä mittaa:

— No, katsokaa nyty, katsokaa nyty, tätäks työ toitta miut tekemää!

Sen verran tulijat pääsivät perille erään havahtuneen ukon puheista, että kaikki huvilassa lepäävät olivat ajaneet Muolaasta evakkotielleen; heidän vaimoväkensä ja lapsensa olivat lähteneet Perkjärveltä junassa.

Näytti siltä, ettei tänne mahtunut enää millään, mutta sitten Aato alkoi siirrellä ullakon portaitten juurelta toisten matkatavaroita yhteen röykkyyn ja näin saatiin paljastetuksi vähäinen lattia-ala, johon mahduttiin syömään eväitä, osaksi portailla istuen. Eväsnyytit ja kontit haettiin kuormista ja ryhdyttiin hartaasti haukkaamaan lyhtyjen himmeässä valossa, joka paiskoi varjot oudon isoiksi haamulaisiksi seinille.

Huvilan ikkunat oli peitetty levitettyjen isojen pahviaskien levyillä, joissa paistavat punaiset leimat osoittivat niiden olleen savukemillien kääreinä.

Samu, joka ei koskaan lausunut turhaan sanaa, liekö osannutkaan kaikkia, yllätti toiset haukkaajat viittaamalla puukkonsa kärjellä läheisintä ikkunapeitintään — missä oli Saimaa-savukkeiden leima — ja lausahtamalla:

— Mitähä isäntä nyt sanos Saimaasta? Näikhä sanois, jot Saimaast savut, vaikk maailma ois savun?

Tuo hiukan myrtynyt kysymys oli kuin enteily, sillä melkein kohta, ennen kuin kukaan ehti suupalaltaan vastata Samun kysymykseen, huvilan ovi tempaistiin äkäisesti auki ja sisään astui turkkiin pukeutunut puoliherralta vaikuttava mieshenkilö, joka katseli hetken yrmeänä ja sanattomana ympärilleen ja huusi sitten:

— Olen tämän talon omistaja! Nyt tulitte vieraaseen paikkaan! Alkakaahan antaa omalle väelle sijaa!

Tuolta ja täältä alkoi ukkoja ja miehiä kohoilla istumaan ja ihmettelemään, mistä oikein oli kysymys.

Salu tokaisi nyt kuultavaislaisten parvessa Samulle:

— Kuulitko nyt, mitä isäntä sanoi: »Olen tämän talon omistaja» ja sitten hän tarjosi kaikille Saimaata . .

Aato viittasi hänet olemaan vaiti.

Samassa astui ulko-ovesta saapuneen isännän vierelle hänen jälestään tullut huurteinen naisihminen, joka alkoi melkein kirkua:

— Herranen aika, millaista siivoa pidetään minun kodissani! Mitä ryövärijoukkoa te oikein olette?

Talon isäntä ehti vastata tavallaan lepäilijöitten puolesta, sillä nähdessään istumaan kohoavat totiset hahmot hän kivahti vaimolleen:

— Ole ihmisiksi!

Isäntäväelle tehtiin miten kuten tilaa ja koko yö kuulosti menevän piloille, sillä talon rouva — siksi hän kutsui itseään — oli äärimmilleen hermostunut eikä voinut olla esitelmöimättä, nuhtelematta, moittimatta virkavaltaa, voivottelematta, loukkaamatta kutsumattomia vieraitaan, huutamatta, eikä hän liioin pysynyt paikoillaan, vaan tarkasteli sähkölampunsa valossa huvilaan jääneen omaisuutensa koskemattomuutta huudahtaen aina välillä:

— Ei, ei sitä nyt vaan silmäni ota! Mihin olette työnnelleet tavaroitani?

— Sinun paskan tavaroitasi nyt täällä kuka on kehdannut työnnellä, huudahti lopulta muuan kärttyyntynyt ukko ja rouva hiljeni hetkeksi.

Kuultavaislaisten lopetettua eväspurunsa Aato puheli vakavana:

— Millaistahan on muualla, kun omassa Karjalassakin on tällainen onnettomien tienkulkijain vastaanotto. Pahalta tuntuu

ja panee aavistamaan. Tavallaan on hyvä, että näemme jo täällä ihmisten oikean luonnon, omilla maillamme, jotta osaamme ymmärtää myöhemmin aiheuttamaamme ärtymystä.

— Mitä tästä nyt yhdestä rouvasta, sopotti Sirkka rohkaisevasti isälleen.

— Ei tästä yhdestä mitään, mutta ajatelkaapa laajemmittain. Jos vaikka kerran päivässä kuulet tylyn ja töykeän sanan, ilman mitään tuollaista hermonaukumistakin, niin sekin ajan mittaan lyö alakuloiseksi, kun olet ja astelet vierailla mailla, köyhänä ja kodittomana, lyödyssä isänmaassasi, lausahteli Aato ympärillään istujille.

— Samanlainen ihminen on joka paikassa, kiljaisee, jos tallaa varpaalle, murahti Salu.

— Kunpa pääsisimme äkisti oman naisväkemme luo, luulen että he tarvitsisivat apuamme enemmän kuin täällä arvaammekaan, virkkoi Aato ja ponnahti pystyyn aivan kuin olisi halunnut lähteä jatkamaan matkaa heti tuolta seisomaltaan.

— Tällä vauhdilla tulee kesä, ennenkuin heidät tavoitamme, myhähti Salu.

— Kuinkahan äiti tulee toimeen, huokasi Sirkka värähtävin äänin aivan kuin olisi ollut kysymys jostakin avuttomasta lapsesta.

— Mitä turhii ennää turissaa, lähetää hakemaa vällyt ja käyvvää makkaamaa, ku tuo rouvakii sai jo tulpan suuhuun, arveli Havian Risto ja lähti ulos, toiset kintereillään.

Palattuaan he laativat yhteisen leposijan, johon Sirkan kissanpoikanenkin hypähti yhtä matkatoverillisesti kuin toisetkin.

Aamuyöstä herättiin ovelta kajahtavaan huutoon:

— Täällä on sotapoliisi! Ovatko piirimies Aaretti Miettinen ja vaimo Olga Miettinen täällä?

— Rouva se on, urahti joku ukko vastaan, ennenkuin kysytyt ehtivät itse vastata.

— On, mitä sitten? huudahti isäntä leposijaltaan.

Sotapoliisiksi esittäytynyt selitti:

— Teidän on saavuttava tunnin kuluessa jo tiedoitettuun kokoontumispaikkaanne. Viimeinen yhteiskuljetus lähtee silloin, jos yleensä haluatte liittyä siihen, muutoin saatte jäädä omiin hoteisiinne, mutta Heinjoelta on joka tapauksessa kaikkien siviiliasukkaiden tänä yönä poistuttava. Hevosmatkalaiset saavat odottaa aamuun, sillä tiet ovat parhaillaan täynnään menijöitä.

Kaikki olivat heränneet tähän huuteluun.

— Nythän kummasti kävi, kun matkalaiset saavat jäädä isänniksi ja vaimo Olgan on piirimiehineen lähdettävä, huusi äskeinen kärttyisä ukko.

— Joo, me itse lähdemme vasta valoisaan aikaan, säesti naapuri.

Pilkattu puhkesi itkuun ja äänekkäisiin valituksiin ja sätti taas virkavaltaa.

Hetken puuhailtuaan, jolloin osoittautui, että huvilasta oli ehditty viedä jo kaikkein tärkein ja arvokkain irtaimisto pois, rouva loi vielä viimeisen silmäyksen komeroihinsa sähkölamppunsa valon harhaillessa joka sopukassa.

Mutta sitten rouva äkisti kaikkien ihmeeksi nöyrtyi, niisteli nenäänsä ja pyyteli anteeksi hermostumistaan sekä selitti, että pihakellariin jäisi heiltä vielä ruokatavaroita ja kehoitti syömään ne pois.

Pian isäntäväki lähtikin ja kuormalaiset kallistuivat taas levolle.

Eräästä nurkasta kuului vielä, miten joku selitti naapurilleen:

— Nythä se käi hyväst, ku hää varust meile viel evähiikii. Nyt se käi lähö puolest hänele samal mital ku meillekii . . .

Aamulla kuultavaislaiset ajoivat Muolaan miesten kuormien jäljessä tielle, joka oli täpitty täyteen menijöitä, hevonen hevosen perässä.

Sinäkin päivänä tapahtui monenlaista evakkotien varressa. Irrallisia, vauhkoontuneita lehmiä juoksi ja kahlaili metsissä vatsojaan myöten lumikanervikoissa. Ne mölisivät ja viti-

koittelivat sorkkiaan, kun niitä ampumalla lopetettiin puitten väliin.

Seuraava yö vietettiin Joutsenon kirkossa. Se oli lämmitetty pakolaisjoukkojen varalta, mutta alinomainen ovissa käynti tulvahdutteli lämpimät ulos.

Kylmillä, kaidoilla penkeillä nukkuminen oli vaikeata ja moni torkkuikin istuen, pää käsivarsiensa varassa.

— Nyt, kun saisi nukkua kirkossa, ei nukutakaan, kuten muulloin, virkkoi Salu kuultavaislaisten ryhmässä.

— Totta, ei ole pappia nukuttamassa, yhtyi Samu samaan aiheeseen.

— Syntiset, tuotaks mie oon teille opettant! kivahti Yllö pojilleen.

Joku levolle laskeutuja huudahti penkkien pimennosta:

— Näin korkean katon alla en ole ennen nukkunutkaan!

Säädyllisyyden vuoksi ei tavaroita ollut kannettu kirkkoon, vaan jätetty rekiin tai ulkosalle puitten alle. Vuorollaan pidettiin eri matkueissa kuormavahtia.

Vuorokautisen leponsa jälkeen Aato tunsi itsensä niin virkeäksi, että toisten vastusteluista huolimatta lähti koko yöksi kuormalle, lojuen siellä vällyn alla kylmää tähtitaivasta katsellen. Valkea tiilikirkko lähettyvillä näytti lumilinnalta, joka oli rakennettu satua varten.

Äskettäisestä huvilakohtauksesta oli hänen mieltään jäänyt jäytämään jo silloin lausuttu epäilys, että kuultavaislaiset varmasti tarvitsisivat apua. Hän tunsi kylänsä naiset, joiden hyväntahtoinen, iloinen nöyryys oli varmasti muuttunut vieraissa olosuhteissa ponnettomaksi alistuneisuudeksi, joka tarvitsi miehistä apua neuvotteluihin ja sovitteluihin. Hänen oli päästävä mahdollisimman nopeasti heidän luokseen! Mutta miten? Tätä hän mietti kaiken yötä ja kun aamu sarasti, oli vastauskin valmiina.

Kylmän aamun lopulta valjettua surullisena ja valkeanharmaana väkeä alkoi poistua kirkosta aivan kuin yön pimeys

olisi kannettu sinne talteen ja kantajat nyt juuri palaamassa raskaitten taakkojensa luovutuksesta.

Mutta kirkosta hitaasti portaille ja hevosiaan kohti astelevat miehet eivät olleet nyt tavanomaista sunnuntaipäivien vakaata ja harrasta kirkkorahvasta, joka mielii vaihetella vielä tietämisiä hevospuomien luona, vaan pelokasta, viluista ja surullista pakotien kansaa, joka oli kirkosta saanut lohdutuksekseen vain katon ja seinien suojan.

Kun Aato katseli heitä, näytti, niinkuin nämä olisivat saapuneet oikeussalista, jossa heille oli langetettu aiheeton tuomio.

Sirkka ilmestyi kissanpoika sylissään portaille ja juoksahti iloisesti hymyillen, vaikkakin unen kalvettamana, isänsä luokse.

Aaton mieli sykähti suloisesti, Sirkan nähdessään hänestä tuntui, että muistokoti lähetti samalla terveisiään yksin kissanpennussaankin, joka oli täynnään uuninpankon lämpöä.

Sirkka kiipesi kuormalle ja painautui isäänsä hytisten ja hymyillen ja kumpainenkin tunsi rohkaisevaa, hyväilevää lohtua katsahtaessaan toiseensa.

— Sirkka! Me emme jää hitaaseen ahdinkoajoon. Tästä aamusta lähtien kiiruhdamme.

— Mitenkä?

Mutta Aato ei ehtinyt enää vastata, sillä nähdessään mäkensä miehien astuvan kirkosta hän pudottautui kuormalta ja meni heitä vastaan. Hän selitti virkeänä:

— Hevosemme on juotettu. Hyvin ne ovat syöneet ja levänneet, valjastin ne äsken. Ja nyt matkaan! Mutta seuraatteko minua, kun lähden omin päin taittamaan taivalta?

Miehet hämmästyivät kovin ja alkoivat ihmeissään kysellä, mitä Aato oikein tarkoitti.

Hän ohjasi heidät kuormien luo ja kertoi siellä rauhassa, miten hän oli yöllä keskustellut toisten vahtien kanssa kaikenlaista. Silloin hän oli myös kysynyt, mistä kohdin olisi paras yrittää junaan melkoisesti tavaraa vielä mukanaan, jos myisi hevosen ja matkustaisi rautateitse kyläläistensä luokse.

Hänelle oli selitetty, ettei lähimailla kukaan ostanut hevosia, korkeintain vaihtoivat ja että Lappeenranta oli täynnään lihaa, kun saastaiset sotarosvot ja karjavarkaat olivat hajoittaneet laumoja lastausasemien metsiköissä, aiheuttaneet paniikkia ja ajaneet harhautuneita lehmiä teurastuspaikoille, joista ruhot oli toimitettu edelleen kulutuskeskuksiin. Joku oli ehdottanut, että hän kääntyisi Lappeenrantaan ja ajaisi sieltä Taavetin kautta Kouvolaan, jossa ostettiin teuraseläimiä, hevosiakin. Sieltä olisi sopiva nousta junaan.

— Mikä ihmeen kiire sinulla on? Mennään pitkässä matkueessa, niin on turvallisempaa ja rattoisampaa, virkkoi Risto huolestuneen näköisenä.

— Tunnen, että minua tarvitaan. Olen hyödyksi kyläläisteni luona paremmin kuin että loion vatsallani kuormalla, joka kiilautuisi pitkään, hitaaseen saattoon ja pakoittuisi ajamaan edellisten perässä minne ohjattaisiin — vaikka laajaan Lappiin.

Yllö alkoi huitoa ja päpättää:

— On siul nyt naisii perrää kiire! Myö ollaa mei poikii kans tultu juttuu ilma heitä melkee koko iijännä . . .

Aato kohoitti päättäväisesti ryhtinsä ja sanoi vakavasti:

— Velvollisuuteni on ehättää kyläläisteni avuksi mahdollisimman nopeasti. He ovat vieraissa oloissa ja avuttomia. Jos haluatte seurata, kääntäkää hevosenne jälkeeni, ellette, tuossa käteni, perillä tavataan. Vien terveiset ja jos on mitä asiaa, niin sanokaa!

Havian Risto oli hetkisen vaiti ja mietti. Sitten hän sanoi:

— En myy hevostani. Mies ja hevonen yhdessä hankkivat vaikka missä, mutta jalkamiehenä en ole minkään arvoinen vierailla teillä. Ajan viittausten mukaan toisten jäljissä. Sano Ainalle ja Airalle, että tulossa olen ja terveenä, Viljokin voinee jo olla perillä, hänhän lähti karjajunassa. Koeta nyt sitten olla pontevaa miestä, jos sinusta kerran tuntuu, että olet tarvis. Luulisihan siellä kuitenkin pitäjämme kunnanmiesten nyt huolehtivan omistaan.

— Niinkö luulet? Tällaisina aikoina osoittautuu moni rauhanaikainen mahtilainen ja järkikerä akanoista valetuksi, jos on nähtävä vaivaa ja hiottava henkilökohtaisesti taikka autettava toisia kädestä pitäen, puheli Aato kireästi.

Miehet hyvästelivät ja jääjät katselivat haikeina Aaton ja Sirkan lähtöä; heistä tuntui, niinkuin he olisivat saaneet ansaitsemattoman rangaistuksen.

Yllö huudahti:

— Varraa meile lämmi tupa ja talli!

Aato huitaisi kädellään, jotta nyt sitä lähdetään ja ajoi tielle, jolle häntä oli yöllä neuvottu.

Tuolta ja täältä kääntyili jo muitakin kuormia valtatielle jatkamaan matkaansa tuntemattomiin maisemiin. Läheisellä tienristillä sotapoliisi ohjaili ajajia yläsuuntaan, kun taas Aato käänsi alasuuntaan, Lappeenrantaan. Sotapoliisi huudahti seisautuksen ja tuli kysymään, miksei Aato ajanut toisten mukana seuraavaan pysähdyspaikkaan, mutta tyytyi sitten antamaan luvan, kun Aato selitti jäävänsä Kouvolaan.

Päivällä he ajoivat isojen tehdasseutujen kautta ja Aato ihmetteli, miksi Sirkka aina vain tirkisteli puhelinlankojen huurteisia raitteja eikä paljoakaan ympärilleen. Hän kysyikin:

— Miksi noita lankoja töllistelet? Katselehan tarkemmin ympärillesi, koska on tilaisuus nähdä uusia seutuja ja ihmisiä.

— Mitä näistä uusista ihmisistä, paljon ovat rumempiakin kuin oman kylämme väki. Sinusta komeampaa miestä en ole vielä nähnyt yhtäkään.

— Komeat miehet ovat, tyttöseni, sodassa! ehätti Aato lausahtamaan väliin, mutta Sirkka jatkoi:

— Ja mitäpä näistä uusista seuduistakaan; kuka täällä on vastannut tervehdyksiini, kun olen antanut hyvän päivän — ei yksikään! Mutta nuo langat! Etkö arvaa? Puhelen niitä pitkin yhtä mittaa Elville ja kerron hänen keskukseensa, miten sinun ja Miisu-poikasen kanssa ajamme äidin luo, kerron aina kaiken, mitä olet sanonut ja tehnyt ja paljon kerron itsestänikin ja siitä,

mitä on tapahtunut. Kun vastaan tulee sotilaspukuinen, sujahdutan hänen manttelinsa hihan käänteeseen kirjelappusen Arvolle ja siihen olen kirjoittanut kaikenlaista mukavaa, mitä kotona on tapahtunut hänen lähtönsä jälkeen ja miten sinä olit aika kova komentelemaan ihmisiä niin että kaikki lähtivät kylästämme karkuun. Ja tiedätkö mitä! Eilen Elvi puhui puolestaan lankoja pitkin melkein koko aamupäivän niin että langat ihan humisivat hänen kertoiluaan. Mutta sitten hän lopetti minulle ja alkoi varmaan puhua Taunon kanssa.

— Kenen ihmeen Taunon?

— No sen kesällisen Taunon, Tuomaalan Taunon, joka oli meillä kortteerissa.

— Jos kerran lankoja pitkin puhelet, niin lähetä samalla tietoja äidillekin sekä Mannosen Pekalle.

— Äidin tapaan toisella tavoin.

— Miten?

— Kun kyherryn vällyn alle lepäämään, käyn hänen kainaloonsa ja puhelen siinä . . .

Tuon sanottuaan Sirkka tarttui isänsä käsivarteen ja purskahti itkuun.

Aato yritti nykäistä hevosen juoksuun, mutta eihän se jaksanut raskaan kuorman kanssa ottaa kuin tavallisia rahtiaskelia. Hän olisi vain halunnut hevosen juoksulla osoittaa Sirkalle, että tässä juuri kiiruhdettiinkin oikein rientämällä äidin luo.

Mutta Kouvolaan ei päästykään niin nopeasti kuin Aato oli luullut. Heiltä meni kolme päivää ennenkuin olivat siellä. Yhtä mittaan tuli tiellä vastaan autokolonnia ja erillisiä, valkeiksi liiduttuja armeijan autoja, jolloin kuorma oli aina ajettava nietokseen.

Sodasta Aato ei ollut saanut paljoakaan tietoja, vain sen, että taistelut olivat alkaneet jo täydessä laajuudessaan kaikilla rajankohdilla Suomenlahdesta Petsamoon.

Viimeisessä yöpymispaikassa, Kuivala-nimisessä kylässä Utin

lentokentän lähettyvillä Aato kuuli ensi kerran radiota ajomatkansa aikana. Sinä iltana pääministeri Ryti puhui ja totesi:

— »Suomen kansa on tällä hetkellä täysin yhtenäinen, yksimielinen ja luja kuin teräkseen valettu. Se on valmis suurimpiin uhrauksiin itsenäisyytensä ja olemassaolonsa puolesta.»

Illan mittaan keskusteltaessa yöpymistalossa Aato ehdotti isännälle, että tämä ostaisi hänen rekensä heinäkuormineen. Isännän ihmetellessä tarjousta Aato mainitsi myyvänsä huomenissa hevosensa Kouvolan teurastamolle päästäkseen jatkamaan junalla matkaansa. Isäntä sai uutta hämmästelemisen aihetta, mutta Aato selitti:

— Se on hevoselleni paras paikka ja palkka: kivuton kuolema vielä voimissa ollen kiitokseksi kaikesta työystävyydestä. Se ei joudu nyt kenenkään revittäväksi eikä lyötäväksi, koska sille ei ennenkään ole niin käynyt. Kun en pysty sille muulla tavoin osoittamaan tunnustustani, annan sen osallistua meidän kaikkien kannakselaisten raatajien yhteiseen kohtaloon: loppu mikä loppu. Ei saa isäntä enää leipää perkauksiltaan eikä hevonen kauraa kynnöksiltään. Veräjä on narahtanut viimeisen kerran isännän kädessä, samoin tallin kynnys kumahtanut viimeisen kerran kavion polkaisusta.

Isäntä kuunteli aikansa, mietti ja ehdotti sitten:

— Myy se minulle, sillä tarvitsen hevosen, koska toinen on sodassa ja toinen jo vanha, jota en ole raskinut lopettaa.

Aato kysyi melkein tuimasti:

— Oletko laupias hevosen pitelijä?

— Olen! huudahti isäntä yhtä tuimasti.

Ja sitten hän katsoi Aatoa sillä tavoin silmiin, että tämä uskoi. Sen Aato voi jo tehdä senkin vuoksi, ettei isäntä ollut alkanut laverrella enää tuon yhden sanansa jälkeen kuten epäilyttävät kehupekot tavallisesti tekevät.

Kauppa lyötiinkin kiinni kämmenperiin ja Aato sai hevosesta, valjaista, parireestä ja heinistä neljätuhattaviisisataa markkaa.

Sirkan Miisu-poikanen sai myös jäädä taloon, sillä sitä olisi ollut hankala enää kuljettaa mukana.

Haikein mielein Aato ja Sirkka erosivat seuraavana aamuna ystävistään, mutta heitä lohdutti kuitenkin se, että jo yksistään tuon talon tunnelma vakuutti niiden jäävän hyvään hoivaan.

Aato köytti tavaransa rekinuoralla lujasti potkuriinsa isohkoksi kuormaksi ja Sirkan polkupyörään sälytettiin myös myttyjä. Isäntä vei heidät hevosella Kouvolaan ja näin päättyi Aaton sekä Sirkan yhteisen evakkomatkan ensi vaihe.

He pääsivät lähtemään puolilta päivin. Potkuri kuormineen jäi tulemaan jäljessä rahtitavarana, mutta polkupyörä myttyineen otettiin pakaasiksi samaan junaan, mutta jäi vielä paljon kädessäkin kanneltavaa, mukana vaunuun vietävää.

Lannistumattomana ja ylväsryhtisenä Aato seisoi tyttärensä kanssa odottamassa junaa, takanaan manalle mennyt kotikylä ja kohtalostaan taisteleva isänmaan armeija ja edessään vain aavistusta enempi tieto odottavista koettelemuksista.

Ilmahälytyksiltä he säästyivät . . .

12

Aatosta eroamisensa päivänä Risto ja Yllö poikineen joutuivat viimeisten valkjärveläisten matkueseen ja eksyivät iltahämärässä edellään ajanutta kuormaa seuraten Ilmeelle.

Siellä kasvatuslaitoksen naapurissa yönsä vietettyään heidät neuvottiin nimismiehen konttoriin, missä eräälle valkjärveläiselle annettiin hänelle kuuluvat kartan nimet senjälkeen, kun hän oli selittänyt yrittävänsä Humppilaan, joka oli oleva hänen sijoituspaikkansa. Risto päätti Yllön ja poikien kanssa, että he seuraisivat mukana, sillä kaiketi heidän edellään ajanut mies oli ohjannut heidänkin kohtalonsa kelkkaa. Valkjärveläinen oli tästä kovasti mielissään. Hänellä oli kuormassaan säkkeihin käärittynä kaksi sianruhoa ja hän vakuutti naureskellen, että kastikeliha riittäisi varmasti perille asti. Läskisäkit oli Ristolla sekä Yllölläkin kuormissaan.

Risto raapusteli sitten varmuuden vuoksi taskukalenterinsa kanteen matkatoverillensa annetut nimet, joita seuraten päästäisiin perille: Ilmee—Savitaipale—Valkealan Tuohikotti—Valkealan Selänpää—Iitti—Asikkalan Urajärvi—Asikkalan Kurkila—Lammin kirkonkylä—Tuulos—Vanaja—Renko—Tammela—Jokioinen—Humppila.

Poistuttuaan toimistosta miehet nojasivat selkänsä Riston kuormaan ja tuijottivat hetken kalenterin kanteen, tavaillen hiljalleen tuota pitkää nimiraittia. Olihan noista nimistä jokin väliin vilahtanut sanomalehdestä milloin minkin asian yhteydessä kaukaisen pienesti ja tavoittamattomasti. Mutta nyt, kun

heidän ajonsa oli käyvä niiden kautta, ne muuttuivat isoiksi ja peloittaviksi; hehän tunsivat oikeastaan joutuvansa ajamaan noiden nimien sisään, niiden vakiintuneeseen elämänmenoon, vähäisinä mierolaisina tuntemattomiin maisemiin, joissa yhtä mittaa oli anottava apua ja neuvoja, majoitusta ja paljon muutakin.

Salu pyysi Riston kirjoittamaan nuo nimet hänenkin taskupaperiinsa Yllön koko ajan päpättäessä:

— Kylhä tään nyt muistaa, mihi mei pittää ajjaa — Humppalaan, ikkää ku humppiin huonehisse, sitä täs ollaakii viel vaijjaa . . .

Salun saatua nimikihermitsän Ristolta Yllökin silmäili sitä likinäköisellä siristyksellään eikä valkjärveläinen malttanut olla nauramatta Yllön ymmällistä ilmettä tämän katsellessa ja käännellessä paperia. Hän huudahti:

— Ouvon näköiseksi valahtaa nahkamunaansa katsova kana, mut meijän ukko on nyt ihan samannäköinen!

He olivat ajaneet Ilmeeltä jo kolmin kuormin melkoisen matkaa, kun he huomasivat erään tienristin laidassa seisoskelemassa joukon miehiä hevosineen, jotka oli köytetty lähipuihin. Matkaajia kehoitettiin seisattumaan.

— No, mikä nyt? huudahti valkjärveläinen ja viittasi takaa tulijoita pysähtymään.

— Antakaa seista vaan ja hypätkää maahan! huudettiin.

Ajajat laskeutuivat kuormiltaan.

Miesjoukosta erosi kaksi vanhanpuoleista turkkiniekkaa, jotka luokse tultuaan alkoivat selittää, että he olivat vaihtamassa hevosia ja olleet koko pakomatkojen ajan näillä tienoin. He vaihtoivat täällä omat levänneet hevosensa vieraitten väsyneisiin ajokkeihin ja kehuivat kuin konsanaan hevosparisniekat tarjokkejaan.

Risto häkeltyi kysymään:

— Valtion puolestako näitä tarjotaan vaihtoon?

Turkkiniekat hiukan hämmästyivät kysymystä ikäänkuin

olisivat saaneet odottamattoman kalan madottomaan onkeensa. Toinen jo vastasikin:

— Joo, miten sen nyt ottaa . . .

Mutta toinen ei uskaltautunut noin pitkälle, vaan peri naapurinsa puheen ja virkkoi kummankin puolesta:

— Eihän me ihan valtion puolesta, vaan muuten vain omasta hyvästä sydämestämme haluamme yhteisen hädän hetkellä auttaa, jos hevosenne ovat jo pitkästä tarpomisesta väsyneet, sillä nythän teitä vasta odottavat kovat ajot, kun mäkimaat alkavat, talonvälit pitenevät ja syöttöpaikat harvenevat. Nythän te juuri ajatte tiheimmin asutusta Suomesta teille, joiden varsiin kylät eivät keräänny, vaan jäävät metsien taakse.

Toinen ehätti puolestaan lisäilemään:

— Nuo hevoset, joita tarjoamme vaihtoon, ovat täysin levänneitä ja tallissa syötettyjä. Ne on vaihdettu omiimme jo heti ensi matkueista ja sitten uusittu kerta toiselta. Lähtekäähän katsomaan ja availemaan turpia .

— Noinko vain vaihdatte päittäin pelkästä hyvästä sydämestä? ihmetteli Risto epäillen miesten tarkoitusta.

— Kuka nyt päittäin vaihtaa väsyneen hevosen virkeään ja menettää tässä seisoskellessaan päivänsä turhan takia. Koska teillä on tärkeä ja kiireinen ajo, niin kyllä hyvissä voimissa ponnisteleva hevonen on aarretta kalliimpi.

Miehet saapuivat hevosten luo ja tarkastelivat niitä. Täytyi myöntää, että ne olivat virkeännäköisiä ja hyvämallisia. Nyt koko tienristin lähettyvillä vetelehtinyt miesroikka ympäröi matkalaiset ja markkinahuijarien koko huumaavalla taidolla ja huutelujen voimalla he saivat kuin saivatkin valkjärveläisen sekä Riston vaihtamaan hevosensa viidensadan markan välirahalla, vaikka nämä pitivätkin omiaan parempina. Mutta heidän oli myönnettävä, että omat hevoset olivat tosiaankin jo väsyneitä yltäraskaitten kuormiensa vedosta; lisäksi heitä oli peloiteltu vaikeilla mäkimailla ja sekin vaikutti.

Mutta Yllöä he eivät saaneet lankoihinsa, vaikka kuinka koettivat.

Ukko huitoi heidät luotaan ja avitutti itsensä pojillaan takaisin kuormalleen. Sieltä hän huuteli:

— Enkä vaiha! En uo nii humppa, vaik Humppalaan ajankii. Mie jään itse seuraavale tieristile vaihtoo hieromaa ja joka kyläs, mihi ajetaa, alan hieroo vaihtoo ja ain vaihankii ja ku viimisellää tullaa Humppalaa, ni miul o heinii sijal kuormallinen viissatasii ja muita vaihtajaisii!

— Tule, tule ukko vaan vaihtamaan, äläkä pölötä! Ethän sinä pysy väsyneellä kaakillasi toisten perässä. Saat viiksiäsi pitkät ryypyt ja paremman hevosen. Tule ottamaan molemmat! Varaat vain hiukan rahaa mukaasi.

— Ryyppäämine ei suvaitse käskyy eikä liio kieltoo, siks mie otankii millo itse tahon . . ., intti Yllö.

Pian siitä sitten lähdettiinkin ja miesten oli myönnettävä, että he olivat saaneet riuskat ja vahvat hevoset, kenenkähän entisiä lienevät olleet, ainakin näyttivät antrealaisilta liinaharjoilta.

Heille oli tosin metsikössä tarjottu myös vaihtoon ja vain päittäin hevosia, mutta ne olivat olleet kurjia luuskia — läpilevänneitä, kuten suostuttelijat olivat kehuneet.

Risto muisteli nyt kuormallaan, miten Aato oli äkeässä piirimiehen huvilassa aprikoinut heidän kokemaansa kohtelua ja miettinyt samalla vakavasti, mitenkähän heihin muualla suhtauduttaisiin, kun omassa maakunnassakin jo moista kohtelua osoitettiin tien ja yön selkään joutuneille. Tällainen hevosvaihto oli myös pakolaisten avuttoman aseman hyväksikäyttöä: »Tästä saat levänneen hevosen, ota, anna omasi minulle, vähän tarvitsisi väliä, taikka miksei päittäinkin!»

Selvää maantierosvoutta . .

Ja vielä oman maakunnan rajoilla.

Riston mietteet muuttuivat vakaviksi ja hän alkoi katsella, oliko hän nuorittanut tavaransa lujasti kuormaan.

Yllö oli jäänyt toisista, sillä hän oli hiljentänyt tahallaan menoa seisottamalla hevostaan hyvän aikaa mäkien juurella ja antaessaan sen puhaltaa tuon tuosta tasaisellakin kohtaa. Hän katseli ja tähyili tien varrelta sopivaa taloa, missä voisi koetella mukaansa ottaman sotarahan pätevyyttä ja purevuutta.

Maitokannu ja pieni peltituoppi oli pengottu esiin ja ne kenottivat kuormalla valmiina lähtemään maidonhakuun. Eikä aikaakaan, kun hevonen seisatettiin.

Suolasäkki oli sovitettu aivan reen perään, niin että heiniä hiukan hajoittamalla sai osutetuksi kätensä sen suulle.

Yllö otti vain pari hyppysellistä järeitä suolarakeita ja kilahdutti ne tuoppiin.

Samu ja Salu myhäilivät hänen puuhalleen, mutta Yllö kivahti:

— Älkää naurako! Katsokaapasti vaa, kui sotaraha purroo!

Yllö meni yksin soveliaaksi katsomaansa tienvarren taloon maito-ostokselleen.

Tupaan tultuaan ja hyvän päivän annettuaan hän selitti, mistä hän oli lähtöisin ja mihin oli menossa — Humppalaan — ja kertoi hiukakseltaan, millaista oli ollut elää alkaneen sodan naapurina.

Talonväki ei saanut Yllön puheesta paljoakaan selvää, sillä hän päpätti niin nopeasti selittelynsä nieleskellyllä murteellaan. Sen verran kuitenkin käsitettiin, että ukko oli sotapakolainen.

Kun Yllö sitten kaasi tuoppinsa suolat varovaisesti keskelle pöytää melkein rae kerrallaan aivan kuin olisi samalla lukenut ne, vaihtoi talonväki merkitsevän katseen ja isäntä naputti sormella otsaansa osoittaakseen, miten ukko oli otettava.

Ripoteltuaan tuolla tavoin sotarahansa puremaan Yllö kysyi:

— Saisiks näihi suoloihi maitoo?

— No, miksei, kyllähän tuollaiseen rahaan aina maitoa saa, vastasi isäntä ja iski Yllön huomaamatta silmää naisväelle ja kävi vihjaisemassa emännälle, jotta tämä täyttäisi ukko-paran kannun kurnaalilla.

Ja näin Yllö sai kuin saikin suolallaan tavaraa ja oli tyytyväisempi kuin pitkiin aikoihin.

Palattuaan kuormalleen hän tosin pahoitteli pojilleen, että hän oli taitanut antaa näin ensi ostelussa vähän liikaa rakeita.

Pojat ihmettelivät isänsä kaupantekoa aikamoisesti, vaikka samalla aavistelivat, että maito oli annettu vain hyväsydämisyydessä.

Valkjärveläinen ja Risto valitsivat yöpymispaikkansa Savitaipaleen kirkonkylästä aivan tienvarresta ja hevosensa kiinnitettyään kujakatokseen sekä tuvassa evästä haukattuaan he vuoron perään seisoivat kavattelemassa portilla, ettei Yllön kuorma vaan ajaisi ohi.

Yllö loikoi tällä aikaa vällyn alla hitaasti etenevällä kuormallaan ja suunnitteli oikein tosissaan jäämistä soveliaaseen paikkaan hevosen vaihtajaksi. Hänen ajatuksissaan häälyi kiihoittava kuva, miten hevonen toiselta vain paranisi vaihtelussa ja lamiska pullistuisi taskussa välirahoista. Lopuksi jäisi hänen haltuunsa huima kilpa-ajo ori; oikealla suurjuoksijalla hän saapuisi lumen pöllytessä Humppalaan ja kerrotuttaisi siellä pojillaan ihmetteleville ihmisille, miten vanhan vossikan hevostuntemusta, huostaansa vaihtuneiden väsyneiden kuormanvetäjien lepuuttelutaitoa ja hiukan suolojakin apuna käyttäen hän oli saanut vaihdetuksi tuon kilpa-ajoratojen valion, tuon suurjuoksijoitten hulmuharjaiseen ja ylvääseen joukkoon kuuluvan orin, »Vaihtopojan».

Yllö havahtui näistä unelmistaan vasta, kun joku eräällä mäellä tarttui hänen hevosensa suupuoleen ja huudahti seisattamaan.

Hän tunsi heti Riston äänen ja käski höllentää ohjaksia. Risto talutti hevosen katokseen.

Talosta oli matkamiehille annettu sauna eteisineen lepopaikaksi. Se oli vielä lämmin eilisen kylpemisen jäleltä. Lauteille he kantoivat olkia ja levittivät vällynsä niiden päälle. Pieni saunatuiju häälyi hiukkaa, mutta lämmintä valoaan ja uunissa

ritisi hiljainen tuli, jotta saataisiin kylpeä yöllä, hyvissä ajoin ennen lähtöä.

Saunassa sitten teetä juotaessa — sitä oli käyty keittämässä valkjärvisen kattilalla talon liedellä — Yllö alkoi vihjailla, että hän mahdollisesti jääkin tänne pitemmäksi aikaa ja ettei hän aja Humppalaan suinkaan samalla hevosella, mikä nyt oli valjaissa, vaan sellaisella, jonka paperit nähtyään mies kuin mies putoaisi polvilleen ja utelisi, missä ajoissa hän seuraavan kerran pokaalit ottaisi?

Risto ja pojat, jotka tunsivat Yllön toilahdukset, hymyilivät salaittain hänen puhettaan kuunnellessaan, mutta valkjärveläinen alkoi oikein tosissaan pahoitella ja suostutella jatkamaan matkaa yhdessä, sillä hän oli jo tänä vähänä aikana ehtinyt viehättyä ukon täysin omalaatuiseen olemukseen.

Mutta Yllö oli niin huumaantunut kuvitelmistaan, ettei antanut periksi koko iltana eikä liioin yöllisen sanomisenkaan aikana. Lopulta hän myöntyi sen verran, että lupasi vielä tarkistaa päätöstään ja käydä aamun valjettua katsastelemassa, sopisiko suunnitelman toteuttaminen aloittaa tästä kylästä.

Aamulla ei pidetty varsin kiirettä lähtöön, vaan miehet kävelivät katsomassa varsinkin maisemansa puolesta komeaa kirkonkylää, joka sitäpaitsi Yllön mielestä tuntui soveltuvan hyvin hänen suunnitelmiinsa.

— Katsokaapasti, tuos o justii sellane tieristi, mikä käyp miule, huudahti ukko osoittaessaan Ristiinan, Tuohikotin, Taipalsaaren ja Lappeenrannan tienristin viittoja.

— Käyhän tuo kohta kaikille, jotka vaihtavat tietä, naurahti Risto.

— A mie en siin vaihakkaa tietä, mut jään siihe vaihtamaa hevosii, nii-i, usottaks työ?

Kun hän oli nyt nähnyt tuon kirkonmäen, kellotapulin ja isojen rakennusten ympäröimän teitten risteyksen sekä katsellut sitä tarpeeksi ja hyväksynyt sen täydellisesti toiminnalleen sopivaksi, ei hän voinut olla paljastamatta salaisuuttaan, vaan

huikannut äskeisen selittävän huudahduksensa. Nyt se oli siis sanottu, haave oli lausuttu julki.

Risto koetti tyynnytellä ukon yhä yltyvää innostusta, joka ilmeni hänen yhtämittaisena »nii-i»-toisteluna ja puheli:

— Nyt sinä Yllö lörpöttelet meille ja itsellesi. Luuletko oikein tosissasi, että tuossa kirkon ja tapulin varjossa voit harjoittaa hevosvaihtoa ilman, ettet saa poliisia ja apulaisnimismiestä niskaasi. Entä kenen luulet täällä vaihtelevan hevosia kanssasi? Olemme varmasti viimeisiä, jotka ovat ajaneet Kannaksen puolustusasemien tuolta puolen. Luuletko voivasi ryhtyä pettämään meikäläisiä, jos heitä vielä sattuisi ajamaan tätä tietä. Ei, ukko, palaa nyt entisiin järkiisi!

Yllö suutahti, kääntyi ja lähti lampsimaan majasaunalle. Toisetkin palailivat hiljalleen hänen jäljissään ja sopivat, ettei kiinnitettäisi Yllön höyrähdyksiin liikaa huomiota hänen itsensä nähden tai kuullen, mutta sitä tarkemmin kavateltaisiin, ettei hän pääsisi jättäytymään toisista. Pojat puolestaan lupasivat estellä isäänsä liiasta itsepäisyydestä.

Heidän palattuaan majapaikkaan pojat huomasivat isänsä penkomassa suolasäkkiä.

Salu meni kysymään, mihin hän nyt suolaa tarvitsi. Yllö nosti yrmeänä katsettaan kyyryasennostaan ja vastasi:

— Tuol näky tievarres olla pakartupa. Mie lähe ostamaa vehnasta ja makijoi pulkkii.

— Voinhan minäkin käydä ostamassa, ehdotteli Salu.

— Etkä! Mie tahon tietää, jot kui suola vaihtuu vehnaseks, jot kui paljo sitä pittää olla.

— Menkää nyt kuitenkin ensiksi saunalle laittamaan eväsnyytti lähtökuntoon. Itse juoksen ostamaan tulitikkuja.

Ja isänsä kieltävistä huuteluista huolimatta Salu juoksahti katoksesta tielle.

Hänkin oli nähnyt tienvarressa leipuriliikkeen ja kiirehti nyt sinne. Pieni kello kilahti somasti oven yläkulmassa hänen astuessaan myymälään. Siellä hän ujostelematta kertoi,

että kohta tulisi muuan ukko ostamaan suolalla pullia ja vehnästä. Ukko oli sotapakolainen ja siitä höpertynyt, joten hänelle pitäisi antaa suolalla aivan kuin se olisi kultahiekkaa, jottei hänen äärimmilleen pahoittunut mielensä menisi kokonaan rikki.

Tämän jälkeen Salu ojensi myyjättärelle melkoisen setelin etukäteiseksi maksuksi ja lupasi käydä perimässä loput pikapäin ennen matkan jatkumista, ellei myymälässä olisi ostoksille tultaessa siihen muuten tilaisuutta.

Palattuaan saunalle Salu joutui todistamaan valkjärveläiselle ja Ristolle, että Yllö oli eilen ostanut parilla suolahyppysellisellä maitoa tienvarren talosta.

Yllö oli näet hiukan ennen Salun tuloa kertonut toisille ostoksestaan ja näyttänyt samalla äsken suolarakeilla peittämänsä tuopin pohjaa, jolla lupasi lähteä ostamaan pakarituvasta eväsvehnästä ja pullia.

Miehet pyörittelivät päätään; pojat hymyilivät.

— Ku että uso, ni lähtekää katsomaa! huudahti Yllö närkästyneenä siitä, että yleensä voitiin epäillä ja asettaa kyseenalaiseksi hänen sotarahansa ostovoima.

Lähdettiinkin siitä sitten kaikin miehin leipuriin.

Tultaessa kellon kilinässä sisään Salu iski silmää ja myyjätär myhähti myöntyväksi leikkiin.

Yllö astui mahtavasti tuoppi kädessään myyntipöydän ääreen ja kysyi:

— Oniks teil vehnasta?

— Kyllä. Montako saisi olla?

— Yks riittää, jotei kuivetu. A oniks makehii pulkkii?

— On niitäkin. Montako laitan?

— Kymmenkunta.

— Saisiko muuta olla, piparikakkuja ehkä?

— Ei muuta, ei.

Sitten Yllö kohoitti ryhtiään ja kysyi vakavana:

— Kelpajaaks teile suola niiku maksuks?

— Kyllä, kyllähän se kelpaa. Tällaisena aikanahan suola on kultaakin kalliimpaa.

— No nii, enks mie sanont! hihkasi Yllö ja katsoi kanssamiehiinsä kuin nämä olisivat olleet vain matokarjaa.

Myyjätär valitsi ison paperipussin ja alkoi työnnellä siihen ällistyneiden miesten silmien edessä pullia sekä lopuksi ison vehnäsen.

Tällä aikaa Yllö herutteli tuopista hyvin varovaisesti suolan kimaltavia rakeita pienen pöytävaa'an vaskiselle lautaselle ja kysyi myyjättäreen katsahtamatta:

— Joks riittää?

— Jo, jo ... kiitos vaan. Tässä, olkaa hyvä.

— No, koitetaa olla hyvä. Hyväst vaa sit ja kiitoksii teillekii ja eläkää tervehen ja se onkii parasta, mitä ihmine voip toisellee toivottaa! lateli Yllö iso pussi sylissään, työnsi kiliseväkelloisen oven auki ja lähti myymälästä itsekseen puhua höpötellen, toiset jälessään.

Salu jättäytyi viimeiseksi eikä kestänyt kauan, kun hän sai jättämästään rahasta loput takaisin ja lyöttäytyi toisten joukkoon.

Valkjärveläinen ja Risto pyörittivät päätään, yrittivät miten kuten naureskella, mutta olivat kuitenkin pakoitettuja myöntämään joutuneensa silmänkäännön uhreiksi.

Kun Salu tavoitti heidät, kertoi hän hiljalleen totuuden ja pyysi, että hänen isänsä annettaisiin olla uskossaan ja ettei oltaisi pilkallisia ukon suolatouhuille, sillä hänhän suri yhteistä kohtaloa niinkuin toisetkin ja tuo suola oli hänen lohdutuksenaan ja ainoana ilonaan tässä evakkouden pimeässä ajossa.

Ystävällisyyttään vakuuttaen toiset suostuivat Salun sanoihin ja Risto virkahti:

— Hänen suolasäkistään voi olla meille kaikille iloa ja rattoa matkamme varrella enemmän kuin nyt ehkä aavistammekaan. Itse ainakin lupaan olla avuksi kaikin tavoin, jotta tuo usko saataisiin iloksemme hänessä säilymään, tietysti ennen kaikkea hänen omaksi ilokseen .

— Samoin. Jokaisessa pysähdyspaikassa tai Yllön mielenkiintoa herättäneessä kaupassa on asiasta heti vihjaistava ja pyydettävä ymmärtämistä ja osallistumista harmittomaan leikkiin. Selvitämme sitten yhdessä takanapäin raha-asiat, jotka koituvat suolalla ostoista, suunnitteli valkjärvinen.

Sitten lähdettiinkin pian jatkamaan matkaa virkistyneinä ja toivorikkaampina kuin eilen.

Yllön kuormassa lojuva sotarahojen kirstu oli jo nyt pelkällä olemassaolollaan kirvoittanut mieltä ja valaissut ajatuksia nostattamansa hymyn hohdolla.

Yllöä ei jätettäisi, vaikka tulisi millaisia mutkia matkaan!

Tie Tuohikottiin oli yhtämittaista metsätaipaletta, mieltä väsyttävää ja silmää pitkistyttävää. Oli onni, että Yllö oli matkassa.

Yllö oli ristinyt heitä odottavan, seuraavaksi nimetyn etapin Tohikontiksi. Risto mietti myhäillen, millaiseksihan heidän reittinsä lopullinen nimijata muodostuisi, kun nyt jo siinä olivat Yllön oman suunsa mukaisiksi vääntämät Savkirkko, Tuohkontti, päätteenään Humppala, Selänpäänkin hän oli jo ehtinyt mainita Takapuoleksi, pari kertaa jo tanakamminkin sitä nimittäen.

Yllö-ukko oli yleensä sitä lajia mies, että hän sanaeli uudesta kuulemastaan varsinkin nimet muistinsa varalle helpoilla mukaelmilla.

Savitaipaleenkin hän muokkasi Savkirkoksi, koska taipalesana oli hänelle vento. Savimäellä kohoava kirkko sopi hänelle pitäjän vertauskuvaksi paremmin kuin savinen tie.

Hevosista uhoava hienoinen huuru tihitti kuormien yllä, kun ne hiljaa lipuivat korkeitten ylämaitten honkatunneleihin — kohti etäisiä seutuja, joissa omaiset odottivat . . .

13

Heikosti valaistulla asematorilla Ulla-emäntä ja apulaistyttö olivat joutuneet eksyksiin vaunulaisistaan . . .

Näistä oli Havian Aina ja Aira, Tahvo-ukko ja Hanna lapsineen melkein heti torille raahustettuaan autettu samalle kuorma-auton lavalle, jolle myös kirkonkyläläinen Mannosen Pekan täti, Kaarina-rouva uskollisen palvelijansa Alinan kanssa nostettiin.

Kun kysyttiin kuljettajalta, minne nyt oltiin menossa, saatiin tietää, että ajettaisiin majoitettavaksi Purakselan kartanoon.

Sinne ajettiin hiljaista vauhtia, keikkuen kuin aaltojen harjoitse. Lapset itkivät koko ajan kuin lämpimikseen eikä eväsruoka pysynyt kaikkien sisässä. Tuo automatka oli surkea ja viluinen, sen ainoana lohtuna oli tieto, että jokainen keikahdus ja töyttäys lyhensivät kärsimystä ja että katon alus tuli lähemmäksi ja lähemmäksi.

Saavuttaessa perille huomattiin ensi vaikutelmana joudutun kuin satumaailmaan. Ulkosähköt valaisivat monin lampuin laajan pihamaan, jonka ympärille, tosin melkoisin välimatkoin, oli levittäytynyt isoja, jyhkeitä rakennuksia; näiden lähettyvillä ikivanhat, huurteiset koivut patsastuivat tummaa yötä vasten välkkyen sähkövalossa kuin raamatulliset ihmeet.

Erillään kohoava päärakennus eroittui selvästi kaksikerroksisessa ylpeydessään toisista, se oli vaalea, seinissään viljalti ikkunoita. Portaikko pakoitti pylväineen ja kaiteineen jo pelkällä ulkonäöllään sisälle pyrkijän nöyrtymään.

Autosta laskeutujat olivat aivan ymmällään näkemästään ja kaikkien koeteltuihin mieliin välähti lohduttavana ajatus, että täällä oli varmasti lämmintä ja turvallista, asui hyviä ihmisiä ja viisaita neuvojia, jotka ohjaisivat ja selittäisivät, mistä ja miten nyt olisi alettava elää.

Niinpä Kiesin Hanna puhkesi valojen ja koivujen häikäisemänä huudahtamaan:

— Kun läksimme, luulin, ettei tule mistään mitään! Mutta pitäähän ihmisen elää! Kunpa tällainen näky ei loppuisi koskaan eikä olisi valhetta! Katsokaa, niinhän tämä on kuin taivaan valtakuntaa sen pimeyden jälkeen, mistä nyt nousemme!

Auton lavalta laskeutuminen ja tavaroitten etsiskely kesti melkoisesti. Kuljettaja pyrki jo hermostumaan ja sinkoili lavalle hypättyään myttyjä ja laukkuja tarpeettoman kovakouraisesti ja kiireisesti.

Sitten nähtiin, miten päärakennuksen ovi aukeni ja portaille ilmestyi kaksi hahmoa.

Toinen heistä tuli verkkaan pakolaisten luo, tervehti ja kehoitti seuraamaan itseään, toinen jäi edelleen porrastasanteelle ja katseli, miten saapujat tarttuivat tavaroihinsa ja lähtivät seuraamaan opastaan, joka esittäytyi kartanon tilanhoitajaksi.

Kaarina-rouva ja Alina olivat jääneet toisista ja seisoivat siinä ympärilleen katsellen.

Alina oli koko vaikean matkan ajan havainnut, miten korkeasta verenpaineesta kärsivä emäntänsä oli aivan lopussa. Siksi hän olikin juuri sanonut:

— Odottakaa, emäntä, käyn kysymässä tuolla portailla seisojalta, eikö teille voitaisi antaa jotakin huonetta tuolta päärakennuksesta täksi yöksi, jotta saisitte kunnolla levätä ja nauttia lääkkeitänne.

— Kui katsot, eikhä männä vaa toisii joukkoo, sinnehä myö kuuluutaa nyt . . ., vastasi Kaarina-rouva väsyneen katkonaisesti.

Sen enempiä miettimättä Alina meni portaille seisomaan jääneen henkilön luokse, esitti asiansa ja kertoi, kuka hänen emäntänsä oli ikäänkuin tällä avatakseen ovea jo raolleen sisään pääsemiseksi.

Henkilö, jolle hän oli asiansa esittänyt, osoittautui kartanon omistajattareksi. Tämä kuunteli vaiteliaana Alinan selittelyt ja vastasi sitten hetken äänettömyyden jälkeen aivan kuin olisi halunnut erikoisen harkiten valita sanansa ja sävyttää ne tyhjentäviksi:

— Kyllä minä hyvin ymmärrän evakoiden aseman, mutta kun meillä ei päärakennuksessa ole kuin hyviä huoneita, niin niitä ei voi luovuttaa vieraaseen majoitukseen. Sen sijaan olen antanut riittävästi asumistilaa kartanon muista rakennuksista. Tervehtikää emäntäänne. Ehkäpä tapaan hänet jonakin päivänä . . .

Tämän sanottuaan hän kääntyi ja asteli ryhdikkäänä puoliportaat ovelle, astui sisään ja kohta sammuivat kaikki valot ulkosalla. Satumaailma oli kadonnut.

— Alina, mie oon tääll! huudahti Kaarina-rouva valojen kadotessa.

Alina sytytti taskulamppunsa ja tuli emäntänsä luo, tarttui tätä käsivarteen ja sanoi:

— Jääkööt tavarat hetkeksi tuohon. Saatan teidät ensiksi toisten jälkeen .

Kaarina-rouva ei kysynyt mitään ja oma-alotteisesti Alina toisti osan saamastaan vastauksesta:

— . . . päärakennuksessa ei ole kuin hyviä huoneita . . .

— Nythä o huone hyvä, olpa tää miss tahasa ja millane hyväsä. Turhaa mänit ensi töikseis hyppimää harakkaa. Kyllhä mie siun loputtoma hyvvyyteis tiijän, muttei vieras.

Kun he astuivat isoon väentupaan, olivat matkan uuvuttamat lapset jo vaipuneet pitkin pituuttaan sen lattialle levitetyille oljille.

Perille tulonsa ensi yön lepäsivät kaikki olkipahnoilla kuin

pyörryksissä — sillä sitä se paremminkin oli kuin nukkumista — matkan kohlujen ja vaiheitten mainingit humahtelivat yhä vielä pitkin poimuin tajunnassa unta edellään sysien.

Alina hoivaili emäntänsä erääseen nurkkaan, juotti tarpeelliset lääkkeet ja peitti hänet. Siinä he sitten hiljalleen yönsä kääntelehtivätkin.

Päivän valjettua syötiin parhaillaan viimeisiä eväsrippeitä, kun tilanhoitaja kävi ilmoittamassa, että Purakselan kylään majoitetut evakot saivat käydä kansakoululla syömässä, siis myöskin tänne majoitetut.

Tiedoitus aiheutti hälinää ja virkisti myös, sillä siitä hengähti jo turvallisuutta ja vakuutusta, että asioita oli järjestetty ja pantu meneilleen saapuneitten hyväksi.

Aamulla Kaarina-rouva oli varsin huonossa kunnossa ja entistä väsyneempi unettoman yön jälkeen. Nähtyään emäntänsä punaista leimuavan kaulan ja kasvot sisukas Alina ei antanut periksi, vaan penkoi eräästä nyytistä valokuva-albumin, irroitti siitä muutamia kuvia taskuunsa ja lähti tiedustelemaan emännälleen huonetta.

Kesti kauan ennenkuin hän palasi ja istuutui emäntänsä lepuusijan vierelle kertomaan:

— Ensiksi menin isoon keittiöön, mikä on tässä samassa talossa toisessa päässä. Annoin hyvän päivän ja sanoin, kuka olen ja mistä, kerroin matkastamme ja oloistamme, joista tulimme, alkaneesta sodasta ja minkä mistäkin. Istuin ja odottelin, vastattaisiinko mitään. Ei. No, odotetaan, ajattelin. Ei vieläkään. Ryhdynpä kyselemään, niin eivätköhän jotakin vastaa, päättelin.

Mutta kyllä sain tuskastua noiden piikojen ja renkien kanssa, sillä jos vaikka kysyin mitä, niin he vain katsoa mällistelivät ja sanoivat:

— Kyyl . . .

Enhän minä päässyt perille, oliko se sitä vai tätä.

Koska en saanut kysymyksiini selvittäviä vastauksia, rohke-

nin mennä päärakennukseen, en kuitenkaan isoista portaista, vaan takatietä keittiön rapuista.

Siellä tapasin keittiössä arvatakseni talon tyttären. Häneltä en kuitenkaan saanut sitäkään puhetta kuin palvelusväen puolelta. Mutta sitten törmäsi äkisti keittiöön tuollainen, sanoisinko viiden vuoden maissa oleva Timo-poika ja hän oli reilu miehenalku. Hänen kanssaan puheet kävivät ihan lepehelleen. Timopa haki isoäitinsäkin siihen, tuon eilisiltaisen portailla seisoneen naishenkilön, jonka kanssa olin keskustellut huonetta kysyessäni. Hän oli ihmeen nuoren näköinen, mutta vakava ja jäykkä kuin virsikirjan kansi. Selitin uudestaan, mutta laveammasti saman asian kuin eilisiltana portailla. Tempasin lopuksi taskuuni varaamiani valokuvia ja näytin niitä sekä huudahdin:

— Katsokaa, olkaa hyvä, tässä on talo, josta läksimme, tässä on ryhmä viime kesäisiä jokapäiväisiä vieraitamme ja emäntäni heidän keskessään, tässä ovat hänen koulunkäyneet poikansa, jotka ovat miesten parhaita ja tunnettuja muuallakin kuin kotinurkillaan, tässä on eräs heinäpeltomme ja heinäväkemme!

Kuvien näyttämisen jälkeen piti hänelle antaa taas ajatusaikaa eikä kiirehtiä. No, jonkin aikaa kun hiljalleen jauhettiin, niin selvisihän asia viimein. Saamme nyt muuttaa päärakennuksen keittiön takaiseen palvelijan huoneeseen, joka on tyhjänä. Vien tavaramme heti sinne, etteivät vaan peruisi lupaustaan, jos saavat liikaa aikaa jälestä päin miettimiseen. Haen sitten teidät.

Kaarina-rouva puristi Alinan käsivartta kiitollisuuden kyyneleet katseessaan. Hän sanoi vain:

— Mikä kuva se ol, mitä näytit minust vierahiijjein kanss?

— Se missä istuitte koko esikunnan keskellä, muistattehan ne punapöksyiset upseerit, jotka majailivat viikon meillä alkukesästä, ne ratsuväen mukavat herrat.

— Mitä hän sanoi?

— Ei mitään, mutta hänen silmänsä oudosti koukkasivat ilmaa, kun oikein tirkisteli ja katseli.

Tällä aikaa väentupaan majoitetut olivat lähteneet kansakoululle aterioimaan.

Päivemmällä Alina kävi kyselemässä, millaista koululla ruokailu oli ollut. Hän itse oli saanut luvan valmistaa emännälleen ja itselleen ateriat kartanon keittiössä, mutta siitä hyvästä oli pestävä, kuivattava ja kaikin puolin hoidettava kartanon kaikenpäiväiset tiskit kaappivalmiiksi.

Havian Aira oli palattuaan oikein kipakalla puhelupäällä ja hän kertoikin Alinalle, mitä hän oli kokenut käydessään koululla syömässä — ehkä hän liioitteli rasittavan matkan jälkihermostuksessa, ehkä puhui täysin totta. Näin hän selitti:

— Ensiksi sanon, etteivät täällä naiset osaa keittää edes velliäkään! No, aletaan alusta. Sinne on matkaa siksi pitkälti, että kovempi nälkä on nyt pois tultuamme kuin sinne mentäessä. Aamiaiseksi olivat keittäneet meille ruisjauhovelliä veteen. Kun sitä otti lautaselleen, sai vielä kannusta loikahduksen sotkettua maitoa vellinsä päälle. Syntyi siitä möyhyä, kun silkat jauhopaakut lillivät vellin seassa, ne tarttuivat kitalakeen kiinni kuin kipsilaasti eikä sitä saanut hampaistaankaan vähällä irti. Meillä tehtiin sioillekin paremmin hämmennetyt vellit kuin täällä ihmisille.

Sydäntäni oikein viileksi, kun katselin, miten vanhat mummot pyörittivät kovaa leivän palasta eivätkä saaneet sitä lohkeamaan mistään kolkasta. Oli pakko pistää sekin likoamaan vellilautaseen. Ukot näyttivät pärjäävän paremmin, sillä he entisinä rahtimiehinä olivat tottuneet monenlaisten majapaikkojen niukkuuksiin.

Vielä me äidin kanssa käymme koululla ilta-aterialla, mutta sitten koetamme ryhtyä omin neuvoin ruokailemaan: saahan korteillakin jotakin ja sen verran on rahaa mukana, että pääsemme alkuun. Mutta töitä on tarvis, jotta saisi hankituksi rahaa ruokaan. Monta kertaa olen tänä päivänä kuullut äitini ja monen muunkin sanovan ja huokaavan:

— Ohhoh, kunpa Aato olisi nyt täällä, niin tuntuisi turval-

lisemmalta, hänessä olisi meillä mies pitämään turvattomien puolta.

Ullasta saimme sen verran tietoa, että hän joutui aputytön kanssa Seurojen talon majoitukseen. Ulla ei pääse näköjään seurataloista erilleen, vaikka olisi missä maan ääressä; eihän tästä ole viikkoakaan, kun oman seuratalomme avaimet vielä riippuivat hänen seinällään.

Illalla Alina kävi taas väentuvassa uutisia kuulemassa. Hänen emäntänsä nukkui rauhallisesti ja pahin huoli oli poissa, saatuaan tämän suostumaan muutamiksi päiviksi kokonaan vuodelepoon.

Jälleen Aira oli hänen kertojanaan. Tämä rivakka tyttö lateli:

— Kun menimme koululle iltapuoliselle, niin sikäläiset mestarikokit kantoivat ison saavin perunoita keskelle lattiaa.

Jokainen etsi ja sönki niitä lautaselleen ja meni sitten lusikoimaan »soussia» päälle.

Emme enää äidin kanssa henno mennä sinne, kun tietää vanhusten elävän vain tuon aamuvellin ja iltaperunan varassa. Nytkin loppuivat kaikki kesken. Kun tietää vielä, millaisia valioruokien taitajia ja eteviä entisiä emäntiä siellä kakisteli vellipahkuroiden pölyä kurkustaan, hävetti keittäjien puolesta niin, että melkein toivoi olevansa mies, eikä nainen, joka moista moskaa ihmisille tarjoili. Päätimmekin koululta palatessamme yrittää jokainen omiin ruokiin niin pian kuin mahdollista.

Välillä Alina kävi väenkeittiössä kysymässä, mitä tiedettiin sodasta. Siellä ollut työnjohtaja vastasi hyvin varoen ja mainitsi, että sotajoukkomme vetäytyy suunnitelman mukaisesti ja koko ajan taistellen valmiisiin tukikohtiin. Ilmapommituksia on ollut paljon, ainakin Viipurissa. Paljoa ei hänkään tietänyt, sen vain sanoi, että meidän entiset maamme on jo menetetty.

Raskaasti huokaistuaan ja yhtenä välähdyksenä koko kotiseudun mielessään nähtyään Alina palasi taas tuvan naisten nurkkaukseen. Siellä hän kuunteli pitkän aikaa Airan puheita, tämän muistutellessa, mitä hän oli koululla toisilta kuullut.

Erään talon pieni tyttö oli sanonut kotonaan (kertojan kuullen) äidilleen:

— Kuule, äiti, ny mää oon nähny niitä evakkoja, ne ovat kuin ihmiset vallan!

Eräs rippikouluikäinen nuorukainen oli kertonut melkein anteeksi pyytävän häpeilevästi taloonsa majoitetuille evakoille, että hän oli mennyt ensimmäiselle pakolaisjunalle katsomaan näiden tuohivirsuja ja ryysyjä, mutta havainnutkin ihmeekseen, että näillä olikin paremmat vaatteet kuin heillä. Tuollainen ennakkoluulo ei suinkaan ollut hänen syytään, koska ennen evakkojen saapumista aikuiset ja matkustelleetkin ihmiset olivat kertoneet heidän eläneen turvemajoissa.

Kaikenlaisia kysymyksiä oli tehty jokaiselle. Eräältäkin oli tiedusteltu:

— Oliko Venäjän rajana lankkuaita?

Toiselta taas oli tiukattu:

— Miksette tunne salmilaisia ja sortavalalaisia, kun kerran olette karjalaisia?

Kolmannelta oli tiedusteltu:

— Oliko Karjalassa useampiakin kyliä?

Kuultiin myös, että väliin oli keskustelu mennyt piruiluksi. Niinpä eräs evakko oli tuskastuttuaan loukkaaviin kyselyihin kivahtanut:

— Jos että työ paljoo oo meist tietäneet, ni ei liio myökää teist. Myö luultii ain, jot eihä tääl päi Suomee oo muuta ku karhujälkii! . . .

Ulla-emäntä oli tosiaankin joutunut ensi päivikseen majailemaan Seurojen talossa, jossa oli oma ateriointinsa ja jossa lapset sekä vanhukset hoidettiin erikoisen sydämellisesti, niin että oikein hyvää teki sitä katsellessa.

Ulla-emäntä oli näennäisesti rauhallinen, sillä hän tiesi Aaton kohta tulevan. Silloin hänen elämänsä ulkonainen puoli varmasti järjestyisi parhaalla mahdollisella tavalla, mikä heidänlaisilleen oli sallittua. Sirkka saapuisi samalla avuksi ja ratoksi.

Elvi oli varmasti sellaisessa turvassa kuin rintaman takana voi olla puhelinlottana, mutta tietämättömyys Arvon kohtalosta painosti ja tuo junayön näky vieläkin alati korvissa kaikuvine sanoineen ahdisti joka hetki.

Mutta hän säilytti tuskaisen salaisuutensa eikä ryhtynyt sen voivottelulla rasittamaan toisia.

Hän oli ehtinyt olla kaksi yötä Seurojen talossa, kun majoitus purettiin ja hän joutui kolmen pitäjänsä vanhuksen kanssa asumaan samaan taloon. Tämän talon väki oli oikein ystävällistä. Isäntä oli sieltä sodassa.

Toisia onnisti asunnossa, kun yhteismajoitukset ensi päivien jälkeen purettiin, mutta kaikkia ei. Monet joutuivat vuoden kylmimmäksi ajaksi viheliäisiin tuparähjiin, saunakomeroihin, alivuokralaisiksi väkilukuisiin torppiin, jopa heinälatoihinkin.

Ulla-emännän muuttopäivänä lähetettiin kunnantoimistosta äsken saapuneiden evakkojen sijoitusalueelle tieto, jota oli jo jännityksellä ja ikävöiden odotettu: karjajuna saapuu huomisaamuna.

Kaikki, jotka suinkin kynsiltään ja vaatetukseltaan kykenivät, samosivat pakkashuurussa asemalle. Liikuttavaa oli nähdä, miten emännät ja tyttäret kantoivat omia peitteitään kainaloissaan, vilttejään ja villahuivejaan, mennessään lehmiä vastaan, jos nämä miten viluissaan ja utaret kylmettyneinä saapuisivat pitkältä matkaltaan. Moni oli ottanut evästähteistään leipää tai hankkinut jauhoja tuliaisiksi.

Junan aikanaan saavuttua syntyi aseman sivuraiteen äärellä tavaton meteli, joka kireässä pakkaspäivässä kaikui kauas. Omaiset tervehtivät melkein itkien karjansaattajia. Kuulumisia vaihdettiin aivan kuin laivan partaan yli ennen sen lopullista kiinnittymistä laituriin, muttei oikein osattu päästä järkevään alkuun. Joku karjanostajakin siellä vilahteli nahkatakissaan ja odotteli kärsimättömänä, milloin vaunuja alettaisiin purkaa.

Mutta, mitä ihmettä?

Pitkä karjajuna jätti tälle asemalle vain viisi vaunua. Kun alkuhälinästä oli selvitty ja karjansaattajien selitykset kuultu, kävi ilmi, että jo Viipurissa oli melkoinen osa Perkjärvellä lastatun junan lehmistä ostettu sotaväen tarpeisiin. Vain kaikkein parhaat ja nuoret, maidossa olevat lehmät oli jätetty. Lisäksi oli niitä Kouvolassa, Lahdessa ja Riihimäellä jätetty rehunpuutteen vuoksi saatettavaksi lähiseutujen taloihin. Tässä oli nyt sitten kaikki, mitä oli jäänyt jälelle. Olemassahan niitä siis yhä oli; mikäli osoitelaput vielä riippuivat kauloissa, olivat ne myös kirjoihin merkittyjä.

Kaiken tämän kuultuaan muuan itkuun hyrähtänyt emäntä siroitti nenäliinaan säälimänsä tuliaisjauhojen kourallisen melkein hitu toiselta tuuleen aivan kuin olisi ripoitellut multaa avoimeen hautaan.

Sellaisen partaalla moni viluinen vaimo tunsi parhaillaan seisovansakin, sillä odotetun lehmän menetys oli kuin kuoleman tuomio niissä tunnelmissa, joissa nyt elettiin.

Iloisesti puhellen ja viimasta välittämättä oli tultu karjaa vastaan.

Sanattomina ja puistahdellen palattiin.

Havian Viljo oli huolehtinut yhden oman ja Aaton lehmän, Yllön lehmät oli otettu Viipurissa kuittia vastaan.

Hän oli väsynyt, viluinen ja murheellinen ja kertoi vain hyvin niukasti matkastaan. Vasta sitten, kun hän melkein itkien oli saanut kerrotuksi edellisenä yönä näkemänsä surkean tapahtuman, pääsi hän ikäänkuin mielialassaan jaloilleen ja innostui jo kyselemään täällä olon asioita.

Viljon kertoman mukaan oli sattunut niin, että naapurivaunussa nuori, ensi kertaa poikiva lehmä oli ollut kuolemaisillaan synnytykseen. Samalla asemalla, missä silloin oli seisottu, odotteli matkansa jatkumista myös sotilasjuna, josta oli saatu avuksi eläinlääkintäupseeri. Yö oli täysipimeä. Hinteläliekkisen lyhdyn valossa eläinlääkäri suoritti poikittain menneen vasikan poiston sahaamalla sen pieniksi palasiksi emän kohdussa ja sin-

koilemalla nämä ovesta ulos veren virratessa koko ajan norosenaan.

Viljo kertoi itkeneensä ja oksentaneensa tuota hämmästyttävää suoritusta katsellessaan, siksi pahasti se oli järkyttänyt näkijänsä.

— Mitäs tuppiat joka paikkaan! moitti Aina.

No, mitä näistä!

Karja suojiinsa!

Pitkäkyntisiksi käpertyneet sorkat pitivät vain vaivoin pystyssä tiiviiksi polkeutuneella tiellä ja lehmät kompastelivat yhtä mittaa, kun niitä alettiin ajaa odottaviin suuntiin.

— Muistatteko, noinhan mekin horjuimme, kun laskeuduimme täällä junasta, huudahti Aira.

Tämä ja seuraava päivä kuluivatkin rehujen ja kytkyinten järjestelyssä ja monenlaisten vaikeuksien sovitteluissa. Rehut maksettiin toistaiseksi taloihin maidolla. Mutta lihamiehet eivät saaneet enää täältä karjaa lahtitantereilleen.

Viljon saapuminen virkisti paljon havialaisia ja kiesiläisiä — olihan heillä nyt isiä odoteltaessa mies apunaan, vaikka tämän ääni vielä sorahtelikin ja väliin naukui miehistymisen kynnyksellä. Entä lehmät! Saatiinhan maitoa ja siitä voita: mikä oli taas ollessa. Vähäkin ilahdutti. Ja nuttujen poimuissa kotikylästä mukaan tarttunut ja niissä säilynyt leikinlaskun halu alkoi havahdella kohmetuksestaan.

Päivän mittaan Havian Aina riipaisi Viljon tuon tuosta syliinsä seisoaltaan ja hyvitteli maireaan ääneen:

— Voi miun poikajain, kuin pit olla sinnuu ikävä! Voi miun pojakkaista poikajain!

Viljoa aina silloin hävetti, jos toisia oli läsnä, kuten melkein aina olikin. Mutta kun kahden ollen äiti teki noin, riipaisi Viljo itsensä nopeasti irti ja juoksi pois.

Ulla-emäntä sai lehmänsä soveliaaseen suojaan talon karjan joukkoon ja varsin monetta kertaa hän jo taas kiitteli onneaan jouduttuaan näin ystävälliseen taloon.

Aato ja Sirkka käkesivät hänelle joka käänteessä . . .

Mutta kun kaikille ei saapunutkaan lehmiä, alkoi hahmoittua kaksi toisistaan hiljalleen irtoavaa ryhmää — lehmän omistajat ja lehmättömät.

Näki jo päältä päin, kuka kuului mihinkin ryhmään.

14

Aaton ja Sirkan junamatka päättyi vasta seuraavana aamuna...

Kuin laidoiltaan pursuileva pata työnteli vaunu, missä he olivat, matkustajien painetta ulkoeteisiin, väliköihin ja käymälöihin.

Sirkka oli ottanut tehtäväkseen monien käsimyttyjen silmällä pidon — niitä oli täytynyt työnnellä tuonne ja tänne ja tytön virkeä katse kiersi aina määräajoin kehäänsä kuin konsanaan pestattu vartija valppauteensa uskotun alueen. Hänestä oli hauskaa tällainen tungoksen täyteisessä vaunussa istuminen, sillä kanssamatkustajat tulivat tällöin muutenkin lähemmäksi toisiansa kuin pelkässä olkatuntumassa. Leikinlaskulla koetettiin silata ahtaudesta johtuneet pienet, mutta suurilta näyttävät vaikeudet. Oli myös jännittävää joutua kasvokkain ventolaisten kanssa ja arvuutella heidän olemuksestaan sekä puheistaan, keitä he olivat ammatiltaan ja asuinsijoiltaan. Kaiken aikaa hyväili Sirkan mieltä hiljaisena, onnellisena polttona äidin lähestyvä tapaaminen.

Aato oli tunkeutunut saman vaunun tupakkamiesten puolelle ja lyöttäytynyt siellä alttiisti keskusteluihin saadakseen kuulla, millä kannalla asiat yleensä maassa ja rintamilla olivat, sillä hänellä oli melkoinen tietämisen tyhjiö täytettävänään, vaikkei muuten, niin ainakin pohjapeitolleen, toivoi hän.

Utelu ja kysely avasivat helposti tien pitemmillekin keskusteluille.

Kerran oli eräs lähellä istuja kysynyt häneltä:

— Mikäs te olette ammatiltanne?

— Olin maanviljelijä ei varsin kauankaan aikaa sitten, mutta nyt olen evakko.

— Mikä se evakko on?

Aato huomasi, ettei hän pystynyt heti vastaamaan uudella, ja yhdellä sanalla tähän jälkimmäiseen kysymykseen, vaan että hän oli pakoitettu pitkähköön selittelyyn.

Silloin hänen päähänsä pälkähti, että hän suorittaa tämän matkansa aikana kokeilun, millainen sana olisi kaikkein selittävin, kun kysyttäisiin, mikä hän oli.

Evakko-sana näkyi olevan täällä main näin sodan alussa vielä tuntematon, ainakin äskeisestä esimerkistä päätellen. Aato arvelikin parhaaksi jättää koko sanan käyttö. Entä mikä tilalle? Hän oli ehtinyt tosin jo kuulla monenlaisia mainitsemia, vaikkei kaikkia nyt heti muistanutkaan.

Niinpä, lyöttäydyttyään taas puheisiin uuden tupakointitoverinsa kanssa, hän vastasi tämän uteluun sanomalla:

— Olen siirtolainen . .

Toinen tarkasti ensiksi Aaton pukimia terävällä katseella ja kysyi sitten:

— Jaa, missä valtiossa olitte Valloissa?

Aato käsitti toisen luulleen häntä valtameren takana käyneeksi siirtolaiseksi ja selitti asian. Ei tuntunut tämäkään sana olevan täyskelpoinen käytettäväksi.

Jouduttuaan kolmannen kerran vastaamaan samanlaiseen, matkustettaessa täysin ymmärrettävään uteluun, hän virkkoi:

— Kuulun nyt siirtoväkeen, olen siirtoväkeläinen . .

— Mitäs väkeä se sellainen on?

Ja taas oli selitettävä pitempään.

Mitkään noista sanoista eivät kuulojaan vielä päteneet. Mitä ihmeen sanaa hän nyt seuraavan kerran kokeilisi?

Sekin hetki vielä koitti ja silloin hän vastasi:

— Kannakselainen!

Kysyjä tarttui tuohon sanaan ymmärtäen kaiken, mitä siihen liittyi ja käsitti täysin, mikä mies hänen vastapäätään istui; hän jäi mietteisiinsä ja sanoi sitten:

— Se Kannas, sehän on nyt juuri se, missä...

— Se, se..., myhähti Aato.

Tuosta kokemuksestaan lähtien Aato päätti hyljätä kaikki toiset sanat, sillä »kannakselainen», miksei yhtä hyvin »karjalainenkin» selitti parhaiten monine vivahduksineen siinä kohden, missä »evakko»-sana äännähti kuin mierolainen oven suussa ja missä siirtolainen tai siirtoväkeläinen aiheuttivat väärinkäsitystä tai epätietoisuutta.

Hienoisessa lumisateessa laskeuduttiin K:n asemalle ja Aato ihmetteli, kun Sirkalla oli neljä saattajaa ja auttajaa tavaroiden kantamisessa asemalaiturille, niin että hän itse sai astella aivan herroiksi noille upouusille maille.

Junan lähdettyä Aato kysyi:

— Sinuahan saatettiin kuin entistä pietarilaista vallasneitiä, miten heidät lumosit?

— Olin kaiken aikaa niin iloinen, sillä joka hetkihän riensin lähemmäksi äitiä, jaksoinpa jakaa samaa iloa muillekin. Puhua pärpätin koko ajan vasikoista, varsoista, porsaista ja kissanpojista ja jos ken näytti apua tarvitsevalta, hypähdin heti juoneen.

— Oikein. Nyt juuri meidän on näytettävä henkinen voimamme. Ei ole jäätävä tuijottelemaan taakse, korkeintain vain silloin, kun on vetänyt peiton korvilleen. Nyt sinun on tirskuttava kuin lintu iloasi, olemisen pelkkää iloa, sillä muutahan tuskin kohta isommittain saamme kokeakaan.

Aato meni asemalla seisoskelleen sotapoliisin luokse ja selitti, mistä hän oli tulossa ja kysyi, missä päin hänen pitäjäläisiään oleili. Poliisi neuvoi hänet kunnan toimistoon, joka oli lähettyvillä.

Siellä Aato suureksi tyytyväisyydekseen tapasi kaksi entisen kirkonkylänsä isäntää, jotka kunnallislautakunnan jäseninä hoi-

telivat täällä pitäjänsä jatkuvia asioita. He olivat erittäin iloisia Aaton tulosta ja kertoivat, että häntä oli jo odottamassa joukko tärkeitä tehtäviä.

He kyselivät kovasti pitäjänsä viimeisiä kuulumisia, mutta Aaton tietämisien kohdalta ne päättyivät siihen, että pioneerit olivat olleet tulossa hänen jäljissään kirkonkylään suorittaakseen sen polttamisen.

Isäntien kasvot vetäytyivät surullisiksi, vaikka he asian tiesivätkin.

— Kunpa näkisi edes sen kuolinnaamion, huokasi toinen.

— Kuka siellä nyt enää silloin valokuvailemaan, lausahti naapuri.

He eivät olisi halunneet laskea Aatoa millään luotaan, sillä olihan hänen nutussaan kuitenkin ikäänkuin tuoksahdus kotiseudun kyläkankailta, jotka olivat roihunneet taivaat punaisiksi ja lumet mustiksi — Karjalan ikuisiin väreihin . . .

Aato pyydettiin sitten huomenissa puolelta päivin tähän samaan toimistoon, jolloin hänelle annettaisiin tarkemmat ohjeet ja selostus, millaisiin tehtäviin hän oli joutuva.

— Onpa hyvä, että pääsee saamaan jotakin aikaan ja vielä heti tulonsa jälkeen. Onko näillä main yleensä töitä saatavissa. Laiskana en pysty elämään päivääkään ja työtä ottaisin mitä vaan?

— Älähän nyt hätäile. Eihän vielä tiedä, vaikka saisit täydet päiväurakat siitäkin touhusta, mihin nyt joudut.

Täältä Aato sai nyt Ulla-emäntänsä osoitteen (matkaa oli sinne viitisen kilometriä, talo sijaitsi pappilan lähellä) ja tarkat suusanalliset ja piirrokselliset neuvot.

Pian isä ja tytär jo astelivatkin asemalta osoitteen suuntaan Aato työntäen korkeaksi sälytettyä polkupyörää ja Sirkka loppuja nyyttejä kannellen selkäreppunsa lisäksi. Ei voitu pitää kiirettä, vaikka kuinka mieltä kiihti.

Matkalla ei puheltu paljoakaan .

Kerran pysähtyessään katsomaan piirrosta Aato mutisi jota-

kin itsekseen ja Sirkka seisoi luottavaisena hänen takanaan; vaikka isä olisi viitannut mihin suuntaan hyvänsä, olisi hän arvelematta kääntynyt esteistä piittaamatta. Tuntui turvalliselta, kun oli tuollainen isä; mikään, ei mikään peloittanut.

Kerran Aato kääntyi Sirkan puoleen, seisahti ja sanoi:

— Muista purra hammasta, kun näet äidin, ettet vaan tillahtaisi itkuun. Sinun pitää lennähtää hänen kaulaansa silmät ja suu naurussa.

— Mutta, mutta ellen voi mitään kyynelille?

— Voit! Olethan voinut kestää ikäiseksesi vaikeampiakin mielenliikutuksia.

Kuljettiin taas vaiti pyörien ja askeleitten surkeasti nuristessa kireällä lumella. Sitten Sirkka huudahti äkisti:

— Isä!

— No mitä?

— Kyllä minä voin!

— Tiedän sen!

Ja kun he sitten viimein astuivat väentupaan, jossa Ulla-emäntä puuhaili jotakin talon toimitusta, lennähti Sirkka kaikkea muuta kuin kevyen linnun tavoin äitinsä kaulaan, pikemminkin kotoisilta, kesäisiltä hiekkamailta kimmahtaneen ilman pyörräntäisen lailla. Hän työnsi nenänsä tämän poskeen ja hoki:

— Äitiäitiäitimammaäitimamma, aijaijaijai!

Sitten hän nosti päänsä, katsoi äitiään silmiin ja nauroi niinkuin ei ikinä olisi muulla tavoin tunteitaan ilmaissutkaan.

Sisään hiukan myöhemmin astuneen Aaton oli helppo sovittautua Sirkan avaamaan naureskelevaan tervehtimiseen ja niinpä hän iloisesti hymyillen kietaisi käsivartensa Ulla-emäntänsä hartioitten ympärille, ravisteli ja yhtyi tyttärensä äänekkääseen nauruun.

— Mikä teitä oikein naurattaa, itkeähän nyt pitää..., moitiskeli Ulla-emäntä leikillään saapujia.

— Kun sinä olet niin höntön näköinen touhutessasi vieraassa keittiössä aivan kuin olisit martta-kursseilla.

— Äiti näyttää tosiaankin olevan kursseilla! Kuinka olet voinut ja sopeutunut? kysyi Aato.

— No, hyvinhän minä. Mutteivät kaikki.

Silloin Aato sävähti:

— Kuinka niin?

— Kunhan nyt itse katselet ja näet, niin tiedät ja aavistat, miten joillakuilla asiat ovat. Enhän voi niitä nyt tässä heti ensi tapaamisessamme ryhtyä selittelemään.

Mutta Aato oli kuin tulessa:

— Missä tapaan kuultavaislaisia?

— Käy iltapuolella koululla syömässä, niin siellä tapaat, kuulet ja näet tuttavia.

Emäntä jatkoi rauhallisena tehtäviään, vaikka hänen kätensä vapisivatkin tapaamisen onnesta. Muutenhan ei voinut ollakaan, sillä hän olisi varmasti silloin lysähtänyt itkemään ja itkenyt kauan — Arvoa, nyt, kun hänen pelkonsa oli saanut ystävänsä ja ymmärtäjänsä luokseen. Mutta ei vielä, ei, vasta myöhemmin.

— Nyt on hyvä olla, kun kaikki olemme taas yhdessä! huudahti Sirkka, mutta havaitsi heti, mitä oli sanonut ja pujahti ulkosalle sanoen menevänsä katselemaan taloa, vaikka hän tosissaan tuomitsi itsensä häpeämään äskeistä huudahdustaan ja samalla voi jättää äidin ja isän kahden kesken.

Kun Sirkka oli painanut oven kiinni, viittasi Aato emäntänsä vierelleen, tarttui häntä kädestä, katsoi silmiin ja kysyi rauhallisesti:

— No?

Ulla-emäntä taisteli itseään vastaan ja hoki mielessään, ettei Arvon nimeä saanut vielä mainita, täytyi sitä ennen rauhoittua Aaton ja Sirkan tulon aiheuttamasta mielenliikutuksesta. Siksi hän alkoikin kertoa:

— No, matka oli vaikea, niinkuin varmasti arvaatkin. Määttäsen Mar-Lovissa kuoli vaunuumme ja ruumis jätettiin Riihimäelle. Muutaman päivän olin tuolla Purakselan Seurojen

talossa, mutta sitten meitä pääsi neljä mammaa tänne. Kartanossa on majoitettuna Aina, Aira, äsken tullut Viljo, Hanna lapsineen, Tahvo-ukko ja Mannosen Pekan täti palvelijansa kanssa. Kaarina-rouva on aika heikossa kunnossa, ihan makuuksellaan.

— Minkälaista väkeä on tässä talossa?

— Isäntä itse on sodassa ja hänen veljensä, vanhapoika, on olevinaan niinkuin isäntää, vaikka kaikki kutsuvatkin häntä yhä vain Heikiksi. Sitten on piika ja kaksi renkiä — kaikki mukavia ihmisiä. He olivat kovin tyytyväisiä, kun saivat naisväkeä avukseen. Ilomielin ja kiitollisina olemme heitä autelleet. Piika ihan itki onnesta, tyytyväisyydestä ja helpotuksesta, kun pyysin saada auttaa keittiötouhuissa. Heti sainkin koko emännyyden haltuuni ja kun toissa päivänä paistoin piirakoita, sanoi Heikki, että niitä pitää tästä lähtien olla aina. Mikäpä täällä on ollessa. Kaikille ei ole käynyt näin hyvin. Kunhan nyt ehdit katsella, niin kyllähän näet.

Aato puolestaan kertoi vain lyhyesti ja pääkohdittain matkastaan ja Sirkan reippaasta ja virkistävästä matkatoveruudesta. Kylän polttamisesta hän ei vielä maininnut mitään. Ulla vaistosi kyllä Aaton tarvitsevan myös aikaa voidakseen keskittyä yksityiskohtaisempaan kerrontaan. Vaikeat asiat eivät löydä ilmaisusanojaan, varsinkaan sellaisia, jotka tekevät niille oikeutta, jos sydän on levoton ja itku lähettyvillä eikä se voi luopua heti salaisuudestaan.

— Puhellaan asioistamme tarkemmin myöhemmällä, kunhan tässä on hiukan ehtinyt levätä matkan vaivoista. Täytyy sanoa, että minua helpotti heti niin mukavasti, kun olet noin hyvässä kunnossa ja turvallisen tuntuisessa paikassa. Oikeastaanhan ihmiset ovat samanlaisia susia toisilleen kaikkialla, jos puutteenalaisena joutuu heidän vastuksikseen. Matkamme aikana olimme yötä eräässä huvilassa, vielä omilla maillamme ja saimme aika ryöpyt sen omistajilta. Kun pauhu lakkasi, kertoi lähellämme lojunut Muolaan mies, miten he olivat

vuonna 1918 Valkjärven ankarien taisteluiden aikana menneet Vuoksen yli Sakkolaan sotaa pakoon ja miten siellä oli heitä nyljetty ja kun rahat loppuivat, kohdeltu kuin orjia, vaikka oltiin melkein naapureita ja tiedettiin varmasti, että heti sodan loputtua saataisiin korvaus syönnöksistä vielä ilmaisen työnteon lisäksi. Sama mies kertoi, että pahemmalta tuntui varmasti valkjärveläisistä, jotka pakenivat Vuoksen yli emäpitäjänsä entiseen pohjoisosaan, mistä oli aikaisemmin muodostettu Vuokselan seurakunta. He näet saivat entisessä omassa pitäjässään kokea sellaista ynseyttä ja kiskontaa, etteivät iljenneet niistä paljon kertoakaan. Siksi olenkin koko ajan ollut niin huolissani, jotta mitenkähän meikäläiset, avuttomat ja anehettomat, tulevat oikein toimeen näinkin etäisillä mailla.

— Ei mitään, kyllähän täällä juttuun tultu, emmekä tänne sukuloimaan saapuneetkaan.

— Niin, olen myös miettinyt, miten olisimme itse menetelleet ja käyttäytyneet, jos olisimme saaneet Länsi-Suomen vieraaksemme arvaamattomaksi ajaksi.

— Näkihän sen viime kesänä ja syksynä, kun linnoittajat ja reserviläiset olivat vierainamme, niinhän olimme keskenämme kuin sukulaiset.

— No, se oli hiukan toista eikä niin hiukankaan

Aato nousi, kysyi, missä hän voisi tavata talon väkeä tervehtiäkseen ja esittäytyäkseen. Neuvon mukaan hän lähti Sirkan jälkeen.

Ja nyt, mitään sille voimatta, Ulla-emäntä puhkesi itkuun, suloisensurulliseen nyyhkytykseen: he olivat kuitenkin jo kolmin koossa . . .

Aamullinen hento lumisade jatkui yhä ja Aato huomasi ulkosalle tultuaan Sirkan askeljäljistä, että nämä olivat hetken tuonne tänne törmäiltyään johdattuneet navettarakennukseen.

Hän tapasi siellä Sirkan kyyneleet silmissään silittelemässä »Heinikkiään», heidän ainoata perille tullutta lehmäänsä. Hänen vierellään seisoi roteva, miesmäiseltä vaikuttava nainen, jonka

karua ulkonäköä vielä raskaat rukkaset ja miesten puolitakki korostivat. Hän oli ollut talon ainoa naishenkilö ennen neljän evakkomamman tuloa.

Aato esitteli itsensä hiukan leikinomaisesti Sirkan isäkaveriksi ja keskusteli hetken, raaputellen samalla kotilehmänsä otsaa tervehdykseksi tällekin.

— Sanoo vain Hilmaksi..., virkahti tuo roteva nainen vastaukseksi Aaton esittäytymiseen.

Hilma katsoi Aatoa avoimesti silmiin ja oli ilmeisesti jo joutunut Sirkan lapsellisuuden välittömään lumouskehään.

Aato kyseli talon miesväkeä ja sai kuulla, että oltiin heiniä noutamassa. Hetken ympärilleen silmäiltyään Aato poistui navetasta ja lähti purkamaan polkupyörän kuormaa. Paljon siihen oli saatukin taitavasti köyttelemällä mahdutetuksi.

Kun hän oli kantanut sälyt keittiöön, istui Ulla-emäntä käsi poskella ja lausahteli joka mytylle ja nyytille aivankuin ne olisivat olleet eläviä olentoja, henkilöitä menneisyydestä:

— Siekii, siekii tulit katsomaa viel minnuu, siekii vanha aittavaate kehtasit lähtee näi etähälle..

Vanhat kotitutut olivat tosiaankin tulleet tervehtimään emäntäänsä, joka itkeä tuhersi heitä tervehtiessään.

— Ulla, neuvopa nyt koulu minulle. Lähden poleksimaan sinne hiljalleen. On hyvä katsella paikkoja jo heti, sillä joutunen kuntamme joihinkin puuhiin ja arvattavasti paljon liikuskelemaan.

Ulla-emäntä kääräisi huivin päähänsä ja kävi portilla asti viittomassa ja neuvomassa kulkua koululle.

Aato lähti polkemaan tielle, joka soi kireyttään nuoren hötylumen alla. Hämärsi jo.

Hän ehti koululle ennen ruokailuaikaa ja meni sen keittiöön katselemaan ruokailun alkuvalmisteluja. Sitten hän kysyi, kuka täällä johti touhua.

— Mitä sitten? kivahti eräs naishenkilö, jonka tukka oli äsken ollut rullatehtaassa, jossa käynti oli nähtävästi jäykistä-

nyt muutenkin, ainakin niskat ja vartalon yläosan, sillä hän käveli ja kääntyili kuin patsas, kaakattaen aina silloin tällöin alaisilleen, jotka kantelivat astioita ja hämmentelivät rokkakattiloita.

— Olisin vain kysynyt, saisinko aterian täältä, sillä kuulun näihin samoihin täällä syömässä käyviin kannakselaisiin ja olen vasta tänään tullut, vielä syömätön mies.

— Ette te tänään saa. Päivällinen on punnittu määrähenkilöille. Huomenna vasta saatte. Mikä nimi ja majoitustalo?

Aato oli jo saanut silmämääräiset ensi vaikutelmat ja tyytyi vain vastaamaan:

— Ei tarvitse merkitä nimeäni, sillä huomiseksi saan jo järjestetyksi oman ruokailun. Saanko odotella täällä tuttaviani?

— Ette täällä. Menkää luokan puolelle.

Aato havaitsi olleensa hölmöläinen, sillä eihän tuollaisessa kiireisessä keittiössä käynyt istuskeleminen kuin jonkin tutun tuvan penkillä. Hän olisi näet halunnut mielellään kuunnella keittäjäin ja astioiden kantelijain puheita päästäkseen perille, miten nämä suhtautuivat seinänsä takana ruokittaviinsa. Kun aie ei onnistunut, poistui hän luokkaan, jonka lamput oli jo sytytetty ja katseli siellä hetkisen huuruavaa hengitystään: kylläpä pitivät kylmänä ruokailupaikan .

Vilkaistessaan ulos Aato näki hämärän seasta, miten portilta oli jo tulossa ruokailijoita. Hän vetäytyi varjoisimpaan nurkkaan ja laski karvahattunsa korvalliset alas sekä kyyristyi miettimisasentoon, niin että hän oli melkein tuntemattomissa.

Ensiksi saapui sisään toisiaan tukien huivitettuja ja hartialiinoihin käärittyjä mummoja, jotka näyttivät kävelemään lähteneiltä villatehtaan lumppusäkeiltä. He riisuivat vain kaulavaatteensa vilua peläten. Sitten saapui nuorehkoja emäntiä lapsineen ja nyt leimahti luokkaan eloa, kun nämä alkoivat tömistellä ja kirmailla lämpimikseen. Tuli ukkoja ja muutamia keski-ikäisiä miehiäkin. Aato tunsi heidät kaikki ulkonäöltään, omakyläisiä ei ollut vielä saapunut.

Näki selvästi, että tulijat olivat sellaisia, jotka eivät tosiaankaan olleet pystyneet tai ehtineet järjestämään omaa talouttaan. He olivat ilmeisesti niitä, jotka eivät vielä olleet selvinneet lamaannuksestaan. Mutta nuo mieseläjät, nuorimmat, olivat taas heitä, jotka hän oli tuntenut jo kotipuolessaan vetelyksiksi ja peukalopuuttoisiksi.

Yhtä mittaa saapui ihmisiä huurupilvissä luokkaan. Joku aina katsahti Aatoonkin, muttei tuntenut.

Jo kannettiin rokkakattilat uunin eteen sijoitetulle pöydälle toisen samanlaisen vierelle, jolla astiat ja muut ruokailuvälineet pinoilivat.

Aivan Aaton vierelle istahti naapurikylän tuttu ukko, joka lautasellisensa ja leipänsä haettuaan virkahti Aatolle, tätä vielä tuntematta:

— Mie täs koittelin nouvvattaa hyyvvää tappaa enkä kehant koukata lautasellei ku yhe kerra. En tiijä, antanootiks viel lissää, mut pittää kyssyy. Nälkäsekshä tälläsel portsul jäis . .

Ukko näytti lautastaan, jossa väreili kupin verran rokan lientä. Liotettuaan leipäpalasensa ja hörpittyään liemensä ukko lähti pyytämään lisää. Aato seurasi tarkasti, miten hänelle kävisi.

Ukon asteltua pöydän luo lautasineen kivahti sillä aikaa vahtiin saapunut rullapää:

— Ei täällä santsia anneta!

Ukko palasi avuttomana ja entistä kumaraisempana Aaton vierelle ja sanoi surkeasti:

— Nyt käi näi huonost, kun en älynt olla rohmu ja ottaa yhel kertaa enempää.

— Kuka tuo rullapää nainen on? kysyi Aato.

— Sannoot olla alaopettajan.

Ateriointia alettiin jo lopetella, käytettyjen lautasten pinot kasvoivat. Joku rohkeni availla jo lämpimissään päällysnuttuaankin.

Oli koittanut sydänten purkamisen hetki; muutamia hyviä ystävyksiä kokoontui jo aloittamaan puheitaan.

Silloin Aato tempasi hattunsa päästään, nousi, asteli rokkapöydän eteen ja huusi:

— Terveisiä meidän mailtamme! Olin Kuultavaisen kylän viimeisin lähtijä. Kansakoulunopettaja tosin jäi jälkeeni, mutta jo hänenkin pianoaan nostettiin kelkkaan.

— Aatohan se on! No, voi ihmettä!

— Päiviksi, päiviksi, sinua onkin jo odoteltu, näistä muista miehistä ei ole paljon mihinkään!

— Aijjai vaa, Aatoha siin on iha elävän niiku onkii!

Kaikki kuultavaislaiset erkanivat sijoiltaan ja ryhmittyivät Aaton ympärille. Toisetkin nousivat ja lähestyivät samaan suuntaan, niin että Aato jäi täydelliseen piiritykseen.

Eräs kuultavaislainen vanhus huudahti:

— Sanoha, Aato, jot mitä myö oikee ollaa nyt! Miks meijä pittää nyt itsiännä nimittää, ku myö ei olla mone mielest tääl ies elokkahhii verosii. Kuha näkisit esmerkiks, millasta pöperöö meille tääl ussei syöttäät. Aineet o hyvät, mut iha tahallaa tekkööt niist meile kiusaruokii. Ku itse saatais niist tehhä, ni näyettäis heile vähä, jot kui ruokii tehhää ja leipii paistetaa!

Aato katseli hetkisen odotuksen jännittämiä ihmisiä edessään ja ympärillään ja mietti, mitäpä tässä nyt sanoisi . . .

— Nostakaa päänne pystympään! huudahti hän ensiksi.

Alakoulun opettajatar astui Aaton noin huudahtaessa luokkaan ja nähtyään ruokailijoiden kokoontuneen tuon huudahtajan ympärille ikäänkuin kuuntelemaan puhetta, hän astui luo ja sanoi ilmeettömällä äänellä:

— Tämä luokka on luovutettu vain ruokailuun. Jos aiotte pitää puhetilaisuuden, on siihen hankittava koulun johtokunnan lupa. Menkööt ulos ne, jotka ovat syöneet. Luokka suljetaan pian.

Tämän kuultuaan Aato ryhdisti itsensä, jakoi ympärilleen kokoontuneet ihmiset ja astui opettajattaren eteen mitään puhumatta, mutta niin suurta henkistä uhmaa uhoavana, että tämän oli otettava askel taapäin, toinen, kolmas.

Aato teki samoin. Kaikki luokassa olijat tekivät samoin. Mykkinä, totisesti tuijottavina, vailla uhkaa, mutta täynnään selvästi pidätettyä huutoa kaikki lähestyivät hiljaa opettajatarta, paitsi lapset, jotka eivät ymmärtäneet, mistä oli kysymys, vaan jatkoivat leikkejään ja hyppelyitään pulpettirykelmän ympärillä.

Opettajatar pyörähti nopeasti ympäri, juoksahti ovelle ja huusi apua:

— Apuun! Minua uhataan!

Säikähtyneitä keittiönaisia ilmestyi hänen taakseen. Näille Aato selitti:

— Ei täällä ketään uhata, sillä emme ole sellaista kansaa. Mutta meitä, avuttomia, vieraitten armoille joutuneita ihmisiä, on loukattu niin sydänjuuria myöten, että kävelemme tuon jääpatsaan ulos.

Aato jatkoi kävelyään opettajatarta kohti, toiset jälessään. Kukaan ei sanonut mitään.

Opettajatar käveltiin ulos, pihalle ja hän juoksi omaan asuntoonsa. Kaikki ryhmittyivät taas täällä ulkosallakin Aaton ympärille. Hän koroitti äänensä:

— Koska luokka on meiltä suljettu, olkaamme hetki vaikka tässä! Juonekselan emäntä huusi äsken kysymyksen, jotta mitä nyt uusissa oloissa oikein olemme? Vastaan: kannakselaisia! Tiedätte, mitä se merkitsee. Nostakaa päänne ja kohentakaa ryhtinne, ei ylpeydestä, vaan siitä, että olemme uhrimme jo antaneet ja annamme jatkuvasti!

Aato tunsi, miten puhumisen pakko velloi hänessä väkevänä, noiden avuttomien lohduttamisen ja rohkaisemisen halu, mutta se ei nyt käynyt tässä pakkasillassa, jota vain valju porraslamppu valaisi. Lisäksi oikean hetken oli koitettava enemmän väen läsnä ollessa. Niinpä hän huitaisikin lopettamisen merkin, muttei malttanut olla kuitenkaan vielä jatkamatta:

— Unohtakaa evakko-sana! Olette kannakselaisia! Se kertoo kaiken! Ryhtinne kohentuu itsestään, kun unohdatte tuon sanan!

Kuului huuto:

— Mut sitähä meile joka paikas syötetää!

— Älkää syökö! Evakko-sana ei ole edes suomenkieltäkään! Mikä lie vierasperäinen sanavänkkyrä!

Aato lähti tunkeutumaan ympärilleen ryhmittyneen väen lomitse pyöräänsä kohden, mutta kaikki kuultavaislaiset kiiruhtivat hänen luokseen kyselemään, mitä kylässä tapahtui viimeiseksi, kun hän lähti.

Punnittuaan hetken vastaustaan Aato sanoi:

— Surkea sanoa, mutta kylämme on tuhkana. Itse poltin oman mäkemme tienoon rakennukset; muualla pioneerit tekivät selvää.

— Onko ihan kaikki tuhkana?

— En tiedä, en ehtinyt nähdä, jättivätkö pioneerit mitään polttamatta. Itseltäni jäi yksi sauna sytyttämättä. Oli kiire.

— Kenen sauna jäi sytyttämättä?

— Mannosen Pekan.

— Omalta mäeltäsi.

— Kaikki mäet olivat silloin yhtä omia.

— Miksi säästit juuri Pekan saunan?

— Tuntui, että edes yksi sauna oli jätettävä osoitukseksi, millaista kirvestyötä kylämme oli ollut.

Tämän keskustelun jälkeen erottiinkin ja toivotettiin hyvät yöt sekä pikaisiin näkemisiin.

Taluttaessaan polkupyörää valtatielle Aato mietti ties monettako kertaa, miksi hän oikein oli säästänyt Mannosen Pekan saunan, muttei ollut pystynyt vastaamaan tyydyttävästi. Hänestä vain oli tuntunut, että se oli vielä jollakin tavoin liittyvä hänen elämäänsä ja kohtaloonsa. Outoa . .

Myöhemmällä iltaa, kun Aato oli jo tutustunut talon miesväkeen ja saanut myös luvan majoittua heidän luokseen toistaiseksi, oli Heikki kerran lausahtanut muun puhelun lomassa pahoittelunsa, ettei ihmisten irrallisuus enää surkeammaksi voisi muuttua kuin mitä karjalaiset olivat nyt saaneet kokea.

Aaton mielestä Heikki kuitenkin oli sävyttänyt sanansa liienneltyyn sääliin ja hän sanoikin:

— Eihän meidän kohtalomme ole niinkään surkea. Ajatelkaahan, että saamme asua, oleskella ja liikkua omassa maassamme ja sen kansalaisten parissa silloin, kun miljoonittain ihmisiä horjuu mutana vieraitten kansojen jaloksissa niin Euroopassa kuin Aasiassakin.

Tällä lausahduksellaan Aato saavutti talon miesväen kertakaikkisen myötätunnon ja ystävyyden.

Sitten iltayön vaiheilla, kun Ulla-emäntä ja Aato olivat siirtyneet pitkäksi viruneesta keskustelurupeamasta heille varattuun huoneeseen, Aato tarttui emäntäänsä käsivarsista, veti syliinsä ja sanoi:

— Itke nyt, mutta Arvosta en ole saanut mitään muuta tietoa kuin sen, mitä eräs pioneeri kertoi ennen lähtöäni — osa Inoon sijoitetusta suojeluskuntapataljoonasta, johon Arvo ja Kiesin Ottokin kuuluivat, oli joutunut ensi kerran tulitaisteluun Vammelsuussa ja kärsinyt tappioita.

Ulla kertoi puolestaan — itkien Aaton rintaa vasten, millaisen unen hän oli junassa nähnyt Arvosta ja sanoi tuntevansa aivan selvästi, ettei Arvo enää ollut elävien joukossa, sillä hänen henkinen napanuoransa poikaansa retkotti kokonaan; minkäänlaista elävää tunnetta tai ajatuskosketusta hän ei enää Arvoon saanut, vaikka kuinka rukousten välityksellä koetti. Myös unet Arvosta olivat loppuneet. Elvistä hän kertoi itsellään olevan joka hetki sellaisen elävän tunnon, että tytär oli kaitselmuksen suojassa.

Aato koetteli tyynnytellä Ulla-emäntänsä itkua ja rohkaista häntä, mutta sanat tuntuivat ontoilta. Hänen oma, alituinen levottomuutensa pojan kohtalosta oli kovertanut ne jo niin ohuiksi, että vain kalvot tuntuivat olevan enää jälellä.

Sinä yönä he nukkuivat toistensa syliin pitkästä aikaa ja tunsivat, miten murheen rinnalla kukki myös onnellisuuden tuokio — myöhäkesän värilatva satonsa luovuttaneen sänkipellon pientareella.

15

Aato ei ollut aikoinaan joutunut erikoisemmin mukaan kunnalliselämään paitsi jokavuotista jäsenyyttään verotuslautakunnassa, sillä suojeluskuntatoiminta riitti hänen politiikakseen sekä käytännöllisesti että aatteellisesti. Pitäjänsä sk:n esikuntaan hän oli kuulunut hyvän joukon toistakymmentä vuotta.

Niinpä nyt, kun evakuointien loppuvaiheet oli siirretty sk-piirin yhteyteen perustetun esikunnan alaisuuteen, katsoivat täällä K:ssa oleilevat evakuoidun pitäjän kaksi kunnallislautakunnan jäsentä, että Aato sopi hyvin osallistumaan heidän vajavaiseen touhuunsa, semminkin, kun yleinen hämäännys vallitsi vielä kaikissa toiminnoissa yksityiskohtaisten määräysten, toimintaohjeitten ja valtuuksien puutteessa. Siirtoväen oleskelu sijoituspaikkakunnillaan edellytettiin jollakin tavoin väliaikaiseksi ja siksi olikin siirtokunnan elimien toimittava usein parhaaksi katsomallaan tavalla.

Aatolle, joka oli omilla maillaan tunnettu puuhakkuudestaan, annettiin nyt tehtäväksi tarkastaa ensiksi kaikkien niiden pitäjäläistensä asuinsijat, jotka sijaitsivat K:n kylissä. Tämä tehtävä annettiin hänelle aivan oman harkinnan mukaan suoritettavaksi. Ennen kaikkea oli kiinnitettävä huomiota siihen, että jokainen oli saanut ihmisarvoisen majoituksen, jottei tapahtuisi enää sellaista, että erästä vanhusta makuutettiin kylmässä suulassa heinien kippauslaatikossa.

Aato oli ottanut tämän tehtävän vastaan erikoisen tyytyväisenä, sillä se lohdutti häntä yhä vieläkin painostavassa oman

kylänsä polttamisen valmistelun ja siihen osallistumisen muistossa.

Ensimmäisten käyntiensä ohessa Aato oli myös parina päivänä seurannut jo tutulla kansakoululla ruokailua ja jättänyt siitä raportin. Hänelle annettiin ohjeet, jotka paikallinen kansanhuolto oli hyväksynyt ja ne mukanaan hän lähti alakoulun opettajattaren puheille.

Syntynyt keskustelu oli melko kireä puolin sekä toisin, mutta Aatolla oli selvät ohjeet ja opettajattaren oli alistuminen. Ne sanat, jotka hän Aatolle erojaisiksi huudahti, tämä karisti heti mielestään painettuaan oven kiinni.

Oli todettu, että voita oli ostettu vain puoli kiloa päivää kohti 40:lle hengelle eikä tuollainen määrä ollut kuin härnäystä leipäpaloille sipaistuna. Nyt määrättiin päiväksi kaksi kiloa. Lapsille oli annettava kokomaitoa eikä sotkua. Lisäksi siirtoväkeläiset saivat itse keittää ja valmistaa ruokansa. Koulun sauna oli myös lämmitettävä heille kaksi kertaa viikossa, ellei tämä riittänyt, niin kolmasti, sillä kaikkien oli saatava kunnollinen kylpy viikossa.

Tämä kohta oli alakoulun opettajattarelle kaikkein kipein. Hän valitti siitä heti koulunsa johtokunnalle, mutta tuloksetta.

— Kuka noiden saastaisten jälkeen enää voi mennä sinne kylpemään, oli hän huudahtanut puhelimessa eräälle johtokuntansa jäsenelle.

Tämän kertoi luonaan asuvalle siirtolaiselle puhelun kuullut ja näille myötämielinen talollinen, jonka puhelimesta opettajatar oli soittanut. Vasta näihin aikoihin saapui Aaton potkuri tavaroineen. Siinä ollut radio oli matkalla varastettu, muut tavarat olivat koskemattomia.

Aato kierteli jouluun asti majoituspaikoissa, kuunteli, katseli, suoritutti vaihtamisia, selvitteli väärinkäsityksiä, kehoitti kykeneviä osallistumaan talojen töihin ja kaikkia kunnioittamaan paikkakunnan perinnäistapoja ja elämäntyyliä — oli oltava kuin vieraisilla vain ja näytettävä omat parhaat puolet sekä

kiitollisuudeksi osallistuttava käskemättä, missä näki apua tarvittavan. »Meillä oli niin ja meillä oli näin» -lorut oli lopetettava, sillä nämähän olivat toisen elämäntavan maita, joiden asukkaat olivat katsoneet sen itselleen sopivimmaksi.

Tehtävä ei ollut suinkaan helppo. Oli oltava niin monenlaisten ihmisten kanssa tekemisissä. Lisäksi vanhukset olivat kuin lapsia, oikullisia voivottelijoita, pienistäkin epäkohdista ja puutteellisuuksista liian äänekkäästi huokailevaisia.

Olipa sattunut kerran niinkin, että Aato oli käsikähmin työnnetty ulos hänen mennessään valittamaan erään sodassa olevan miehen monilapsisen perheen kehnoa kohtelua ja viheliäistä majoitusta, vaikka parempaankin olisi ollut tilaisuus — sille oli annettu asunnoksi vuohinavetta.

Aatolle nuo eivät olleet ulkopuolisia asioita ja hän otti niiden hoitamisen koko tarmollaan. Työtä riitti. Päivät kuluivat.

Sirkka oli löytänyt repustaan paperitorven, joka aukaistuna osoittautui Mannoselta lahjaksi saaduksi ja Kosen vanhaa myllyä esittäväksi hiilipiirrokseksi. Hän oli kääräissyt sen mukaansa ja nyt lämmitti kaikkien katsetta kotoinen muisto seinältä. Missä vaiheessa Sirkka oli sen mukaansa siepannut, sitä hän ei muistanut.

Aato oli käynyt lähikauppalassa, mistä käsin oman entisen kunnan asioita hoidettiin eri sijoituspitäjiin, saamassa vahvistuksen toiminnalleen. Kun hän selitti hakeutuvansa pyhien jälkeen johonkin työhön voidakseen huoltaa perhettään, pyydettiin hänet kuitenkin toistaiseksi jäämään K:n alueelle, sillä siellä olevat kunnallislautakunnan jäsenet olivat jo vanhoja eivätkä pystyneet oikein tarpomaan asioille. Niinpä Aaton oli jääminen epämääräiseksi ajaksi nykyiseen oloonsa. Mikäpä hänen oikeastaan oli ollessa: Ulla-emäntä ja Sirkka saivat aikansa kulumaan hyvästi talon toimituksissa, keskinäinen sopu oli mitä parasta ja ateriat valmistettiin nyt Kuultavaisen kylän tapaan niin että talon väki väitti istuvansa aina aterialleen kuin joulupöytään.

Pitäjäläistensä rajaton luottamus ja turvautuminen häneen antoivat Aatolle myös herkkää syvyyttä tehtäviin. Ja hän tunsi sen selvästi.

Yhtäkkiä oltiin aatonaatossa!

Ja silloin, silloin tapahtui se, mitä Ulla-emäntä oli käkeillyt ja Aato sekä Sirkka toivoneet tapahtuvaksi.

Hiukan jälkeen puolenpäivän, kun oli noustu teen juonnista (tämä puolipäivän teehetki oli tuotu myös kuultavaislaisista tavoista majoitustalon pöytään ja Heikki oli julistanut sen sopivaksi heillekin) Elvi astui lotta-asuisena keittiöön, riisui reppunsa huopakääröineen ovensuuhun ja pinkaisi kuin leikistä juokseva tyttö äitinsä ojennettujen käsivarsien väliin Sirkan survoutuessa ilosta kiljuen samaan mylläkkään. Jopa oli riemastus! Kun Aatokin vielä työntyi siihen vierelle riisumaan Elvin lakkia, lähti talonväki hymyillen taholleen ja niin he olivat nyt nelin. Nelilehtinen apila siinä tosiaankin näytti hetken heilahtavan tuulessa.

Kun Elvi vapautui tervetuliaissyleilystä, sanoi hänen äitinsä keskilattiaa osoittaen:

— Menehän tuonne hiukan etäämmälle, jotta saan katsella, miltä oikein näytät ja riisu manttelisi.

Elvin riisuessa Sirkan avustamana mantteliaan Aato virkkoi:

— Eihän tuon ikäiset tytöt enää pituutta kasva, samanlainenhan Elvi on kuin lähtiessäänkin.

Mutta ei ollut Elvi aivan entisensä mukainen eikä leikistä pinkaisseen tytön näköinen, vaan väsynyt ja valjuuntunut, ehkäpä hieman kovettunutkin äitinsä mielestä.

Hänessä oli vielä jotakin muuta, josta ensi silmäilyssä ei heti päässyt perille, sitä väreili hänen koko olemuksessaan, eniten silmien ja suun tienoilla.

Samassa Ulla-emännälle selvisi: Elvi oli varmasti äskettäin itkenyt paljon, vähäinen kyynelehtiminen ei olisi jättänyt noin selvää jälkeä. Tiesikö hän ehkä Arvosta jotakin?

Elvi vaistosi äitinsä katseesta, että tämä oli tulkinnut hänen

katsantonsa oikein. Hän meni hämilleen ja naurahti väkinäisesti:

— Mitä te minusta katselette? Samahan olen kuin ennenkin...

— Elvi, tiedätkö Arvosta mitään?

— En.

— Aivanko varmasti?

— En.

Ohjatakseen puheet muuhun hän meni reppunsa luo, kaivoi sen etutaskusta pienen käärön ja vei sen äidilleen sanoen:

— Annan tässä teille kaikille yhteisen joululahjan jo nyt.

Ulla-emäntä avasi käärön ja jäi ihmetellen katselemaan sen sisällystä, käsittämättä lainkaan, minkä ihmeen kurtikkaan Elvi oli hänelle antanut.

— Mikäs tämä on? Eihän tällaista joululahjaa ole kukaan ikinä saanut, päivitteli emäntä.

— Siitä voi olla sinulle vielä paljonkin iloa. Se on peräisin vanhasta kodistamme, Sirkan ja minun huoneen ikkunalta — palsamin juuri, jonka kaivoin tuohisesta lähtöyönäni.

— Muistan vieläkin ihan hajulleen selvästi, miten kätesi tuoksuivat mullalle ja palsamille, kun silitit kasvojani hyvästiksi, huudahti Sirkka ja tillahti kaikkien hämmästykseksi itkuun. Hänkin oli jo vaistonnut, että Elvin myötä oli tullut jotakin murheellista heidän lähettyvilleen.

Elvi sovittautui pian toisten oloon ja kertoili iltapäivän mittaan kotoa lähtönsä jälkeisestä elämästään. Koko YH:n ajan toiminnassa olleet puhelinlotat heidän keskuksestaan olivat päässeet viikon lomalle, niin että hän sai olla kotiväkensä parissa monta päivää.

Ei ihme, jos Elvin koko olemus heijasti masennusta ja itkua. Hänellä oli tänne tultuaan ollut taakkanaan kaksi raskasta murhetta, jotka toistaiseksi velloivat harmaita laineitaan vain yksin hänen sydämessään. Toinen oli varma tieto Arvon kaatumisesta ja toinen vastikäinen käynti Taunon kotona.

Hän oli saanut kehoituksen siihen Taunolta itseltään. Tauno oli vielä lähettänyt kirjeenkin äidilleen annettavaksi. Sen hän oli saanut merkillisiä kiertoteitä monen kenttäpostiosoitteen siirtelemänä. Tauno oli toivonut, että jos Elvi milloin ikinä lomallaan sodan aikana kävisi arvattavasti läntisessä Suomessa oleilevaa perhettään katsomassa, hänen olisi käyminen myös heillä ja ojennettava selittävä kirje äidille.

Niinpä hän saatuaan lomatodistuksensa ja litteransa oli kirjoituttanut ne Saloon ja K:aan. Ja täältä hän oli nyt tullut pettyneenä, surullisena ja syvästi loukattuna. Taunon hauras ote tuntui kokonaan luisuneen hänen kädestään.

Laskeuduttuaan Salon-matkalta Tampereella junasta vaihtaakseen toiseen hän oli tavannut Kiesin Oton Kuultavaisen suojärviltä. Hän oli silloin kävellyt reppuaan raahaten asemasillalla juuri saapuneen junan huurtuneisiin ikkunoihin puhallettuja sulantoja katsellen, kun hän oli kuullut nimeään huudettavan. Yllättyneenä hän oli nähnyt eräästä eteisestä viitottavan itselleen. Hän oli mennyt luokse ja tuntenut Oton, jonka toinen jalka oli kipsissä isona, valkeana saappaana. Kainalosauvat hänellä oli tukenaan.

Hän olikin kiivennyt samaan vaunuun ja kuullut Oton päässeen toipumislomalle perheensä luo, joka oli K:ssa — tarkempi osoite puuttui. Ja niin he olivat todenneet matkustavansa samalle asemalle.

Elvi näki silmissään elävästi tuon tapaamisen vaiheet ja kuuli korvissaan sen keskustelut . . .

He istuivat vierekkäin ja puhelivat kaikenlaista. Sitten Otto äkisti kysyi, tiesikö Elvi mitään Arvosta.

— En. Etkö sinä itse ollut samassa porukassa?

— Olin kyllä. Mutta siitä lähetettiin sodan alettua osia minkä minnekin.

— Minne Arvo joutui, tiedätkö?

— Vammelsuuhun.

Kerran matkan aikana hän oli yllättänyt Oton katselemassa

itseään kumman surullisesti. Hän oli hätkähtänyt ja kysynyt syytä. Otto oli vastannut:

— Tuli vaan yhtäkkiä niin haikea olo. Muistuivat suojärvet ja Kuultavainen, kun näin sinut. Muistuivat Hanna ja lapset ja avuton ukko . . .

— Kuinka paljon sait lomaa?

— On palattava sotasairaalaan tammikuun puoliväliksi.

— Milloin haavoituit?

— Sodan toisena päivänä, kun vihollinen murtautui linjoihimme.

— Missä?

— Vammelsuussa, ihan lähellä kultakupolista kirkkoa ja Rakkauden hautaa, melkein keskellä maantietä. (Otto oli menettänyt muisteluissaan valppautensa.)

— Vammelsuussa! Itsehän juuri sanoit Arvonkin olleen siellä!

Otto häkeltyi kokonaan, puristi vain Elvin kättä ja sanoi hiljaa:

— Kunhan tulemme perille, kerron tarkemmin.

Hän oli koettanut syvään hengittämällä voittaa lähestyvää itkuaan ja onnistunutkin miten kuten Oton tuon tuosta auttaessa häntä kädenpuristuksella.

Kun he viimein laskeutuivat K:n asemalle ja saivat sotapoliisilta neuvon pitäjänsä kunnanmiesten luo, jotka olivat toimistossaan aseman lähellä, lähtivät he hiljalleen Oton tahtiin neuvottuun suuntaan. Aseman takana Otto seisahti ja sanoi:

— Näin Arvon viime hetket. Sinä olet lotta ja sinä tiedät jo, mitä sota on. Siksi kerron sinulle, miten se tapahtui. Itse saat sitten ilmoittaa omaisillesi parhaaksi katsomallasi tavalla, sillä luulen, ettei Arvosta ole vieläkään saapunut ilmoitusta teikäläisille, koska sellaiset kulkevat niin monen mutkan kautta siirtoväelle. Niin, niinä hetkinä pääsi kolme hyökkäysvaunua joen yli aivan eteemme koko ajan tulittaen. Olimme Arvon kanssa juuri syöksymässä tien yli poteroon, kun hän sai osuman

ja jäi lojumaan. Yksi tankeista ajoi tiellä koko ajan tulittaen, niin ettei voinut liikahtaakaan. Yritin kuitenkin lähteä pelastamaan Arvoa, sillä hän näytti vain haavoittuneen, koska käännähti pari kertaa. Ryömiessäni laitaojasta tielle, sain tankin konekiväärisuihkusta koipeeni ja minun oli vetäydyttävä takaisin, ennenkuin menehtyisin. Mitään en voinut Arvolle tehdä. Sitten tankki tuli aivan lähelle ja jäi seisomaan Arvon päälle. Ei puhuta enempää. Sinä saat kertoa tämän kotiväellesi, itse en puhu meikäläisille mitään, jottei tieto kulkeutuisi muualta heidän kuuluviinsa. Kerro mieluummin vasta joulun jälkeen.

— — —

Elvi sai yösijan talon palvelijattaren ja Sirkan yhteisestä huoneesta.

Hän ei saanut millään unta, vaikka pitkät matkat olivatkin väsyttämässä. Arvon surkea kohtalo ja se, että hän yksin kantoi vielä tämän murheen taakan koko painoa, työnsi häntä taas itkun kynnystä kohti. Jaksaisiko hän kestää molemmat painot sydämessään joulun yli voimatta purkaa itseään, saamatta yhtään lohtua keneltäkään? Miten hän voisi kestää, kun Arvon kohdalla yhteisessä joulumuistelussa näkyisi omissa silmissä vain tankin alle ruhjoutunut ruumis. Miten hän voisi sytyttää mukaansa varaamistaan kynttelеistä yhtä Arvolle, ettei nimittäisi sitä muistokynttеliksi.

Sirkka kuuli vuoteeseensa sisarensa itkua, hiipsutti tämän vierelle ja silitti hänen kyynelposkiaan.

— Sano, Elvi, mitä, kerro?

— Ei, ei, tuskahti sisar moneen kertaan.

Mutta sitten hän äkisti hypähti pystyyn ja sanoi melkein käheästi:

— Vie minut äidin ja isän luo nyt heti, kuulitko, heti!

Heidän valkoiset yöasunsa hajoittivat hiukan pimeyttä ja ikkunoiden kohdalla ne näkyivät selvästi. Mutta kun he astui-

vat vanhempiensa huoneeseen, ei heitä enää näkynyt, kuului vain Elvin tuskainen parahdus:

— Äiti, isä, Sirkka — Arvoa ei ole enää, hän on kaatunut!

Ulla-emäntä lojui puolihorroksessa, toinen jalka jo unen kynnysmatolla, kun hän kuuli huudahduksen. Kuuluiko se unesta vai todellisuudesta?

Sehän oli ollut selvästi Elvin ääni!

Hän tarttui säikähtyneenä taskulamppuunsa, sytytti sen ja sai ovelta sen valokiilaan tyttärensä, jotka nostivat kädet kasvoilleen ja alkoivat astella luo, kunnes syöksyivät viimeiset askelensa melkein kaatuen äitinsä vuoteelle.

Siinä he itkivät tukahtuneesti, toisiaan pusertaen ikäänkuin tuskaansa huojentaakseen.

Vasta nyt Aato havahtui ja kuunteli ihmeissään.

— Mikä on? kysyi hän.

Hän kuuli vastaukseksi kolmen äänen yhtaikaista sopertelua, mistä ei päässyt yhtään perille. Hän kohottautui, kopeloi tupakkavehkeensä vierelleen asettamaltaan tuolilta, tapasi tulitikkuaskin ja raapaisi valon.

Hän näki lähivuoteella lojuvan, itkusta hytkähtelevän perheensä.

— Mikä teillä nyt oikein on?

Ulla-emäntä kimmertäytyi vapaaksi tyttäriensä puserruksesta, kohottautui istumaan vuoteen laidalle ja vastasi:

— Minun uneni Arvosta oli tosi.

Aaton tulitikku sammui samassa sormien puserrukseen. Hän ei osannut sanoa ensi vihlaisussa kuin huokaisun:

— Me olemme sitten kaikki koossa nyt . . .

Hetken kuluttua hän kysyi:

— Mistä sen näin keskellä yötä sait tietää?

— Elvi kertoi . .

— Mistä Elvi?

— Kiesin Otto näki, nyyhkäisi tyttö.

— Milloin?

— Ensi taistelussa.

Oli taas hiljaista. Sitten kuului taas Aaton ääni:

— Nyt on siis meidänkin vertamme valunut Kannakseen. Sinne se kuuluukin. Joka hitusellamme ja kohtalomme säikeellä kuulumme sinne.

Ulla-emäntä ja tyttäret kuulivat sitten, miten hän pimeässä pukeutui itsekseen jotakin puhellen ja hankki lähtöä. Ulla-emäntä kysyi:

— Aato, lähdetkö mihin?

— Oton luo.

Elvi huudahti säikähtyneenä:

— Isä, älä mene!

— Menen. Koettakaahan nyt nukkua.

Kuului askeleita ja sitten ovi sulkeutui päättäväisesti kuin yhteen pureutuvat hampaat.

Aato seisoi ulkoportailla pitkän aikaa kasvot kohoitettuna ja näki selvästi, miten Arvon kohtalo liittyi ehyesti kaiken kärsimyksen yhteisyyteen: poika sai vuodattaa verensä oman heimonsa kamaralle, omaa kotiaan ja selkänsä takaista isänmaataan puolustaessaan.

Kun hän oli saanut tämän kirkkaaksi, särmättömäksi tunnoksi sydämeensä, lähti hän hiljalleen astelemaan pimeyteen.

Aaton lähdettyä Ulla-emäntä kysyi tyttäreltään:

— Tämä yksinkö sinua painosti?

— Tämä.

Elvi oli hetken vaiti ja ajatteli, että nyt oli kuitenkin paras ja otollisin hetki purkaa toinenkin suru tässä pimeässä, äidin ja rakkaan sisaren vierellä. Hän jatkoikin:

— Tämä ja vielä toinenkin.

— Mikä oli toinen?

— Kävin Taunon kotona.

— Kestikö osoitteesi sillä tavoin kuin odotit?

— Ei. Mutta Tauno ei ollutkaan kotona . . .

— Kerro.

Ja Elvi kertoi harvakseen äitinsä ja sisarensa keskellä heitä samalla käsistä kiinni pidellen . . .

— Itse matkasta ei kannata kertoa sen enempiä, sillä se oli vain yhtä tungosta. Kun vihoviimein seisoin Taunon kotitalon edessä, tunsin vasta silloin irronneeni kaikista matkatönimisistä ja turhan puheluista ja hengitin syvään rauhallista, hyvää ilmaa. Kunpa tuossa talossakin, Taunon kodissa, olisi samanlaista ajattelin astellessani tarkoin neuvottuna edessäni kohoavaan isoon, vanhaan ja melkeinpä kartanolliseen rakennukseen. Riisuin reppuni eteiseen, menin sisään ja jouduin laajaan väentupaan.

Vanha naisihminen puuhaili siellä lieden ääressä, muita ei ollut. Kysyin häneltä, oliko talon emäntä tavattavissa. Hän tuli aivan eteeni ja tarkasteli minua niinkuin ei olisi ikinä ennen lotta-asuista naista nähnyt. Sitten hän vasta lähti sisähuoneisiin tuntomerkkeineni. Palattuaan hän kysyi:

— Mitä asiaa hänellä on?

Vastasin, että minulla oli kirje Taunolta. Sitten vielä varmuuden vuoksi tiedustin, olinko Yli-Tuomaalan talossa. Nainen poistui jälleen ja sanoi palattuaan:

— Pyysivät kirjettä.

— Haluan antaa sen henkilökohtaisesti.

Taas nainen lähti itsekseen mutisten sisähuoneisiin ja astuttuaan tupaan viittasi ovea sekä lausahti veltosti:

— Kutsuvat sisälle. Huoneen läpi keskiovelle ja siitä sitten . . .

Riisuin mantteliui ja lakkini, kampasin hiukseni, otin kirjeen hihataskusta ja läksin hyvin epävarmana, sydän sytkähdellen neuvotulle ovelle. Koputin siihen ja astuin sisään.

Olin tullut isoon saliin, jonka kiikkutuolissa tiukkakatseinen, kookas, rauhallisen näköinen ja ehkä viisissä kymmenissä oleva naishenkilö istui ilmeisessä, valitussa odotusasennossa. Annoin hyvän päivän ja sanoin sitten:

— Olen lomalla ja menossa omaisteni luokse. Tauno pyysi tuomaan tämän kirjeen teille.

Kävin ojentamassa kirjeen. Hän ei pyytänyt edes istumaan, vaan lausahti.

— Tauno, Tauno . . ., mikä hän on teille?

— Hän on hyvä ystäväni ja oli majoitettu kotiini ollessaan kylämme lähettyvillä linnoitustöissä.

Tämän sanottuani Taunon äiti katsoi minua aivan kuin uutta ihmistä ja viittasi istumaan. Sitten hän nousi ja läksi huoneesta sekä sanoi mennessään:

— En näe lukea ilman laseja .

Katselin pitkän aikaa ympärilleni ja odottelin. Ei kuulu ketään. Lopulta hän palasi, istuutui kiikkutuoliin ja löi kämmenensä sen käsipuitten neniin niin että lojahti. Suorastaan säikähdin; mitä nyt? Hän sanoi harvakseen ja painokkaasti:

— Olen ymmärtävinäni tuon kirjeen niin, että Tauno haluaa näyttää teissä yhden aviopuolisoehdokkaistaan. Pitääkö paikkansa?

Häkellyin kokonaan ja tunsin, kuinka veret lennähtivät kasvoilleni. Sopersin:

— En tunne kirjeen sisältöä.

— Vai niin. Uskotteko sitten, että Tauno antaa aavistaa noin?

— En voi sanoa mitään. Saisinko nähdä kirjeestä sen kohdan?

— Sehän on kirjoitettu vain minulle!

— En osaa sanoa mitään. Emmehän ole Taunon kanssa edes keskustelleet tuollaisesta mahdollisuudesta. Enkä olisi tullut tänne, ellei Tauno olisi niin hartaasti pyytänyt, selitin.

Hän nousi, laskeutui kuitenkin takaisin, kiikkui hetken kuin äkämystyneenä ja sanoi sitten:

— Kiitos joka tapauksessa, että toitte kirjeen. Pyytäkää väentuvan piikaa tarjoamaan jotakin, jos olette nälissänne.

Sitten hän nousi, tuli eteeni kuin vuori, ojensi kätensä ja sanoi:

— Hyvästi. Toivottavasti kerrotte Taunolle tapaamisemme siten, niinkuin tämä oli.

Läksin tyrmistyneenä hänen käytöksestään suupaloja anelematta ja sain tarpeettoman ankaran muistutuksen hyväuskoisuudestani ja ihmisluottamuksestani. Nyyhkyttelin paluumatkalla hiljaa sisässäni tätä turhaan hakemaani surua, kun siihen liittyi vielä jatkomatkalla Arvon kaatumisen iskemä murhe. Eipä ihme, etten ollut aivan entiseni, kun näitte minut.

Tämän jälkeen oltiin hetki vaiti. Sitten Ulla-emäntä virkkoi:

— Ei koskaan tiedä, millaisia ihmisiä asuu vieraissa osoitteissa. Odotit tietysti perillä avointa ystävällisyyttä.

— Niin odotinkin .

— Käymättömien osoitteiden perillä on vain yllätyksiä, useimmiten ikäviä.

— Kirjoita nyt heti Taunolle, supisi Sirkka Elvin korvaan.

— En koskaan, virkahti tämä ja nytkähti nyyhkytykseen, joka ei ollut enää varsinaista surua, vaan vapautumisen helpoituksen huokailua.

Aamuyön vaiheilla Aato saapui asemalle ja istuskeli asemamiesten lämpimässä vaakakopissa sarastusta odotellen. Toverillinen asemamies salli hänen viettää siellä aikaansa yötuurinsa päätyttyä. He olivat puhelleet kaikenlaista ja Aato oli saanut kuulla häneltä sotauutisia.

Koko ajan hän oli kuitenkin tuijottanut itsensä näkemään sotatuokiota, missä tankit vyöryivät kolisten Kosenmäkeä alas kuin pirut raiskaten heidän maisemansa. Sellaisenko alle .

Sarastuksen ensimmäisten valokuiskausten kuluttua Aato lähti jatkamaan matkaansa, sulki oven ja sovitti avaimen neuvottuun kätköön.

Havialaisten ja kiesiläisten majoituspaikka sijaitsi asemalta toiseen päinvastaiseen suuntaan kuin heille, mistä matkaa kertyi perille kymmenisen kilometriä. Aato toivoi käyntinsä aikana kuulevansa jotakin Ristosta ja Yllöstä. Nyt oli jo jouluaatto eikä hän ollut saanut miehistä vielä mitään tietoa.

Purakselan kartanon väentuvassa oltiin jo herätty ja pukeuduttu, kun Aato astui sinne aamuaskareitten keskeen ja toivotti:

— Hyviä jouluja tulemaan!

Sitten hän tervehti kaikkia kädestä pitäen lapsukaisia myöten ja kyseli, oliko Ristosta ja Yllöstä mitään tietoa.

Aina kertoi saaneensa eilen kortin, joka oli lähetetty Iitistä ja siinä oli kirjoitus: »Pitäkää kahvi kuumana. Laiskasti tullaan, mutta perille päästään. Risto ja Yllön pojat ja ukko itse.»

Tervehtiessään Ottoa Aato pyysi hänet hetkeksi mukaansa ulos. Siellä hän sanoi:

— Elvi kertoi saaneensa sinulta tiedon Arvon kaatumisesta.

— Niinkuin saikin.

— Näitkö tapahtuman?

— Läheltä. Haavotuin itse samassa kahakassa melkein vierellä, kun yritin päästä hänen luokseen. Minusta tuntui ja näytti, että hän eli vielä, kun yritin saada hänet mukaamme.

— Etkä saanut?

— En. Haluatko tietää, miksi?

— Haluan.

— Tankki ajoi hänen päälleen ja jäi siihen seisomaan.

— Ehtikö Arvo ampua sodassaan laukaustakaan?

— Ehti. Koko aamupäivä oltiin tulitaistelussa ennen tankkien tuloa. Kolme pääsi joesta yli ja meidän oli käskyn mukaan peräännyttävä.

— Ja jätettävä kaatuneet vihollisen puolelle.

— Ei. Kaikki toiset saimme mukaamme — yhteensä kuusi. Mutta Arvo oli jätettävä tulittavan tankin alle.

Aato ojensi kätensä ja kiitti:

— Kiitos, että sanoit yritetyn ja itse teit niin. Jos milloin joudut vaikeuksiin, ilmoita.

— Eiköhän tästä selvitä. Ei siellä tehty eikä yritetty mitään palkkion toivossa.

— Eipä tietenkään. Sanoin vain kiittääkseni.

Aato seurasi Ottoa tupaan odottaakseen aamun ylenemistä, jotta voisi pistäytyä toivottamassa hyvää joulua Mannosen Pekan tädillekin.

Aina päivitteli Aatolle yhä Riston viipymistä ja oli olevinaan hyvin huolissaan, mutta Aato lohdutteli, että tällaiset pakkaskelit olivat hitaita ajaa, lyhyet päivät myös osaltaan kutistivat ajovälejä.

Lähtiessään päärakennukseen Aato sanoi hyviä jouluja toivotellessaan:

— Me saimme jouluksi varmuuden Arvosta. Hän ruhjoutui tankin alle omaa kamaraamme vasten.

Kaikki huudahtivat hämmästyksestä ja kauhusta. Aato viittasi Ottoa:

— Kertokoon Otto tarkemmin, myös sen, miten ja miksi haavoittui.

Sitten hän loi tupaan jäävien ylitse rauhallisen ja lujan katseen sekä lähti.

Kaarina-rouva oli parhaillaan pesemässä astioita keittiössä, kun Aato astui sisään. Tervehdittyään ja voimiset kysyttyään Aato tiedusteli perheen muita jäseniä, mutta kuuli, että kaikki olivat sotahommissa. Kukaan ei päässyt jouluksi käymään.

— No, miten aika kuluu entisen suuren talon emännältä?

— Tiskailen ja kuivailen astioita aikaa kuluttaakseni. Mielenrauhakseenhan tekee mitä hyvänsä. Saimme yhden lehmistämmekin tänne, joten maitoa ja voita on omasta takaa. Hyvin on kaikki. Mikään muu ei minua täällä peloita kuin ettei Alina vaan jättäisi minua.

— Onko mikään erityinen asia painostanut mieltänne täällä?

— No, oikeastaan on. Eniten minua täällä on järkyttänyt puhumisen köyhyys. Ihmisillä ei tunnu olevan mitään sanomista toisilleen . . .

— — —

Jouluaaton ilta vietettiin yhdessä talonväen kanssa ja Ullaemäntä, Elvi sekä Sirkka olivat rakentaneet yhdessä ruokapöydän.

Kun oli aterioitu, kuun teli talonväki ihmeissään kertomuksia vanhoista kannakselaisista joulutavoista, joita Ulla-emäntä ja Aato muistelivat lapsuusajoiltaan.

Tarinoinnin jälkeen Aato perheineen kiitti talonväkeä kädestä pitäen ja toivotti rauhallista joulua. Sitten he siirtyivät Ulla-emännän huoneeseen. Siellä sytytettiin kyntteli Arvon muistolle.

Istuttiin pitkän aikaa vaiti — sellaisina kuin ihmiset ovat katsellessaan auringonlaskua käsittämättä, mihin heidän ajatuksensa siinä oikein yhtyvät, koskei niitä pysty millään noutamaan kaukaisuuksista olevaiseen hetkeen . . .

Samana iltana keskusteltiin kuitenkin Ulla-emännän kamarissa asiallisesti, muttei uskallettu tehdä vielä minkäänlaisia suunnitelmia ennenkuin tiedettäisiin, mitä mahdollisuuksia valtiovalta antaisi ja avaisi siirtoväelle.

— Ei voi tehdä mitään muuta kuin odottaa sodan loppua, odottaa ja auttaa toisia sikäli kuin pystyy. Meitä saattaa olla yli kolmesataatuhatta odottajaa, jotka tällä tavoin istumme ja mietimme kohtalon löysääminä — ikäänkuin kylänloppulaisina, jotka kirkonkirjoissa eivät mahdu minkään talon numeroon. Kunpa osaisimme kerätä voimaa tällaisesta odottelusta eikä menettää loppujakin tähän, puheli Aato mietteliäänä.

— Muistan, kuinka kerran mietimme yhdessä siellä vanhassa kotona, mitä tai mikä evakko oli. Nyt sen tiedän.

— Jätä pois, unohda koko nimitys. Et sinä ole evakko, vaan kannakselainen, tunkihe Aato huomautuksineen Ulla-emännän puheeseen.

— Älähän nyt. Sinä ja sinun kannakselaisesi on ihan toinen asia, sillä evakko on kohtalo eikä syntyperä, kuten kannakselaisuus, intti Ulla-emäntä.

— Kohtalohan kannakselaisuuskin on ja sehän se vasta onkin. Se on ollut paikallisten sukupolvien ja koko maan kohtaloa, väitti Aato.

Elvi sanoi isälleen:

— Anna äidin puhua loppuun. Mikä sinun mielestäsi sitten evakko on? Omasta mielestäni hän on hyljikkö, kaikkien hyljeksimä nurin kaadettu paperipussi.

— Älä, lapsi hyvä, noin sano. Minun mielestäni evakko on itseään kantava risti, sanoi Ulla-emäntä.

Tyttäret lausuivat yhtaikaa ääneen tuon kohdan hänen sanomastansa ja jäivät sitä ihmetellen kuuntelemaan: ».. itseään kantava risti.»

Elvi kysyi:

— Oletko, äiti, ehtinyt muistella täällä paljon? Minua suorastaan haittaa toimissani liika muisteleminen, kun se työntyy ihan pakosta tehtävieni lomaan, jotka eivät suinkaan salli uneksimista.

Ulla-emäntä vastasi:

— En oikeastaan vielä paljoakaan. Ei ole vielä tarpeeksi välimatkaa entiseen. Minulla ovat vain Kuultavaisen ulkonäkö ja värit silmissäni sekä niiden yllä yksityisten muistojen nopeat pääskysten sujahdukset.

Aato sanoi puolestaan synkästi:

— Voimakkain muisto, mitä minulla Kuultavaisesta nyt on, jonka Arvon kohtalo on vielä uudestaan väkevöittänyt, on näky, missä kylästämme erottuani näin tankkien vyöryvän Kosenmäkeä alas kuin harmaat kummitusaitat kolisevin nurkkakivin olisivat lähteneet liikkeelle.

Sirkka ehätti myös lausahtamaan:

— Siellähän minä vielä elänkin, käyn vain vielä välillä täällä ihmettelemässä, mitä äiti ja isä tekevät . .

Elvi lähti Tapaninpäivän iltana. Heikki vei hänet hevosella asemalle ja saattoi hänet Ulla-emännän ja Sirkan kanssa aivan junan vierelle asti. Viimeiseksi erojaislausahdukseksen Ulla-emäntä virkkoi:

— Älä lopeta kirjoittamista Taunolle. Siellä tarvitsee joka mies muistajiaan. Hänen kotonaan käynnistään mainitse vain, että annoit kirjeen ja kiire kotiväen luo esti jäämisen taloon.

— En tiedä, kunhan nyt ehdin ajatella tarkemmin . . .
— Hyvästi, eläkää terveinä.
— Muista kirjoittaa.

16

Kukaan tämän maiseman siirtoväestä ei varmastikaan ollut uskaltanut ajatella mitään selvästi hahmoittuvaa tulevaisuudenkuvaa, kun juuri oli kahdessatoista kellonlyönnissä siirrytty uuteen vuoteen, mutta sitä väkevämmin toivoa, vaikka oltiinkin kuultu ikäänkuin maailman omantunnon viimeiset kuolintykähdykset. Kun niiden kaiku sammui, ei ollut mitään muuta näkyvissä kuin lähestyvää tuhoa ja kuoleman mustanpunaisten äyrien maksua — jokainen oli niihin veroille pantu aina pientä kouraansa äitinsä rintaan pusertavaa sylihoivikkia myöten. Tuo juhlapäivä oli tunnettu kammoittavana jääporttien avautumisena täysin aavistamattomiin kohtaloihin. Mutta kumma kotiin palaamisen toivo elvytti kuitenkin siirtoväkeläisten mieltä itsesäilytysvaiston koko vimmaantuneella, tehostuneella voimalla.

Mitäpä toivoi elämältä esimerkiksi nyt juuri nuori Airaneitonen, joka ei vielä ollut ehtinyt saada siltä montaakaan täysin omaa, tietoista onnenhetkeä, katsellessaan uuden vuoden ensi arkena väentuvan portailta iltapäivää. Hän oli lähdössä koululle tapaamaan ruokailuun tulevia tuttaviaan, mutta koska oli vielä aikaista hän oli jäänyt hetkeksi katselemaan ja miettimään, miksei uneksimaankin.

Toivoiko hän ehkä nuoreen sydämeensä rakkauden kuiskausta, jollaiseen hänen koko olemuksensa oli jo luonnon kukkapientareena kukoistunut? Tuskin. Hän toivoi parhaillaankin vain paluuta kotiraunioille.

Hänen katselemansa hetki oli tavattoman kaunis ja voima-

kas. Punaisia ja harmaita pilvipieleksiä kohoili parittain, värikerroittain illanpuoleisten taivaitten täydeltä.

Koko päivän olemus oli ollut levoton ja tuulen kiusaamat pihamaan ikikoivujen oksariiput olivat varistaneet lumensa ja huurteensa ja liehuivat nyt kuin tuskastuneitten liekahevosten harjanheitot.

Sitten vyöryi yli tienoon matalalti paksu pilvivyyhti, joka kylvi lunta oudon pehmeinä ja vitisinä rakeina viluissaan jurottavaan maisemaan.

Tuulen painimet laukesivat kuitenkin yllättävän nopeasti. Oli hetken kirkasta ja näki etäälle.

Niinpä Airakin näki sinä hetkenä portailla seistessään, miten melkoisen kaukana peltotiellä tumma hevoskuorma lähestyi hitaasti kartanoa.

Se näytti niin yksinäiseltä, väsyneeltä ja surulliselta, että hän jäi melkein liikuttuneena seuraamaan sen lähestymistä.

Tuo kuorma kulki auringonlaskun punaista seinää vasten mustaksi piirtyneenä aivan kuin heidän palavista kylistään, joiden kuoleman muisto oli vielä jäänyt heijumaan taivaalle, olisi saapunut viimeiset elävät tähteet toisten joukkoon.

Niitä ne olivatkin, sillä kuormalla istuivat Yllö, pojat ja Risto, jotka olivat ajaneet Humppilasta suoraan syrjäkylien ja tarkasti neuvottujen talviteiden kautta K:n huoltoon, mistä heidät puolestaan oli viitottu Purakselan kartanoon. Siellä nämä Myöhäsen Matin laajaan sukuun kuuluvat miehet tosiaankin saapuivat Yllön kuorman pohjalla, Riston myytyä hevosensa ja rekensä jo aikaisemmin, jolloin oli ollut pakko yhdistää heinät yhdelle hevoselle.

Kun kuorma oli tullut portin kohdalle, seisahti se; tunnuttiin empivän. Sitten se kuitenkin kääntyi kartanon pihaan, tosin hyvin varovaisesti.

Aira lähti hiljalleen astelemaan sitä kohti, sillä hämäränkin läpi eroitti, että hevosella oli vemmelvaljaat ja niissä kilikalikello — sehän toi ikäänkuin terveisiä kotipuolesta, sillä näillä

main eivät vempeleet vaskikelloineen helkkänneet talviteillä. Joku evakko oli varmasti vielä matkallaan.

Tytön hämmästys ja riemu tekivät hänet ihan höntöksi, kun hän tunsi tulijat. Hän hyppäsi jo pohjaheinilleen vajonneelle kuormalle, halaili ja vanutti kaikkia, niin että Yllön pojat hyppivät häpeissään karkuun.

Sinä iltana oli väentuvassa eloisaa ja iloista, kun Risto ja Salu kertoivat ihmeellisen matkansa vaiheista ja kun lisäksi Yllö tuolloin tällöin kampesi seisomaan sanoilleen tilaa saadakseen, kohoitti kätensä huitomaan ja päpätti omia muisteluitaan tai matkalla hiomiaan mietteitä, lopettaen kulloisenkin tuoksahduksensa aina samalla tavoin: »Usottaks työ, nii-i?»

Ottokin, joka oli ollut koko ajan hyvin sulkeutunut ja vain lasten kanssa puuhaellut, virkistyi ja kertoi joitakin hupaisia reservin muistoja nyt riehuvan sodan eteispenkeiltä.

Väentuvassa, jonne yllöläiset ja Risto saivat myös majoittua, sattui samana iltana hupaisa välikohtaus Yllön ja Salun kesken.

Ukon rahoista oli osa ollut Salun lompakossa ja hän vaati nyt — koska kerran oltiin päästy perille — niitä entisekseen omiin hoteisiinsa. Hän meni Salun eteen, ojensi kätensä ja vaati:

— Annapasti rahhais takasii!

— Mitkä ihmeen rahat?

— A ne rahat, mitkä sait, ku lähettii . . .

— Ne kaikki ovat jo menneet eikä senvertaisissa ollut paljon menetettävääkään.

— Mihi sie ne mänetit?

— Tavaroihimme, ostoksiin.

— Mihi ihmeen ostoksii? Suolalha mie ne kaik maksoin!

— Niihin suolaostoksiin ne menivätkin. Maksoin ne aina jälkeen päin, väliin etukäteenkin. Ei nykyisin suolarakeet ole kultajyviä, vaikka olisi kuinka sota.

— Suola o ain sovas rahhaa, usot sie, nii-i!

Tämän keskustelun jälkeen Yllö oli pitkän aikaa vihaisesti vaiti, pyöritteli vain päätään ja urisi kuin unia näkevä koira.

Kun tulijat kyselivät, miten toiset täällä jakselivat, vastasi Tahvo-ukko:

— Muuteha tääl jakseltais mite kute, mut hampaat pyrkiit ravistummaa ja putovelemaa pois ku o nii vähä puremista.

Risto virkkoi:

— Eivät ole nyt puremisen ajat. Minun piti myydä hevosenikin, kun se oli niin rutkaturpainen ruokimaan. Niin, eivät ole näiden maiden leivät meidän hampaitamme varten paistetut . . .

Tunnelman kirvotessa siinä illan mittaan kertoiltiin tulijoitten naureskeluksi hupaisia täkäläisiä sattumia. Eniten näitä huvitti kertomus kahdesta entisen oman asemaseudun asukkaasta, jotka eivät pimeässä toisiaan vastaan tultuaan tunteneetkaan, vaan yrittivät kumpikin haastaa keskenään täkäläistä murretta, lopulta kuitenkin tuskissaan murtuen miesiekielisiksi ja todeten, että kävihän se täällä näin pimeässä .

Totta oli, että eräät liehakot ja juurettomat olivat alkaneet mongertaa paikkakunnan puhetapaa, osaksi ehkä siitäkin syystä, jotta heitä ymmärrettäisiin helpommin.

Aina puolestaan pahoitteli, että sikäli kuin hän oli tuttavissa kierrellessään kuullut, olivat monet liiennelleet puheissaan entisiä hehtaarejaan, olojaan ja karjansa päälukua sekä lopulta melkein itsekin uskoneet puheisiinsa. Saattoi olla, että vieraissa nurkissa ja vilussa omat olot alkoivat säihkyä satua ja saada huomaamatta sille kuuluvia liian väljiä mittasuhteita.

Salu kertoi puolestaan naureskellen:

— On tuo meidän ukko aika nenä vastailemaan. Kun hänelle eräs ylpeä isäntä kehaisi taloaan ja muita rakennuksiaan näytellessään, että hänen kartanoonsa kuului kaksitoista savupiippua, oli ukko tokaissut: »A yks jos ois olt enemmä, ni sit ois olt ku meil, usot sie, nii-i!

Siinä kaikenlaista puheltaessa Risto kysyi:

— Minkälaista täällä on talojen suhtautuminen?

— Sellaista ja tällaista. Riippuu niin monenlaisista asioista. Emme oikeastaan vielä voi emmekä saakaan sanoa mitään arvostelua, koska meidät on elämä yllättänyt puolin sekä toisin. Voi sattua, kuten tapahtui eräällekin emännälle, että hänen valitessaan polttopuikseen hyvällä hyvyyttään katoksesta vain isoimpia roskia pinojen ääreltä, talon emäntä tuli moittimaan häntä ja sanoi: »Ei pidä ottaa pinosta paraita puita!» Taikka sitten saattaa käydä, kuten toiselle emännälle, että talon isäntä kantaa itse hänelle puut majoitustupaan parhaitten puitten pinosta, selitteli Hanna jonkinlaiseksi vastaukseksi.

Risto jatkoi:

— Tapasin Jokioisissa erään karjalaisisännän ja kysyin häneltä samalla tavalla kuin nyt teiltä. Hän vastasi: »Minulla perheineni ja isäntäväelläni ovat hyvät suhteet, mutta se riippuu arvattavasti paljon itsestänikin. Koska olen talon vastuksina ja pidän hevostani heidän tallissaan, lähden töihin jo viideltä, sillä tunnen sen ikäänkuin velvollisuudekseni. Muonamiesten lähtö seitsemältä on taas heidän asiansa ja sovittu heidän olosuhteittensa mukaisesti. Eräät evakot, jotka täällä esiintyvät pontsareina, saavat talojen tietämättömyydestä johtuen aivan turhaa vieraanvaraisuutta toivossa saada myöhemmin kelpo korvaus kaikesta.»

Viljokin osallistui keskusteluun kuin mies konsanaan, vaikka kertoikin toisten kuulemia:

— Tuolla asemalla eräs meidän puolen miehiämme, joka oli joutunut vauraan talon muonamiesmökkiin, valitteli, »jotta ennen asun jäävuoren vierellä kuin rikkaan miehen naapurina. Vaikken omalla maallani ollut järin köyhä, niin täällä katsellessani elämää olen huomaavinani, ettei missään ole niin vaikeata sovittautua kuin köyhyyden ja rikkauden rajassa, siinä ei osaa eikä voi olla kumpaakaan. Nykyinen nöyrä köyhyyteni lankesi valittamatta. Siinä onkin hyvä olla. Kannikkakin näyttää pöydän päässä niin ihmeen kauniilta . .»

— Elämäähän on olevinaan tämä evakonkin olo, mutta niin kapeaa, ettei tahdo portaalla pysyä, kun vilkaisee allaan vilistävään virtaan, huokasi Aina.

— Älä moiti. Vaikka tämä onkin tuskastuttavaa, on tämä minusta kasvattavampaa kuin mikään ennen kokemani elämäntapa, arveli Hanna puolestaan.

— Tuntisittepa sokean evakkouden . . ., virkahti Tahvo-ukko hiljaa.

— Tässä joutuu pakostakin pohtimaan aivan toisin joka hetken merkitystä kuin ennen, jatkoi Hanna ikäänkuin päästäkseen pitempään puheeseen, mutta siitä ei tullut mitään, sillä jokaisella oli kiire ehättää tuoda esiin omia ajatuksiaan. Vain Otto oli vaiti.

Keskusteltiin varsin myöhään. Kun lamppu sammutettiin, kuului vielä pitkän aikaa kääntelehtimistä ja yskähtelyä — yhteispuhelu kiihoittaa väliin niin, ettei millään osaa heti rauhoittua.

Tahvo-ukko koroitti vielä ennen nukahtamistaan äänensä ja huudahti niin että pimeys humahti:

— Minusta tämä evakkous on ikäänkuin raamatun mukaisempaa kuin mikään muu elämä, tämähän on tosiaankin ikäänkuin alkuseurakunnan aikaa, kuten junassa tullessamme sanoin!

— — —

Kun Purakselan kartanon väentuvassa nukkuneet aloittivat aamutouhunsa, oli Yllö heistä ensimmäinen, joka sai sanoiksi. Hän piteli tosin vielä ikäänkuin unensa sarvikosta kiinni, mutta pystyi jo silti latelemaan:

— Mie näin mänyön sellasta unta, jot pietarlaine rouva anto miule leipää. Se merkitsöö hyyvvää, ku sellasta näkköö — usottaks työ, nii-i!

— Vieläks tään parempaa missää ku tääl, urahti Samu puoliunissaan ja se oli ensimmäinen puhe, mitä toiset hänen suustaan tulotervehtimisen lisäksi kuulivat.

Aamupäivällä Aira kävi kartanon keittiössä kysymässä Kaarina-rouvan vointia, josta kaikki olivat huolissaan, olihan hän ikäänkuin heidän kaikkien edustajana päärakennuksessa. Täällä Aira tapasi samalla myös kartanon rouvan, joka ehdotti hänelle kankaan kutomista ja osallistumista iltaisin talon piikojen kanssa sotilaiden leivän leivontaan ruokapalkasta.

Aira oli tosin jo saanut määräyksen ryhtyä diakonissan apulaiseksi, mutta koska tätä lähempänä majaili toisia samanlaisen lääkintälottakurssin suorittaneita kuin hänkin, oli määräys pitkän matkan tähden peruutettu. Hän puolestaan ilmoitti olevansa valmis ryhtymään työhön, mutta halusi kuitenkin sitä ennen neuvotella vanhempiensa kanssa, jos nämä olisivat ehtineet tehdä toisen suunnitelman hänen varalleen.

Kun hän palasi väentupaan ja ilmoitti asiasta, päätteli Risto, että mitä siinä oikeastaan oli neuvottelemista — sai olla tyytyväinen, kun voi työskennellä lähellä perhettään ja palkkahan se oli ruokapalkkakin. Aina puolestaan selitti tyttärelleen, että hänen siellä työskennellen pysyttiin paremmissa väleissä kartanon rouvan kanssa, kun noudatettiin hänen toivomustaan ja ehkäpä saadaan olla täällä väentuvan jo tutuksi käyneessä nurkkauksessa enää muualle muuttelematta ennen suurten ratkaisujen ehtimistä.

Samana aamuna Risto kävi ilmoittamassa kartanon työnjohtajalle saapumisensa. Tämä pyysi häntä töihin leipäpalkalla, mutta Risto kieltäytyi, koska hän ei ollut ehtinyt vielä tutustua olosuhteisiin ja havitteli jotakin omamietteistä touhua.

— Kunhan nyt katsotaan . . ., vastasi hän työnjohtajalle.

— Voi käydä, että silloin on katseltava toisia paikkoja, mutisi työnjohtaja samalla merkitsevästi hymähtäen.

Risto ei kuitenkaan aavistanut, mitä tuo lausahdus oikein tarkoitti.

Aira aloitti kutomistouhunsa puolelta päivin eräässä kartanon ullakkokamarissa, jossa henki huurusi. Se oli tosin lämmitetty, mutta joskus edellisinä päivinä, koska muuri oli jo kylmä.

Kangas oli jo pantu meneilleen, joten oli helppo aloittaa. Hän oli tyytyväinen voidessaan nyt keskittää ajatuksensa työhön, varsinkin, kun hän oli Nikkasen Arvon kaatumista surressaan tajunnut olleensa tiedottomasti rakastunut nuorukaiseen.

Hiljaa, huomaamatta oli heidän mäellään kohonnut varteensa ja juuri ollut kehittymäisillään nuppuunsa hänen ensimmäisen rakastumisensa kuiskaus, jota hän itsekään ei ollut kuullut muussa kuin Arvon liikehtimisten seurailemisen silmänluonneissa. Ja vasta nyt se pyrki nupuksi ja avautumaan, kun ympärillä ei ollut muuta kuin pakkasta ja kuolemaa.

Siinä Aira alkoi parhaillaan kutoa kankaaseen syntymättömän rakkautensa tarinaa, jota hän itsekin nyt vasta luki ensi kerran selvästi. Viluun tuli hiukan lämpöäkin siitä.

Noista herkistä unelmistaan ja vienosta, kapinoimattomasta surustaan hän joutui palaamaan karuun todellisuuteen, kun hän päivätyönsä päätteeksi sai kehoituksen mennä aterioimaan väentuparakennuksen palkolliskeittiöön.

Siellä hän istui pöydässä hetkisen ja vain katseli, mutta valitti sitten sairautta ja nousi anteeksi pyytäen pöydästä.

— Kyyl sopii . murahti eräs vanha renki hänelle lähtijäisiksi.

Kun Aira palasi perheensä nurkkaukseen, hankkiutui Yllö poikineen parhaillaan muuttamaan. Käydessään huollossa Aato oli kuullut heidän saapuneen ja tullut nyt itse ohjaamaan heitä varsinaiseen majoituspaikkaansa, jonka hän oli jo ennakolta valinnut valmiiksi.

Yllö oli kertonut unensa Aatollekin ja selittänyt sen kuin katkismuksesta, jotta »mitä se on».

He lähtivät eloisasti hälisten ja Yllö pyysi juuri sisälle astuneen Airan emännöitsijäkseen ja Samun kynsien leikkaajaksi, mutta huitaisi samalla ehdotuksensa leikiksi.

Aira sanoi kuitenkin kaikkien hämmästykseksi:

— Ennen tulen ruokapalkasta teille emännäksi kuin kudon samasta hinnasta kangasta kartanon emännälle.

Risto kovisteli tyttärensä kertomaan syyn, sillä kuulosti, että tämä oli huudahtanut tuon oikein tosissaan. Aira kertoikin:

— Kun menin äsken palkoilleni ja paikoilleni keittiön ruokapöytään ja katselin aterioimista, en inhonnutkaan millään ryhtyä syömään. Rengit siinä vierelläni ja edessäni valitsivat likaisilla käsillään leipäpaloja ja kastaa tuikkasivat yhteiseen soossikuppiin niin että sormet valuivat rasvaa. Piiat eivät välittäneet tästä mitään, vaan tekivät saman tempun. Valittelin vatsani kipeäksi, nousin ja läksin pois.

Kaikki katselivat hetken toisiaan, mutta kun käsitettiin, että oltiin näin kuin oltiin, niin turha oli mitään sanoa — joka paikassa olivat omat tapansa.

Aato sai samassa toiset valppaiksi ja Airan valittelu unohtui. Hän selitti:

— Tosiaan, onhan minulla vielä muutakin asiaa. Nyt on jokaisen hankittava itselleen henkilöllisyystodistus. Sellaisen saa maksutta poliisilta, lomakkeesta kuuluvat perivän markan. Sitä tarvitaan aivan välttämättä matkoilla, niin, oikeastaan joka paikassa, jotta se on hankittava.

Aaton ja yllöläisten lähdettyä Aina sanoi tyttärelleen:

— Syö vaan nurkassamme. Onhan meillä nyt ruokaa, kun isä toi sikamme ruhon mukanaan Yllön reessä. Vaikkei syötäisi ihmeempää soossia kuin toisetkaan niin kuitenkin eri tavalla. Älä ole suotta suutuksissasi.

Hiljaisia, kylmiä, odottavia päiviä punertui aamuihinsa ja nuotioitui iltoihinsa . . .

Kuultiin ihmeellisistä voitoista Suomussalmella ja Raatteen suunnalla ilmoitettiin vihollinen työnnetyksi jopa rajan taakse. Ihmeteltiin, miksei Kannakselta tiedoitettu mitään erikoisempaa. Eikö se ollutkaan pääsotanäyttämömme eikä mikään?

Armeijan varusesinekeräys ulotettiin noina päivinä suurkeräyksenä kautta maan ja siirtoväkikin koetti antaa myös vä-

histään, pääasiassa purkamalla vanhoja villa-asuja ja kutomalla langoista pää- ja kasvosuojuksia. Suojeluskunnan esikuntaan, joka oli keräyspaikkana, moni evakko kantoi puolet vähistäänkin rintamalle soveliaista vaatekappaleista ja naiset kutoivat kansakoululla talkoilla villatavaroita, pääasiassa kolmisormisia käsineitä, joihin kätkivät tervehdyslappusia. Toiset kirjoittivat niihin raamatunlauseita.

Oton lähtiessä lomaltaan kainalosauvoineen oli hänellä olkansa yli heitettynä, haarapussin tavoin riipuksissa vanha huopasaapaspari, jonka Tahvo-ukko oli aivan väkisin antanut hänelle jaloistaan.

— Minun korsuni on lämpimässä tuvassa enkä noita tarvitse, oli hän sanonut.

Hyvästely oli äänetön — vain katse silmiin ja kädenpuristus, ei voihkeita eikä kaulaan heittäytymisiä. Lapsilleen hän sanoi vain lähtevänsä asemalle huoltotoimistoon, josta nämä eivät ymmärtäneet sen paremmin kuin rintamastakaan. Salu saapui kyyditsemään hänet asemalle.

Pari päivää Oton lähdöstä Aato sai taas tehtävää alueellaan. Oli saapunut ilmoitus reserviläisavustuksista ja tämä oli tiedoitettava niille, jotka olivat sitä oikeutetut saamaan. Ken etsi omaisiaan tai tuttujaan, voi sen nyt tehdä, sillä Helsingissä oli aloittanut toimintansa Siirtoväen Haku. Sen osoite oli tehtävä tiettäväksi. Lisäksi oli tullut tiedoitus, jota hän luetutti niin hyvin siirtoväkeläisillä kuin majoitustalojen isännilläkin. Kokonaisuudessaan se kuului näin:

»Esiintyneestä syystä Kansanhuoltoministeriö on katsonut tarpeelliseksi siirtoväelle ilmoittaa, että sen on avustettava majoituspaikkojensa hoitajia ja asuntotalojensa isäntäväkeä kaikkien sellaisten taloustehtävien suorituksessa, jotka aiheutuvat siirtoväen huollosta.

Myös on siirtoväen voimiensa ja kykynsä mukaan osallistuttava kohtuullista korvausta vastaan kaikkiin maatalous- ja asianomaisilla paikkakunnilla esiintyviin metsä- ynnä muihin

töihin siten pyrkien niin suuressa määrässä kuin suinkin mahdollista elättämään itsensä ja perheensä tai ainakin osaksi korvaamaan valtiolta saamansa elatuksen.

Samalla kun siirtoväkeä vielä kehoitetaan mahdollisimman hyvin ja nurkumatta sopeutumaan uusiin oloihinsa, huomautetaan myös isäntäväelle, että sen tulee ymmärtämyksellä ja omaa etua tavoittelematta pyrkiä tekemään kaikkensa siirtoväen oleskelun tekemiseksi niin viihtyisäksi kuin suinkin on mahdollista. Vain tällä tavoin toisiamme auttaen ja tukien sekä tarjoamalla itse kukin työvoimamme käytettäväksi, me voimme menestyksellä selviytyä vaikeimmistakin ajoista ja koettelemuksista.»

Kun asianomainen oli tämän litanian lukenut, sanoi Aato aina hymähtäen:

— Kuulitteko nyt, älkää olko liikaa omassa lumouksessanne!

Missä tätä luettiin, murahdettiin vain puolin ja toisin jokin yksinäinen, harhaileva sana — kuka mistäkin syystä. Aato ei jäänyt kuitenkaan tulkitsemaan noita mielenilmauksia, vaan kehoitti kaikkia elämään tuon ilmoituksen hengessä.

Kansanhuoltoministeriö lähetti tammikuun lopulla toisenkin menetelmäksi tyylitellyn tiedoituksen:

»Mieluummin kaksi, mutta ainakin yksi keittoateria voidaan tarjota jokaiselle ja nimenomaan siirtoväelle. Nyt, kun naudanlihaa on paljon tarjolla perunakeitto samoinkuin erilaiset puurot ja vellit soveltuvat myös erikoisen hyvin joukkomuonitukseen, joten niille on varattava valta-asema yhteismajoituksessa elävän siirtoväen muonituksessa.»

Tämä nerokas tiedoitus saavutti tavatonta suosiota pilkkakirveiden (25. 1. -40 julkaistu) veistospaikoilla, missä vain kaksi evakkoa tapasi toisensa yhteisruokailussa, se pantiin pölkylle ja halkaistiin. Ihmeteltiin, miten nopeasti Helsingin herrat olivat keksineet nämä ruokalajit.

Näihin aikoihin huomattiin sanomalehdessä mielenkiintoinen uutinen, joka kertoi, että ulkoasianministeriön toimesta

on Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden kehityksestä julkaistu Sini-Valkoinen Kirja, joka sisältää v. 1939:n syksyn neuvottelujen asiakirjat.

Jokaisessa kansalaisessa, joka oli sydän kylmänä elänyt noita neuvotteluaikoja, heräsi halu saada tuo kirja, jotta voitaisiin nyt kaikin miehin tietää, mitä kaikkea noina peloittavina, sumuntiheän epätietoisuuden himmentäminä viikkoina oli heidän kohtalonsa yllä tapahtunut. Varsinkin kannakselaiset toivoivat tätä kirjaa lukeakseen, mutta sitä ei täältä mistään saatu. Luultiin, että se oli kaikkien saatavissa kaikkialta ja vanhat mummotkin sitä kyselivät osuuskaupoista kuin kalenteria ostaakseen.

Tammi- ja helmikuun vaihteessa Summan ja Muolaanjärven nimet esiintyivät ensi kerran huomattavammin päämajan tilannetiedoituksissa.

Nyt hätkähdettiin ja tajuttiin, että oli alkanut lopullinen, ratkaiseva taistelu niistä maisemista, joihin he olivat kuuluneet. Se puolittainen välinpitämättömyys, joka tähän asti oli ollut vallalla sotauutisten seuraamisessa, muuttui nyt kiihkeäksi tietojen janoamiseksi, joka antoi evakkojen odottavaan elämänasenteeseen keskeisimmän sävyn.

Helmikuun alussa määrättiin Purakselan kartanon kaksi renkiä työvelvollisina rintaman läheisyyteen. Tilanhoitaja katseli saapunutta määräystä ja soitti asiaa hoitavalle paikalliselle viranomaiselle ehdottaen, että heillä vetelehtivä siirtolainen Risto Havia määrättäisiin toisen rengin sijaan, joka oli tärkeä etumies. Sovittiinkin alustavasti niin.

Heti puhelinkeskustelun jälkeen tilanhoitaja meni väentupaan — jossa Risto parhaillaan paikkasi rukkastaan — ja sanoi:

— Nyt Havia saa sitten katsella toisia paikkoja. Käykää nimismiehen konttorissa hakemassa määräyksenne.

— Mihin?

— Työvelvolliseksi.

Sen enempiä puhumatta työnjohtaja poistui.

Risto mietti aikansa ja lähti myöskin, mutta siirtoväen huoltoon, voidakseen tarkistaa asian. Täällä hänet kuitenkin vapautettiin toistaiseksi, sillä se työvelvollisuusmääräys, joka oli kuntaan tullut, koski yksinomaan sen omia pitäjäläisiä. Näitä oli määrätty lähetettäväksi 50 miestä ja omia miehiä säästääkseen he yrittivät lähettää siirtolaisia, muitakin kuin Riston, vaikka näille odotettiinkin määräystä omana ryhmänä.

Näin Risto sai vielä palata muutamiksi päiviksi perheensä luo väentupaan.

Viljo oli jo tuskastunut kokonaan oloonsa ja hankittuaan henkilöllisyystodistuksen hän matkusti Nokialle työnhakuun ja saikin sitä tehtaalta aina tilapäistä vaatimatonta kortteeripaikkaa myöten. Siinä nieltyi nyt pisara kannakselaista nuorisoa kamaran kukoistuttamiseen säätyneestä kohtalostaan tehdastyöhön, jolla oli kokonaan toiset lakinsa kuin pelloilla ja niityillä.

Risto sattui muutamia kertoja pihamaalla vastakkain työnjohtajan kanssa, mutta kumpainenkaan ei puhunut mitään, vaikka heidän mielensä tekikin. Oltiin siksi miehiä kuitenkin, jotta vaistottiin, ettei pienistä asioista nyt kannattanut nokitella, kun suuri jyminä oli alkanut ratkaisevalla rintamalla.

Noina aikoina johti muuan näennäisesti pieni uutinen ihmiset monenlaisiin mietteisiin, sillä se herätti myös uusia toiveita erääseen sotaan liittyvään kuolemanhiljaisuuteen, joka oli vallinnut kautta maan: vastaamattomiin kirjeisiin alettaisiin ehkä saada vastauksia.

Tuossa uutisessa nimittäin todettiin lyhyesti, että kenttäposti saadaan pian tyydyttävälle kannalle. Se luettiin näillä main helmikuun 10:nnen lehdestä. Nyt käsitettiin, tosin aavistellen, miten mittaamattomasti tuo järjestelmä oli aiheuttanut tuskaa, epätietoisuutta ja toivottomuutta palvelukseen pystymättömänä toimenpiteenä, vaikka sille oli annettu sanomattoman vastuunalainen tehtävä silloittaa kotiseudun ja rintaman sydämiä, tietämisiä ja asioita.

Alettiin epäillä jo, olivatko kaikki asiat samalla tolalla kuin siirtoväen evakuointi, koulujen aloittaminen sodan aattona ja kenttäposti.

Ristolle nyt koittanut eroaminen perheestä ei aiheuttanut pingoittuneita hyvästelyjä, sillä hän tiesi pääsevänsä odotusajastaan nopeammin läpi kuin täällä. Hänen velvollisuudentuntonsa oli jollakin tavoin häpeillyt äskeistä vapautusta, mutta siihen hän oli pyrkinyt vain oikeudenmukaisuuden tähden. Nyt oli asia toinen ja hän tunsi mielensä alttiiksi vaikka minkälaisiin koettelemuksiin.

Risto seisoi Salun kanssa lähtönsä iltana asemahuoneen tupakansavussa ja hengitysten huoussa aivan kuin karjakeittiössä, jonka iso pata purkaa höyrypilviään. Sen kalseaan suojaan työntyi yhtä mittaa ovenaukaisun huurrepilvistä tutunmukaista miesväkeä, josta näki ja kuuli, että se oli sotaan lähdössä, vaikkakin vailla yhtenäistä vaatetusta ja aseistusta. Ainoana yhdenmukaisuutena oli selässä riippuva säkkireppu olkanuorineen. Lähtijät olivat kaikki siirtoväkeläisiä keski-ikäisiä miehiä, useimmat kuitenkin näöstä päättäen yli viidenkymmenen.

Mutta nyt ei kuitenkaan vallinnut mikään riehakas lähtötunnelma, jollaisen nuorempi polvi, elämän ja kuoleman rajalle joutuva olisi loihtinut pelkällä olemassaolollaan ja kohtalonsa jännittyneisyydellä, vaan saapuvat miehet jäivät seisomaan vakavaksi, yhä taajenevaksi ja tiukkenevaksi ryhmäksi, josta uhosi voimakkaasti työvaatteiden ja jalkineiden kankeaa lemua.

Mutta äkisti, ikäänkuin eläväksi muuttuneena muistona menneiltä ajoilta, töytäsi asemahuoneen tungokseen rättipartainen ukko autuaassa humalassa. Hän pyörähteli pienuuttaan toisten nenien alitse kuin tunteakseen, katseli kurkoitellen ihan silmiin, mutta sitten hän kummasti nosti toisen jalkansa käppyrään, kyyristyi, pyörähti ja valahti lattialle aivan kuin jostakin jättiläisputkesta olisi puserrettu kiemuralleen miehen verran tahnaa. Sitten hän hervahti selälleen, nosti jalkansa nähtäville ja huudahti:

— Nää saappaat viijjää takasii sinne, mist tulliitkii!

Tämän jälkeen hänestä ei ollut enää minkään virkkajaksi ja hänet nostettiinkin penkille.

Junassa lähtijät saivat tietää, että heidät kuljetettaisiin Viipuriin.

— — —

Näihin aikoihin saapui Purakselan kartanon muonamiehen aikamiespoika sotasairaalasta toipumislomalle. Hän oli haavoittunut Leipäsuolla tykistökeskityksen aikana sirpaleesta.

Havian Aina oli käynyt uteliaisuuttaan miestä tarinoittamassa, sillä hänkin oli jo havahtunut sotauutisten seuraamiseen, nyt kun niissä mainittiin oman puolen nimiä.

Haavoittunut ei ollut kuitenkaan suostunut kertomaan mitään, vaikka hän oli kuinka helskytellyt. Lopulta tämä oli ahdistajaansa tuskastuneena kääntänyt selkänsä ja mörähtänyt:

— En mä siit paskast mittään puhu . . .

Tänä samana päivänä Aira saapui oikeutetussa suuttumuksessa nimismiehen luota, jonka konttorista hän oli hakenut henkilöllisyystodistuksensa.

Hän ilmoitti nyt jättävänsä kylmän kutomahuoneensa kankaan kesken, jossa se hänen puolestaan sai olla vaikka lopun ikänsä, yhden hän oli jo ehtinyt kutoa sen enemmittä korvauksitta tai kiitoksitta.

Nimismiehen konttorissa oli käynyt näet selville, että Purakselan rouva oli ottanut hänestä ruokarahaa valtiolta, vaikkei hän ollut istunut palkollisten pöydässä kuin tuon yhden kerran, jolloin renkien rasvaa valuvat likaiset sormet olivat karkoittaneet hänet siitä suupalaakaan nauttimatta. Asia oli nyt jätetty huoltomiesten selvitettäväksi.

Seuraavana aamuna Aira matkusti Nokialle Viljon luo etsiäkseen jotakin työtä. Jos häntä onnistaisi, lupasi Aina seurata jäljessä lehmänsä ja sianruhon kanssa.

Junassa muuan porilainen lomalainen huomasi Airan matkalaukun osoitelapusta hänen entisen kotipaikkakuntansa nimen ja samassa sotilas alkoikin kertoilla niiltä main muistojaan, mainiten olleensa Kannaksella koko reserviläisaikansa ja kehui siellä asuneen hauskaa väkeä. Millään he eivät olisi raaskineet vetäytyä heidän mailtaan ja jättää niitä viholliselle. Sotilas toivoi, että heidän puolensa ihmisten pitäisi koettaa olla yhtä avuliaita siirtolaisille kuin nämä olivat olleet kotonaan vieraitten seutujen reserviläisille.

Vaunussa oli syntynyt yleinen keskustelu, jonka kuluessa kaikki eivät kuitenkaan olleet samaa mieltä kuin lomalainen.

Viljo oli hyvillään Airan tulosta. Ensi yön he nukkuivat vierekkäin ja Aira tunsi, miten Viljo tuon tuosta haparoi pimeässä hänen päätään ja sopersi puoliunissaan:

— Siinäks sie oot, Aira?

— Täss, täss, nuku vaa rauhass . .

Pariin otteeseen Viljo karkasi yöllä istumaan ja havahdutti Airan. Tämä kysyi säikähtyneenä:

— Mitä?

Viljo vastasi:

— Lähetää kottii .

— — —

Helmikuun alusta lähtien Aaton oli ensi kerran elämässään tunnustaminen, että hän oli hermostunut. Hän havaitsi sen aivan selvästi monista liioitelluista käyttäytymisistään. Olihan hän ennenkin ollut elämässään tiukalla mielialoissaan, muttei ehkä koskaan niin keskittyneen kireästi kuin nyt odotellessaan jokapäiväisiä päämajan tilannetiedoituksia. Ja niistäkin hän oli alkanut tuijottaa vain Summaa, aina vain Summaa, sillä hän aavisti sodan ratkeavan siellä. Kunnes sitten 13.—14. 2. tiedoitettiin, että vimmattujen hyökkäysten ja kaksiviikkoisen hirmupainostuksen jälkeen vihollinen oli tunkeutunut asemiimme.

Summa kuului Kuolemajärven pitäjään, sen nimi kuului nyt alleviivatusti tuon pitäjänimensä sävyyn: kuoleman summa — tappio.

Tämän viimeisimmän tiedoituksen Aato luki parhaillaan sanomalehdestä majoitustalonsa keittiön ikkunanaluspenkillä istuen uudestaan, yhä uudestaan aivan kuin hän olisi toivonut sen harhanäyksi, joka oli pakostakin lopulta kohonnut hänen silmiinsä tuon alituisen, pariviikkoisen Summa-nimen toistelun jälkeen.

Ja hän arvasi noiden kerran näkemiensä kummitusaittojen ruhjoneen kaiken vierivien nurkkakiviensä alle kuten Arvonkin.

Aaton takana oli täysin verenkarvainen pakkaspäivän iltahuuto. Peltojen takaisen metsänrannan raskaan, punertelevan pilvikaton välissä vajosi punahiiluva aurinko hitaasti niinkuin sota olisi siinä upottanut kaikista kuluneen päivän ammuksista pyöreäksi yhteen takomansa hehkuvan teräsmöhkäleen yön ja metsien tummaan karkaisukaukaloon.

Auringon vajottua sinne jäi laajalle pilvipientareelle pitkiä punervia karhia, joiden ylle levisi hento kellerviherrys.

Aato nousi ja meni merkitsemään kalenterinsa päiväkirjaviivastolle kuluvan päivän kohdalle:

»Luin tänään Summan murtumisesta. Kynänkärki ja kirjoitus näyttävät punaisilta tuijotettuani veriaurinkoon. Kohta on odotuksemme lopussa . .»

Aivan kuin pyhitettyä murhetta tuntien hän nouti sisäkamarista raamatun ja sytytti sähkön sekä istahti selailemaan sitä. Hän ei etsinyt kirjasta mitään erikoista kohtaa, lukihan ainoastaan erillisiä, lohduttavia sanoja kokemaansa syvään järkytykseen.

Hän silmäili tuolta ja täältä, kunnes lehtiä liu'utellessaan osui sanoihin, joita hän lähti tarkemmin seuraamaan. Eteen oli auennut Viidennen Mooseksen Kirjan 30 luku, jonka hän uudestaan lukiessaan saneli ääneen aivan kuin ympärillä olisi ollut kuuntelijoita:

»Niin, Herra, sinun Jumalasi, kääntää vankeutesi, ja armahtaa sinua ja kokoaa sinut jälleen kaikista kansoista, joihin Herra, sinun Jumalasi, sinut hajoittanut on.

Jos sinä olisit ajettu vaikka taivaan ääriin, niin sieltäkin Herra, sinun Jumalasi, kokoaa sinut, ja tuo sinut sieltä.

Ja Herra, Sinun Jumalasi, johdattaa sinut siihen maahan, jonka isäsi ovat omistaneet, ja sinä sen omistat: ja hän tekee hyvää sinulle ja enentää sinut enemmän kuin isiäsi.»

Aato painoi kirjan kiinni ja keskittyi hetkeksi n ä k e m ä ä n lukemaansa kohtaa: ». . johdattaa sinut siihen maahan, jonka isäsi ovat omistaneet, ja sinä sen omistat».

Hänen lukemiensa viime sanojen aikana Ulla-emäntä oli astunut ulkosalta keittiöön ja jäänyt ihmeissään ovensuuhun, sillä ensi kerran hän kuuli Aaton lukevan raamattua ääneen yksin ollessaan. Tuon hän oli ennen tehnyt vain jouluna ja silloin enemmän muodosta kuin todellisesta hartaudesta.

Mikähän Aatoa nyt vaivasi?

Hän jätti noutamansa vesisangon jakkaralle, meni miehensä luo, laski osaaottavasti kätensä tämän olkapäälle ja tiedusteli heidän kyselytapojensa mukaisesti:

— A mist paikast nyt kivistää?

Aato nousi, kohensi ryhtinsä kuin uutta uskoa saaneena ja vastasi:

— Rintamamme on murtunut Summassa, mutta sitä vahvempia meidän on nyt oltava, jotta olisimme tappiomme arvoisia ja jotta Herra johdattaisi meidät takaisin siihen maahan, jonka isämme ovat kerran omistaneet.

Ulla-emäntä tarkasteli miehensä kasvoja ja hänestä näytti, että Aato oli jollakin tavoin vauhkoontunut. Tämä säteili aivan selvästi kiihkoa ja hermostuneisuutta.

Koittivat sitten nekin päivät, jolloin tiedoitettiin luovutun Koiviston saarista ja vihollisen hyökkäyksistä Viipurinlahden saaristossa.

Nyt Aato koetti saada nimismieheltä luvan puhetilaisuuden

pitoon siirtoväelle, mutta se kiellettiin. Nimismies oli asiallinen ja ryhtyi keskustelemaan Aaton kanssa, kysyen ensiksi:

— Mistä aioitte puhua?

— Halusin rohkaista meikäläisiä.

— Olisiko siihen nyt jokin erikoinen syy?

— Olisi.

— Mikä?

— Sodan loppuhan on kohta käsissä.

— Mistä sen tiedätte?

— Tilannetiedoituksistahan sen voi päätellä.

— Juuri teidänkö pitäisi päästä nyt se kansalle ilmoittamaan?

— Niin.

— Miksi?

— Tunnen vain, että minun täytyisi laskea käteni vanhusten hartioille ja sanoa, etteivät he musertuisi, sillä Herralla on suunnitelma meidän varallemme. Heidän voimansa ovat niin vähissä jo, että he ovat melkein tomua. Olen sen havainnut.

— Menkää nyt kuitenkin majapaikkaanne ja koettakaa rauhoittua ja rohkaista ensiksi itsenne. Ei ole syytä levittää tuollaista paniikkimielialaa.

Siihen keskustelu oli päättynytkin.

17

Tuo päivä oli kylmä ja kirkas, se suorastaan osui, kun sitä vasten käveli . .

Aira oli päässyt työhön kutomoon. Hänen äitinsä oli myös muuttanut Nokialle, mistä he olivat saaneet vuokratuksi huoneen ja keittiön. Aina oli jättänyt lehmän Hannan hoivattavaksi maitopalkalla, josta osa piti kirnuta hänelle voiksi. Jokapäiväinen olo oli lähtenyt vähin erin meneilleen täälläkin.

Kun Aira tänä kylmänä ja kirkkaana päivänä asteli kutomon ruokailuhuoneeseen korvikkeelle, tuli salimestari kiihtyneenä lepäilijöitten luo ja huudahti:

— Rauha on solmittu!

Saman tien hän katosi.

Kaikki muuttuivat sanomattoman iloisiksi, varsinkin Aira. Ensi riemastuksessaan hän huudahti:

— No nyt se loppui kuleksiminen!

Ennen juontihetken päättymistä salimestari tuli uudestaan huoneeseen ja luetteli rauhanehdot.

Airasta tuntui silloin niinkuin häntä olisi lyöty kurikalla päähän. Hän nousi ja hoippui varastohuoneeseen vaipuen lumppusäkeille. Hänellä oli vuoroin vilu, vuoroin hiki ja silmät pimenivät niin että kaikki näkyi vain kuin sumuverhon läpi. Hänestä tuntui niinkuin lääkärin pihdit olisivat työntyneet rintaan ja yrittäneet reväistä sieltä palasta pois. Hän ei pystynyt edes itkemään, silmiä vaan poltti, poltti. Jalat eivät olisi millään jaksa-

neet liikutella itseään maasta irti, kun hän lopulta nousi ja lähti suorittamaan tehtäviään.

Aira oli niin huumaantunut äsken kuulemastaan järkyttävästä uutisesta, ettei hän jälkeen päin tuota kauhistavaa päivää muistellessaan yhtään tietänyt, kuinka hän oli työnsä suorittanut ja päässyt asunnolleen.

Viljo kertoi menneensä rauhanuutiset kuultuaan pukuhuoneeseen itkemään; häntä oli muka suututtanut niin kovasti, vaikka Aira arvasi, ettei hän siitä syystä ollut itkenyt, vaan pelosta, ettei pakahtuisi.

Palattuaan töistä kotiin illalla Viljo oli kuin jäätynyt nauris. Hän ei jaksanut puhua Airalle paljon mitään, sanoi vain saaneensa tehtaalla varmasti häkää, kun niin kivisti päätä ja oli outo olo.

He sopivat, etteivät ilmoittaisi vielä äidille mitään näin yötä vasten hänen palattuaan asuntoon iltasiivouksestaan tehtaalla.

Mutta olihan äiti tietysti kuullut asiasta niinkuin hekin — merkillistä, miten heille molemmille oli syntynyt sama ajatus, jotta äiti oli varjeltava tuosta tiedosta niin kauan kuin suinkin, niinkuin sillä sitten olisi mitään autettu .

Kun he nyt kolmisin katsoivat toisiaan, tunsivat he rinnassaan täydellisen tyhjyyden, ajatuksetkin olivat siirtyneet sinne, mihin sydän oli jäänyt.

Aato oli samana aamuna käynyt huollossa ja kuullut epämääräisen huhun, että eilisiltana oli Ruotsin radiosta kuultu uutinen, jonka mukaan Suomi ja Neuvostoliitto olisivat allekirjoittaneet rauhansopimuksen jo eilen. Rauhanehtoja ei ollut kuitenkaan ilmoitettu. Hän tuli tavattoman levottomaksi ja lähti polkemaan pyörällään asemalle ilmanhengen painaessa kasvoihin raudan kylmyyttä.

Äsken menneestä junasta joku oli heittänyt tamperelaisen sanomalehden rutistetun sähkösanoman asemalaiturille. Se oli oiottu ja kiinnitetty aseman ulkoseinään.

Huomatessaan tuon paperilehden häilähtelyn tuulen sitä hiljalleen nostellessa kulmista Aato meni luo ja luki tekstin.

Heti ensi silmäyksen jälkeen hän vilkaisi ympärilleen ja kun ketään ei juuri sillä hetkellä ollut näkyvissä, tempasi hän tuon sähkösanoman käteensä, rutisti taskuunsa ja lähti polkemaan niin vimmastusti kuin olisi huudettu hukkuvan avuksi.

Poljettuaan aavojen peltojen reunastaman tien keskivaiheille Aato seisatti, suori sähkösanoman kuin tuomiokirjan eteensä ja luki sen moneen, moneen kertaan, kunnes taittoi taskuunsa ja jäi tuijottamaan kylmille lumipientareille. Hetken ajan kertautuivat hänen ajatuksissaan ne mietteet, jotka olivat vallanneet hänet suorittaessaan oman kylänsä polttoa, mutta silloin hän oli ajatellut vain yhtä ainoata kylää ja kärsinyt sen puolesta, mutta nythän menehtyi taas satoja karjalaiskyliä ja lisäksi muitakin ja ne kaikki tuntuivat nyt yhtä omilta kuin Kuultavainen. Jokainen tuon sähkösanoman mustista sanoista tuntui muuttuneen yhtä monta kertaa rautaa raskaammaksi kuin luovutettavilla kylillä oli nimiä.

Aaton ote irtosi pyörästä ja se romahti jäiseen tiekamaraan. Hän nosti käsivartensa kasvoilleen kuin viimaa torjuakseen ja nyyhkytti rajusti itsensä väsyksiin kaikkien noiden kylien ihmisten ja heidän kärsimyksiensä puolesta.

Hänen seisoessaan siinä kylmässä avarassa äskettäin luetut raamatun sanat kohosivat mieleen ja hän tarttui niihin, kun mitään muutakaan sellaista ei ollut, johon olisi voinut tarttua ja tukea itseään, ettei lyhistyisi tielle.

Koskaan ennen hän ei ollut hapuillut Sanaa avukseen, sillä hänestä miehen oli kestettävä koettelemuksensa mihinkään turvautumatta tai suojustamatta — suoraan silmiin katsoen, vailla palsameja. Hänen mielessään kaikui: ». . johdattaa sinut siihen maahan, jonka isäsi ovat omistaneet, ja sinä sen omistat».

Rajusti pyöränsä tieltä siepaten hän jatkoi matkaansa ja tultuaan perille hän antoi sähkösanoman emännälleen sekä meni

suorin tein huoneeseensa, riisui saappaansa ja nuttunsa ja heittäytyi vatsalleen vuoteelle.

Kankeasti kulkenut, pakkasen jäykistämä polkupyörä oli väsyttänyt hänet kokonaan, sillä hän oli vauhdillaan ja polkemisensa voimalla koettanut harkitusti purkaa mielensä järkytystä.

Luettuaan sähkösanoman Ulla-emäntää alkoi peloittaa olla yksin keittiössä, sillä hän oli käsittänyt selvästi, miten irrallinen hän nyt oli, mihinkään kuulumaton, äitiä leikkinyt harhailija, maan lapsipoloinen, jonka rakkain nukke oli särjetty. Hän meni kamariin, istuutui vuoteen laidalle ja tarttui Aaton käteen. Tämä kääntyi katsomaan ja sanoi:

— Nyt niitä on paljon enemmän .

— Mitä niitä?

— Niitä itseään kantavia ristejä.

— On; voi heitä, jotka vasta nyt joutuvat lähtemään. Heillä on paljon, paljon vaikeampaa kuin meillä.

Ulla-emäntä laskeutui loikomaan Aaton vierelle. Tämä oli vuoroin puolittain valveilla ja lausahti aina silloin jonkin sanan, vuoroin nukkui, puri hampaitaan ja voihki niin että Ulla-emäntä varovaisesti ravisti hänet hereille. Aato oli täysin väsynyt sekä mieleltään että jäseniltään.

Havahtuessaan taas emäntänsä ravisteluun hän nousi istumaan ja sanoi riisuutuvansa nukkumaisilleen sekä pujottautuvansa kokonaan vuoteen hoiviin. Hän ei jaksanut nyt tehdä mitään muuta. Ulla-emäntä jätti hänet riisuutumaan.

Sirkka saapui hämärissä kyläilyltään. Hän oli käynyt Puraksela kartanossa Hannan luona. Hänkin tiesi jo, mitä oli tapahtunut ja kysyi:

— Missä isä on?

Äiti nyökäytti vain päätään kamarin oveen päin. Sirkka riisui nopeasti päällysvaatteensa ja meni sinne. Hän kuuli isänsä hengityksestä, että tämä nukkui.

Sirkka meni varovaisesti hänen vuoteensa ääreen, silitti hiljaa

karheita poskia, valahti polvilleen vuoteen vierelle, painoi kasvonsa isänsä kättä vasten ja itki.

Hän polvisteli ja itki sitä, että aavisti isässään kuolleen jotakin. Samassa hänet valtasi melkein varma kauhistus, että isä olikin kuollut. Hän kohottautui ja kavahti tämän kaulaan sekä hoki:

— Isä, isä . . .

Aato havahtui, tunsi Sirkan läsnäolon ja kysyi:

— Mitä?

— Isä, älä sure, onhan meillä vielä toisemme, rakastakaamme paljon toisiamme, yhtä paljon kuin olemme täyttäneet kärsimysten mittaa.

— Miten osaat noin puhua?

— Kun kuulin miten paljon uusia syyttömiä joutuu tähän samaan Golgatan vaellukseen, tunsin omaa voimaani kootessani, että olin jo vanha ja kokenut enkä enää lapsi. Olenhan jo vartaloltanikin nainen, miksen olisi sitä myös mieleltäni, lapsen älyttömyydestä jo etäälle harpannut, yhtä pitkälle kuin omasta entisestä kamaristani tähän huoneeseen.

— Niin . ., sanoi Aato ja vaipui jälleen uneen ymmärtämättä oikein, mitä Sirkka sanoi.

Kun tyttö saapui keittiöön, oli lamppu jo sytytetty. Hän katsoi pitkään äitinsä ilmettä, meni sitten pienen, seinällä riippuvan kampauspeilin alle, käänsi sen kuvastamaan omia kasvojaan, tarkasteli niitä tovisen ja kysyi:

— Äiti, jos mieleltään vanhettuu äkkiä, näkyykö se heti kasvoissa?

— Miksi noin kysyt?

— Minä tunsin vanhettuvani, kun kuulin, että jälkeemme tulee taas uusia evakkoja.

— Mene nukkumaan, virkkoi Ulla-emäntä alakuloisesti myhähtäen.

— Saanko mennä sinun vuoteeseesi?

— Saat.

Sirkka oli hetken aikaa vaiti ja kertoi sitten, miten hän oli saanut tietää sodan päättymisestä.

Hän oli parhaillaan ollut ohjaamassa Hannan lasten leikkejä ja kuunnellut Tahvo-ukon tarinoita, kun Alina oli juossut päärakennuksesta kertomaan, että hänen emäntänsä oli niin järkkynyt kartanon rouvalta kuulemastaan uutisesta, että hänet oli pantava vuoteeseen. Hän oli miettinyt hetken kuulemaansa, nostanut käden sydämelleen ja sanonut:

— Aijai vaa, kui miul o vaikee. Rintaa ja käsvarsii rupeis koskemaa . . .

Sitten hän oli mennyt väsyneesti huoneeseensa ja kohta Alina oli kuullut hänen huutavan:

— Alina, tuo sukkelaa, hiero käsvartta ja niskaa . . .

Kun Alina oli sitten tarttunut käsivarteen, oli käsi tuntunut aivan kylmältä; hän huomasi myös emäntänsä suupielen vetäytyneen oudoksi. Silloin hän oli mennyt kartanon rouvan luo ja pyytänyt soittamaan lääkäriä.

Tämän kerrottuaan Alina oli kiiruhtanut takaisin päärakennukseen.

Uutisen kuultuaan Hanna oli itkenyt hiljaa, muttei sanonut mitään. Tahvo-ukko oli palannut tarinoistaan todellisuuteen ja virkahtanut:

— Olen luullut, ettei edessäni oleva pimeys enää pimeämmäksi muutu, mutta nyt muuttui.

— — —

Tuo onneton kolmastoista päivä oli ollut keskiviikko. Sitä seuranneena lauantaina Havian Risto palasi Purakselan kartanon väentupaan ja jäi sinne yöksi voipumaan matkarasituksistaan. Hän oli sairas ja kertoi kiesiläisille lyhyesti, mitä hän oli tällä välin kokenut:

— Kun menimme, vaihdettiin minulta junassa saappaat. Olin riisunut ne vierelleni lattialle käydessäni torkkumaan. Jouduimme sitten jossakin ilmahälyytykseen ja törmäsimme

tunkeillen ulos. Joku oli varmaan katsonut saappaani jo valmiiksi, löysännyt omansa niiden rinnalle ja siepannut sitten minun tallustimeni itselleen. Jätti ihan risat. Turha olisi ollut omiani etsiä täpötäydestä junasta, jonka vaunuissa vain himmeät siniset valot tuikkivat.

Huonoissa saappaissa jalkani kastuivat ja kuume alkoi puistattaa, kun jouduin Viipurin edustalle — Salu oli koko ajan samassa matkassa. Meidät vietiin yöllä Tienhaaran asemalle, jota oli pommitettu ja siellä korjailimme tuhon jälkiä. Saavuimme Tienhaaraan kovassa pakkasessa. Olin niin jäässä, etten itse päässyt autosta. Mutta kun sotilaat huomasivat, että mies jäätyy, ottivat he minut väliinsä ja juoksuttivat tiellä edestakaisin, jotta saisivat virkoamaan.

En pystynyt Tienhaarassa tekemään mitään, sillä olin niin kurjassa kunnossa. Mutta poiskaan ei laskettu, vaan sanottiin, että olin pinnari ja kuljetettiin toisten mukana autokuorman päällä Lappeenrantaan. Sitten he huomasivat, että todesta oli kysymys ja luulivat minun tekevän jo kuolemaa, koska vetivät hatunkin silmilleni ja sanoivat: »Tämän miehen leikit on leikitty.» Mutta kun en siinäkään pystynyt mihinkään, kirjoittivat minut pois ja tässä olen.

Risto jäi siksi yöksi väentupaan jatkaakseen huomenissa matkaa perheensä luokse Nokialle. Hanna juotti hänelle illan mittaan useaan otteeseen kuumaa, voilla höystettyä maitoa.

Tahvo-ukko kysyi Ristolta:

— Mitä aattelit, ku kuulit, jot sota o lopuss?

— Kiitin Jumalaa. Olisittepa nähneet senkin vähän, mitä tällä matkallani ehdin, olisitte tehneet samoin.

— — —

Suunnilleen viikkoa myöhemmin Aato repäisi sanomalehdestä palasen muistikirjansa väliin. Sirkka näki sen ja kysyi:

— Miksi revit lehteä?

— Siksi, että harvoin on pienessä uutisessa ollut niin paljon

asiaa ja niin paljon kansamme kohtaloa kuin mitä tuohon repäisemääni kohtaan sisältyi. Talletan tämän muistoksi näistä ajoista.

— Lue, mitä siinä on?

Aato luki:

»Suomen tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton välisen, Moskovassa 12 päivänä maaliskuuta 1940 allekirjoitetun rauhansopimuksen ratifikatiokirjain vaihto suoritettiin Moskovassa t.k. 20 p:nä.»

Kuukauden loppupuolella Aato kävi lukemassa piirinsä huollettaville seuraavan ilmoituksen:

»Koska rauhanteon takia kotipaikoiltaan siirrettyjen keskuudessa, vaikka heillä nyt on tilapäinen asunto ja toimeentulo, on syntynyt ahdistusta ja levottomuutta heidän vastaisesta elämästään, sisäasiainministeriö ilmoittaa, että maan hallitus tulee niin pian kuin mahdollista ryhtymään järjestämään kaikin puolin kotipaikoiltaan siirrettyjen elämisen mahdollisuuksia.»

Kun Aatolta aina kysyttiin, mitä tuo tolkuttelu oikein tarkoittaa, vastasi hän:

— Tämähän tarkoittaa sitä, että meillä on vielä valtio turvanamme, joten emme ihan heitteillä ole.

Noihin aikoihin ilmoitettiin lehdessä, että kultaesineiden keräys alkaa 2. 4. kautta maan. Tuon luettuaan Aato naurahti, taputti Ulla-emäntäänsä ja Sirkkaa poskille ja sanoi:

— Kun ei muuta kultaa ole kuin oma kulta ja oma kullanmurunen, en henno teitä luovuttaa tuohon keräykseen. Sormuksemme ei ole oikeata kultaa, vaan köyhyydessä aikoinaan ostettua kiiltäväistä, joka ei tosin enää kiillä, mutta uppoaa sitä sisukkaammin sormilihaan eikä lähde poiskaan enää.

Aprillipäivänä Sirkka juoksahti keittiöön ja ilmoitti:

— Elvi tulee tuolla tiellä!

— Eikä tule, kunhan narrailet aprilliä.

— Tulee!

— Et saa meitä juoksemaan.

Mutta Sirkka itse syöksähti takaisin pihalle. Silloin Aatokin nousi pöydän äärestä, lähti Sirkan jälkeen ja sanoi iloissaan:

— Totta, huudahti Sirkka, Elvi tulee!

— Näinköhän . . ., epäili Ulla-emäntä, vaikka tunsi tyttärensä tulon aivan selvästi.

Ja Elvi tuli.

He olivat taas kaikki koossa ottamassa vastaan uusia kohtaloita, jotka olivatkin jo melkein ulottuvilla.

18

Aato käsitti olevansa omakohtaisten asioittensa ratkaisuvaiheessa, sillä kaikki nykyinenhän oli vain ilmassa riippumista. Hän oli jo pohtinut maapalan hankkimista, mutta jätti mietteen kuitenkin odottamaan, mitä mahdollisuuksia valtion toimenpiteet avaisivat. Kun sitten päätös siirtoväen tasoitussiirroista annettiin huhtikuun loppupuolella, meni Aato kunnanmiestensä luo ja ilmoitti luopuvansa tehtävistään, jotka nyt muuttuivat selvemmille linjoille ensi vaikeuksistaan eivätkä enää kaivanneet hänen toimintaansa. Hän selvitti tarvitsevansa perheineen työtä, koska oli välttämätöntä turvata toimeentulo omin neuvoin.

Hänelle tosin näytettiin ohjetta, jossa siirtoväkeä kehoitettiin pysymään sijoituskunnissaan ja korostettiin, että asutuskeskuksiin siirtymistä oli vältettävä — tämähän koski siis Aatoakin, mutta kun tiedettiin hänen taitavana miehenä olevan paremmin sijoillaan vakituisen työn ääressä, annettiin hänelle sen enemmittä lupa siirtyä tähänastisista tehtävistään, pahoiteltiin vain että hänestä piti luopua.

— Kun lähdetään takaisin kotiin, tulen kyllä taas avuksi, hyvästeli hän kunnanmiehensä.

Melkein heti rauhanteosta alkaen, väsymyskohtauksestaan toivuttuaan, Aatolla oli ollut sellainen tunne, että nykyinenkin olotila oli vielä väliaikaista. Ehkä se oli tarttunut häneen kulkutautina niistä ihmisistä, jotka eivät joko pystyneet käsittämään tapahtuneen koko vakavuutta eivätkä halunneetkaan uskoa sitä

muuksi kuin joksikin välivaiheeksi taikka sitten heistä, jotka suorastaan uhmailivat uskollaan: vielä mennään takaisin! Oli miten oli, joka tapauksessa häneen patoutui väkevä usko takaisinpaluusta ja se sävytti hänen tuleviin päiviin tähtäävät toimenpiteensäkin.

Hän kävi Nokialla ja sai asunnon Tyttölän kauppalanosasta. Itse hän pääsi kirvesmieheksi ja muurariksi tehtaan rakennusosastolle ja Elville Aira sai hankituksi paikan kutomosta. He siirtyivät huhtikuun lopulla Nokialle ja yrittivät muuttua paikkakuntalaisiksi sekä sovittautua tehtaalaisina sen elämäntahtiin.

Alunperäisille tulosijoilleen Purakselan kylään jäivät Kaarina-rouva ja Alina sekä kiesiläiset (Otto oli palannut täydessä kunnossa sodasta) ja Yllö poikineen, jotka elivät melko surkeissa oloissa, sillä ukko ei käsittänyt taikka ollut käsittävinään ensinkään siirtoväkeläisenä olemistaan, vaan kiukutteli kaikkia asioita vastaan kuin pahajuoninen lapsi. Kun hänen sijoitustalonsa isäntä hyvällä hyvyyttään tarjosi heille kymppiä päivässä talon ruoissa, jos he kävisivät talon töihin, oli Yllö vastannut:

— Saat kaks, jos istut tuoho miu vierellei ja alat haastaa!

Pojat olivat täysin avuttomia isäänsä nähden, kunnes Salu suuttui ja katosi eräänä aamuna vaatemyttyineen eikä hänestä sen jälkeen saatu mitään tietoa. Pöydälle hän oli jättänyt paperilappusen kertomaan lähdöstään. Siihen oli kirjoitettu: »Kun näin on niinkuin ukon kanssa on, otin hänen lampsakostaan sata markkaa perintöosuutta ja läksin maailman tietämisiin. Kirjoitti Salamon Yp. Havia.»

Kiesin Otto otti työvelvollisena surmansa saaneen muonamiehen pestin ja jäi Purakselan kartanoon. Kaarina-rouva odotteli, miten hänen poikiensa maatilan ostohankkeet edistyivät; he kaikki olivat palanneet jo sodasta.

— — —

Nokialta Aato kirjoitti Mannosen Pekalle tietoja perheestään ja itsestään ja sai melkein heti vastauksen, että tämä oli suunnitellut viettää kesälomansa käymällä myös tervehtimässä kaikkia kuultavaislaisia polkupyörämatkan puitteissa ja että hänellä itsellään oli kaikki hyvin sekä vihjasi, että jos Aato missä asiassa hyvänsä tarvitsi apua, olisi hän ilomielin tukena. Hän lupasi pistäytyä jonakin pyhänä katsomassa heitä ennen kesälomansa alkamista, samoin tätiään Puraksela kartanossa.

Tämä Mannosen Pekan kirje ilahdutti suuresti Aatoa ja hän antoi sen kiertää perheessään kädestä toiseen.

Luettuaan tuon Mannosen kirjeen Elvi tunsi myös saaneensa siitä ikäänkuin vihjeen itselleen. Hän oli yhä lotta-asusteittensa varassa ja käytti työssä ollessaan äitinsä leninkiä. Hän päätti kirjoittaa Mannoselle huolistaan ja toteuttikin tuumansa. Näin hän kirjoitti:

Nokialla 26. 4. 40.

Pekka hyvä.

Et usko, miten iloisiksi kaikki tulimme, kun saimme kirjeesi. Minunkin yksinäiseen mieleeni juohtui kesä, koska aina olet kesäisin ollut mäellämme. Nyt rohkenen — vanhempani eivät tästä vielä tiedä mitään — tarttua ojentamaasi käteen, apua tarjoavaan ja kysyä, voisitko auttaa minua rahallisesti. Maksaisin lainani vähin erin. Olen saanut toimen yö- ja iltatuurien tekijänä isossa kutomossa. Olen tosin vielä oppimassa, mutta saan jo siitäkin vähäistä palkkaa. Minulle ei jäänyt muita vaatteita kuin lotta-asut. Tarvitsisin välttämättä vaatteita itselleni, ennen kaikkea palton ja leningin. Jos voisit lainata tuhatviisisataa markkaa, olisin autettu. Vaikka oletkin vanhapojallinen eläjä, arvannet nuoren naisen vaikeuden sarkamanttelissaan, kun kevät lähestyy.

Shakkipelinne Arvon kanssa ovat pelatut, tunnemme, että otat osaa suruumme.

Hyvää vointia ja tervetuloa katsomaan, miltä meillä näyttää — huutokauppakamarilta. Kaikki muistamme sinua,

Elvi.

Tämän avunpyynnön lähettämisestä ei kulunut montakaan päivää, kun Elvi sai sisäänkirjoitetun kirjeen, jossa oli kaksituhatta markkaa ja lyhyt kirjetyinen:

»Elvi-ee-epetyy!

Ellen olisi nähnyt sinua jo ennen syntymääsi, millainen möykkky olit, kosisin sinut emännäkseni ja silloinhan saisit leninginkin samassa kahakassa, miksei paltonkin. Mutta näin ollen jään edelleenkin setämäiseen asentoon ja kuuntelen mielelläni tietoja elämästäsi. Ole luja ja avara kuin Kuultavaisen maisema. Arvossa oli paljon sellaista, josta nyt vasta käsitän, että hänet oli vihitty kohtaloonsa jo syntymässään, puhdas, altis maalaisnuorukainen, joka katsoi suoraan ja lujan iloisesti silmiin ja säteili hiljaa. Käyn kohta teitä tervehtimässä.

Pekka.

Nyt Elvi vasta kertoi kotilaisilleen kirjeenvaihdostaan Mannosen kanssa ja näytti tämän vastauksen.

Sirkan silmät alkoivat kiiltää oudosta malttamattomuudesta, kun hän oli lukenut Mannosen kirjeen, mutta Aato otti tyttärensä kainaloonsa ja sanoi:

— Sirkka, sinä älä pyydä Mannoselta, vaan isältäsi.

Elvi virkahti nopeasti:

— Isä, ethän pahoittunut? Tämä oli vain järjestely, jonka itse vastaan. Sinulla on muutenkin niin paljon vaivaa ja menoja meistä tyttäristäsi.

Aato huitasi kädellään eikä asiasta puhuttu tämän enempää. Mutta Sirkka osutteli itseään entistä useammin isänsä lähettyville, kunnes tämä lopulta sanoi:

— Sano sitten, kun meidän on sinun kanssasi lähdettävä ostoksille!

Aatolla oli vaikeuksia työpaikoissaan tehtaan rakennuksilla, joissa hän väliin huiski kirvesmiehenä, väliin muurarina taikka milloin minäkin taitavaa tekijää vaativana työläisenä — sillä työporukat vihasivat siirtoväkeläisiä ja varsin usein nämä kuulivat uhkaavaa mutinaa: »Tänne tulitte syömään meidän leipäämme . . .»

Aaton kotioloissa oli entisistä tavoista irroittautunut sellainen ihme, että hänellä oli nyt aikaa istuskella iltaisin perheensä parissa ihan joutekseltaan. Useimmiten hän luki omaisilleen sanomalehtien uutisia, varsinkin sellaisia, jotka kuuluivat jollakin tavoin siirtoväelle. Ihme, että Elvi ja Sirkkakin jäivät kuuntelemaan niitä, osallistuivatpa isänsä päättelyihinkin. Ulla-emäntä sensijaan kuunteli niitä vaiteliaana, väliin itsekseen arvostelevasti myhäillen, väliin taas totistuen niinkuin suuttumus olisi häivähtänyt mielessä.

Mutta odottipa häntäkin vielä uutinen, joka pian oli saapa hänet hätkähtämään ja puutumaan puheisiin.

Aato oli äsken lukenut ääneen mm. maalaisliiton eduskuntaryhmän eduskunnan kansliaan jättämän kyselyn:

1) Millä tavalla hallitus aikoo toteuttaa maatalousammatin harjoittamiseen tottuneen ja siihen edelleen haluavan siirtoväen maanviljelykseen sijoittamisen?

2) Aikooko hallitus huolehtia siitä, että kaikki mahdollisuudet käytetään nyt puheenaolevan väestön sijoittamiseksi nopeasti sellaisille seuduille, joissa olosuhteet edes lähimain vastaavat heidän kotiseudullaan vallitsevia olosuhteita ja suoritetaanko työ huolehtimalla entisten kylä- ja asutusyhteisöjen säilymisestä?

3) Millä tavalla hallitus ryhtyy toimenpiteisiin luovutetuille alueille jääneen kansalaisten yksityisomaisuuden arvioimiseksi ja korvaamiseksi ja aiotaanko siirtoväelle kiireellisesti suorittaa korvaus heidän valtiolle luovuttamastaan omaisuudesta?

— Maltoitteko kuunnella tarkkaan? kysyi Aato.
— Maltoimme, vastasi Sirkkakin.
— Kuulittehan siis, ettemme ajelehdi yksin, vaan että takanamme on voimia, jotka järjestävät elämämme .

Ei kulunut pitkääkään aikaa, kun kerrottiin, että siirtoväen omaisuusmenetyksiä selvittelemään on asetettu komitea ja että samoin on asetettu komitea laatimaan ehdotuksia lainsäädäntö- ym. toimenpiteiksi.

Aato mietti hetken lukemaansa ja sanoi:

— Kunhan eivät nyt vaan miehittäisi puoluepukareilla noita komiteoja. Silloin joutuisimme taas uuteen kohtaloon, jonkinlaiseen komiteaevakkouteen ja sellainen olisi varmasti kauheinta kaikista, sillä se ei päättyisi koskaan.

Sitten eräänä iltana Aato luki, että Saksa oli miehittänyt Tanskan ja suunnannut valloitusretken Norjaan. Silloin hän jäi pitkäksi aikaa mietteisiinsä ja sanoi perheelleen:

— Uskokaa taikka älkää, mutta nyt alkaa kehittyä jotakin sellaista, mitä emme vielä aavistakaan, mutta johon vielä saatamme niittautua.

— Isä, pääsisimmekö saksalaisten avulla takaisin kotiin? huudahti Sirkka kaikkien yllätykseksi.

— Maltahan nyt odottaa! naurahti Aato ja ihmetteli tyttärensä kysymystä: oliko tuollaisella nuorella huiskaleella jo omia ajatuksia tällaisista asioista?

Samasta lehdestä Aato luki, että vankien vaihto Neuvostoliiton kanssa alkaa puolivälissä kuluvaa kuuta. Jäätiin pitkäksi aikaa pohtimaan, minkähänlaista sotavankien kohtalo oli ollut. Ulla-emäntä pyyhkäsi poskelleen vierähtäneen kyyneleen.

— Kuulkaahan nyt, täällä on numeroita, jotka ovat kalleinta menetystämme.

— Lue harvakseen, niihin kuuluu Arvokin, virkahti Elvi.

Ja Aato luki melkeinpä juhlallisesti ja äänensä hartaaksi vakavoittaen:

— Eniten veriuhreja ovat koko sodassa vaatineet läntinen

Kannas ja Laatokan Karjala: Taipale, Summa, Muolaanjärven itäpuoli, Kollaa, Pitkäranta ja Laatokan saaret, Tolvajärvi, Viipurin lahden saaret. Kokonaistappiot ovat 2 594 upseeria, 11 564 aliupseeria, 52 348 miestä, yhteensä 66 406.

Sirkka purskahti tämän kuolinkuulutuksen jälkeen itkuun katsellessaan äitinsä vavahtelevia kasvoja.

Aato aikoi jo lopettaa ääneen lukemisensa tähän, mutta sitten hän hetken lehteä silmäiltyään jatkoi:

— Korvausobligaatiot päivätään 12. 3. 40 ja niistä suorittaa valtio vuosittain korkoa ja kuoletusta määräpäivään 4 prosenttia. Ensi kerran maksetaan korkoa 12. 3. 42.

— Mitä nuo korvausobligaatiot ovat? kysyi Elvi.

— Menetyksiemme hintaa, vähäinen vuolaisu voilautaselta evakkoleipämme päälle.

Mutta sitten huhtikuun lopulla Aato luki uutisen, joka sai Ulla-emännän kohoamaan entisestä hiljaisesta kuuntelusta koko perheen toimeenpanevaksi voimaksi. Tällainen oli tuo uutinen:

— Kannaksen sankarivainajat haudataan Lappeenrannassa 5:ntenä päivänä toukokuuta. Heitä on n. 400. Ruumiinsiunaus tapahtuu kenttäarmeijan toimesta. Tällöin siunaa sotarovasti myös valtakunnan rajan toisella puolella, Kannaksen kentälle jääneet sankarivainajat.

Heti tämän uutisen kuultuaan Ulla-emäntä alkoi kävellä huoneessa ja penkoa tavaroitaan niinkuin olisi ollut lähdössä johonkin.

— Mikä sinulle nyt tuli? ihmetteli Aato.

— Katselen vain, mitä ottaisin ylleni, kun lähdemme Lappeenrantaan. Sirkalle pitäisi saada paremmat kengät.

Noin päätettiin perheen lähtö Lappeenrantaan.

Myöhemmin ilmoitettiin, että tilaisuus olisikin vasta 19:s toukokuuta. Siiheksi heille oli ennätetty lähettää asianmukainen ilmoitus Arvon kaatumisesta ja kentälle jäämisestä ja kutsu siunaustilaisuuteen.

— — —

Eräänä iltapuolena hiukan vapun jälkeen Nikkasten asuman talon portaissa kuului kolistelua ja melko vahvan miesäänen huutelua:

— Asuvatko Nikkaset täällä? Aato Nikkanen perheineen!

Joku alakerran asukkaista kuului vastaavan myöntävästi.

— Mene katsomaan ja ohjaamaan tulija tänne! käski Ulla-emäntä Sirkkaa jääden ihmettelemään, kuka vieras osasi tulla heitä täältä tavoittamaan.

Sirkka lähti nopeasti yhteisportaaseen, mutta kiepsahti heti takaisin ja kuiskasi:

— Tauno...

Sitten hän taas hypähti porraskäytävään.

Aivan oikein: tuttu kesällinen linnoitustyömaalla touhunnut Tauno Tuomaala astui sisään melkein entisensä näköisenä ryhdikkäänä nuorukaisena, tosin laihempana ja ilmeeltään kovettuneempana. Hän tervehti välittömän tuttavallisesti ja kysyi heti ensi katseeksi:

— Onko Elvi kotisilla?

— Ei.

Tauno hätkähti aivan silminnähden ja muuttui hämilliseksi, katsoi sitten Sirkkaa kuin apua anoen ja tiedusteli niin hätäisenä, että Ulla-emäntää oikein hymyilytti:

— Onko hän yleensä enää olemassakaan, kun ei ole mitään kirjoittanut, vaikka olen itse lähettänyt hänen kenttäpostiosoitteeseensa milloin suinkin olen voinut elonmerkkini. Sodan loputtua jäljet hävisivät kokonaan, kunnes Siirtoväen Hausta sain nyt osoitteenne.

— On olemassa..., sanoi Ulla-emäntä rauhallisesti vastaten näin kysymyksen alkuosaan.

— Hän on iltavuorossa tehtaalla ja pääsee kymmeneltä, huudahti Sirkka Taunon katseen hellyttämänä sirkeästi kysymyksen loppuosan vastaukseksi.

— Istu, ole hyvä, virkahti Ulla-emäntä osoittaen vanhaa

korituolia, joka Taunon siihen istahtaessa alkoi narista ja naukua niin että kaikki hyrähtivät vapauttavaan nauruun.

— Ostimme nämä vähät huonekalumme huutokaupasta, mutta niinkuin kuulet, ovat kaikki hiukan vaivaisia.

Siitä kehittyikin sitten vähin erin vilkas keskustelu, joka Aaton kotiin palattua ylttyi aina viime kesän muisteluun asti.

Kesken kaiken Tauno nousi katselemaan ikkunasta alavaa notkoa, jonka taustatörmällä talot rivielivät ahtautunein ryhmin kuin toisilleen kuiskailevat salaliittolaiset. Hän tokaisi:

— Eipä ole Kuultavaisen näkyä nyt silmissänne . . .

Kukaan ei virkkanut mitään ja Tauno käsitti samassa eksyneensä liian aralle kohtaa, jossa hänen sanojensa askelet näkyivät kuin ryytimaapenkkiin astutut raskaat, kukkia murskanneet jäljet.

Kiusallisen hiljaisuuden karkoittaakseen Ulla-emäntä tiedusteli Aatolta:

— Joko Havian Risto on kuinka voinnissa, jaksaako hän tehdä jo täyttä päivää?

— Hän on hevosmiehenä, joten kyllä hän nyt jo hiljalleen jaksaa päivänsä alusta loppuun. Huonoksi on mennyt entinen virkeä mies. Sokerijuurikkaitaan oli parhaillaan muistelemassa ja uneksi uudesta pellosta.

Tauno käännähti maiseman katselusta Sirkan puoleen irrotakseen myös syntyneestä piinallisesta tunnelmasta:

— Lähtisitkö neuvomaan, mistä Elvi tulee, jotta tietäisin illan kuluksi hiljalleen kävellä häntä vastaan. Nythän on jo puoli yhdeksän.

— Mikäs, vastasi tyttö.

Ihmeempää keskustelua ei enää syntynytkään, koskei haluttu enää palata epätodelliselta tuntuvaan viime kesään eikä liioin sota-ajan muisteluihin tai evakkoelämyksiin. Tauno nousi lähteäkseen ja virkkoi:

— Varmasti tapaamme vielä, näkemiin vain . . .

Sirkka opasti hänet sitten aivan tehtaan portille, mistä livahti

pihaan. Vaikka valtaovella paistoikin silmiin ankara julistus — Pääsy kielletty — ei tyttö totellut sitä, vaan tunkihe sisään, tiedusteli Elviä ja tapasi hänet kulkemassa erään koneen viertä hitain askelin, koko ajan kehimistä tarkkaillen, pitkästä, lämmintä öljyä ja lankojen tuoksua uhoavasta salista.

Sirkka koroitti äänensä ja sanoi:

— Tauno on täällä! Tuli meille äsken ja kysyi sinua!

— Kuka? — Elvi ei ollut eroittanut Sirkan sanoja selvästi.

— Tauno, Tuomaalan Tauno, huusi tyttö nyt aivan sisarensa korvaan.

Nyt Elvi hätkähti, kalpeni ja tarttui lujasti Sirkkaa käsivarresta. Näki, että hän oli pyörtymäisillään. Sirkka tuki häntä kunnes voimakkain mielenliikutus oli ohitse. Sitten hän jatkoi samalla tavoin korvaan huutamalla:

— Hän tulee sinua vastaan, kun pääset täältä!

Elvi teki hätäisen, torjuvan liikkeen kädellään, mutta silloin Sirkka jo livahti salista, sillä hän huomasi toisten iltavuorolaisten katselevan tuimasti itseään.

Tauno seisoi vielä portilla, kun Sirkka palasi. Hän ennätti huudahtaa kysymyksensä ennemmin kuin tyttö astui rautaportista kadulle:

— Tapasitko?

Sirkka nyökkäsi.

— Mitä hän sanoi? Ilostuiko?

— Oli pyörtyä käsiini ja hyvä, ettei lysähtänyt lattialle, vastasi Sirkka topakasti, hiukan syyttävään sävyyn.

— Mikä häntä niin järkytti?

— Sinä tietysti ja varmaan hän muisti myös käyntinsä kotonasi.

— Mitä siitä?

— Kysy häneltä itseltään.

Astellessaan melkein vihaiseksi muuttuneen tytön vierellä, Taunossa vahvistui aavistus, että Elvin kirjoittamattomuuteen oli ollut syynä tämän käynti hänen kotonaan — hänen äitinsä.

Mutta nyt hän itse oli saapunut tuomaan vapauttavaa sanomaa . . .

— Entä millaista sinulla, Sirkka, on täällä?

Tyttö nosti huulensa mutruun ikäänkuin miettien leikkivastausta, mutta totistuikin sitten ja vastaili:

— Näin keväällä on niin vaikeata, kun kaikki sulavat tuoksut johdattavat mieleen kotikylän luonnon. Ihmettelee, kuinka jaksaa elää, mutta ainahan päivä on kulunut, vaikka se pitentääkin itseään aivan kuin tahallaan. Tuon tuosta johtuvat mieleen sanat:

Kotihinsa muut menevät,
majoihinsa matkoavat,
mull' ei kurjalla kotia,
katalalla kartanoa.

Illan sävy ja Sirkan sanat soinnahtivat vihlaisevan kaihoisasti toisiinsa. Kumpikaan ei puhunut enää mitään, katseli ja vaistoili vain alkukevään ihmeellisen aineetonta, mutta silti kuin hienona lasiesineenä kuultavaa tunnelmaa, taivaan lunastamaa maan iltahämyä.

Saatettuaan Sirkan perille Tauno palaili verkalleen tehtaalle päin. Elvin työvuoron vaihtoon oli enää puolisen tuntia. Rautaportin ilmestyttyä näkyviin Tauno seisahti kadunvarteen sellaiseen kohtaan, mistä heti näki portista tulevat ilman että itse oli heidän näkyvillään. Hän jäi siihen odottamaan kaikki aistit jännitettyinä kuin olisi ollut tähystämässä sotapolun päässä.

Hän seurasi katseellaan ohitseen yövuoroon meneviä, eväslaukkujaan kantavia kiireisiä naisia, jotka olivat sovittaneet vapaa-aikansa aivan minutilleen loppuvaksi, koska olivat jo jossakin etäämpää keräytyneet samaksi ryhmäksi.

Hetken kuluttua heidän portista katoamisensa jälkeen tämä alkoi suoltaa toisia kiireisiä ihmisiä kadulle — näiden eväslaukut olivat lutussa, mutta heidän askeleissaan oli väsymyksenkin

läpi kuultavaa iloa, kun taas äskeisten menijäin jalannousussa oli ollut vain kireää, ilmeetöntä kiiruhtamista.

Mikä noista tulijoista oli Elvi?

Kun portista astuneet olivat kiiruhtaneet ohi, oli Elvin kohdalle jäänyt vain tyhjää.

Tauno lähti astelemaan portille. Oliko tyttö paennut häntä jotakin toista tietä — ei, sellainen ei voinut olla mahdollista. Entä jos hän lojui sairaana tehtaalla, Sirkkahan oli sanonut hänen olleen pyörtymäisillään? Siitä oli otettava selko!

Ja yhtä päättäväisesti kuin äsken Sirkka Taunokin meni tuosta kielto-ovesta sisään.

Samaan aikaan Elvi istui pukeutumis- ja aterioimishuoneessa nojaten pitkän pöydän vierellä otsaansa käteen kuin sairas ihminen konsanaan.

Hän tunsi jännittyneenä, miten ratkaisun hetki odotti ulkona ja hän pelkäsi, sillä tuo ratkaisu ulottui yli koko hänen yhdenkertaisen elämänsä. Kaikki olivat havainneet hänen jännityksensä ja tuskaisuutensa, mutta kukaan ei ollut sanonut mitään. Toiset olivat vain tempaisseet tyhjät eväskassinsa pöydältä kuin suutuksissaan koko talolle, toiset vuorollaan heittäneet siihen täyteläisensä vielä nyreämpinä. Elvin asento ja hämminki ei ollut heistä edes kysymyksen arvoinen nyt, kun illasta riittäisi vielä jokin hetki aikaa syömiseen, vaatteiden vaihtoon ja rakastelemiseen.

Elvi tiesi, ettei Tauno ollut tullut tänne vain antaakseen hänelle kättä tai taluttelemaan lemmenlepertelyyn metsäpoluille, vaan tahtomaan ja selvittämään heidän kohtaloaan yhteiseksi. Oliko hänen omalla tahdollaan siinä enää mitään sanomista, koska hänen elämällään ei nyt ollut enempää suuntaa kuin noilla sierettyneillä eväskasseilla: omaisten luota tänne ja takaisin sinne, missä hänellä oli omaa entistä vain vanhasta juuresta vaikeitten ja haikeitten hetkien avuksi kasvanut palsami, elävä muisto hänen neitoikkunaltaan.

Tämä ei ollut mitään hentoa aavistelua, vaan tosiaankin tie-

tämistä, että Tauno kysyisi nyt ensi kerran selvin sanoin häntä omakseen. Muutoinhan hän olisi tullut kirjeenä.

Sama voimattomuus, joka oli vallannut hänet Sirkan ilmoitettua Taunon tulon, piti häntä yhä vallassaan. Yhtäkkiä hän tunsi kummaa turvallisuutta — nukutti, Tauno odotti jossakin lähellä ja ulkona oli kevätilta .

Samassa Elvi säpsähti: ovi tempaistiin rivakasti auki ja Tauno seisoi kynnyksellä.

Hän kavahti pystyyn ja ehti vilkaista häpeillen asuaan ennenkuin huudahti:

— Mene, mene, mene, tulen aivan kohta!

He ehtivät katsoa vain yhden silmänräpäyksen verran toisiinsa ennenkuin Tauno kääntyi lähteäkseen, mutta kumpainenkin heti käsitti siinä toisensa nähtyään, että heidän kohtalonsa oli jo ratkennut, mutta että heidän ylleen häivähti jo monien koettelemusten enteily.

Kun Elvi astui rautasäleisestä portista kadulle, tarttui Tauno hänen käteensä, yhtyi askeleisiin ja alkoi taluttaa.

Elvi hengitti syvään muutaman kerran, katseli taivaan kellanhennosti vaaleaa viheriää kohti kohoavaa avaruutta, kultatuikkeisen iltatähden kotia, koko huimuutta, joka pusersi hänestä ikäänkuin vastapainokseen pienenpienen kysymyksen:

— Miten löysit meidät?

— Siirtoväen Haku lähetti osoitteenne, kun tiedustelin, vastasi Tauno yhtä asiallisesti.

— Miksi tulit tänne?

— Kyllähän sinä sen tiedät.

Nuo Taunon ojentamat sanat ympäröivät hänet kuin lempeänarka hyväily, jonka takana aavisti kuitenkin valtavan, patoutuneen voiman odottavan sulkujensa avautumista.

Hänet valtasi ilo, jollaista hän ei ollut ennen kokenut. Hän puristi Taunon taluttavaa kättä ja kaikkianne ympärilleen katsellen, kaikkianne, näkymättömäänkin, hän hymyten muisteli:

— Meillä sanottiin ennen: »Kevät ku tulloo, nis lastukii kihartuu toisehee kiin . . .»

Mutta Tauno ei halunnut nyt ryhtyä tunnelmoimaan, etteivät he olisi eksyneet iltatähdestään. Siksi hän tiedustelikin Elviltä ensiksi muutamin lyhyin lausein voinnit ja sensellaiset, kunnes seisahti, katsoi kuulaan iltahämärän läpi häntä silmiin ja kysyi hyvin selvästi, jättäen jokaisen sanan toisestaan tarpeeksi erilleen, niin että ne ehtivät luoda ympärilleen kysymyksen koko hahmon:

— Mitä tapahtui äitini ja sinun kesken, kun kävit meillä?

Elvi käsitti, että Tauno oli keskittänyt tähän kysymykseensä koko tapaamisen tarkoituksen. Hän vastasi vakavana, silmiin katsoen:

— Ei mitään erikoista, ei kerrassaan mitään . . .

— Vastaa uudestaan!

— Enhän voi muuten vastata. Äitisi oli täysin asiallinen, ei ystävällinen eikä liioin ynseäkään — toisinhan ei voinut ollakaan, koska olin hänen silmissään pelkkä posteljooni, joka ojensi kirjeesi ja sai sen tuontipalkaksi istahtaa hetken salissanne ja lepuuttaa itseään.

— Mikä sinua sitten niin loukkasi, että osoitit tyrmistyksesi minullekin katkaisemalla kirjeenvaihtomme?

— Minua loukkasi — jos nyt sellaista voin edes sanoakaan — lähinnä se, ettei hän pitänyt minua minään, ainoastaan kiusallisesti itseään häiritsemään tulleena evakkotyttönä, joka tuijotti häneen ja odotti jotakin muuta kuin sanat: »Pyytäkää väentuvan piikaa tarjoamaan jotakin, jos olette nälissänne.» Enhän voinut sanoa hänelle, että minulla oli nälkä yhtä, yhtä ainoata ystävällistä sanaa. Hyvästellessään minua hän sanoi suunnilleen näin: »Toivottavasti kerrotte Taunolle tapaamisemme siten, niinkuin tämä oli.»

— Mitä hän sillä tarkoitti?

— Ehkäpä sitä, ettei meillä ollut mitään yhteistä keskenämme, ei edes liikaa keskustelua sinusta. »Tauno, Tauno, mikä

hän on teille?» Tuo oli koko tapaamisemme sävy hänen kohdaltaan.

— Elvi . . .

— Asia oli niin. Minun asemassani oleva ihminen tuntee sen niin helposti. En ole muittenkaan silmissä mitään, miten sitten hänen? Omissa silmissäni olen kuitenkin jotakin — olen ehjä, kohtalonsa kantava ihminen, jopa minun nimelleni on kirjoitettu palkkapussikin pienine perukoineen.

Vaikka heidän keskustelunsa sävy kiristyi, lujeni myös käsien ote toisistaan. Väliin he seisahtivat hetkeksi johonkin Taunon valitsemaan kohtaan aivan kuin tämä olisi kevätillan värähdyttävistä näyistä halunnut pyydystää valmiita sanoja käyttöönsä, jollaisia hän itse ei pystynyt muovailemaan.

Tuollaisten seisahtelujen päätteeksi Tauno aina selitti tuntevansa sydämensä äänen kehoittamassa aina vain samaan — kysymään, uskaltaisiko Elvi yhdistää kohtalonsa hänen elämäänsä.

Elvi puolestaan vakuutti värähtävin äänin Taunon olevan hänen ensimmäinen miesystävänsä ja siinä mielessä ainoa ajatustensa sisällön sävyttäjä, mutta hän ihmetteli, miksi Tauno halusi juuri hänet, joka oli melkein kuin mierolainen, vaikka hänellä oli lähettyvillään kyllälti oman heimonsa komeita ja rikkaita nuorettaria.

Tauno vastasi melkeinpä haltioituneesti, taikka ainakin poikkeuksellisen innostuneesti:

— Sinussa ja teissä ja teidän kohtaloissanne on sinuun rakastumiseni lisäksi jotakin sellaista, mikä lähentää pakostakin. Tuntuu, että tarvitsemme teidänlaisianne keskuudessamme myös uusina omaisinamme eikä vain siirtoväkenä.

— Kiitos, Tauno, tuo oli kauniisti sanottu, mutta vain sinun kohdaltasi. Muuten se kuitenkin on totuuden ulkopuolelta arveltu.

— Ota huomioon, että meitä on monta, jotka ajattelemme näin.

— Ehkä... mutta teilläkin, sinun kotisi piirissä, päätyy tuollainen ajattelu vain itseesi, josta se on lähtenytkin.

— Päätyköön vain! Mutta minussa sitä on aivan tarpeeksi yhden suvun osalle. Olen sen jo näyttänytkin!

— Millä tavoin?

— Olen ottanut haltuuni oman osuuteni isäni perinnöstä, sivutilamme, jonka rakennuksia parhaillaan kunnostetaan ja jouduttanut perheemme jakautumista kaikkien tyytyväisyydeksi, paitsi äidin, joka olisi halunnut valtikoida meitä jatkuvasti.

— Oliko se helppo suoritus?

— Tietysti ulkonaisesti ja olisi ollut minulle sisäisestikin, ellei äiti olisi asettanut ehdoksi oman elämänsä suhteen, että luovutettuaan myös oman osuutensa pojilleen hän siirtyisi asumaan nuorimpansa luo.

— Ja sinä olet nuorin?

— Niin olen.

Elvi mietti hetken ja arveli:

— Jääkäämme vain tällaisen sattuman sanelemaan ystävyyteen, sillä en luule voivani koskaan vaihtaa iloista, mutta nöyrää ja köyhää vapauttani äitisi katseitten aitaamaan elämään, vaikka saisinkin viettää sen kanssasi. Vaistosin hänen olemuksensa tavatessamme ja se varoitti minua heti ensi hetkessä.

— Jatka.

— Miten voisin sopia sinun elämääsi, koska olen opetettu ja oppinut toisenlaiseen. En ole oppinut palvomaan sukua enkä pieniä perinteitä. Meillähän on ollut Kannaksella suuri kohtalo elämänämme, minkä asuinsijamme on meille määrännyt ja edelliset sukupolvet kärsimyksissään lunastelleet.

— Jatka.

— Nämä pituudeltaan vähät, mutta koettelemuksiltaan kovat viime ajat ovat karistaneet minusta lapsellisuuden. Olen oppinut jopa hiukan ajattelemaankin ja tämän lisäksi puhumaan suoraan, mitä ajattelen. Siksi vastaankin nyt: jos myön-

nyn pyyntöösi, olen kohdaltani vastuussa meidän yhteisestä onnestamme elikkä elämämme sopusointuisesta sävystä. Mutta tuota vastuuta en kuitenkaan pysty ottamaan kannettavakseni äitisi holhoamana. Tulen vaimoksesi vain taloon, jossa äitisi on tervetullut vieras, muttei emäntä.

— Et siis voi olla hänen kanssaan saman katon alla?

— Voisin kyllä, jos pakoittaisin itseni siihen, mutten halua enää uusia kärsimyksiä elleivät ne ole pakollisia, sillä entistenkään jälki ei vielä osoita tasaantumistaan.

He jatkoivat hiljaista kävelyään, Tauno ilmeisen alakuloisena, mutta käsi yhä Elvin kädessä. Asuntotalon porttia lähestyttäessä Tauno totesi:

— Sinä annoit kuitenkin myöntävän vastauksen.

— Annoin, mutta ehdollisen.

— Minun on siis saatava tuo ehdollinen ehdottomaksi.

— Jos haluat ja pidät sitä sen arvoisena.

— Haluan.

— Pystytkö tekoihin?

— Pystyn. Mutta miten ihmeessä sinä, hentokainen, olet noin luja?

— Kohtaloni on tehnyt minut tällaiseksi.

He menivät ylös.

Aato ja Sirkka olivat jo käyneet levolle. Ulla-emäntä oli kattanut iltahaukkaamista ja piti teetä lämpimänä elättäen vähäistä tulta hämärässä keittiössä. Hän pahoitteli, ettei voinut valmistaa vieraalle vuodetta, koskei heillä ollut yhtään liikenevää vaatepuolta, mutta jos Tauno halusi, voisi hän oikaista itsensä Aaton viereen; tytöt ja hän itse sopisivat kyllä yhteen.

— Olemme jo kokeneet yhteismajoituksen vaikeuksia, joten sinun sovittamisesi on vain leikin asia.

Mutta Tauno selitti lähtevänsä yöjunassa ja kiitti tarjouksesta, joka ei sävyssään ollut mikään muodollisuus, vaan lämmin ystävällisyys.

Ulla-emäntä jätti heidät sitten kahdestaan keittiöön ja kehoitti Elviä syöttämään matkamiehen tanakasti.

Hänen poistuttuaan he nostivat istuimensa — ei kuitenkaan äänekästä korituolia — ikkunan ääreen ja jäivät katselemaan yöhuurun hiljaista levenemistä notkossa ja taivaalla hentoilevia ylimpiä ja nimettömimpiä värejä.

Niitä ihmetellessään nuo värit laskeutuivat heihin ja niissä syntyi heidän ensi suudelmansa, toinen, kolmas . .

Lähtiessään Tauno oli vakava, mutta sanoi olevansa varma päätöksensä kestävyydestä tuoda Elvi omaan kotiinsa emännäksi. Tämä taas sanoi odottavansa ratkaisua vaikka kuinka kauan, kunhan se olisi ehdoton. Tauno uhmasi vielä, että sen oli tapahduttava ennen syksyä, yhtaikaa talon kunnostumisen kanssa.

Niin, milloin koittaisi heidän ensimmäinen yhteinen päivänsä, milloin?

Elvi saattoi Taunon tielle ja palasi sitten vasta keittiöön, kun tämän askeleet olivat lakanneet kuulumasta ja kun junan kohinakin oli kaikonnut.

Samalla kun Elvi oli kuunnellut noita kevätyön kasteiseen syliin loitonneita ääniä — ensiksi Taunon askeleitten synnyttämää rivakkaa kaikujaisten rihmaa ja sitten junan lähestyviä ja pakenevia kohinahyökyjä ja niitä seurannutta syvää, vaaleanvihreää yöhiljaisuutta, oli hän tuntenut äkisti ajatuksissaan merkillisen tyhjän hetken, josta kaikki elävä oli poistunut, kaikki ja sitten vuorostaan kuunnellut, miten tuo hetki oli alkanut täyttyä kuin kallionorosen alle asetettu malja, josta kaataa humahdutettiin yhdellä kertaa hänen sydämeensä kaikki Taunon käynnin synnyttämät tunnelmat, heidän käsiensä pusertelujen, sanojensa, tähyilemiensä iltanäkyjen ja ensi suudelmiensa muistot.

Tuota maljaa — johon iltatähti vielä pudotti muistonsa — kannatellen hän nousi yläkertaan, katseli vielä hetken notkon huurteilevaa sumujärveä, rukoili, otti pienen palsamiruukun

ikkunalaudalta käteensä ja meni omaistensa rauhallisten yöhengitysten lähettyville.

Mutta missä oli hänen rauhansa?

Hän pelkäsi maljansa läikkymistä, vaikka olikin laskenut sen tasaisesti tuolille vuoteensa vierelle päänalusensa kohdalle — sen näkymättömyyttä näkyväiseksi kuvastamaan hän oli asettanut juuri tuon palsamiruukun. Kun hän ummisti silmänsä, oli tuntuvinaan, ettei hän ollut missään, ei todellisuudessa eikä unen lähettyvilläkään, vaan keväänä tuossa palsamin varressa.

Sirkka heräsi ensiksi heistä. Hän kohottautui käsivarsiensa varaan, katseli hetken ympärilleen ja pujahti sitten äitinsä viereen, ravisti hänet hereille ja osoitti Elvin vierellä hentoilevaa palsamia.

— Äiti, katso . . .

Ulla-emäntä kurkottautui osoittavan käden suuntaan, hymähti ja kuiskasi:

— Elvillä on uusi osoite .

— Mikä ihmeen osoite?

— Ensiksi hänellä oli — jo kesällä — lappuun kirjoitettu Taunon osoite ja siihen liittynyt kuvitelma, sitten hänellä oli tuossa osoitteessa käyminen ja pettymys, mutta nyt hänellä on varmasti uusi osoite, jota varjelemaan hän on nostanut palsaminsa.

— Mitä tuo palsami merkitsee?

— Elville on annettu jokin lupaus.

— Äiti, missä on minun palsamini? Missä on Sirkka-tyttösi kukka — niinkuin laulussa hyrähdetään: »Missä on Mirjamin kukka?»

— Kyllä se aikanaan nostaa vartensa. Mutta noustaan mekin jo.

He tekivät niin ja Sirkalle kohosivat silmiin kaihoisan, selittämättömän tunteen sumut, jotka valahtivat poskille kipeänonnellisina pisaroina.

19

Aamiaisen aikoihin syntyi lyhyt keskustelu Taunon käynnistä . . .

Se alkoi Aaton pahoittelemisella, että puheittenvaihto Taunon kanssa oli jäänyt niin vähiin. Sirkka siinä ehätti lausumaan arvelunaan, että Tauno oli varmasti ollut aikeissa ryöstää Elvi mukaansa, koska hän oli niin ihmeen tarkkaan tiedustellut kaikki Elvin työpaikalle ja asemalle johtavat tiet. Ulla-emäntä väitti puolestaan, että Tauno oli päinvastoin jättänyt heille jotakin.

— Mitä? ihmettelivät toiset.

— Ainakin väriä Elvin poskiin, katsokaa, ellette usko!

Tuollaista kuunnellessaan Elvi punehtui yhä enemmän, mutta reippaasti hän yhtyi leikkiin, jottei olisi tarvinnut kuunnella vain toisten vihjaisuja. Niinpä hän ilmoittikin niskojaan nakaten:

— Tauno kävi kysymässä, jos saan luvan ilmoittaa, tattarinsiemeniä, sillä hän näet muisti, että olimme sen viljelijöitä.

— Tekikö hänen mielensä tattaripuuroa ja tattarikakkaraa? uteli Sirkka.

— Ei, hän olisi kasvattanut sitä vain lehtien vuoksi, epäsi Elvi.

Ja siinä samassa kohosi kaikkien silmiin tattarin sydämenmuotoinen lehti ja he arvasivat, mistä oli ollut kysymys.

Ulla-emäntää ja Sirkkaa, jotka olivat kuulleet Elvin kertomuksen käynnistään Taunon kotona, Elvin välitön osallistu-

minen leikinlaskuun ilahdutti suuresti; heille tuli oikein hyvä olla.

Parin päivän puitteissa kaikki huomasivat, että Elvin ja Taunon kirjeenvaihto oli alkanut jälleen. Samana päivänä kun Elvi sai kirjeen, hänen nähtiin siihen myös vastaavan. Asiasta ei enää laskettu leikkiä, vaan se kuului heidän yhteisolonsa tunnelmaan Elvin selvästi hahmoittuneena kohtalonkäänteenä, jonka ystäviä ja auttajia he kaikki halusivat olla.

Viikkoa ennen Lappeenrannan kenttähautajaisia Mannosen Pekka pistäytyi junanvälin Aaton luona — hän oli menossa Purakselan kartanoon tervehtimään tätiänsä ja oli peilannut aikatauluista menomatkalleen sopivan poikkeamisajan.

Mannosen tulo aiheutti oikein perhejuhlan tunnelman muutenkin kuin hänen tuomistensa kohdalta. Kun ensi kyselyjen ja vastailujen tulvasta oli selvitty ja päältä katsellen oltiin Sirkan virumista lukuunottamatta kaikki melkein entisellään, kutsui Aato Mannosen mukaansa kamariin ja käski naisväen korvikkeen keittoon. Hän istutti Pekan voihkivaan korituoliin ja sanoi:

— En tiedä, teinkö pahasti, mutta toin sinulle erään muiston.

Sitten hän otti pöytälaatikosta nuttunsa povitaskuun tallettamansa kirjekuoren ja ojensi sen Mannoselle.

Tämä hätkähti oikein ja jäi katselemaan nuhraantuneeseen kuoreen piirrettyä sydämenkuvaa ja siihen merkittyä päivämäärää 1. 5. 28.

— Löysin tuon mustan kaappisi eräästä pikkulaatikosta, ajattelin, että ehkäpä haluaisit säilyttää . .

Mannonen tuijotti jonnekin kauas tuon kuoren ylitse ja kysyi kuin unissaan:

— Miten tämä sinulle joutui?

— Aloin kylänlaitamme polttamisen sinun huvilastasi ja siellä ensiksi kaapistasi.

Ja sitten Aato kertoi yksityiskohtaisesti, miten hän oli täyt-

tänyt avoimelleen jätetyn kaapin paperiroskalla, valellut tämän palööljyllä ja sitten sytyttänyt.

Mannonen kuunteli puhetta kuin seinän takaa, josta sitä suoltui väliin sekasotkuisena mutinana, väliin hän taas sai hajoitetuksi sen irrallisiksi sanoiksi, tarttui näihin ja kyseli. Niinpä hän heti Aaton selittelyn levähdettyä liikkeelle kysyi:

— Miksi aloitit minun huvilastani polttamisen?

— Koska siinä oli tuo kaappi.

— Miksi aloitit tuosta kaapista?

— En tiedä. Minusta tuntui kuitenkin, että se oli maalattu aivan kuin sitä tekoa varten. Entisen kodikkaan, lämpimästi ruskean ja käytössä nöyräksi naarmuuntuneen huonekalun ylle oli viritetty musta alttariliina punaisine ennusnauhoineen.

— Sitä se olikin — oman mielialani patsas, varma aavistus siitä, mitä tuleman piti.

Sitten Aato taas jatkoi kertomustaan, täytti välillä tuomispullosta molempien lasit ja sanoi:

— Saunasi jätin. Mitään muuta en jättänyt omista polttamisistani.

— Miksi?

— Samantapainen tunne, joka kehoitti minua aloittamaan polttamiseni kaapistasi, kielsi saunan sytyttämisen. Minusta tuntui, että se liittyi vielä jollakin tavoin kohtalooni. En säästänyt sitä siksi, että olin sen rakentanut, vaan ehkä .

Aato otti ryypyn ja jäi hetkeksi miettimään tuijottaen väkevästi eteensä aivan kuin olisi ollut lähtemässä tuota tuijotusta myöten ruumiistaan erilleen.

— Vaan . . ., johdatti Mannonen Aatoa äskeiseen aiheeseen.

Tämä palasi hätkähtäen tuijotuksestaan ja jatkoi:

— Vaan ehkä siksi, että minä olen asuva vielä kerran tuossa saunassa . . .

— Siltäkö tuntui?

— Siltä ja lisäksi niin väkevästi, etten pystynyt kääntymään millään sitä kohti.

— Jos kerran olit noin herkässä vireessä ja kaukonäkemisen armoituksessa, mitä tunsit tallettaessasi tämän kuoren?

— Tunsin vain, että se pyysi minua ottamaan mukaansa ja antamaan sinulle, koska muka tarvitsisit sitä vielä.

— Tarvitsisin? En, en palvo kuolleita muistoja. Olen jo siksi kovettunut, ettei elämä ole minusta muuta kuin siitepölyjen ja siementen aiheuttamien erilaisten kohtaloiden sopusointuista sekamelskaa. Oho, jopa pälähdytin. Kiitos joka tapauksessa, että toit. Tämä onkin ainoa näkyväinen muisto hänestä, joka tuona kuoreen merkittynä päivänä lupautui omakseni. Kaiken muun muiston olen polttanut ja muuten hukannut ja tuhonnut jo ajat sitten. Kai muistat tuon eräänkertaisen kesän, jonka melkein koko loma-ajan itkin Kuultavaisen kanervikoissa armahtavan apteekkarin Medicinal-konjakkia latkien. Tämä kuori liittyy siihen kaikkeen.

Sitten Mannonen avasi kuoren, valutti sieltä musertuneiden neilikoiden mustuneet jäännökset kämmenelleen, hengitti niiden kaukaista, pölyksi rauennutta tuoksua ja jatkoi:

— Kiitos, että sain tosiaankin vielä kerran nähdä tätä käsialaa ja käväistä lukitussa muistoholvissa, jonka avaimen olin jo heittänyt häviksiin. Olenhan kertonut sinulle, että »tul tuo viimein Nurmi-Tuomas, raappais neijon rattahilleen, vinkuit Viipurin veräjät, tuota neitoo vietäessä . . .»

Mannonen kohoitti lasinsa hiukan liioitellun kuvaelmallisesti, joi sen pohjaan ja vei kuoren kukkavainajineen keittiön lieteen.

Siitäpä sitten keräännyttiinkin korvikkeelle ja kuullessaan puhelun yhteydessä isäntäväkensä lähdöstä Lappeenrantaan suuriin kenttähautajaisiin Mannonen päätti lähteä mukaan ja perusteli aiettaan selittämällä:

— Voisinhan oikeastaan lähteä sinne lehteni selostajaksi, mutta se vieroittaisi minut välittömimmästä eläytymisestä; ei, en sillä tavoin. Lähden Arvon hyvänä ystävänä ja vanhempana veljenä ilmoittamatta toimituksessa lähdöstäni mitään. Minusta

tuntuu, että tarvitsen tuon juhlan näkyjä ja tunnelmia, jotka meitä siellä kohtaavat. Uskokaa taikka älkää, olen henkisesti täysi evakko.

Heille tuli tuosta sanasta ja sen sisällöstä pitkä keskustelu, jossa Mannonen suorastaan yllättyi ennen kaikkea Ulla-emännän »itseään kantavasta rististä» ja Aaton jyrkkyydestä, jolla tämä tuomitsi koko sanan käyttökelvottomaksi. Mannonen puolestaan piti sitä aikaansa kuuluvana historiallisena synnynnäisenä, niin ettei sitä ollut millään tavoin vierottava.

Mannonen haki päällysnuttunsa taskusta Turistin ja he sommittelivat matkansa siten, että seuraavana sunnuntaivarhaisena tavattaisiin Riihimäellä siihen ja siihen aikaan, jolloin lyöttäydyttäisiin yhteiseen matkaan Mannosen saapumassa junassa.

Pitemmäksi aikaa Mannonen ei nyt enää voinut jäädäkään, vaan hän lähti korvikkeen juotuaan näkemisiin-toivotteluissa asemalle. Aato seurasi mukana matkalaukun kantajana.

Tapaamisen ja muutaman ryypyn loihtimassa ilossa he kiiruhtaessaan huutelivat toisilleen keskustelussaan niin äänekkäästi, että asemalla poliisi heille huomautti siitä.

Mannonen ei voinut olla sanomatta:

— Kelpo konstaapeli, jospa tietäisitte tapaamisemme ilon, ihmettelisitte varmasti, miten maltamme näin kuiskaamalla puhua.

Mannosen noustessa vaunun portaalle Aato kysyi:

— Mikä sinun mielestäsi evakko sitten oikein on, en oikein päässyt perille pöytäkeskustelussa.

— Hän on todistuskappale ihmisten tekemästä historiasta.

— Onko sitten muunkinlaista historiaa?

— On, esimerkiksi luonnonhistoriaa. Mutta se on melkein yhtä julmaa . . .

Mannonen saapui iltapäivällä Purakselan kartanoon ja kävellessään hänellä oli aikaa tutustua tyypilliseen länsisuomalaisen viljelyskulttuurin maisemaan. Ulkonäöltään tämä maisema oli laadussaan yhtä ylpeän komea kuin hänen pienessä asemakah-

vilassa äsken tapaamansa nainen. Hän oli junasta laskeuduttuaan ja kahvilan havaittuaan pistäytynyt sinne juomaan vishyvettä. Pullon tarjoili viisissäkymmenissä oleva naishenkilö, arvattavasti paikan omistaja, joka oli kasvoiltaan tavattoman ſalomuotoisesti kaunis ja koko muultakin muhkealta olemukseltaan. Tilaustaan maksaessaan poislähdön hetkellä hän ei ollut malttanut ihastelematta naista ja sanoikin sen julki. Lopuksi hän tiedusteli, oliko tämä naimisissa ja sai kieltävän vastauksen.

— Miten ihmeessä on mahdollista, ettei noin komeaa ihmistä ole viety alttarille kuin teitä?

— Ei täällä komeudesta välitetä, vaan suvusta ja rikkaudesta. Täkäläiset ottajat ovat kaikki äitiensä ja sukujensa anturoitten alla, lausahti nainen miltei katkerasti, joten aavisti selvästi hänenkin hiljaisen tragiikkansa.

Jotakin tuollaisten laajojen, väkevien peltomaisemien painoa, itsetietoisuutta, viljelyskulttuuria ja niitä vaalineitten sukujen sulkeutuneisuutta oli tuon naisenkin syrjääntyöntyneisyyden kohtalona ollut, elämä ei ollut hyväksynyt häntä enempään kuin kahvilan pitoon, koska hänellä itsellään ei mitään ollut. Ja oli kuitenkin: komean naisen syyttävä, yksikseen jätön olemus.

Saavuttuaan perille Mannonen tapasi suureksi ilokseen Kaarina-tätinsä jalkeilla, jopa puuhailevan keittiössä astioitten kuivaamisessa, vaikka viimeinen tieto hänestä olikin ollut hätkähdyttävä — lievä halvaus oli käynyt ja saattanut vuoteeseen. Hän ojensi tädilleen laukustaan tuomisiksi kaksi kääröä, joissa oli puoli tusinaa kahvikuppeja.

— En tuonut näitä sentähden, ettei tädillä olisi varaa tällaisiin, mutta olenhan niin monet kahvikupin reunat kuluttanut teillä, joten kiitolliseksi muistoksi entisistä kahvipöytätunnelmista niin keittiössä, ruokasalissa, lasikuistilla kuin puutarhan humalamajassakin olkoot nämä kupit ojennettu, myhähteli Mannonen.

Nopein silmäilyin hän päätteli tätinsä oleilun puitteista, että

tällä oli suhteellisen suotuisa olinpaikka, mutta silti hänen sydäntään kouraisi. Vaikka Kaarina-täti sopi keskeiseksi henkilöksi kotikeittiöön, ei hän täällä ollut kuin ventolainen, vailla kehää, jollainen tihitti aina oikean emännän ympärillä. Täällä hän näytti hahmoltaankin aivan toiselta ihmiseltä, aivan kuin olisi siirtynyt entisestä pöydänpäästään, valtaemännyytensä vakiintuneesta paikasta vieraan ovensuun huokuupenkille vain jonakuna sanantuojana. Ymmärsiköhän kukaan hänen tuomaansa sanaa? Hänen luontainen ystävällisyytensä ja hyvyytensä säteily haihtui tyhjiin, kun se ei saanut lämmitettäviä ympärilleen. Hänessä himmeni ja nuutui lyhdyn valo, joka olisi voinut opastaa ja näyttää tietä.

Mannonen oli ottanut mukaansa muistiinpanolehtiön ja pyysi tätiään — ellei tämä liikaa rasittunut — unohtamaan hetkeksi nykyisen ympäristönsä ja kohtalonsa ja taluttamaan hänet kauas niihin vuosiin, joissa Mannosen Pekkaa ei vielä ollutkaan ja sitten jo oli eri ikäisinä muunnelmina.

Näin hän toivoi kirvoittavansa tapaamisen poikkeuksellista tunnelmaa ja saavansa samalla täyttää monia aukkoja sukunsa vaiheissa, joita jakaantui laajalle ja joista kaikista hän ei ollut vieläkään perillä, vaikka oli paljonkin merkinnyt niitä muistiin.

Eräästä seikasta Mannonen oli ollut kiitollinen sukupiirilleen ja perheympäristölleen (äitinsä ja isänsä kuoleman jälkeenkin), että nämä olivat jo pienestä pitäen tehneet heimorakkauden eläväksi käsitteeksi, vaalineet sitä kaikin tavoin keskuudessaan ei ylpeyden, vaan ymmärtäväisyyden henkeen, aukaisseet sen koko suvun henkiseksi voimavarastoksi erikoisesti silloin, kun Metsäpirtti, Rautu, Kivennapa ja Uusikirkko, suvun kotipitäjä, aiottiin liittää Pietarin kuvernementtiin. Tällaisten sukujen merkitys Kannaksen huvila-asutusalueilla oli ollut suuri. Ne olivat olleet pääasiallisesti kauppiassukuja, jotka vaurautensa turvin olivat pystyneet monenlaiseen luovaan heimotyöhön ja osallistuneet nuorisonsa kasvattamisessa oman kannakselaisen sivistyneistön muodostamiseen.

Niinpä nytkin Mannonen suuntasi erikoisella mielenkiinnolla kysymyksiään siten, että vastauksista oli mahdollista päätellä myöskin sen henkisen kestokyvyn muovaantuminen, mikä oli nyt nähtävissä vaikkapa heidän oman pitäjänsä siirtoväen tasapainovaistosta tapausten ajelehtivalla lautalla.

Muisteluissaan ja vastauksissaan Kaarina-täti korosti tuon tuosta kansanopiston merkitystä, mikä ei säteillyt kautta Kannaksen yksistään kansanvalistuksen ihanteita, vaan muovaili isänmaalleen kansallisesti valveutuneita ihmisiä, jotka heimotietoisuudestaan löysivät oman vahvuutensa raskasuhoisella rajaseudulla.

Kaarina-tädin sekä vanhempien koti että myöhempi omansa olivat olleet perhe- ja tuttavapiireineen kansanopiston vannoutuneita ystäviä kaikenlaisessa kanssakäymisessä, sanoissa ja teoissa; hän itse oli ollut sen ensimmäisessä oppilasparvessa lukuvuonna 1894—95.

Juuri silloisen Uudenkirkon kansanopiston, todellisen kannakselaisuuden linnoituksen, alkuvaiheita Mannonen merkitsi innokkaasti muistiin tätinsä henkilökohtaisina muisteluina ja aikoi käyttää niitä myöhemmin jossakin yhteydessä julkaistuina.

Heidän tapaamisensa sai varsin herkän sävyn juuri noista muisteluista, autereenomaisiksi muuttuneista tapahtumista ja elämänsykkeistä, jotka nyt olivat puhaltuneet näennäisesti häviksiin, mutta joiden kaukaa säteilemän voiman turvin vieläkin pystyttiin pysyttelemään ajelehtivilla lautoilla.

Mutta sitten Kaarina-täti väsyi ja Mannonen jätti hänet näkemisiin-toivotuksissa, luvaten vielä kesäisemmällä polkupyörämatkallaan pistäytyä jatkamassa muistiinmerkintöjään, sijaitsipa Kaarina-tädin uusi maatila missä hyvänsä. Kaupunkiin täti ei ollut halunnut missään nimessä muuttaa, vaikka hänen kaksi virkamiespoikaansa olisivatkin ottaneet hänet luokseen ilomielin. Hän jäi maanviljelijäksi antautuneen poikansa mukaan, joka parastaikaa — sodasta palattuaan — kierteli katselemassa myytäviä maatiloja.

Lähtiessään Mannonen kyseli pihalla Alinalta tarkemmin tätinsä voinnista ja sai mielipahakseen kuulla huolestuttavia päätelmiä. Hän pyysi Alinan kirjoittamaan heti, kun tilan osto oli päätetty, uuden osoitteen ja tiedon tätinsä voinnista.

Iltajunalle oli vielä sen verran aikaa, että kartanosta hevoskyydin lupauksen saatuaan Mannosella oli vielä tilaisuus pistäytyä Kiesin Oton perhettä tervehtimään ja Otto lupautuikin hänen kyytimiehekseen, sillä sunnuntaipäivänä toiset eivät olisi hevin lähteneetkään hevosta valjastamaan ja asemalle saattelemaan, ellei luvannut reimaa palkkiota.

Tervehtiminen oli hyvin päällisinpuolista, sillä pitempiin tarinoimisiin ei ollut aikaa.

Tahvo-ukolta Mannonen kysyi:

— No, mitä tiijät, Tahvo?

— Ainha ihmine o jottai tietävinnää. Sen tiijän ainakii nyt, jot elämä on terävää ku räätäli kärki.

— Mikä ihmeen kärki?

— No se, mil ratkotaa ennen kääntämistä, ku tehhää vanhast uutta .

Enempää Mannonen ei ehtinytkään kuunnella ukon puheita, sillä Otto hoputti jo mukaansa.

Keskusteluista asemalle ajon aikana Mannosen mieleen jäi erikoisesti Oton selittely, miten vaikeata rintamamiesten oli uskoa, että heidät oli jo unohdettu. Hän kertoi erään esimerkin .

Hänen eräs asetoverinsa sk-pataljoonasta oli käynyt lomalla evakkoperhettään katsomassa — siihen kuului neljä pientä lasta ja heikossa kunnossa oleva vaimo. Nämä oli majoitettu pieneen autiomökkiin, joka oli ollut tavattoman kylmä. Kun puut olivat kalliita, oli vilu ollut vieraana koko talven. Lapset yskivät ihan kuorossa. Lomalainen oli tuohtunut ja mennyt taloon, jonka maalla mökki kohosi, pyytämään puita ennen lähtöään, jotteivät lapset jäisi jäätymään. Isäntä oli vastannut:

— Käskisi sitä kaiken maailman ihmisistä huolehtia.

Tällöin oli lomalainen selittänyt, että hän oli taistellut melkein kolme kuukautta rintamalla kaikkien puolesta, myös tämän talon ja häneltä oli mennyt maat, metsät ja karjat ja sillä aikaa hänen avutonta perhettään kohdeltiin näin. Lopulta isäntä oli tajunnut asian jollakin tavoin, että karjalaisten asia oli koko kansan asia ja luvannutkin puita, mutta kuitenkin mutisten:

— Kyllä teistä on vaivaa . .

Otto aikoi jatkaa vielä, mutta Mannonen kielteli, jotta mitä mokomista, niissä oli totta sekä tehtyjä. Itse hän kertoi puolihupaisan sattuman omista muistoistaan:

— Ollessani kerran komennuksella Heinolassa yritin päästä yöksi matkustajakotiin, mutta takanani lukittiin ovi ja tukeva omistajatar soitti sotapoliisille. Olin puhunut murrettamme hänelle ja silloin oli pahin desanttipelko maassa. Koettelin selittää hänelle, että olin rajaseutulainen ja puhuin murrettamme. Mutta hän vastasi jäätävästi ovea vasten seisten:

— Kyllä minä aina ryssän eroitan!

Pian saapuikin partio ja päästi minut hymyillen pinteestä. Mutta huonetta en saanut.

— No, Otto, miten suhtaudut nykyiseen elämääsi?

— Tätä nyt ei oikeastaan voi nimittää muuksi kuin odottelemiseksi.

— Mitä sitten odotat? Ihmettäkö? Pahasta unesta heräämistäkö?

— En tiedä itsekään oikein. Ehkäpä ihmettäkin: palaamista, pääsyä takaisin suojärvien hiljaisuuteen. Olen oikeastaan yhä niin väsyksissä, etten jaksa vielä rynnistäytyä mihinkään. On kuitenkin hyvä, että tulemme jokapäiväisen korttileivän ja talon potattien puolesta toimeen, mutta kun nykyiset vaatteemme hajoavat, jäämme alastomiksi.

Paluumatkansa aikana junassa Mannonen sitten muisteli tapaamisiaan, niiden tunnelmia ja henkilöitä ja totesi, ettei kukaan ollut järin murskana, muttei liioin myöskään selvillä, miten elämänsä järjestäisi. Kaikki tuntuivat vain odottavan.

Mutta mitä? Ihmettä, sitä he uneksivat koittavaksi, odottivat ja näkivät unia valveillaankin, saati nukkuessaan. Samalla he tähyilivät valppaasti, osin epäluuloisestikin valtiovaltaa, mitä se heille tekisi, sillä näinhän ei voitu pitkälti elää. Oli saatava toivoa ja työtä ja omaa maata — oli päästävä elämään ihmisen arvoista oloa ja vaikkapa se olisi ollut täynnään koettelemuksia, sen kyllä kestäisi, kunhan samalla voisi kamppailla itsensä tasaveroiseksi toisten kanssa.

Niin, nyt ei tosiaankaan voinut vielä päätellä mitään näistä vajavaisista havainnoista. Mannonen aavisti, että synkimmissä paikoin saattoi vielä kinostella kuusien alla menneen talven verta särpinyttä lunta . . .

Aato ei tapaamisessa ilmeisesti ollut halukas vielä keskustelemaan koko evakon kohtalosta syvimmittäin paljastellen, sillä muutamista puheista päätellen hän tuntui kärsivän vielä sielunsa palohaavoista, joita se oli saanut Kuultavaisen polttamisen yhteydestä ja tarttuneen näin ollen pätö toiveeseen kuin takaisin palaamisen mahdollisuuteen. Polttamattoman saunan muisto ei olisi varmastikaan vähällä heltiävä hänen jokapäiväisistä ajatuksistaan.

Kuitenkin tuntui Aaton perheessä hohtaneen yllättävän myönteistä elämän asennetta. Vaikkeivät he entisekseen naureskelleetkaan eivätkä laskeneet liialti leikkiä, aavisti heidän saaneen jo vihjeen, missä tuo piilolintu pesi: yhä syvenevässä perhetoveruudessa.

Mannonen luopuikin jo matkansa alkuvaiheissa enemmistä pohdiskeluista ja oli tyytyväinen päätöksestään lähteä aatolaisten mukana Lappeenrantaan. Siellä hänelle tarjoutuisi varmasti tilaisuus tarkastella heitä paremmin suurjuhlan taustaa vasten yhteistunnelmassa kohtalotovereittensa kanssa.

20

Juna, jossa Mannonen matkusti, kohahti Riihimäen asemalle hieman toista tuntia senjälkeen, kun aatolaiset olivat saapuneet sinne ja ryhmittyneet asemaravintolassa teensä juotuaan lehtikioskin vierelle, kuten Mannosen lähtiessä oli sovittukin.

Asemasaliin kiiruhdettuaan Mannonen jäi hetkeksi tarkastelemaan aatolaisten ryhmää, mikä olikin helppoa, sillä väen vilinässä hän itse oli vaikeasti äkin havaittavissa.

Tuossa he nyt ulkonäöllisesti melko huomaamattomina vaatetustensa puolesta seisoivat lehtikioskin lähettyvillä syntyneessä mylläkässä, mutta silti he eroittuivat selvästi kaikista muista — he katselivat niin ihmeen rehellisesti ja rauhallisesti ympärillään tungeksivia ihmisiä, että heidän vaatimattomuutensakin hohti eräänlaista arvokkuutta. Heitä ei sysitty, vaan kierrettiin.

Aatolaisia katsellessaan Mannosen mieleen juolahti eräät heidän mäkensä petäjäryhmät, joita kohosi siellä täällä ajotien reunassa nelin, viisin rungoin — mataloina ja sisukkaina. Tuollahan aatolaisten toisiaan lähentyneet asennot ikäänkuin itsetiedottomasti heijastivat noita kaukaisia sodan takaisia sitkeitä puuryhmiä.

Niin, tuossa he nyt olivat ja tähystelivät valppaina, Aato uljasryhtisenä, naisväki hiukan veltoissa, lepäävissä seisonnoissa.

Mannonen asteli käsi ojossa luo, tervehti ja sanoi:

— Kaikkihan te lähditte!

— Ei ollut nyt kotimiehiksi tarjoutujia, siitä ei edes keskusteltu, ehätti Sirkka vastaamaan.

Lähdettiinkin astelemaan kohti asemasiltaa. Mannonen oli ostanut matkalippunsa toiseen luokkaan ja hän kiiruhti nyt hankkimaan aatolaisille lisäliput samaan luokkaan perille asti, vaikka nämä kovasti estelivätkin ja lopulta tarjoutuivat ihan väkisin itse kustantamaan matkansa. Mutta Mannonen oli puolestaan tiukkana:

— Sallikaa tämä minulle, sillä se on vähin kiitollisuus siitä, että saan matkustaa kanssanne!

Mannonen oli jo ennen Riihimäelle tuloa, siellä poistuneiden matkustajien noustua seisomaan, saanut järjestetyksi ja varatuksi vastakkaiset penkit, niin että matkan taas jatkuessa oltiin kuin perhepöydän ympärillä. Sellainenkin saatiin Mannosen matkalaukusta, kun se eväitten syönnin ajaksi nostettiin polville.

Kun oli sovittauduttu ja katseltu hetken aamuyön usvaisia maisemia, tehtiin yhteinen päätös torkkumisesta, jotta kestettäisiin paremmin päivän rasitukset.

Silloin tällöin joku heistä havahtui, vilkaisi ulos ja virutti vartaloaan, mutta nähdessään toisten nukkuvan painautui taannoiseen asentoonsa.

Vasta Etu-Simolaa kuulutettaessa alettiin oikein tosissaan havahdella, käytiin peseytymässä ja siistiytymässä, juotiin ja syötiin eväitä ja virkistyttiinkin melkoisesti, niin että helposti virittiin aamumaisemien kirkkaaseen hymyilyyn.

Juhlamieli laskeutui jo ajatusten ylle aivankuin noiden aamuauringon paisteessa kirkastuneitten metsikköjen latvustot olisivat heijastaneet sitä katselijoittensa sydämiin.

Äkkiä Aato sanoi:

— Milloin olen oikein miettinyt ja keskustellut itseni kanssa Arvon kohtalosta, on väliin merkillisesti tuntunut, ettei menetyksemme olisi ollut yhtä ehdottoman puhdas ja täydellinen, ellei meistä jonkun veri olisi valunut Kannakseen ja imeyty-

nyt sen kamaraan. Arpa lankesi niinkuin kohtalossamme oli säädetty, jotta tämä olisi myös omissa silmissämme ollut kylliksi arvokas ojentaa isänmaan vaatimien toisten uhrien oheen. Veriuhri on sentään enintä.

Hetken mietittyään Aato valitsi lompakostaan vähäisen kirjelipun, jonka muuan kunnanmies oli antanut hänelle näytteeksi täysin yksikseen jääneen maalaisvaimon hädästä, jota hän yritti tehdä tiettäväksi toisille saadakseen apua. Tuon kirjeen loppu kuului näin (Aato luki sen ääneen):

— Älkää ihmetelkö, vaikka tämä ei ole niin hyviin järjästäytynyt, ei hermot kestä eikä käsitä. Olen kärsinyt sotasta niin paljon. Kaksi poikaa meni sotassa ja mieheni meni nyt jälkeen, niin mitä on tehtävä?

— Mitenkähän tuollaiset ihmisparat jaksavat elää? voihkaisi Elvi.

— Ja heitä on paljon, virkkoi Ulla-emäntä.

— Miten te, emäntä, vahvistitte mieltänne liian murheen kouraisuilta? kysyi Mannonen hillittyyn sävyyn.

— Jokahetkisellä opettelulla.

Sitten Sirkka puuttui puheisiin:

— Kun tänä aamuna havahduin kerran ja katsahdin ulos, näin raiteilla niin ihmeen paljon avonaisia tavaravaunuja täynnään sekaisin mätkittyjä tavaroita, että niissä oli varmasti uusien evakkojen koko omaisuus. Jatkoin katseluani sen aikaa, että näin saavuttavan Lahteen.

— Lahden hiihtostadionilla on parhaillaan hirvittävä tavarakalmisto, josta siirtoväkeläiset saavat käydä tuntemassa omiaan. Ratapihallekin niitä siis kuulema vielä riittää, selitti Mannonen.

— Mieluummin kärsin tavaroitteni palamisen kuin joutumisen kaiken maailman jalkoihin, arveli Ulla-emäntä.

— Nekin ovat evakkoja, sokean kohtalon alaisia, mietti Aato.

— Entä kuka hoitaa niiden haavat ja sairaudet? surkeili Sirkka.

— — —

Lappeenrantaan saavuttiin säteilevässä varhaisaamussa.

Vasta asemasillalle laskeuduttaessa sai käsityksen, miten täynnään juna oli ollut. Saattoi melko varmasti päätellä, että melkein kaikki matkustajat olivat tulleet tänne samassa tarkoituksessa, tunnelmassa ja hartaudessa.

Käyttäytymiseltään vaatimatonta, mutta silmistä hohtavassa sisäisessä ryhdissään arvokasta ja mielensä ylentänyttä siirtoväkeä oli saapunut Kannaksen luovutetulta alueelta olevien sankarivainajien kenttähautajaisiin.

Jo nyt sitä näytti yhdestä ainoasta junasta kertyneen monisatainen määrä, mutta paljon lisää oli tuleva. Asemalla mainittiin odoteltavan tuhansia tulijoita.

Asemalle laskeutunutta harrasta ja hillittyä juhlaväkeä katsellessaan Ulla-emäntä johtui pakostakin muistelemaan evakkomatkansa laiturinäkyjä ja hän ihmetteli, miten tyynesti samat ihmiset voivat ja jaksoivat askelensa nyt ottaa, vaikka olivatkin aivan irrallisia ja murhetta kantavia. Kun nämä parhaillaan alkoivat solua hitaana, tummana saattona kaupunkia kohti, johtui hänen mieleensä taas oma vertauksensa itseään kantavista risteistä.

Mannonen käväisi jättämässä matkalaukkunsa säilytettäväksi ja Aato ihmetteli, miksi mies otti moisen vastuksikseen.

— Älähän vielä sano mitään, onhan meillä paluumatkakin, vastasi Mannonen salaperäisesti.

Aatolaiset ja Mannonen seurasivat ihmisvirtaa, mutta aikaa kuluttaakseen poikkesivat ensin kaupungin kynnyksellä sijaitsevalle hautausmaalle katselemaan kumpujen muistomerkkejä ja lukemaan niiden nimiä.

Linnut olivat jo ajat sitten aloittaneet aamuylistelynsä ja hennosti vihertävien lehvistöjen läpi sitä levisi joka taholle kuin auringon kimaltelevan sädekaadon soivana varjona.

Tämä hautausmaalla kävely herkisti heidät kokonaan. Ei puhuttu mitään, katseltiin vain ja kuunneltiin mielen viriämistä juhla-aamun kastehetkillä.

Kun he nousivat kaupunkiin, näkivät he lippuja vedettävän salkoihin tuolla ja täällä ja saavuttaessa sankarihautojen puistoon vanhan puukirkon naakat pitivät vilkkainta aamupakinaansa, mikä eloisa näky muutti ne ikäänkuin kirkkotarhan mustaviittaisiksi virkailijoiksi, jotka parhaillaan neuvottelivat tehtäviinsä lähdöstä.

Sankarihautojen vierillä oli jo nyt paljon matkalta tullutta kansaa hiljaisessa vaelluksessa kummun ääreltä toiselle.

Hekin suorittivat myös sanattoman kunnioituskierroksensa, jokainen kauas katsovan ilmeen vallassa. Vaikka he näkivätkin edessään kumpujen rivit, väikkyi heidän sisään päin tuijottavissa katseissaan Arvon tuntematon leposija jossakin sinivihreän meren ja kultakupolisen kirkon välkyntöjen läheisyydessä Vammelsuun maisemassa, jossa Kuolemankuilu niminen jokitörmä oli sinne jääneiden yhteisenä, mahtavana sankaripatsaana

Kirkkopuiston penkit olivat jo istujia täynnään. He jatkoivat matkaansa rantaan. Siellä nousi kaikille hienoinen kaihon sumu katseeseen, kun nähtiin avarteleva, sinervä järvimaailma. Sirkka oli eroittavinaan lokkien kirahteluista:

— Uimaan, uimaan . .

Jäätiin pitkäksi aikaa istumaan kylpylaitoksen lähettyville, rantapuiston penkille, katselemaan eteen avautuvaa näkyä ja muistelemaan samalla Kuultavaista.

Leipäkorttiensa turvin he kävivät syömässä aamupuuronsa ja kävelivät sen jälkeen hiljalleen kaupunkia katselemassa yhtyen melkein huomaamattaan yhä taajeneviin väkijoukkoihin, joissa kävely lopulta tapahtui melkein ajatuksettomasti. Sitten kajahtivat kirkonkellon ilmaa vapisuttavat kumahdukset, jotka olivat kuin tämän täyteen kirkkauteensa ryhdistyneen kevätpäivän sydämen lyöntejä — voimakkaita ja rauhallisia, niin, levottomia ajatuksia rauhoittavia.

Kun sitten varsinainen kenttähartaus suurella veljeshaudalla alkoi, oli vanhaan kalmistoon kerääntynyt aamupäivän mittaan ihmisryhmä toiselta aivan tungokseen väkeä, joka moni-

tuhatlukuisena hohti oman, vakaan ajattelunsa voimaa kaiken tunnelman ylle ja kiersi sen tiiviiksi yhteenkuuluvaisuudeksi manalle menneitten ja elävitten kesken.

Alkajaisvirren kohoitettua tummasti poimuilevat purjeensa hautojen ylle ja kääriydyttyä pian häviäväksi loppuhyminäksi, sotarovasti nousi pitämään muistopuhetta sankarivainajille.

Päät eivät painuneet, vaan katseet kohosivat siniselle taivaalle. Vaikkakin silmät kyyneltyivät, tuki voimakas yhteistunnelma yksinäisimpiäkin, värjöttävimpiäkin ja ainokaisensakin menettäneitä sydämiä.

Tuhansien yhteen kokoontuneiden ajatusten hartaus oli samansävyinen, kuvastuipa se muisteluun ja kunnioitukseen vajonneiden omaisten, aseveljien tai muun yleisön kasvoilta.

Muistopuheen päätyttyä laulajien satapäinen kuoro esitti tunnetun säveltäjän johdolla Sotarukouksen.

Yhä herkemmiksi virisivät läsnäolijoiden mielet. Jos ken olisi nyt huudahtanut: »Laskeutukaa polvillenne!» — olisi jokainen varmasti niin tehnyt vaistomaisesti, kuin asiaan kuuluvana hartauden osoituksena ja vasta jälkeenpäin ihmetellyt, miten hän noin menetteli.

Sotarovasti siunasi parinkymmenen sotilaspastorin avustamana viimeiseen lepoonsa kaikkiaan 487 luovutetulta alueelta olevaa sankarivainajaa.

— — —

Aatolaiset ja Mannonen lähtivät paluumatkalle jo iltapäivän junassa jäämättä maneesissa vietettäviin iltajuhlallisuuksiin, sillä Ulla-emäntä oli niin väsynyt päivän voimakkaista tunnelmista ja paljosta liikuskelusta, että hän oli pyörtynyt kahteen otteeseen, joten katsottiin parhaaksi palata iltajuhlassa käymättä. Kaikki tunsivat jo nytkin kokeneensa enemmän kuin olivat odottaneetkaan.

Oli ollut turvallista nähdä niin paljon ihmisiä samoissa ajatuksissa. Suru oli ikäänkuin kirkastunut. Arvon ja hänen kaa-

tuneiden aseveljiensä muisto oli muuttunut elävämmäksi ja hänen hautansa tietymätön yksinäisyys oli tuotu myös tänne — ja tämä oli heille suuri vapautus. Se oli nyt siunattu, sekin...

Aato osti kaikille lisäliput toiseen luokkaan eikä suostunut enää Mannosen tarjoukseen, vaan sanoi:

— Kävit nyt meidän juhlassamme vieraana, äläkä intä vastaan.

Junassa oli tiukkaa, mutta taaskin heitä onnisti; kaikki pääsivät istumaan, Elvi ja Sirkka joutuivat tosin muista hiukan etäämmälle. Mannonen avasi matkalaukkunsa ja sieltä löytyi kaikille paluumatkan varalle valmiiksi laitetut eväät, jopa herkun tapaisiakin — ruotsalaisia pakettilahjoja. Ne virkistivät ja voimistuttivat Ulla-emäntääkin.

Koettu päivä kaikkinensa oli ollut siksi voimakastunnelmainen, ettei puheltu paljoa, muisteltiin vain sen sävyssä ohi vilistäviä maisemia mukamas katsellen, vaikkei niistä nähty mitään.

— — —

Samalla viikolla Elvi sai kirjeen, jossa Tauno ilmoitti saapuvansa sunnuntaina ja varoitteli häntä pysymään kotisilla koko päivän, koska hän tulisi autolla. Kirje oli vain lyhyt tiedoitus, vailla mitään elävää, ympärille kietoutuvaa sanaa. Hetkittäin hän oli ollut levotonkin kirjeen sävystä, vaikkei ilmaissut sitä millään tavoin, kirjoittipa vain vastauksekseen iloisen tervetulon toivotuksen ja lupauksen olla kotisilla.

Hän oli käynyt puhelinkeskuksessa kyselemässä paikkaa pitääkseen yllä tuon ammatin taitamista ja hänet olikin merkitty odottajien luetteloon.

Heidän perhe-elämänsä pienine tapahtumineen ja jatkuvine mukautumiskamppailuineen oli näennäisen tyyntä ja nöyrää, mutta jokaista poltti kuitenkin. Aato ja Ulla-emäntä kaipasivat maalaiskotia ja sellaisen sävyttämiä tuttuja töitä.

Aatolla oli ollut vaikeuksia tehtaalla senjälkeen, kun hän oli

joutunut sanaharkkaan erään lakkokiihoittajan kanssa. Hänen oli jo melkein pelättävä ruumiillista väkivaltaa.

Eräänä päivänä oli näet kiihoittaja tullut hänen luokseen ja sanonut:

— Kohta saat lyödä kirveesi pitkäksi aikaa pölkkyyn...

— Kuinka niin? Vai oletko minun töitteni lopettaja?

— Se on sakki, joka määrää.

— Mikä hiton sakki? tulistui Aato.

— Lakkosakki!

— En lyö kirvestäni lakon tähden pölkkyyn.

— Lyöt!

— En!

— Kyllä, kun käsketään, taikka muuten jätetään sormesi kirveen ja pölkyn väliin. Näillä palkoilla ei imperialisteille enää tehdä töitä, kuulitko!

— Kuulin, mutten sittenkään! Lakko lemuaa ruumishuoneelle. Siinä on aina tapettujen ja raiskattujen työtuntien kalmanhajua.

— Katsotaan!

— Ei minussa mitään katsomista ole. En liity sakkiinne, sillä olen itsekin imperialisti, jos niikseen tulee, haluan maani takaisin, joka minulta vietiin!

Tyttäret hapuilivat ja suunnittelivat kaikenlaista omalla tahollaan, mutta ahdas oli heidänkin suunnitelmien kehä, vain tämän kauppalan laajuinen. Sirkka tosin havitteli tarjoutua Mannosen taloudenhoitajaksi, mutta toiset löivät leikiksi koko suunnitelman.

Elvi myös uneksi hänelle välähtäneet mahdollisuudet tosiksi, mutta odotti niiden ehdottomuutta ja oli väliin aivan varma, että satu hengitti loppuaan — ainahan kuoleman edellä käy kumma elpyminen, samoin oli heidänkin suhteensa Taunon kanssa kohahtanut kuin uudeksi, mutta kohahtanut vain, eikä siitä laajentunut sen ihmeemmäksi. Hän kyllä ymmärsi Taunon kirjeiden eräänlaisen kireyden, ne olivat kaiken lisäksi olleet

hyvin lyhyitä ikäänkuin hän olisi selkänsä takaa katselevia peläten kirjoittanut ne kouransa sisässä.

Elvi ilmoitti heti kirjeen saatuaan vanhemmilleen Taunon tulon toivoen heidänkin olevan silloin kotisilla.

Aato ja Ulla-emäntä katsahtivat myhähtäen toisiinsa, mutta Sirkka tapansa mukaan ehätti avaamaan keskustelulle tietä:

— Mikä sinua nyt niin jäykistää, jotta pitää olla todistajat läsnä?

— — —

Tauno saapui sunnuntaiaamuna veljensä autolla. Tervehdittyään nopeasti ja suittuaan tukkansa hiukan hermostuneesti hän kysyi muitta mutkitta:

— Saanko viedä Elvin käväisemään meillä, niin . tietysti, jos Elvi haluaa lähteä. Jo aamuksi hän pääsee junalla takaisin?

Kaikki katselivat hetken toisiaan, sitten Aato sanoi:

— Istuhan nyt ensiksi . .

Elvi oli luonnollisesti melko hämmästyneen näköinen, muttei vastannut omasta puolestaan mitään, vaan jäi kuuntelemaan, mitä toiset sanoisivat. Ulla-emäntä yritti laskea leikkiä avartaakseen pysähtyneen hetken:

— Joko tarvitset neuvojaa tattaripellolle?

Kaikki herahtivat vapauttavaan nauruun ja alkoivat leikkimielin selitellä, mitä oli tehtävä, jotta saisi tattarin lehdet oikein sydänkuvioisiksi. Sirkka vannotteli toisten mukana:

— Muista muistamasta päästyäsikin, että pellon taakse on vedettävä ukkosjohdot.

Mutta Tauno istui totisena eikä heltynyt toisten leikistä — Elvi tosin vain naureskeli katseillaan. Sitten Tauno nousi ja sanoi:

— Haluan näyttää hänelle jotakin . . .

Tauno pyysi Aaton ja Ulla-emännän keittiöstä kamariin ja selitti siellä vanhanaikaisen juhlallisesti toivovansa Elvin kättä

ja jos tämä itse suostuisi käytäessä nyt hänen kotonaan, voitaisiin juhannuksena jo pitää kihlajaiset.

Aato katsahti Ulla-emäntään ikäänkuin kehoittaakseen tätä vastaamaan molempien puolesta. Tauno havaitsi hänen kasvoilleen kohonneesta punasta, että hän oli kokenut voimakkaan tunnevavahduksen.

Ulla-emäntä myhähti hiukan surumielisesti, silitteli pöytäliinaa tarkoituksetta, hypisteli sitä hetken ja nosti sitten silmänsä katsomaan Taunoa, hän virkkoi:

— Eihän meillä voi luonnollisestikaan mitään olla vastaan, sillä olemme oppineet tuntemaan sinut reiluksi mieheksi, mutta asia on Elvin. Entä onko sanottu, että hän jaksaa kestää niin täysin toisenlaisen elämän vaatimukset kuin mihin hän on tottunut.

— Onhan hän kestänyt sodan ja evakkoudenkin! huudahti Tauno.

— Se on aivan toista. Niissä hän on ollut yhteiskohtalossa, tahtomattaan. Mutta jaksaako hän särkymättä nostaa kannettavakseen vielä itselleen täysin erillisen kohtalon hänelle tylyssä ympäristössä.

— Kuinka niin? kohahti Tauno.

— Suo anteeksi, mutta meidän on oltava nyt rehellisiä toisillemme. Elvi kertoi minulle talvella käyntinsä vaikutelman kodistasi. Minä sain sen käsityksen, että meillä päin kohdeltiin mierolaisiakin paremmin kuin häntä teillä, joka ei suinkaan sinne pyrkinyt käymään, vaan jonka sinä lähetit vierailemaan. Et suinkaan sinäkään tarkoittanut, että hän kirjeesi ojennettuaan niijaa ja lähtee tiehensä.

— Ehkä Elvi liioitteli hämilleen jouduttuaan .

— Se ei kuulu hänen tapoihinsa. Hän on meistä nöyrin, ymmärtäväisin ja vilpittömin.

— Luulisin siinä olleen paljon väärinkäsitystä puolin sekä toisin.

— Luulisitko niiden voivan hälvetä?

— Siksi tulinkin juuri hakemaan Elviä meille. Haluan, että he keskustelevat äitini kanssa perusteellisesti ennenkuin teen enempiä...

— Mitä enempiä? puuttui nyt Aato puheeseen, sillä hänestä Taunon sanoissa kajahti selvää uhkaa.

— Olen valmis uhmaamaan perhettäni, jos Elvi uskaltautuisi sellaisessakin asennossa seisomaan rinnallani!

— Millä tavoin uhmaisit? kysyi Aato vakavana.

— Elvi ei sellaiseen suostuisi, jos yhtään tunnen tytärtäni, ehätti Ulla-emäntä puolestaan virkahtaa.

— Minun osuuteni talosta on nyt eroitettu, taloni on melkein valmis ja voin pystyttää täysin oman elämän, jos haluan.

— Täysinkö? kysyi Aato ja katsoi Taunoa tutkivasti.

Tämä nyökkäsi.

— Miksi sinun sitten tarvitsisi uhmata perhettäsi?

Tauno punastui vastatessaan:

— Niin, en tosin tällä seisomalla voi pystyttää täysin omaa elämää, siksi pyydänkin Elvin mukaani käväisemään meillä.

— Äidistäsikö riippuu, jotta pääsisit itsenäiseen oloon? tiedusteli Ulla-emäntä.

— Vain hänestä.

— No, menkää minun puolestani. Ja menkää te nyt keittiöön sekä käskekää Elvi tänne.

Tällainen meneminen ja tuleminen oli aatolaisten välittömiin tapoihin nähden varsin poikkeuksellista käyttäytymisen juhlallisuutta, mutta kun Tauno oli sellaisen aloittanut, luiskahtivat he melkein huomaamattaan samaan sävyyn.

Elvin astuessa puolittain hymyillen, puolittain jännityksen itkua tuhertaen äitinsä luo tämä sanoi aivan rauhallisesti — niinkuin olisi pitkän miettimisen jälkeen tuonnoisessa kuuntelussa lausunut jatkoa Elvin kertomukseen käynnistään Taunon kotona:

— Mene nyt vaan Taunon mukaan ja tarkista, olitko edellisellä kerralla oikeassa vai väärässä ja näetkö, tunnetko uskal-

tautuvasi niihin ehtoihin mitä pakosti nousee täytettäväksesi. Mene rohkeasti nyt, ole avoin äläkä anna tinkiä itseäsi hinnattomaksi. Muista, että viet mukanasi sen, mitä olet kotonasi oppinut kunnioittamaan ja nojaa siihen, jos horjuttaa. Mene ja ole täysi itsesi ja kohtalostasi vastaaja. Palattuasi mieti rauhassa ja sano sitten Taunolle mitä sanot — sama vastaus kelpaa meillekin. Emme puutu siihen tämän enempää.

Heidän palattuaan kamarista oltiin valmiita istahtamaan Sirkan kattamaan korvikepöytään. Kaikki näkivät kysymättäkin, että Elvi hankkiutui lähtöön, sillä hän meni harjaamaan päällystakkiaan ennen pöytään istahtamistaan. Aato aikoi palauttaa hänet takaisin, mutta käsitti samassa, että tyttö halusi olla hetken yksin äskeisen keskustelun jäleltä.

— Saammeko lähteä heti pöydästä noustuamme? kysyi Tauno.

— Mikäs, murahti Aato, joka ei ollut oikein selvillä Ullaemäntänsä ja Elvin keskustelun tuloksesta.

Sirkka oli kipaissut Elvin jälessä ulos, mutta palasi nyt takaisin melkeinpä teeskennellyn alakuloisena.

— Mikäs Sirkalle tuli? kysyi Tauno.

— Mikä hänelle nyt . ei mikään, isä antaa elokuvalipun illalla niin kaikki on hyvin hänen kohdaltaan, naureskeli Ullaemäntä.

— Näkeehän tuon Sirkan nenänpäästäkin, että hän Elvin kyytiin pyrkimisellä kiristää minulta elokuvalipun, yhtyi Aato emäntänsä naureskeluun.

— Olisihan Sirkka voinut aivan hyvin . . ., yritti Tauno kohteliaasti, mutta kankeasti.

— Ei missään nimessä! torjui Ulla-emäntä.

Palattuaan sisälle Elvi neuvotteli hämmästyttävän rauhallisesti paluustaan ja ajasta, jolloin hänen oli oltava takaisin ehtiäkseen työvuoroonsa. Tauno oli katsonut jo sitä varten juna-ajat valmiiksi. Aikaa oli tarpeeksi, sillä Elvin piti olla koneensa ääressä vasta maanantai-iltana yövuoroviikon alkajaisiksi.

Noustiin pöydästä. Tauno lähti käynnistämään autoa. Ullaemäntä silitti tyttärensä käsivartta ja taputti sydämellisesti:

— Noin. Ole noin rauhallinen sielläkin . . .

— Tiedätkö, äiti, miten sain mieleni tyyntymään tuolla ulkosalla?

— No?

— Ajattelin Arvoa ja sanoin itselleni, että voinhan minäkin uhraantua mutta sitten, hupakko, käsitin, ettei nyt ollut kysymys mistään uhraantumisesta, sillä rakastanhan Taunoa ja yritän rakentaa, mitä hän odottaa — rakentaa kohdaltamme uutta sukupolvea, häntä ja minua, kahta heimoa ja yhtä kansaa.

— Oikein! huudahti lähellä seisonut Aato ja jatkoi katsellessaan Elvin lähtövalmistelua:

— Mistä olet oppinut tuollaista järkeä?

— Tästä ajasta . . .

Kohtapuolin Tauno ja Elvi hyvästeltiinkin matkaan oikein kädestä pitäen. Ja auton lähdettyä Sirkka ojensi oman kätensä elokuvarahaa vaatimaan . . .

— — —

He ajoivat varovaisesti kauppalan sunnuntaivilinästä maantielle ja vasta täällä Elvi kysyi:

— Onko talosi jo valmis?

— Talomme on melkein valmis, myönsi Tauno ja korosti ensi sanaansa.

Elvi mietti outoa asemaansa. Tässä häntä nyt kiidätettiin täysin valmistautumattomana elämänsä tähänastisesti tärkeimpään kohtaukseen vastapäätä ihmistä, jolla oli hallussaan melkein kaikki edellytykset, mutta hänellä vain nuoruutensa ja kokemattomuutensa arkuus. Sittenkään hän ei pelännyt, vaan luotti Taunoon. Oliko hän oikeastaan niin täysin valmistautumaton kuin itse luulotteli? Ei, ei kuitenkaan. Olihan tämä aika valmistanut häntä kaikkeen, tähänkin, kuten äsken lähtiessään oli kotonaan maininnut.

He olivat jo ajaneet pitkän aikaa sanattomina, kun Elvi toivoi pysähdyttämistä. Hän nousi autosta ja pyysi Taunon mukaansa.

— Kävellään hetkinen, ahdistaa.

— Mikä?

— Lupaathan auttaa minua perillä joka hetki? Ethän jätä yksin?

— Tietysti lupaan. Olemme perillä yhdessä meinä emmekä erikseen sinuna ja minuna.

Tauno suuteli Elviin rohkeutta ja värähdytti hänet itseensä, koko olemukseensa, niin että tytön oli pakko uskoa häneen ja tukeensa.

Loputtoman pitkältä tuntuneen ajon jälkeen Elvi oli vajonnut horrokseen yhtämittaisten, uusien maisemanäkyjen uuvuttamana. Niiden samankaltaisuus oli lopulta käynyt suorastaan voimille.

Missä olivat tämän maanäären Kuultavaiset?

Kerran Tauno pysähdytti auton erään tienkäänteen kohdalla niin voimakkaasti, että Elvi oli tuupertua tuulilasiin. Jäätiin päätielle, mutta Tauno viittasi poikistolle ja selitti:

— Tuota pitkin päästään meidän talollemme!

— Ajakaamme ensin sinne!

— Ei. Ensiksi selvitämme kaikki seikat siinä huoneessa, missä ensi kerran tapasit äitini. Se on sukuni eräänlainen valtasali, jossa kaikki tärkeimmät kohtalomme on neuvoteltu, ratkaistu ja päätetty.

— Oikein juhlallisestiko? puistahti Elvi.

— Ehkei nyt juhlallisesti, niin ainakin vakavasti ja lopullisesti. Ja sitten mikä on siellä sanottu, se pitää eikä siitä johda sivutietä.

— Mutta olethan itse rakentanut talosikin sivutien päähän ...

— Sehän on tehty sinne jo ennen omaa lopullista ratkaisua eikä jälkeenpäin.

— — —

Tauno johdatti Elvin suoraan kotinsa vierashuoneeseen, jossa tällä oli tilaisuus levätä puuduttaneen ajon jälkeen. Tauno oli näkymättömissä melkoisen kauan niin, että Elvi alkoi menettää rohkeuttaan. Kun tämä lopulta palasi, juotti hän Elville kupillisen mustaa kahvia ja rohkaisi lähtemään mukaansa.

— Älä vaan tartuta minuun levottomuuttasi, olen itsekin juuri sillä kynnyksellä, varoitti Elvi tarkasteltuaan valppaasti Taunon hermostunutta käyttäytymistä.

— Ei tämä sellaista ole.

— Mitä sitten?

— Samaa kiihkoa, joka kummasti valtaa aina ennen taistelua, ehkä jonkinlaista voitonhalua, polttavaa pakkoa nähdä itsensä seisomassa laantuvissa savuissa, voitto edessään. No, nyt lähdemme!

— Siunaa, auta Herra, supisi Elvi tarttuessaan Taunon käteen.

Pian he seisoivat salissa, Taunon käsivarsi kiertyneenä Elvin hartioiden ympärille.

He seisoivat vastapäätä kiikkutuolia, josta Taunon äiti ojensi heille paksusormuksisen ja käädytyn kultakätensä, pojalleenkin aivan kuin kyläilijälle — ja viittasi heidät sitten istumaan seinustan tuoleille.

Elvistä tuntui, että hän eroitti heidät tahallaan ja että Taunon käden asento olkapäällä oli kiusannut häntä. Hyvänen aika noiden sormuksien ja rannekäädyn paksuutta! Niistä hohti himmeästi koko talon maallinen mahti.

Elvi vilkaisi Taunoon. Tämän silmissä hohti myös voimaa ja nuoruuden rikkautta sekä pelottomuuttakin. Hän itsekin kohensi salaa ryhtinsä ja odotti, mitä tuleman piti.

Salin hiukan kolkossa juhlallisuudessa hohti kaksi ihastuttavaa kukkasylystä: sireenien uhkurunsaita kukkaterttuja ryhelmöi kahdessa melkoisessa maljakossa ja ne muuttuivat molempien nuorten ystäviksi, heti kun niitä katsoi. Molemmat muistivat Elvin kädessä olleen kukkalatvan heidän ensi tapaamisensa

viime juhannuksen iltana. Syreeninoksa mukanaan Elvi oli silloin ohjannut Taunon Kosensillalle, jonka kaiteella tämän koura oli kattanut Elvin käden. Tänne asti oli tuon hillityn hyväilyn kosketus kestänyt. Kestäisiköhän se nyt vielä, juuri nyt?

Taunon äiti kiikahti parisen kertaa pontevasti ikäänkuin antaakseen pontta myös puheelleen. Hän sanoi:

— Tervetuloa yhdessä!

— Kiitos, äiti, vastasi Tauno.

Elvi vain nyökkäsi hämillisenä uudistetun tervehdyksensä.

Sitten Taunon äiti käänsi katseensa Elviin ja selitti rauhallisesti, melkein värittömällä äänellä (tästä huolimatta se soi ja yhtyi huoneen sävyyn selvästi eloisampana kuin esineet):

— Talvellista tapaamistamme en nähtävästi täysin käsittänyt. Ymmärrättehän itsekin: yhtäkkiä ilmoitetaan, että joku lotta on tuonut kirjeen. Minulle ei ilmoitettu, että se oli Taunon lähettämä. Kun pyysin sitä lukeakseni, sain vastauksen, että se haluttiin antaa vain henkilökohtaisesti. Olinko joutumassa jonkin salaisuuden paljastumiseen? No hyvä, kirjeen luovutus tapahtui. Kävin lukemassa sen huoneessani. Siinä Tauno antoi peitetysti tietää, että jotakin oli välillänne. Mutta mitä se minulle sillä hetkellä kuului, koskeivät molemmat olleet läsnä todistamassa tuota vihjaisua. Ainahan nuorilla ihmisillä on keskinäisiä suhteita, milloin minkinlaisia, eikä niistä ihmeemmin kirjeillä ilmoitella ennenkuin ne ovat kypsiä esitettäväksi kaikessa laajuudessaan ja selvästi, eikä peitellysti. Enhän voinut ventovieraalle ihmiselle avata syliäni ja huudahtaa tervetuloa, kosken tietänyt, miten hänet oli käsitettävä, mahdollisesti petettynäkö, jota minun olisi pitänyt auttaa.

— Mutta, äiti! yritti Tauno keskeyttää.

Sormuskäden kohoitus painoi hänet kuitenkin takaisin tuolille alkaneesta kohahduksesta.

— Puhun loppuun ja pyydän, ettet häiritse. Niin, jos Tauno olisi pyytänyt kirjeessään suojaa tai jotakin apua ja maininnut

tarkemmin hänen kotonanne kokemastaan ystävällisyydestä, olisin käyttäytynyt luonnollisesti toisin. Mutta minulla on omat vakiintuneet tapani, joista en poikkea. En ole koskaan kirjeen välityksellä pyrkinyt mihinkään suosioon tai tuttavuuteen. Edellytän, että Taunon ystävä esitellään minulle hänen henkilökohtaisen mukana olonsa puitteissa.

Nähtävästi Taunon äidistä tuntui istualtaan puhuminen muuttuvan työlääksi sanojen enetessä, koska hän nousi kiikkutuolistaan ja alkoi hitaasti kävellä ikkunan luota toiselle kukkaruukkujen kasvua tarkastellen ja samalla katsellen eri kulmista lähellään istuvia nuoria. Hän näytti ikäänkuin valitsevan itselleen otollisinta paikkaa, jossa voisi ryhdistäytyä vaikuttavimpaan asentoonsa.

Tauno vaistosi hetken sisällyksen ja nousi seisomaan tuolinsa eteen. Hän katsahti Elviin ja pyysi tätä tekemään samoin.

Siinä he nyt seisoivat kolmisin jännittyneen tunnelmalatauksen odottaessa purkautumistaan.

Äiti oli astellut kohentamaan tuuheilevaa sireenimaljakkoa ja jäänyt sen luokse pöydän ääreen. Hän jatkoi kukkiin katsoen:

— Taunon kohdalta sukumme on ollut vielä avoin ja nyt hän on tehnyt valintansa, joka minulle on ollut suuri yllätys.

Sitten hän nosti katseensa edessään seisoviin nuoriin, hymähti vaisusti taikka oikeastaan muutti vain suunsa ilmettä sanoessaan:

— Mutta nykyinen elämähän on täynnään yllätyksiä .

Kukat oli kohennettu. Hän käveli aivan seisojien eteen puhuen:

— Käydessäni viime sunnuntaina hautausmaajuhlassa ja katsellessani sankarihautojen riviä, olin jollakin tavoin käsittävinäni sukupolvenne kohtalon. Se on osoittanut, että sen haltuun voi jo jättää isoja asioita. Taunon haltuun on nyt erotettu oma kohtansa, kodiksi se muuttuu vasta saadessaan emännän. Aioin itse avata siellä emännyyden ja johdattaa sen tavat sukumme perinteiden sävyyn, mutta tarkemmin mietittyäni asiaa kun-

nioitan hänen osallistumistaan elämän ja kuoleman arpaan ja ilmoitan nyt suostuvani hänen omaan ratkaisuunsa. Silti haluan kuitenkin täältä käsin olla näkymättömästi lähellä — jos kaivataan apua tai neuvoja. Uuden ihmisen on sovittauduttava täällä entisten tapoihin, ellei hän luule siihen pystyvänsä, on hänen paras olla tulematta, taikka hän menehtyy yksinäisyyteen. No niin, menkäähän nyt katsomaan, mitä Taunolla on näytettävänään, annan sillä aikaa valmistaa aterian ja sen jälkeen keskustelemme pitemmälti.

Hän nyökkäsi hiukan ja poistui kukkia katsellen.

Tauno silmäili ihmetellen hänen jälkeensä ja virkahti hiljaa:

— Nytkö vasta löysin äitini . . ., hän on jalo ihminen kaikessa kovuudessaan.

Elvistä tuntui, niinkuin aurinko olisi yhtäkkiä solahduttanut säteensä hänen mielensä arimpaan sopukkaan ja karkoittanut sieltä kaiken lymyn ja säikyn. Samalla häipyi talvinen, ahdistava muisto tästä salista ja hän käveli iloisesti ja rohkeasti lavean lattian keskelle sekä taittoi maljakosta sireenitertun. Se mukanaan hän viittasi Taunoa ovelle:

— Lähtekäämme nyt katsomaan, ei taloamme, vaan tulevaa kotiamme. Hyvä Jumala, onko minulla taas koti!

Tauno ennätti temmata Elvin syliinsä juuri kun ensimmäinen, vapauttava kyynel yhtyi kimalluksellaan kesäpäivän muuhun välkyntään.

21

Mannosen loma alkoi heinäkuun puolivälissä. Hänen päätöksensä viettää sen ensi vaihe polkupyörämatkana kuultavaislaisten sijoittumisalueilla oli nyt toteutumisensa partaalla. Hän oli jo eilisiltana lähettänyt Aaton osoitteella Nokialle kaiken matkatavaransa sekä ostamansa uuden polkupyörän, niin että hän voi huomenaamulla matkustaa sinne kevyesti kuin asioitsija ikään vain salkun kantelijana. Mitään ihmeempiä varusteita hän ei ollut varannut, ainoastaan sopivan ulkoilmavaatetuksen, kuivaa muonaa, kirjoitusvälineitä, valokuvaustarpeita ja muutamia lahjoja.

Lähtönsä edellisenä iltana hän lajitteli ne kopiot, jotka hän oli teettänyt edellisen kesän valokuvaussadosta. Ne olisivat varmasti parhaimpia lahjoja, mitä hän voisi kyläläisilleen nyt viedä, sillä tuskinpa monellakaan oli tällä haavaa Kuultavaisesta maisemakuvia; jos sellaisia oli ennen ollutkin, lienevätkö tulleet otetuiksi mukaan lähtöhämmingissä. Hän sai mukaansa nyt aikamoisen tukun kylänsä muistoja ja sovitti ne salkkuun valokuvauskoneensa ja muun pienen matkasälyn oheen.

Noiden valokuvien katselun ja valikoimisen tunnelmissa hän otti esiin arkistokaapistaan kellahtaneen päreen, jolle Juosipin Jussi oli menneenä kesänä piirtänyt ristin puumerkikseen osoittamaan, kuka kaiken omisti — niin hyvin vanhat rysät kuin niiden isännänkin. Sitten hän istahti Varvali-Juhanan tekemään kiikkutuoliin ja vietti siinä ensimmäisen lomapäivänsä illan, jollainen muulloin oli jo ehtinyt kuulua Kuultavaiselle. Hän

oli nyt täysin siellä, hiljaa kiikkuen ja muistellen, ajatustensa taustassa kuitenkin vielä sanomalehtitalon laantuva humu ja tuoksu.

Sitten hän vaihtoi muistopäreen vanhalta myllyltä ottamaansa puumittaan, hengitti hartaasti siihen piintynyttä viljanlemua ja luki laidasta kaiverretun tekstin sanat puoliääneen kuin konsanaan muistoesineen kupeesta tallettamisen arvoisen viisauden: Jyväkappa Jumalan renki. Asetettuaan kapan sille kuuluvalle kunniapaikalle ikkunalaudalle hän lukaisi vielä pöytänsä kirjepainimen alla pälyilevän Elvi Nikkasen ja Tauno Tuomaalan kihlajaiskutsun juhannukseksi Nokialle. Hän oli ollut silloin estetty — ehkäpä hiukan etsitysti — sillä hän ei ollut halunnut lisätä aatolaisten pienen olon ahtautta. Hän oli lähettänyt onnittelulahjanaan kokoelman valokuvia Kuultavaisesta ja aatolaisista valmiiksi albumiin kiinnitettynä. Hiukan haikeana hän nyt katseli tuota kihlajaiskutsua, sillä hän oli ollut erikoisen kiintynyt Elviin ja nyt tuntui vaikealta ajatella hänen eroavan kokonaan tapaamispiirin ulkopuolelle.

Kaupungin kesäilta huohotti ulkona talojensa kuumiksi jääneissä seinissä ja kutsui merenrantojensa viileille kävelypalteille, mutta Mannonen tyytyi nyt tällaisen muistelun viihdytykseen, missä hän parhaillaan silmät ummessa kiikkuen oli viettävinään ensimmäistä lomailtaansa huvilansa kuistilla juuri saunasta palanneena.

— — —

Mannonen saapui Nokialle jo aamusta päivin. Aato oli parhaillaan ruokatunnillaan ja neuvoi hänet jatkamaan matkaansa junassa Vammalaan, jossa heidän kuntansa toimisto sijaitsi. Sieltä saisi tiedot kuultavaislaisten nykyisistä osoitteista ja pyöräilyjen suunnat olisi siellä sitten helppo hahmoitella kunnantoimiston kartalta.

Mannosen tapoihin oli kuulunut aina kesälomalle saavuttuaan pitää mäkensä miehille pienoiset konjakkikestit kuistil-

laan, avattujen ikkunoiden äärellä, Kuultavaista katsellen ja autiotuvan portailta haikeaa hanurinsoittoa kuunnellen; ketä silloin oli pannut sydämestä oikein hyvästi, niin että tämä oli tahtonut soitattaa nuoruutensa lemmenkaihoja, oli saanut käydä itse pyytämässä ja viemässä autioportaalle tilatulle soittajalle toivekopsut. Koska nyt tuota vakiintunutta tapaa ei voinut noudattaa, pyysi Mannonen Aaton illemmalla mukaansa Tampereelle hotelli-istahtamiseen ja asioitten pohtimiseen. Aato suostuikin ilomielin.

Hänen lähdettyään taas töihin Mannonen tavaransa haettuaan jäi keskustelemaan naisväen kanssa . . .

Elvi ei käynyt enää kutomossa, vaan valmisteli äitinsä ja Sirkan kanssa vähäistä orsikkoaan. Häät oli määrä pitää jouluna sulhasen vanhassa kodissa. Kihlajaisissa oli Taunon sukua ollut vain tämän äiti ja veli, jotka olivat tulleet kahdestaan autolla. Tauno oli saapunut junalla jo edellisenä iltana haaveilemaan, kuten Sirkka selitti.

Mannosen lähettämä kihlajaislahja oli herättänyt Taunon äidissä melkoista mielenkiintoa ja tämä olikin selaillut sitä moneen otteeseen, väliin aina katsonut lähellään istuvia henkilöitä ja sitten jotakin kuvaa, jossa nämä olivat esiintyneet entisissä, omissa oloissaan.

Tauno oli pystynyt osoittamaan äidilleen albumista paikan, jossa hän kertoi ensi kerran tunteneensa kummaa vetoa Elviin — se oli ollut Kosensillan maisema purolehtoineen ja siltoineen. Lisäksi hän oli näyttänyt Aatolan talosta ikkunan, jonka takana hän oli nukkunut ja näkymän linnoitustyömaalta.

Mannonen kyseli varsin uteliaana, millainen tunnelma oli kihlajaisissa vallinnut ja kaikki vastasivat hänelle melkoisen eri tavalla . . .

Elvi kertoi, että häntä oli kuumentanut koko ajan, niin että silmissäkin oli värissyt ikäänkuin päivänsavua; hän oli vain istunut sormuskäsi Taunon kourassa ja ihmetellyt, mitä kaikkea ihmislapselle saattoi elämässä tapahtua.

Ulla-emäntä taas selitti harvakseen, mitä kukin oli sanonut ja miten Taunon äiti oli tuntunut kuin joistakin kaukaisilta parvekkeilta laskeutuneelta. Hänestä oli säteillyt tavattoman henkilökohtaista vetovoimaa, niin että Aato oli ollut kuin keisarinnan hoviherra kohteliaisuudessaan.

Sirkka vastasi Mannosen kyselyihin oikein näytelmällä. Hän esitti kuvaelmia, miten kukin oli kävellyt, antanut kättä, kumartanut, katsellut ympärilleen, muikistanut suutaan tai asetellut kasvojensa ilmeitä, juonut kihlajaiskahvia, tiputellut murusia lattialle, kaikkea, kaikkea, oikein tuhatnäkijän silmin katsottuna ja muistettuna.

Mannonen nauroi katketakseen Sirkan esityksille ja mustasukkaiselle loppuväitteelle, että Taunon äiti oli muka ollut aivan rengaskorviaan myöten rakastunut hänen isäänsä — lähtönsäkin oli ollut niin väkinäistä, että oikein ihmetytti.

— Näin teki isä . ., ja Sirkka näytti, miten isä kohteliaasti oli tuolia istuimeksi vetäessään vielä ojentanut sulavasti kätensä ohjaamaan ja auttamaan.

— Ja näin teki Taunon mamma . . ., ja sitten tyttö esitti rintoja kohoittavan syvään hengähdyksen ja hiutuvan hymähdyksen.

— Ole hupsimatta! huudahti jo Ulla-emäntä Sirkan liioittelulle.

Kävi selville, ettei kihlajaisissa ainakaan vallinnut mikään kireä tunnelma, vaikka oltiinkin oltu asiaan kuuluvan vakavia.

Äskeisen esityksensä menestyksen innoittamana ja vielä yhä näyttelemisen huumeessa Sirkka istahti Mannosen polvelle, kiersi käsivartensa tämän kaulaan ja leperteli:

— Rakas Pekka, eikö nyt jo ole meidän vuoromme? Päätin täällä opintoni jatkokoulussa ja käytöksessä sain kymmenen.

— Ohhoh, kunpa setä olisi nuorempi, niin ihan varmasti!

— Paljonko meillä on ikäeroa, setäkulta?

— Vain kolmattakymmentä vuotta, neitoseni.

Mutta sitten leikkipuhe alkoi vähin erin muuttua totisem-

maksi ja alettiinkin yhdessä aprikoida Sirkalle tulevaa ammattia. Lopuksi Mannonen ehdotti, että hän saisi olla apuna järjestämässä asiaa. Sirkan oli syksyllä ilmoittauduttava joillekin Helsingissä toimivan ammattienedistämislaitoksen kursseille, vaikkapa ompelukursseille ja tyttö saisi asua sekä ruokailla hänen luonaan, kunhan valmistaisi heidän ateriansa. Näin Sirkka säästyisi asumis- ja aterioimiskustannuksista.

Mannosen ehdotus oli Sirkasta niin häikäisevä, että hän lähti juoksemaan isänsä työmaalle kertomaan asiasta ja pyytämään heti suostumusta, sillä hän arvasi, että isä tarvitsisi pehmitystä heti ensi hetkestä alkaen.

Tytön lähdettyä Ulla-emäntä sanoi:

— Nyt taisit höyrähdyttää Sirkan kokonaan.

— Mutta nykyisin ei ammattitaidoton ihminen päde missään. Tiedättehän, että Sirkka on Helsingissä minun luonani paremmassa turvassa kuin missään muualla kotinsa ulkopuolella. Olen tiukka setä. Hänet on irroitettava nyt ajoissa kokonaan omaan eläntuntoonsa, irti hedelmättömästä odottelusta, evakkoudesta ja avuttomuudesta.

Ulla-emäntä oli painunut niin surullisen näköiseksi, että Mannosen oli virkettava:

— Kyllähän te, emäntä, ymmärrätte, että suunnitelma koituu Sirkan parhaaksi. Varmasti kiitätte vielä monta kertaa jälkeenkin päin tätä tuoksahdustamme. Kaikki on selvää. Pidän tytöstä huolen kuin omasta sisarestani ja kustannan hänen menonsa. Se on vähin, mitä voin tehdä kiitollisuuteni osoitukseksi teille ja Kuultavaiselle.

— Minun puolestani. Mutta mitähän Aato sanoo. Sirkkaa ei ole yhtä helppo tempaista kuin Elviä.

Elvi oli innostunut Mannosen ehdotukseen ja lohdutteli äitiään, että sittenhän Sirkallakin olisi aikaa myöten turvallinen osoite vanhempiensa varalta.

Kun Sirkka palasi pyrähdykseltään, huudahti hän heti sisään astuessaan:

— Olisittepa nähneet, minkälaiseksi isä vajosi, kun menin työmaalle ja huusin kaiken kalkkeen keskeen: »Isä, olen mennyt tällä aikaa salakihloihin!» Hän hangoitteli itsensä vasara kädessään luokseni, sillä hän ei nähtävästi ollut oikein eroittanut selvästi sanojani ja kysyi: »Kuka on mennyt kihloihin?» Vastasin: »Minä, mutta vain salakihloihin vasta!» Hän karjaisi: »Mitä?» Vastasin häkeltymättä: »Mannosen Pekka kosi minut ja suostuin...», ja tämän jälkeen livahdin karkuun niin paljon kuin kerkisin ja jätin hänet seisomaan sen näköisenä, että Pekka-setä saa varoa itseään.

Aaton palattua iltapuolella töistään hänelle esitettiin suunnitelma Sirkan lähdöstä Helsinkiin ompeluoppiin ja Mannosen turvatiksi. Mutta hän kieltäytyi keskustelemasta koko asiasta. Kun naisväki tiukkasi häneltä edes jonkinlaista mielipidettä, selitti Aato, että Sirkka palaisi takaisin entisen kivijalan kohdalle ja hänestä oli tuleva aikaa myöten heidän maittensa isäntäemäntä.

— Tuo sitten on metka mies, tuo isä. Kaikki tulevaisuuden suunnitelmat pysähtyvät hänessä kuin seinään: »Älkäähän nyt pitäkö kiirettä. Palaamme takaisin kotiin!» päivitteli Ulla-emäntä.

— En eläisi yhtä päivää, ellen näin ajattelisi! ryöpsähti Aato.

— Voiko pelkän ajattelun ja toiveen varassa pysyä noin itsepäisen vahvana? ihmetteli Mannonen.

— Voi kyllä. Mutta tunteen, uskoksi muuttuneen tunteen on oltava tukemassa. Koska minusta tuntuu, että saan nähdä vielä Kuultavaisen, niin silloinhan mielipiteeni muodostuu sen mukaan ja se taas säteilee ajatuksiini teidän nimittämänne itsepäisyyden.

— Entäpä uskosi murtuu?

— Ei murru, »se ei murru murtamalla, sitä ei lyö rakehet...»

— Lähdetään sitten juhlimaan paluutamme jo ennakolta,

naurahti Mannonen ja levitti kätensä Sirkan edessä voitettua teeskennellen.

Tyttö huomasi kyllä, ettei koko asiasta ollut nyt hyvä virkkaa mitään.

Miehet lähtivät illansuussa. Ikäänkuin hyvittäjäisiksi Mannonen kaivoi matkalaukustaan tädilleen tarkoitetuista viemisistä rusinakotelon, joka oli peräisin mustaan pörssiin joutuneesta Amerikan-paketista. Hän antoi sen Sirkalle ja voihkasi leikillisesti:

— Keitä näistä salakihlautumisemme hautajaisrokka. Syömme sen huomenna yhdessä.

Asemalle lähtiessään miehet varasivat aikaa, jotta ehdittiin käydä tervehtimässä Havian Riston perhettä.

Aaton kertoman mukaan Risto oli ollut kivunalainen talvesta asti palattuaan surkealta työvelvollisuuskomennukseltaan ja hän sanoi epäilevänsä, ettei Risto enää kostu: rintavika. Tämä kävi vielä kauppalan töissä ja oli onnekseen saanut helpohkoa puistosiivousta tehtäväkseen.

Saavuttaessa havialaisten asunnolle Mannosta ihmetytti, kun Aira syöksähti — arvattavasti heidän tulonsa ikkunasta havainneena — ulkoeteiseen, tarttui hänen hihaansa molemmilla käsillään ja katsoi silmiin niinkuin hänen sydämensä olisi ollut pakahtumaisillaan. Lyhyesti välähtäneessä ilmeessä läikähti laineellinen hätähuuto rakkauden puutteesta, sisäisestä vilusta ja pelosta. Käsien puserrus kertoi samaa.

Mannosta suorastaan puistatti, sillä hän oli vaistoavinaan tuosta katseesta ja puserruksesta myös niiden tarkoittaman hätähuudon sanat: vie minut täältä turvaan! Airan katse oli kuin susilauman saartaman viimeinen äännähdys.

Sisälle tultaessa Risto oli vain huoneessa yksinään. Hän loikoi vuoteella, rintaluut koholla, laihana ja kelmeänä. Mannonen koetti suostutella hänet mukaan Tampereelle, mutta Risto torjui:

— Työ että, hyvät miehet, tiijä kui mie oon läsivä. Ikkääku

tuon töist, las leppäämää. Jos mie nyt lähen tei kanssanna, ni huomen miust ei ois mihikää...

Lyhyen keskustelun puitteissa Mannonen sai tietää, että havialaiset tulivat kyllä toimeen, mutta hyvin vaatimattomasti. Vaatteiden uusiminen oli ollut vaikeinta Riston sairastelun ohessa.

He olivat jo lähteneet, kun Mannonen muisti, että hänen lompakossaan oli muutamia irrallisia valokuvia Kuultavaisesta. Hän pyysi Aaton odottamaan käydäkseen viemässä ne Airalle, joka tuntui kärsivän syvästi yksinäisyytensä hädästä.

Aira ehätti taas vastaan, sillä hän oli jäänyt ikkunan ääreen katsomaan haikeana heidän poistumistaan. Aira ennätti ensiksi puheluun:

— Vaikka tapahtuisi mitä, tietäkää, että nyt vasta olen käsittänyt rakastaneeni Arvoa. Olen menettänyt kotini lisäksi myös nuoruudenrakkauteni, joka syntyi kuolleena kuin säikähdyslapsi. Nyt olen menettämäisilläni myös itseni.

— Tyttö, noin et saa puhua! Tässä on sinulle pari valokuvaa ystäviksesi. Älä anna ajattelemattomuuden niellä itseäsi...

— Minähän juuri ajattelen liikaa, siinä on koko onnettomuuteni juuristo.

Sitten hän tarttui Mannosen käteen ja huudahti:

— Vie minut pois täältä, äkisti, jonnekin. En voi elää täällä, minut syödään!

Hän hyrskähti itkuun. Mannonen ei pystynyt sanomaan muuta kuin sormien välitse kuivana hiekkana valahtavan lohdutuksen:

— Kunhan palaan matkaltani, puhellaan sitten. Älä taitu. Näkemiin!

— — —

Tampereella he menivät Teatteriravintolaan. Aato tosin epäili pääsyään, mutta Mannonen vakuutti hänet herrallisemman näköiseksi kuin itsensä. Pöytään istuutuessaan Aato kat-

seli myhäillen vielä kädessään olevaa eteisvahtimestarin antamaa numerolappua ja Mannosen kysyessä syytä hän vastasi:

— Kun luin toukokuussa lehdestä, ettei siirtoväki voi osallistua kunnallisvaaleihin, naureskelin kotilaisille, etteihän se tosiaan mitenkään käynyt päinsä, koskemme kuuluneet minkään kylän emmekä talon numeroon enää. Jatkoinkin silloin tuontuostaista keskusteluamme aiheesta »mikä on evakko» sanomalla: »Evakko on numeroton ihminen.» Mutta katsopa nyt, en olekaan mikään numeroton!

Ja Aato näytti hymyillen vaatenaulakon numerolappuaan.

Ilta kului musiikkia kuunneltaessa, mihin he yhdyttivät Mannosen entisentapaisten lomanaloitusten lasinpuhaltelut ja lusikankilistelyt. He vajosivat väliin niin haikeiksi muistelijoiksi, että työntyivät melkein puolipöytään kuiskuttelemaan toisilleen aivankuin salakähmäiset veijarit.

Mutta aina he kuitenkin palasivat todellisuuteen, sillä pitkä asiarivi odotteli myös vuoroaan. Niistä keskusteltaessa Aato antoi Mannoselle myös neuvon, ettei tämä ryhtyisi matkallaan täyttämään kenenkään korvauspapereita, sillä varmasti häntä sellaiseen pyydettäisiin. Mannosen ihmetellessä kiellon syytä Aato selitti:

— Ota huomioon, ettei kaikkensa menettänyt voi luopua tunnearvoistaan. Jos esimerkiksi kirjoitat vanhan veneen vähäiseen arvoon, et käsitä, miksi toinen inttää sitä korkeampaan hintaan. Se ei näet ole hänelle yksistään vene, vaan ystävä, kesäntalvinen hoivikki, keväisten tervailujen ja kutuaikojen hienojen tunnelmien jakaja, omavalantainen ylpeyden esine, paljon, paljon. Loukkaisit hänenlaisensa henkihieveriin, jos sanoisit: »Toimittaneekohan sitä rania edes merkitä saataviin?» Yritin ensiksi itse täyttää korvauspaperini, mutta siitä ei tullut mitään, sillä mitenpä voin arvioida markoissa sellaisen, jota en olisi yleensä myynyt mihinkään hintaan? Koska kuitenkin oli pakko merkitä sellaiset, huippasivat niiden arvot aina todellisuuden ylitse niin että päädyin ihan mahdottomiin numeroi-

hin. Silloin menin erään asioitsijan luo ja selitin vaikeuteni. Muutaman kerran tempasin häneltä jo paperit käsistä, mutta maltoin. Puhun ihan totta: älä käy siihen rahtiin, vaikka kuinka pyydettäisiin, jottet murskaisi ketään määritellessäsi sydänkalleiksi muistoiksi muuttuneita asioita markallisiin arvoihin. Ota lisäksi huomioon, että täysin korvattavan omaisuuden ylärajaksi on määrätty vuoden 1939:n hintatason mukaisissa markoissa 80 000: —. Kun tämän sitten ilmoittaisit korvauspaperin teettäjälle, katsahtaisi hän sinua varmasti kummissaan, naurahtaisi ylimielisesti ja tokaisisi: »Älä lörpöttele, joha mei tupakii maksaa sen verra, a näköala viel lisäks!» Mene sitten ja tee tuollaisille asiallinen tokumentti! Entä paljoksiko itse arvioit sen ennuskaappisi?

— Ei puhuta siitä mitään . . .

Mannonen myönsi Aaton puhuneen totta. Samassa häntä alkoi vaivata Airan äskettäinen outo käyttäytyminen ja hän kysyi Aatolta, mikä tyttöä oikein vaivasi.

— En tiedä. Ihmisten puheita olen kuullut, mutten niihin koskaan usko ennenkuin itse näen.

— Olisikohan minun keskusteltava hänen kanssaan?

— Keskusteltava, keskusteltava, mitä se hyödyttää? Tee ennemmin jotakin muuta. Vie hänet Helsinkiin ompeluoppiisi, niin teet paremman työn kuin houkuttelemalla Sirkan, vielä ihan lapsen, sinne.

Mannonen painui mietteisiinsä, joihin sisältyi epämääräistä pelkoa ja samalla liioiteltua hyväteon ennakkonautiskelua, jonka itsekkyyden hän tunsi muuttuvan suorastaan vilpilliseksi. Hän kohentautui ja ehdotti viime lasillisia. Niin tehtiinkin.

Ja noiden lasitorvien kaikuja muistoissaan soitellen he palasivat vuokra-autossa Nokialle ja laulahtelivat kesäyölle muutaman kuultavaislaisen säkeistön — taisivatpa, pakanan pojat, hiukan itkeä nihistääkin tunnelmissaan.

— — —

Saatuaan Vammalasta kunnan toimistosta tarpeelliset osoitteet ja ohjeet Mannonen junaili ja pyöräili ensiksi tervehtimässä tätiään ja serkkuaan, jotka olivat saaneet ostaa vapaassa kaupassa autiotilan Angelniemeltä. Kun rakennukset olivat olleet joltisessakin kunnossa, olivat he uskaltautuneet rappeutuneen savimaan kukoistauttamiseen, vaikka tilan viljelysavartumat olivatkin ryöstöviljelyksen ja kädestä toiseen käynnin jälkeen menehtyneet melko mahoiksi. Mutta kun nyt kerran oli omaa maata, niin töihin! Olavi-serkulla oli vielä kaksi kotihista, hyvää hevosta ja luotettava omakyläinen maatyömies apunaan, niin että hän huudahteli: »Antaa mennä vaan!» — vaikka melkein kivettynyt savi pölisikin silmille ja tappeli vastaan.

Kaarina-täti tuntui sairaudestaan huolimatta rauhalliselta. Hän oli halvauksensa jälkeen muuttunut lapselliseksi ja muistin aitaukset olivat kaatuilleet monessa kohdin. Kun Mannonen kyseli tätinsä viihtymistä, vastasi tämä:

— Mis Alina o lehmii kans, siel miekii tahon olla. Mut tääl mie oon ku kyläs, vaik sannoot tätä miun uuveks koiksein.

Kaikenlaisia keskusteltaessa täti äkisti kysyi vieraaltaan:

— Tiijät sie, Pekka, jot kuis kauva mie oon tääl? Millos miun pittää lähtee pois?

Tämän käynnin aikana Olavi-serkku, Alina ja Mannonen elvyttelivät hiljaisessa muistelussa lapsuutensa aikoja niin että nykyhetken seinät siirtyivät kauas, kauas.

Yhtäkkiä Kaarina-täti kuului nousevan viereisessä huoneessa, jonka ovi oli auki keittiöön ja huudahtavan kaikkien yllätykseksi:

— Jos että miule hautajaisii pijä, ni mie revi teilt hiukset!

Sitten hän kuului laskeutuvan entisekseen lepäämään, kutsui Alinan luokseen ja sopotti tälle:

— Jos Olavi männöö naimisii, ni mie erroon talost .

Alina ja toiset hänen luokseen saapuneet koettivat lohdutella häntä, etteiväthän tästä mitkään erot tulleet kysymykseen,

koskei naimisiinmenostakaan ollut mitään tietoa näin vierailla mailla.

Heidän palattuaan keittiöön Olavi virkkoi Mannoselle matalasti:

— Kuule nyt, miten oudosti äidin ajatus harhailee, kun sillä ei ole mitään tukea ympärillä. Kaikki on hänelle vierasta, koska hän ei ole saanut täältä minkäänlaista otetta tai käsitä, missä päinkään yleensä olemme. Mutta elämänhalu tuntuu hänessä loppumattomalta. Tuon tuosta hän saattaa kutsua minut tai Alinan luokseen ja sanoa: »Viel männää Kannaksele.» Kunpa saisimme hänet edes sinne multiin; tuntuu mahdottomalta haudata häntä tänne, mutta sekin hetki on jo lähellä.

Keittiössä keskustelijat kuulivat vähän väliä kamarista äänen:

— Antakaa oven olla auki!

— Aukihan tämä onkin!

— Mihis teijä puhheet hävijäät, ku niitä ei näy tääl?

— Kyllä ne tulevat myöskin sinne!

22

Mannonen palasi tätinsä luota junalla Tyrväälle ja vuokrasi Vammalasta hotellihuoneen, josta käsin hän suoritti käyntejään saamiinsa lähiseudun osoitteisiin. Palatessaan viipyi hän Nokialla päivän ja Aato saattoi hänet Tampereelle, missä he vielä jatkoivat asioittensa pohtimista.

Mannonen piti matkastaan jonkinlaista päiväkirjaa, elvyttääkseen sitten joskus myöhemmin tämän sodanjälkeisen kesän omalaatuisia tunnelmia muistissaan. Siinä oli pääasiassa tuollaista sanomalehdentoimittajan tähtiväli-tyyliä. Kaikissa merkinnöissä ei ollut edes päivämäärääkään. Useita muistiinpanojaan hän hävitti epäselvyyden taikka arvostelukyvyn puutteen tähden, toisia hän lisäili ja lopulta hänelle oli jäänyt vihkonvertainen nippu numeroituja muistikirjan lehtiä.

Helsinkiin palattuaan hän katsasteli niitä vielä ennen arkistoonsa sijoittamista. Tuloilta menikin niitä lukiessa — varsinkin, kun moni lyhyt toteamus johdatti pitempiin muisteluihin ja punniskeluihin.

Mm. seuraavanlaisia kohtia kääntyili luettaville hänen lehteillessään kiikkutuolissaan matkamerkintöjään . . .

— Istun parhaillaan (20/7 -40) Turun komeassa ja hälisevän kaikuvassa asemahuoneessa paluumatkalla Angelniemeltä ja pyrin takaisin Vammalaan via Tyrvää. Olen miettinyt yhtä ja toista näkemieni ja kuulemieni perusteella ja merkitsen tähän jotakin ihan tuoreeltaan.

Erikoisesti minua askarruttaa sen ikäisen evakkonuorisomme

ongelma, joka ei maatalousaskareistaan irtireväistynä vielä ole kypsä mihinkään vastaavaan rinnakkaistyöhön. Se menettää tuntumansa maahan ja alkaa lainehtia asutuskeskuksiin, teollisuusseuduille ja kaupunkeihin kaikkein halvimmaksi ammattitaidottomaksi työvoimaksi, paariaksi, joksi se on jäävä. Omassa havaintopiirissäni Havian Viljo on jo siihen tuomittu. Aira pyristelee vielä vastaan, mutta hän on jo vieraan elämäntunnelman kietoma. Sirkka kurkoittelee kaulaansa ja katselee uteliaana ja on uskoakseni voimakas ja itsenäinen ihmisalku — mutta mihin? He ovat jo luopuneet murteestaan, mikä ei olekaan ihme, sillä eihän heihin ollut ehtinyt latautua tarpeeksi henkistä voimaa kestää ympäristön siitä johtunut hymyily ja pilkka.

Niin, Aira! Voisin hänestä tehdä mitä hyvänsä, jos haluaisin — mutten uskalla, koskei minussa ole kuvanveistäjän kylmyyttä käsitellä elävää ihmissavea. Sirkkaa olisin uskaltanut muovailla, sillä hän on marmoria. Elville kohtalo oli suopea, mutta vaatii varmasti annistaan kovan hinnan. Hänen herkkä, pehmeä ja hiljainen luonteensa vierastelee luullakseni koko ikänsä siellä, mihin hän naimisiin mentyään joutuu.

Havian Risto on mennyttä: kuolettavasti haavoittunut vilustumisestaan.

Kaarina-täti — samoin mennyttä. Kuolema ottaa hänet haltuunsa liikaa kiduttamatta, nukuttamalla, muistia huojentamalla.

Olavi voittaa varmasti Kallen kanssa savivastustajansa, varmasti. Se näkyi sekä kuului.

Mutta Aato vain seisoo, kohoittelee ryntäitään ja katselee vielä ikäänkuin säikkyneen lauman johtajauroksena ja on sisimmässään täyden taikauskon vallassa. Hän, mitä terveajatuksisin realisti kaikessa heimoidealismissaan uskoo oikein tosissaan — taikka sitten näyttelee petollisesti myös itselleen — että takaisin palataan entisille maille. Kummallista.

*

Seisoin Vammalassa pienen risteystorin varrella ja silmäilin parhaillaan karttaa, kun olalleni lyötiin. Käännähdin yllättyneenä katsomaan ja kaksi entistä pitäjäläistäni seisoi siinä iloisin kasvoin aivan kuin olisivat tavanneet Amerikkaan lähteneen sukulaisensa. Eipä aikaakaan, kun meitä oli jo neljä ja kun viidenneksi ilmestyi vielä Kuultavaisen Soittaja-Kalle, hyvä ystäväni ja hovipelimannini, käsitimme, että piti pakostakin tehdä leiri ja käydä kyselemään sekä vastailemaan. He ehdottivat lähtöä joenrantaan. Kävimme ostamassa pullollisen kuka mitäkin. (Vammala oli heidän kauppa- ja keskuspaikkansa, joten tällainen tapaaminen keskellä kesäarkea oli mahdollinen.) Rantalehdon viileässä leppäsuojassa istuessamme emme häirinneet ketään ja kukin siinä vuorollaan kertoi minulle ja toisille sotakokemuksiaan. Kovimmalla heistä oli ollut autiotuvan portailla aina pyynnöstäni soitellut Kalle, joka oli saanut olkaansa pahan vamman ja jäänyt pysyväksi invaliidiksi. Kuuntelin hyvin tarkasti miesten puheita. Sota sinänsä ei ollut jättänyt heihin katkeruutta, vaan rauha ja nykyinen vielä järjestymätön elämä »päivä kerrallaan»-tyylissä oli luisuttanut heidät jonkinlaiseen ylenkatseellisuuteen — tosin hirtehismieliseen — itseään kohtaan: »Mikä mie oon tääl määsääläisii kesel, en nii mikkää?»

Mutta jokainen heistä odotti niin intohimoisesti pika-asutuksen toimeenpanoa, että oli annettava anteeksi tällainen kaiken menetyksen aiheuttama itsensä väheksyntä, kun tietää kuitenkin sen takana parhaillaan alkukallion kupeen huuhtoutuvan näkyviin koko kestävässä lujuudessaan. Ihmeteltiin ja istuttiin ja kaiken voisi kiteyttää seuraavaan lauseeseen:

— Jos män kesän kuka sano meile, jot ens kesän istutta keskel kirkasta päivää viinaputelit kouras Kokemääejoe kaltahal, ni kukkaa ei ois uskont . . .

Lopulta puheemme kiertyivät leikinlaskuksi, kun liika paine oli haihtunut edessämme välkkyneen virran viemänä. Jokainen päivitteli alun vaikeutta näillä main; jos kysyi mitä hyvänsä,

aina sai vastaukseksi: »En mää vaan tierä . . .» Miten sitten olet ja elät näillä muutenkin oudoilla mailla!

Eräs kertoi hiukan pilailleensa vanhan, hyväntahtoisen pariskunnan kanssa, joiden luokse hän oli yöpynyt perheensä pariin harhaillessaan. Äijä oli kysynyt, saatuaan kuulla hänet siirväkeläiseksi:

— Mitenkä teillä hevosta ajettiin?

— Meillä oli aina kolme hevosta edessä, oli sitten ajo mikä hyvänsä. Troikka mikä troikka! Kyllähän sellasilla peleillä kuormat lensivät!

— Oliko teillä vainajillekin troikka? kysyi mummo.

— Oli.

— Varakkaammilleko?

— Köyhille sekä rikkaille! Kaikki vietiin troikalla hautaan!

— Sinnehän tästä olisi pitänyt päästä kuolemaankin, huokasi mummo.

Parisen tuntia istuskeltuamme pullot olivatkin pohjillaan, mutta valkeasta viinasta ei ollut langennut kenenkään ylle mustaa varjoa. Merkillistä — iltapäivään mennessä oli lepikkoomme kertynyt meikäläisiä melkein kesäjuhlan verran ja hiljalleen sinne ilmestyi aina uusia pulloja. Lankesimme lopulta suorastaan heimopaatokseen ja lauloimme yhdessä »Karjalaisten laulun» sekä vannoimme sen jälkeen, ettemme ikinä luovu murteestamme. Kun lopulta erosimme, ei mitään häiriöitä ollut sattunut ja niinpä meninkin hyvillä mielin hotelliini aterioimaan ja suunnittelemaan huomisen reittiä. Halusin tavata vanhan kylämyllymme viimeisen myllärin kertoakseni hänelle jyväkapasta, jonka olin ottanut ja tarjotakseni sen hänelle takaisin harvinaisena muistona. (Erotessani leppätanhualta olin antanut kuultavaislaisille muutamia kyläkuvia heidän kotiensa kohdilta.)

Ollessani illalla aikeissa oikaista levolle vahtimestari saapui ilmoittamaan, että minua haluttiin tavata ravintolassa. Lähdin melko uteliaana hänen jälkeensä.

Astuttuani ravintolasaliin huomasin itseäni viitottavan. Menin luo. Pöydässä istui neljä kuultavaislaista nuorta miestä, kaikki sodasta palanneita ja tulen alla olleita sekä sen lakattua näille maille joutuneita. He olivat saaneet tietää täällä olostani ja halusivat minut seuraansa monestakin syystä, lähinnä ehkä siksi, että he halusivat ulkopuolisen kuuntelijan kertomuksilleen. Merkillisiä rintamien asioita ja sotakohtaloita sainkin kuulla. Tunsin oikein hyvää mieltä, kun he sanoivat minun olevan ikäänkuin koko Kuultavaisen kylän yhteinen sukulainen. Vaikka käsitinkin tuon tunnustuksen olevan alkoholille lemahtavan tunnelman saneleman, osasin sen lajitella kuitenkin oikeaan paikkaansa — näistä nuorista miehistä ei kukaan ennen ollut istahtanut tällä tavoin kanssani, joten yhteisolossa oli samalla ikäänkuin juhlallinen sivuvire.

Tarjoilun loputtua siirryin huoneeseeni ja nuoret miehet seurasivat minua sinne vahtimestarin kieltelyistä huolimatta. Vaikkei meillä ollut mitään nautittavaa, istahtivat he kuin paimentolaiset seinävierille kyykkyyn kantapäittensä varaan ja koettivat selittää, että jos halusin, olisi minulla nyt vasta ensi kerran tilaisuus tarkemmin pohtia itseäni nuoremman kuultavalaispolven kanssa sikäläisistä ja täkäläisistä asioista. Kuuntelin rauhallisesti poikien pörinää ja rauhoittelin hiukan setämäisesti heidän sodan raisuunnuttamia ajatuksiaan.

He olivat sikäli realisteja, ettei kukaan puhunut takaisin paluusta, vaan he ikäänkuin uhmamielin keskustelivat, että nyt näytettäisiin, mihin meikäläiset pystyvät sodassa saamansa itseluottamuksen jälkeen ja jokaisella heistä tuntui olevan tietty elämänsuunnitelmansa, mutta he ikäänkuin vielä tuulettelivat ruudin ja kalman hajua sieramistaan.

Tämä tilanne oli mielestäni aika merkittävä muodostaessani käsitystä nuoremman polven mielialoista. Sainhan kuulla sisuk-

kaasta uskosta pärjätä uusissa olosuhteissa siinä, missä toisetkin ja ehkäpä paremminkin. Jokainen heistä oli jo asettautunut työsuhteeseen, mutta kaikki silti mielivät omaa maapalasta.

Merkitsenkin tähän: nuoret miehemme kestävät. Sota on kovettanut heitä sen verran, ettei turha tunteilu eikä takaisin paluun hedelmätön unelmointi ole lamaannuttanut heidän elämänintoaan. *Maatyöhön toivominen ja oman tilan odottaminen osoittaa Kuultavaisen antaneen pelloiltaan kestävän perinteen.*

22. 7. 40.

Vasta puolelta päivin poljin kauppalasta Karkun maisemiin, mutta Kosen mylläriä en tavannut. Hän oli lähtenyt kiertelemään tilanostopuuhissaan. Sain kuitenkin hänen entisen, äskettäin tapaturmaisesti kuolleen myllyrenkinsä appiukon osoitteen ja ajoin sinne kuulemaan Einon kohtalosta. Hän oli mennyt heti sodasta palattuaan valmiina kihlamiehenä naimisiin ja päässyt Vammalaan konepajalle töihin. Miten lie pelkkä sattuma tai sitten ammattitaidottomuus aiheuttanut onnettomuuden: smirgelitahkosta oli siru singahtanut suoraan sydämeen, jota luodit olivat koko sodan ajan etulinjassa kaihtaneet.

Nukuin yön tuon kohtalonsa tavanneen nuorukaisen appiukon, Tienvarren Villen, selän takana viileässä aitassa. Sen pimeydessä Ville harvakseen kertoi, minkälaisen seurauksen tuo onnettomuus vielä oli aiheuttanut: hänen tyttärensä oli yrittänyt ottaa hengen itseltään Einon pyssyllä, mutta luoti oli raskaan käsiaseen nytkähdyksessä puhkaissut vain kyljen sydämen sijasta. Tytär oli parhaillaan sairaalassa muka vahingonlaukauksen uhrina.

Järkyttävää oli siinä pimeässä kuunnella vanhan miehen itkua. Heidän kolmen — Villen, emännän ja tyttären — kohtalo ja tulevaisuus oli jo täysin mukautunut Einon suunnitel-

miin ja nyt oli kaikki mennyt murskaksi. Edessä oli vain harhailu ja voimaton lopun odottelu vierahissa.

— Jos Eino olisi saanut elää, olisi meidänkin elinaikamme ollut pitempi . . ., huokasi ukko surkeissaan.

Myönsin todeksi hänen sanansa, sillä tiesin pojan yhdeksi kylämme pontevimmista.

Tämä käväisy jäi mieleeni erikoisesti siksi, että näin, miten onnettomaksi voi jo entuudestaankin avuton ihminen tuntea itsensä, kun hetkeksi valo välähtää ja sitten samassa sammuu. Harvoin olen niin pimeää itkua kuullut kuin siinä Villen takana nukahtamistani odotellessani.

Jätin hänelle aamulla lähtiessäni myllyn kuvan, jossa Einokin oli näkyvillä.

Ville oli neuvonut minulle tietyömaan, jossa kylämme puhelinkeskuksen vanhin poika Vilho oli lapiomiehenä. Olin ollut hänen häissään kesällä edellisen lomani aikana ja se olikin ollut Kuultavaisen viimeisimpiä perhejuhlia ennen Juosipin Jussin hautajaisia.

Vilho hämmästyi kovin työmaalle ilmestymistäni ja neuvoi minut asunnolleen, jossa pyysi odottamaan. Hän vaikutti hermostuneelta eikä oikein osannut tietää mitään.

Hänen asunnolleen ei ollut vaikea löytää. Se oli tavattoman vähäinen mökki pienen petäjäkallion laella, missä vuohia askarteli ravintoaan hamuilemassa.

Koputin ja menin sisään. Kamarilta vaikuttava pieni suoja oli täysin tyhjä, vain keskellä lattiaa seisoi hiljentynyt kätkyt ainoana huonekaluna. Sen toinen jalas oli paikattu tuoreella laudanpätkällä. Näky oli sanomattoman surullinen ja autio. Samassa astui Vilhon nuori vaimo kamariin, yllättyi minusta, punehtui ja koetti sanoa jotakin, mutta alkoi sitten seisoaltaan polkea kehtoa. Kysyvään katseeseeni hän vastasi:

— Emme ole vielä oikein asettuneet...

Kamarin takana näkyi olleen jonkinlainen keittiö ja sieltä ehdin havaita äskeisessä ovenaukaisussa nuoralla riippuvia lapsen riepuja. Pyykkiä kuivumassa kauniina kesäpäivänä sisässä! Muuta minun ei tarvinnutkaan nähdä. En voinut jäädä odottamaan Vilhoa, vaan jätin terveiset ja lupasin kaikin mokomin koettaa tulla paluumatkalla uudestaan. Jätin heille pari valokuvaa.

Kylläpä alkoi uuden ihmisen elämä niukasti tuonkin katon alla: paikatun kätkyeen lapsi täysin avuttomaksi häkeltyneen äidin hoivissa, sodasta palanneen isän kaapiessa vieraalta tieltä maitorahaa.

24. 7.

Ajelin etsimässä Yllö-ukkoa ja Samua, kun Karkun harmaan graniittikirkon portailla huomasin vanhahtavan vaimon istumassa jotakin lukien. Hän näytti vaateparreltaan meikäläiseltä. Menin luo ja istahdin vierelle viileälle kivelle. Vaimo kohoitti katseensa, nosti hieman kädessään leviävää paperia ja sanoi:

— Käyn aina täällä kirkkomaalla lukemassa kaatuneen poikani ainoata sodasta lähettämää kirjettä. Hänen ruumiinsa jäi vihollisen puolelle.

Tiedustelin, mistä hän oli kotoisin ja ilmoitti itsensä heinjokelaiseksi. Kun läksin hartaasti hyvästellen, soivat ilmassa lintujen pienet hautausmaakellot. Vaimo näytti yksinäisyydessään melkeinpä onnelliselta: nykyaikainen alttaritaulun aihe!

*

Yllön tapasin iltapuolella ja Samun näin vain vilahdukselta. Ukko seisoi majoitustalonsa pihamaalla, kun ajoin sinne. Heti minut havaittuaan hän alkoi päpättää ja huitoa käsillään entiseen tapaansa:

— Usot sie, Pekka, jot viel päässää takasii mei määele! Pie-

tarlaine rouva ei herkii tarjoomast miule unis joka yö mustaa leipää, iha leivätyistä leipäkasukkaa, nii-i!

Sitten hän kääntyi ja lähti touhuamaan jonnekin läsnäolostani sen enempää piittaamatta aivan kuin hän olisi nähnyt minut sinä päivänä jo kymmenettä kertaa.

Menin sisälle, esittäydyin Yllön entiseksi naapuriksi ja kyselin hymyillen, miten he tulivat toimeen moisen ukko-ihmeen kanssa. Suureksi yllätyksekseni sain kuulla, että ukko oli kaikkien suosiossa touhukkuutensa ja hyödyllisyytensä tähden ja lisäksi hän oli pystynyt levittämään melkeinpä itsetiedotonta huumoriaan toisiinkin, värittänyt koko talon elämän, aiheuttanut yhtä mittaa hupaisia yllätyksiä ja sanottiinkin, että tuntuu siltä niinkuin olisi hyvä tonttu talossa. Hän hoiteli varsinaisena työnään melkoista sikalaa Samun kanssa ja sai työstään alleviivatut kiitokset.

Meikäläinen huumori kuulojaan on valttia joka paikassa! Entä mikä usko ukossa! Se on suorastaan kiihkopakanuutta: vielä lähdemme takaisin, tämä on vain kyläilyä!

Samu katsoi minua aivan samoin kuin ennenkin: aivan tyhjästi. Taikka sitten en ole koskaan käsittänytkään häntä.

Löysin pitkän etsimisen jälkeen keskikylämme Määttäsenrannan emännän. Asunnoksi ei hänen mökkiään paljon voinut nimittää. Hän ei puhunut mitään muuta kuin tervehtimisensä: »Päivä . .» Kysyin, missä hänen nuorisonsa oli — molemmat tyttäret ja vävy, lapsenlapset. Hän vain viittasi kaukaisesti jonnekin. Kun itse puhkesin tapaamisemme viiltävässä tunnelmassa muutaman hartiannytkähdyksen ajaksi itkuun, katsoi hän minua vain ihmeissään ja kuivin silmin. Mitähän hänelle oli tapahtunut? Varmastikin ennenaikainen sisäinen kuolema. Kun lähtiessäni asetin setelin ja valokuvan hänen ikkunalleen ja

laskin käteni hänen olkapäälleen, nousi hän ja seurasi ulos. Hän jäi portailleen pitkäksi aikaa katselemaan ajoani, mutta mitään hän ei vastannut hyvästelyyni. Yksinäisemmältä vaikuttavaa ihmistä tuskin ennen olen tavannut. Minusta tuntui, että hän oli myös entisen itsensä evakko, kauheinta, mitä voi evakkoudessa ajatella.

Istuessani eräässä talossa juomassa maitoa kääntyi keskustelu evakkojen ja paikallisten asukkaiden vaikeasti silloittuviin suhteisiin. Talon isäntä esitti varsin kipakoita, osaksi hyvin perusteltujakin syytteitä siirtoväen laiskuudesta. Koetin hänelle turhaan selittää ankaran henkisen jännityksen laukeamisen aiheuttamaa väsymystä, tuota hänen luulemaansa laiskuutta, joka oli varsin ymmärrettävää. Hän väitti lisäksi, että siirtoväki oli kovaa varastamaan. Selitin, että meidän piti tuoda kaikki mukanamme, myöskin varkaat, joita on missä hyvänsä, mutta eivät eroitu niin helposti kuin kynnysalaisina olevat siirtoväkeläiset. Inhimillistä hataruutta paljastuu kaikkialla, tolkutin isännälle. Mehän olisimme valittu kansa, ellei meissä olisi kaikenkaltaisia. Sitten isäntä paheksui, että evakkonuoriso oli kovaa tanssimaan ja huvittelemaan. Koetin selittää, että se tarvitsi unhoitusta järkytyksiinsä enemmän kuin arvasimmekaan ja että sen notkea heimollinen mieliala ehkä tuntui vieraista liioitellulta, jota se ei kuitenkaan ollut.

Miten lienen jossakin yhteydessä käyttänyt sanaa Tynkä-Suomi. Isäntä säpsähti ja kysyi, mikä se oli. Selitin, että se oli Karjalaton ja ulkosaareton isänmaamme. Syntyi vaikea keskustelu. Hän piti Tynkä-Suomi sanontaa häväistyksenä ja työnsi minut melkein käsipuolesta talostaan — ensin vahvan maitomaksun otettuaan.

Kun tarkemmin ajattelee, Tynkä-Suomi on tosiaankin ala-arvoinen, täysin asiaton sana. Olkoon käyttämättä. Ei ole Suur-

Suomea eikä Tynkä-Suomea, on vain Suomi, olivatpa sen rajat milloin miten päin hyvänsä.

Eräällä pihalla istui taas meikäläisen näköinen ja makuinen mummo ison lapsijoukon ympäröimänä. Sain kuulla hänen olevan muolaalaisia ja palkattu kylän lapsien sadunkertojaksi sekä yhteiseksi kylämummoksi. Tuossa kylässä ei ennen kukaan ollut alentunut kertomaan lapsille satuja kirkkaan päivän aikaan. Kun hän oli niitä ikävissään loruillut, seurasivat lapset häntä, minne menikin. Talojen emännät olivat kiitollisia, kun lapset eivät olleet aina jaloksissa ja helmoissa mauruamassa ja estämässä töitä, niinpä he olivatkin palkanneet hänet ruokaa ja muuta hoivaa vastaan lasten vaalijaksi. Kysyin, minkälaisia satuja hän kertoi. Hän vastasi kertovansa vain entisen kotikylänsä elämästä ja se tuntui täällä sadulta.

26. 7.
Palasin Vammalaan. Ilmestyessäni hotellin ruokasaliin eräs tarjoilijattarista kiiruhti luokseni ja kysyi, tunsinko sen ja sen nimisen terijokelaisen maanviljelijän. Vastasin myöntävästi, mutta mainitsin, etten ollut tavannut häntä pitkiin aikoihin, joskus ohimennen kesäisin Terijoella käydessäni. Sitten tiedustin, mitä hänen kysymyksensä tarkoitti. Hän vastasi tunteneensa minut itsellään olevasta valokuvasta, jossa olimme koulupoikina eräässä jalkapallojoukkueessa hänen miehensä kanssa. Kävi ilmi, että tämä oli kaatunut ja hänellä itsellään oli nyt kaksoispojat. Hän pyysi minut illaksi luokseen ja kävinkin. Urhea nainen! Ollapa hänenlaisiaan enemmän! Hän suorastaan säteili kertoessaan, minkälaisia vaikeuksia hänellä oli ollut voitettavanaan. Pojat esimerkiksi olivat syntyneet evakuoinnin aikana kuorma-auton lavalla. Vertasin häntä paikatun kätkyeen

polkijaan, joka ei ollut saanut vielä mitään aikaan, ei edes kukkavihkoa tyhjän huoneensa ikkunalle.

Sijoitan hänet muistoissani kaatuneen poikansa kirjettä kirkon rapulla lukevan vaimon vierelle. Minkätähden? Hiukan vaikeata sanoa. Heillä oli jollakin tavoin sama ilme — toisella kuolleen poikansa kirjettä katsellessaan, toisella elävien potkiskelijoiden ylitse kumartuessaan. Kummatkin olivat voittaneet sanomattoman vaikeuden.

Lueskelin edellisten päivien lehtiä hotellin ruokasalissa, kun silmiini osui uutinen, joka sopi varsin hyvin nyt kuluneiden päivien teemoihin. Merkitsen sen tähän, jos sattuisin joskus tarvitsemaan . . . :

»Valmistuneesta pika-asutuslain toimeenpanosuunnitelmasta käy selville, että tämän vuoden aikana ehditään aloittaa rakennus- ja perustamistyöt enintään 6000 viljelys- ja 3000 asuntotilalla.

Kun siirtoväkeen kuuluvat olivat heinäkuun puoliväliin mennessä jättäneet 43 638 maansaantianomusta, tulee suuri osa karjalaisia maanviljelijöitä ainakin vielä ensi vuoden ajan elämään siinä väliaikaisuuden tilassa, johon se maansa menetettyään jäi.»

Tuossapa olikin uutista kerrakseen! Odotus jatkuu siis; kestävätkö odottajien henkiset perustukset?

Nokialta lähetin tavarani ja polkupyöräni Helsinkiin ja kertoilin matkahavainnoistani aatolaisille ja havialaisille sekä jakelin mukanani tuomat terveiset.

Sirkka oli kertonut Airalle jotakin hänen varalleen esittä-

mästäni suunnitelmasta ja hän sekä Viljo pyysivät auttamaan itseään. Muistan hyvin heidät vaaleina, päivettyneinä ja todella kauniina lapsina, kun he aina kesäisin ajoivat piha-aitani taitse aamuin illoin karjansa laitumelle ja kotiin sekä seisahtivat vain hetkeksi aroin, kiitollisin katsein, milloin tarjosin heille ohimenijäisiksi makeisen tai suklaasirpaleen.

Nyt he seisoivat edessäni apua anovin katsein. Mitä voin heille ojentaa nyt, kun he todella tarvitsevat? Lupasin pysytellä kirjeenvaihtoläheisyydessä ja tiedoittaa heti, jos voisin saada jommallekummalle mahdollisuuden Helsingistä. Alleviivasin oikeastaan liian lupaillen muka laajan tuttavapiirini, vaikka sellainen mikä minulla on, tarkoittaa enimmäkseen vain lehtimiehen ohiliukuvaa tapaamispiiriä. Joka tapauksessa olen oleva valppaana, sillä olenhan heille ikäänkuin Kuultavaisen lähettiläs pääkaupungissa.

Aira on ihanaa savea. Olisinpa nuorempi, muovailisin hänet itselleni, jos pystyisin. Hän on liian mehukas ja luonnontuore kuivettumaan tehtaassa ja muuttumaan tehtaansällien sormenjälkikokoelmaksi. Olen mustasukkainen hänestä kaikille . . .

Aato saattoi minut Tampereelle ja meillä oli melkoisesti aikaa jälkimietteisiin. Niiden yhteydessä hän tunnusti kaiken varalta koettavansa hankkia vaikka pienenkin asuntotilan, sillä hän ei tullut toimeen ammattiyhdistysajattelun kanssa. Hän hypähti puolittain pystyyn, kun mainitsin kommunistin nimenkin ja hänen silmissään kiilsi silloin rajan miehen inho isänmaanpetturiudelle.

Aato on mielestäni nyt hyvin vaikeassa vaiheessa, ainoa, mikä hänet voi auttaa ehjentymään, on nopea maan saanti. Kunpa häntä onnistaisi pika-asutuksen hakemuksessa. Hän roikkuu pähkähullussa uskossa, jotta hän muka pääsee takaisin

Kuultavaiseen. Lisäksi elää hän liian räikeässä ajatteluympäristössä ja kärsii suorastaan ruumiillisesti työtovereistaan, jotka eivät anna hänen olla rauhassa. Kehoitin häntä ryhtymään harjoittamaan jotakin käsityötä itsenäisenä yrittäjänä, vaikkapa veneen tekoa, jossa hän on meillä päin ollut tunnettu mestari. Hän on siksi herkkä vaistoamaan, että hän varmasti tuntee suuren kohtalon lähestyvän itseään — niinpä hän vaikuttaakin tavattoman levottomalta. Mutta mikä tuo kohtalo on? Kunpa malttaisimme odottaa .

Aato lähti juuri omalle taholleen ja itse istun parhaillaan asemaravintolassa odottamassa junaani.

Muistilehtiö on edessäni. Kirjoitan tässä matkani loppuvaikutelmaksi, että oli erittäin terveellistä nähdä itse varsinaiselta elämän kartalta edes vähänvähäisesti niitä kohtia, mihin tuttuja neuloja oli pistetty seisomaan tuiki vieraitten nimien maisemiin. Niissä heimoni yhden miespolven aikana lainehditaan ylitse ja yhdistetään toisiin heimoihin uusien sukukertojen ristiaallokoissa.

— — —

Kesällisen polkupyörämatkansa muistiinpanoihin ja valokuvasatoon Mannonen syksymmällä liitti vielä kolme saamaansa kirjettä, jotka sisältöjensä puolesta sopivat saumattomasti hänen suorittamansa retken tarkoitukseen. Yksi niistä oli Varvali-Juhanalta, hänen kiikkutuolinsa tekijältä, toinen hänen lapsuudenkotinsa vanhalta perhepalvelijattarelta ja kolmas Aatolta.

Varvali-Juhanan, kirjoituksesta päätellen timpermannin kynän teränsyrjällä raapustettu kirje, jonka hän oli lähettänyt poikansa luota, selitteli seuraavasti:

»Kintulassa 15. 9. 40.

Pekka hyvä!

Hyvää päivää ja paljon terveisiä täältä siirtolaisilta me ollaan täällä Artjärvellä vaikka sitä ennen pidettiin hauskaa ja rupateltiin siellä Karjalan kauniissa Kuultavaisessa muistat kai joskus meitä sillä muistammehan mekin sinua muistat kai Juhana Nikkasen sieltä saitko sen keikka tuolin kun se tuli niin viimesin päivin lähetetyksi sinne teille kyllä se raskaalta tuntuu kun sai lähtee niin äkkiä että ei saannut mukaansa mitään muuta mitä päälle jäi sieltä me läksimme tyrväälle mutta nyt me ollaan täällä Vilhon luona mutta kyllä tämä on ikävää ja kovaa aikaa kun kaikki maksaa niin paljon ja kaikki on kortilla kyllä se nyt vanhan ihmisen päässä askarruttaa kuin sitä eteenpäin pääsee kun sais etes sen verran sitä rahaa että sais edes vaatetta päällensä ja kenkää jalkaansa sillä meidän jäi ihan kaikki sinne tulen uhriksi koska se valtio nyt sitte antaa sitä apurahaa aina ne sitä haastaa mutta tuleeko siitä mitään koko antamisesta muistatko kun kävit keinu tuolia tilaamas kuin lystiä me siellä pitimme nyt alkaa taas pimeät illat kylmä talvi on edessä mitä se taas tuo mukanaan mummokin täyttää jo 17 pv 76 vuotta niin vanhaksi kun pääsee niin sitä on kun lapsi konsanaan sitä tulee välillä ikävä kun muistaa niitä kun oltiin yhdes ja niitä rakkaita naapureita kun aina kävitte meitäkin katsomas muista nyt meitä kun ollaa niin yksinäisiä kirjeellä osoite Juhana Nikkanen Artjärvi Kinttula. Hyvästi voi hyvin terv Juhana ja Mari Nikkanen.»

Mannosen lapsuuskodin entisen pehtorin vaimo, vanha Emanuelin Emma, lähetti hänelle joulukuun alussa hiljaisen kirjeen, joka sanomattomasti järkytti häntä, sillä Emma oli elämässään

saanut kokea oikeastaan enemmän kuin ihmisen olisi luullut kestävän: hänen miehensä, aatteellinen Pohjanmaalta lähtenyt sosialisti, oli ammuttu v:n 1918:n jälkiselvittelyissä, vanhin tytär oli synnyttänyt lapsen, jonka isä osoittautui koiraaksi eikä tunnustanut poikaansa, synnyttäjä menehtyi; seuraava tytär oli hiutunut pitkälliseen luumätään ja poika oli tuomittu nuorena vankilaan sukupuolirikoksista. Nyt hän itse oli joutunut vanhuuden raihnaudessaan evakkouden vaikeimpiin olosuhteisiin — yksinäiseen avuttomuuteen.

Tällainen oli hänen lähettämänsä kirjeen sisältö — hiljainen huudahdus, että hänkin oli vielä olemassa:

»Vakkala, Ylisipilä 2/12 -40.

Hyvä Herra Pekka Mannonen

Anteeksi kun näin huono maan matonen rupesin teille kirjoittamaan Tällä siirtolaisena johtuu kaikki entinen Isäntä väki mieleen kun on aina niin kun olisi joku yhdys site kun muistelee niitä entisiä aikoja ja nyt kun on täytynny kaikki jättää vaikka ei niin suurta vaan se pieni ja vähäinenkin on yhtä kallis ja rakas Nyt täytt täällä vieraissa nurkissa nähtä kylmää ja olla pimeässä kun ei ole sähkö valoja eikä saa öljyä kun litran kuukaudessa sitten on se päivä raha niin pieni et se ei riitä mitenkään ruokaan ja vuokraan ja puihin Niin toista Joulua ruvetaan viettämään vieraissa olo suhteissa Ehkä se on Jumalalta näin määrätty Karjalan kansalle Nyt olisi ollut jo hyvä ellää kaikilla kannaksen rikkailla sekä köyhillä vaan se otettiin meiltä pois kaikki täytyy nurkumatta kestää ja ottaa vastaan isän kädestä mitä meille annetaan eihän täällä varmaan minun huoli kauvan olla kun pääsen Isän kotiin Kun minä olen kyllä Maailmassa niin paljon saannu kestää ja kärsiä kiitos Jumalalle et olen kaikki jaksannu kestää Kyllä olisi niin paljon kirjottamista vaan en

kaikkia jaksa Eipä muuta kun Hauskaa ja Rauhallista Joulua toivotan teille

Manun Emma.»

★

Ennen joulua lisättiin vielä kolmas sinetti Mannosen matkakertomuksen jälkeen Aaton kirjeenä. Siinä hän kertoi:

»Nokia 20. 12. 40.

Terve Pekka!

Olisihan tässä ollut paljonkin kirjoittamista jo ajat sitten, mutta olen niin ihmeen laiska tähän työhön.

Kun viimeksi tavattiin, kehoitit ryhtymään veneen tekijäksi. Niitä nyt valankin, vaikkakin kannen kanssa. Tässä lähettyvillä on ruumisarkkuliike, jonka varastoon valmistan kappaleretingillä kirstuja. Työrauha alkoi jo mennä pilalle niiden komukoiden kanssa. Nyt on sen puoleen hyvä, jotta saan tehdä omassa liiterissä töitä. Kylmä vaan tuppaa sormille. Monia miettimisiä tämäkin työ antaa, joten höyläni ei pure tyhjää.

Elvikin on nyt sitten naimisissa, meikäläisenä pisarana täkäläisessä meressä. Kuten hääkutsusta näit, on tästä melkein kaksi viikkoa kulunut. Olisit tullut, sillä meikäläisiä ei ollut muita kuin äiti, Sirkka, Havian Aira ja isäukko itse. Onnittelukirjeesi luettiin muun hötäkän ohessa. Kun kaikki on nyt ohi, huomaan, miten vieraat ne olivat meille. Elvikin hukkui niihin kokonaan.

Kenenkähän vuoro perheestä on nyt erota? Sirkan ehkä. Mutta mihin? Rippikoulu on keväällä edessä ja sen jälkeen tyttö varmasti alkaa pyristellä siipiään.

Usko taikka älä, kotiin lähdetään vielä niin että kohisee! Olkoot maailman vahvuudessa mylläkät vaikka minkälaiset.

Kyllä oli hauskaakin häiden kustannuksella. Tapasin siellä

Riikilän Oskarin ja häitten jälkeisenä päivänä, jonka Ulla ja Sirkka viettivät Elvin uudessa kodissa, Osku vei minut mukanaan katsomaan orittaan, jonka piti tulla Kuultavaiseen kevätleikkeihin. Arvaathan sen katsomisen. Olin vieläkin pyörryksissä, kun saavuin hakemaan perhettäni. Kun kerroin Oskulle oloistani, tarjosi hän minulle vaikka minkälaista apua, mutta enhän olisi tarvinnut kuin pienen palasen odottelumaata. Mutta se olikin juuri se ainoa, mitä Osku ei pystynyt antamaan elikkä myymään. En häntä siinä asiassa kuitenkaan sen enempää mairitellut. Sain muuten kuulla häneltä, että Haikkala oli kaatunut Honkaniemellä.

Usko pois, Pekka, että ensi vuonna tapahtuu ihmeitä ja minä olen taas herra mäelläni! Havian Risto on aika heikossa kunnossa eikä käy enää töissä. Terveiset Ulla, Sirkka ja Aato Nikkanen. Nokia.»

— — —

Maailman tapahtumien vauhti nousi kohinaksi.

Tapahtui, tapahtui, tapahtui: yhtä mittaa tapahtui.

Kunnes äärimmilleen jännitetty suojaverkko repesi suurpolitiikan yltä. Siihen vyyhdityn Suomen kohdalta se keskittyi 26. 6. 41 presidentti Rydin puheeseen, jossa hän ilmoitti Suomen ryhtyneen pakoitettuna puolustussotaan.

23

Aatolle oli keväällä tullut ilmoitus, että hän saisi pika-asutustilan Soinin pitäjästä, mutta hän ei ollut vielä käynyt sitä katsomassa, koska yhä jännittyvä aika piti hänen ajatuksiaan niin säikeissään, ettei hän ryhtynyt mihinkään ennenkuin pääsisi täyteen varmuuteen kumman sitkeästä takaisinpaluun toivostaan — olisiko se harhauskoa vai totisinta totta.

Kun paperit olivat hänelle kuitenkin saapuneet, samoin päivämäärä, jolloin tilaa oli käytävä katsomassa, oli hän jättänyt arkuntekonsa ja lähtenyt matkaan Tuurin asemalle. Perille päästyään hänelle oli näytetty kylmää korpea ja sanottu, että siihen hän saisi kotinsa perustaa. Hän oli puolestaan vastannut, että ellei muualle, niin sitten tänne, sillä tuoksuuhan maa maalta täälläkin.

Hän oli kuitenkin katsellut paikkaa vain kuin ajankulukseen, sillä miehiä oli taas kutsuttu aseisiin ja kotiin pääsyn jännitys oli purkautumishetkissään. Eräs insinööri oli ilmoittanut perillä, että maanantaina aloitettaisiin työt, joiden ensi vaiheeseen kuului järvenlasku ja että seudulle mahdollisesti saataisiin vapaaehtoinen raivausleiri, eräänlainen toissakesäisten linnoitustöiden vastine näille perkauksen maille. Silloin oli ollut lauantai ja Aato oli hiukan hymähtänyt kuultuaan linnoitustyömaan nimen, joka sotki hetkeksi hänen ajatuksensa vanhoihin verkkoihinsa.

Mutta sunnuntaina yllätti tieto, että sota oli alkanut uudestaan. Sen tien Aato oli lähtenyt takaisin Nokialle ja käynyt

samalla matkalla ilmoittautumassa kuntansa toimistossa mihin tehtävään hyvänsä.

Tavaton mielialan muutos oli vallannut koko maan. Kaikkein kiihkeimpiä olivat siirtoväkeläiset eivätkä he enää saaneet yön lepoa tai päivän rauhaa, poltti, poltti: pois täältä äkkiä yhä vieraammiksi muuttuneilta tantereilta — kotiin Karjalaan!

Niitä, jotka olivat ostaneet vapaassa kaupassa maatiloja tai kiinteimistöjä, katsottiin melkein kuin luopioiksi ja nämä taas puolestaan olivat useimmiten valmiit taloudellisten menetysten uhallakin luopumaan uusista omaisuuksistaan ja myymään ne pois — sitä mukaa intoutuen kuin armeija eteni ja valloitti takaisin ikiomaa kamaraa.

Aato teki yhä arkkuja, seurasi uutisia ja paloi sisäisessä jännityksessä niin että Ulla-emäntä sai ottaa koko huumorilla tervatun mielenjoustonsa avuksi kestääkseen kiihtymättä Aaton rämisevän malttamattomuuden.

Elokuun alussa Vammalassa taas käydessään Aato kuuli, että vallatuista alueista vastaamaan asetettu sotilashallinto-osasto oli — saadakseen käyttöönsä asiantuntijoiden parhaimmiston — nimennyt kullekin kunnalle sen entisistä asukkaista esikunnan; se saisi aikanaan väestönsiirtotoimiston suostumuksella myöntää sitten asukkaille paluulupia. Hänet oli valittu pitäjänsä esikuntaan ja määrätty yhdeksi niistä, joiden oli heti alussa käytävä pitäjässä tutkimassa tilannetta ja tekemässä havaintoja, voidakseen sitten antaa asiallisen harkitut tiedot ja neuvot heidän jälkeensä lähetettävälle työryhmälle. Se muodostettaisiin sellaisista kuntalaisista, ketkä eivät joutuneet sotapalvelukseen. Lähdön päivämäärä luvattiin saattaa heti Aaton tietoon ja hänen oli liityttävä matkatovereihinsa Vammalassa, jossa annettaisiin lopulliset ohjeet.

Seurasi vaikea odotuksen aika. Havian Risto ja Viljo kävivät melkein joka ilta Aaton luona keskustelemassa. Tämä ei voinut enää olla jouten hetkeäkään, sillä muutoin hän ärtyi kotilais-

tensa pienimmästäkin vastasanasta tai yksin mielestään muka liioitellusta vaiteliaisuudestakin.

Tämä entisten naapurusten keskustelu tapahtui aina Aaton liiterin vaiheilla, missä hän valoi ruumiskirstuja ja missä Ristokin jaksoi kerätä henkiset voimansa, vaikka terveydelliset voimiset olivat jo lamaantumassa arkkuun pantavaksi. Hänkin oli syttynyt sisäiseen tuleen ja paloi niin, että näkyi selvästi, miten kotiinpaluun into hulmusi taudin lieskojen läpi hänen kuumeisilla kasvoillaan.

— Takaisin, takaisin Kuultavaiseen! kaikui heistä kaikista.

Noihin aikoihin Risto tokaisi päättäväisesti:

— Ellen pääse enää elävänä kotimaille, on minut vietävä kuitenkin mukaan!

— Mitenkä? kysyi Aato sen enempiä ajattelematta.

— Tietysti ruumiina. Minulle on tehtävä tuplakirstu. Ensin tavallinen arkku ja sitten iso laatikko, johon arkku mahtuu. Kun pitäjäläiset sitten lasketaan takaisin oman mannun eläjiksi, on laatikko riisuttava ja arkkuni toimitettava kotikirkon kartanomaahan.

Tämä kuvittelu voimistui Ristossa niin todeksi, että hän antoi Aatolle rahat tuollaisen tuplakirstun tekoon. Siihen tämä ryhtyikin heti ja Risto sai nyt vähän aikansa kuluksi tärkeän asian käydessään valvomassa viimeisen tupansa tekoa.

Takaisin, takaisin Kuultavaiseen!

Tuon huudon muodostavat äänet paisuivat Aaton mielessä yhtämittaiseksi, kiihdyttäväksi huminaksi. Väliin hän tosin pakostakin kuuli niiden joukkoon Ulla-emännän ja Sirkan puheita, palasi niitä seuratessaan takaisin olevaiseen todellisuuteen ja riemuitsi silloin kuin harvinaisiin häihin koko perheineen kutsuttu mies. Silloin hän aina vannotteli Sirkkaa, että tämä rakentaisi heidän mäelleen uuden sukupolven. Hän oli kuin tuulen viuhtojainen, viiri, jonka herkkä lapa liikahti vähäisimmästäkin hengähdyksestä.

Kotilaisten rauhoittelu eikä epäily odottavista vaikeuksista auttanut yhtään. Aato vain vastaeli:

— Nyt vasta saamme oikein näyttää, miten paljon rakastamme omaa Kannastamme ja kennästämme!

Eihän siinä muu auttanut kuin antaa hänen olla omissa poltoissaan, vaikka Ulla-emäntä ja Sirkka itsekin vapisivat turhalta tuntuneen odotuksen päättymisestä ja nyt aivan uudenlaisen alkamista. Mutta he eivät pitäneet siitä sellaista meteliä kuin Aato.

Perhekeskustelussa jätettiin liian yksityiskohtaiset suunnittelut aikanaan annettavien ilmoitusten varaan ja tyydyttiin odottamaan Aaton kotimailla käynnin tulosta — mietteitä ja päätelmiä — omaakin paluuta varten.

Merkilliseltä tuntui, että Aato aivan kuin tahallaan, jopa vihaisestikin esteli naisväkensä liikaa innostumista. Mutta se ei ollut kuitenkaan minkäänlaista mustasukkaisuutta, jotta toiset muka yrittivät jakaa hänen omia tunnelmiaan, vaan todellista pelkoa, etteivät he joutuisi liian lapsellisen ilon vallassa raunio-koettelemuksiin. Itse hän tiesi tarkoin, millaisena elämä oli taas alkava Kuultavaisessa ja iloitsi juuri siitä, että siellä saisi koetella vielä voimiaan ja rakkauttaan vainioittensa kukoistuttamisessa.

— — —

Heidät, viisi miestä, oli kutsuttu syyskuun 5:nneksi Vammalaan. Seuraavana päivänä he olivat päässeet papereineen Viipuriin ja kierrelleet sen raunioitten keskellä kuin raskaasta kalmantainnoksesta herännyttä omaistaan tervehtien. Täältä heidät oli lähetetty asianomaisen esikunnan toimesta edelleen varusteineen kolmeksi vuorokaudeksi kotipitäjäänsä erään armeijan kuorma-auton lavalla, joka kuului rajalle ajavaan huoltomuodostelmaan.

Nähtyään Viipurin he eivät olleet enää iloisia eivätkä surullisia, jännittyneitä tai maltittomia, sillä kaikki tällainen oli jo

kulunut heistä pois viime päivien odotuksessa ja lopullisesti nyt matkalla.

He tunsivat olevansa tällä haavaa vain miehiä, jotka äskeisen uneksimisen sijasta lähestyivät totuutta ja joiden tehtävänä oli uudet kohtalonmerkit havaittuaan kohoittaa kättä ja viitata: seuratkaa!

— — —

Kun he sitten automatkansa loppuvaiheessa koputtivat kuljettajakopin peltikattoa kuin konsanaan tärkeätä merkkirumpua, oltiinkin jo lähestymässä kotiasemaa. Tässä kohden kulki pitäjän raja ja heidän oli nyt aloittaminen silmämääräinen tarkastelunsa. Kiitettyään kyydistä ja noustuaan pyörilleen miehet antoivat niiden suijata polkematta loivaa myötämaata.

Aato kohottautui yhden käden varaiseen istuma-asentoon ja hengitti syvään petäjäkankaiden viileää havuilmaa, jota virtasi kasvoille tien syvässä uomassa. Hän hoilahdutti väliin oikein kuuluvan huudon ikäänkuin kehoittaakseen surullisia muistoja kiiruhtamaan alta pois.

Summan mustien kuolemankenttien ja tankkien telaketjuilla ympäröidyn muistopatsaan näky laajojen raiskioiden keskellä painosti vieläkin mieltä; oli koetettava kirvoittautua ja miksei se käynyt näinkin päinsä ilohuutoja hoilauttelemalla, vaikka purkautumistapa saattoikin tuntua teeskennellyltä.

Asemalla seisahdettiin katselemaan. Rakennuksista vain valtion sauna kohosi ehyenä. Torin laidassa rojotti särkynyt traktori ja sen tuulettajan siivet liikahtelivat hiljaa ilmanhengessä. Kaikki huomasivat sen, sillä oli niin hiljaista ja pysähtynyttä.

Jatkettiin polkemista ja havainnoitiin toisilleen huudellen vain tienvarret raunioineen ja viljelmineen kunnes saavuttiin kirkonkylään.

Kansakoulun erillinen opettajanasunto oli jäänyt polttamatta ja siihen majoituttiin; oikeastaan mitään ihmeempää majoittumista ei sinne muodostettukaan, vaan se nimettiin vain

kokoontumispaikaksi. Nyt oli syyskuun 7:nnen puolipäivä, 10:ntenä koetettaisiin pyrkiä iltapuolella huoltoautojen mukana takaisin Viipuriin. Jokainen miehistä sai eväittensä, tulineuvojensa ja kirveensä turvin tulla toimeen omalla tahollaan ja saapua yöksi tänne koululle, jos halusi. Tehtävät oli jaettu jo lähdettäessä siten, että kullekin joutui kaksi kylää tarkastettavaksi viljelystensä ja rakennustensa puolesta.

Oltiin kuin kuolintalossa. Keskustelu oli hiljaista ja sangen totista.

Aato erkani ensimmäisenä tovereistaan. Muutaman polkaisun jälkeen hän saapui kirkon kiviaidalle ja jätti pyöränsä reppuineen siihen. Tyrmistyneenä hän siirtyi tien yli katselemaan palanutta kansanopistoa. Romahtaneine, laajoine peltikattoineen ja vääntyneine rauta- sekä putkirykelmineen se näytti aivan kuin joltakin muinaisajan jättiläiseläimeltä, joka panssarikylkineen oli laskeutunut kuolinasentoonsa ja murentunut siihen säitten syömänä ja kalvamana.

Aaton väliin ehkä liian unenomaisesti hahmoiteltu kuva onnellisesta jälleennäkemisestä alkoi nyt saada oikeata muotoaan ja hän alkoi aavistaa, mitä kaikkea vielä eteen osuisi. Vaikka hän tiesi Kuultavaisen kohtalon, ei hänellä ollut silloin aikaa nähdä sitä koko laajuudessaan.

Tuossa nyt heidän heimotietoisuutensa yksi kaikkein ylväimmistä ja kestävimmäksi luulluista henkisistä linnoituksistaan oli nyt näennäisesti raunioina hänen edessään ja hän värisi vilusta sitä katsellessaan syyskellan ja kuloheinikkojen väriharmaan soinnutellessa ympärillä omaa suruaan.

Mutta kun hän näkevämmin tuijotti edessään röykkiöilevää sekasortoa, tavoitti hänen katseensa samalla niiden lukemattomien ihmismielten parastaikaisen välkynnän, jotka yhä saivat täältä voimansa ja öljynsä henkisen kestävyytensä lyhtyihin. Ja heitä oli paljon, paljon . . .

Toisella puolen tietä kohoitti valkea uskon majakka entisekseen ylvästä torniaan hautausmaan havulaineiden ylle.

Aato kiipesi pian kellopuuttoon torniin ja katseli ympärilleen jo koleutuneeseen syksymaisemaan.

Pilvipoutaisessa päivässä näkyi laajalti joka taholle. Mutta koska talot olivat kadonneet, oli heti ensi katsomassa vaikea tuntea paikkoja. Keltaiset piha- ja kujakoivut ja muistotalojen tummat kuusivartiot tosin ilmaisivat entisiä asumuskohtia, mutta vaikeata oli heti päätellä, kenen.

Ja tuolla, vihreän havu-ulapan takana, henkäili Kuultavainen! Sen etäranta kellanruskeine mäkipeltoineen häämöitti tänne aivan selvästi. Kuultavainen, kotirakkauden armas kehto, lukemattomia ajatuksia keinutellut!

Aato laskeutui nopeasti tornista. Hautausmaalla hän ehti nähdä oudosti koristeltuja tuoreita kumpuja. Entisistä risteistä oli poikistopuita poissa, tuntemattomiksi kamartuneita ja muistomerkkinsä menettäneitä hautoja oli nurmettunut kumman nopeasti; vähäinenkin sekasorto näytti täällä tyrmistyttävältä.

Mutta nyt ei ollut aikaa haikailla muistolaisten viimeisistä majoista, oli kiiruhdettava elävien puolesta ottamaan selvää, millaisiin olosuhteisiin heidän oli varauduttava! Aato arvasi sen kyllä omasta kylästään; ainoastaan satoa kantavien peltojen tila oli tietymättömissä.

Saavuttuaan pyöränsä luo hän tunsi hiukovaa nälkää. Se ei kuitenkaan yksistään johtunut syömättömyydestä, vaan oli ikäänkuin sisäisen vilun karkoittamisen pakkoa, sillä häntä jollakin tavoin pelotti. Tämä Aaton oli myönnettävä itselleen. Hän kaivoi repustaan Viipurista saamansa eväskäärön, jossa oli leipää ja juustoa sekä istahti ojanreunalle syömään, sille kohtaa, missä ennen huvilaväkien aikoina vanha ja sokea kerjäläisukko oli valtikoinut sauvallaan köyhää eväsnyyttiään.

Samassa nousi Kuultavaisen suunnalta opistonmäelle armeijan kuorma-auto pölyä jakaen. Se ajoi ohi, mutta seisahdutti sitten ja ohjaajakopista laskeutui korpraali, joka tuli Aaton luo kysymään:

— Mitä siinä pölyssä syöt? Lähde mukaan, pääset Viipuriin!

— Oman tien pöly osuu hyvin leivälleni, sitähän tässä juuri tahdoinkin ja odottelin, myhähteli Aato.

Keskustellessaan korpraalin kanssa Aato sai tietää, että Kuultavaisen tienvarteen oli rakennettu kolme kolhoositaloa uusista hirsistä, muita varsinaisia asuinrakennuksia ei autoon näkynyt, ainoastaan joitakin latoja ja ranta-aittoja.

Syötyään Aato tarkisti vielä reppunsa sisällyksen ja totesi, että kaikki tarvittava oli mukana. Sitten hän loi katseen taivaalle kuin voimaa anoakseen ja polkaisi pyöränsä viillettämään kirkkorinteen notkoon ja sieltä vastamäelle, joka rakennuksista kaljuna näytti varsin oudolta. Järventakuisen kylän kujasvarsilla ja pelloilla kohosi siellä täällä säästyneitä rakennuksia — latoja, aittoja, tupiakin.

Sitten alkoi Kuultavaisen metsätaival.

Aato laskeutui tienkäänteessä hetkeksi pyörältään tupakoimaan ja samalla muka suunnittelemaan valmiiksi ensi tehtäviänsä, vaikka koko seisahdus olikin tapahtunut äkisti vallanneessa pelossa. Häntä ei suinkaan voinut nyt kiihtää tihutyön tekijän voittamaton himo käväistä itse tapahtumapaikalla, vaan häntä peloitti oman maisemansa lähestyvä ilme oikeutettuna syytöksenä: mies, mitä olet tehnyt?

Oliko kaikki tarpeellista, vai muuttuuko hän nyt omissa silmissään murhapolttajaksi? Eihän missään muualla ole kylää lakaistu niin puhtaaksi punaisella luudalla kuin Kuultavaisessa! Mies, miksi noin vihasit kylääsi? Vai olitko niin kateellinen ja saita, ettet raatsinut siitä antaa vihollisellesi edes nurkkaakaan? Voiko rakkaus omaan kyläänsä olla noin tuhoavaa?

Tällaiset kyselyajatukset välähtelivät Aaton mielessä, kunnes hän nousi jälleen pyörälleen ja vakuutteli itselleen, että kaikkihan oli tapahtunut käskystä, ulkopuolisesta tahdosta.

Kuitenkaan hän ei rauhoittunut tuosta vakuuttelustaan, sillä eihän häntä ollut käsketty valmistamaan jokaiseen tupaan sytytyspesäkettä. Hänen oli lopulta pakostakin myönnettävä, että

hän oli toiminut jonkinlaisessa sairaaloisessa, yliherkässä kiihkossa: kaikki tuhoksi eikä viholliselle mitään; koskei meille, ei muillekaan!

Moisissa mietteissä Aato hurahti kansakoulun rainioitten vierelle ja jäi hetkeksi ihmettelemään kivijalkojen saartaman maapohjan vähäisyyttä ja hymähti sitten täkäläiselle viime muistolleen, missä opettajan pianoa parhaillaan nostettiin vesikelkkaan. Hänen kohtalostaan ei ollut saatu mitään tietoa kunnantoimistoonkaan. Mutta hän oli niin omalaatuinen, että hän varmasti ilmestyisi taas pianoineen kuin muina miehinä kyläläisten keskuuteen keräämään ympärilleen laulukuoroa, milloin nämä alkaisivat taas asuttaa Kuultavaista.

Tässä hän muisti seisoneensa, kun kummitusladot kolisevine nurkkakivineen olivat ilmestyneet vastapäiselle Kosenmäelle, tuolla oli konekivääri syytänyt kiroilevia sarjojaan, tuolla levisi pajuttuneena hänen raivionsa, missä he olivat Vahti-Mikon kanssa karhuilleet, tuolla näkyi välähdys Kuultavaisesta, tuolla oli hänen kotiraunioittensa jatkuva elämä! Tuolla oli kaikki!

Aato lähti polkemaan ihan vimmoissaan myötämäkeä, jotta saisi rintaansa kouristaneen tuskahtavan riemun tasaantumaan ja nousi vauhdikkaasti vastamäelle niin että silta romahteli alla. Sieltä hän ei kuitenkaan yhtäkkisessä mielijohteessaan jatkanutkaan maantietä pitkin kylään, vaan kääntyi metsään ja yhdytti myllyltä mäelleen johdattavan sivutien, jonka varteen Mannosen saunakin osui.

Täällä näkyi taistelun jälkiä, metsänkaatoa ja ennenkuin tie nousi Mannosen pihamaan törmänteen tasalle, kohosi vähäisellä aholla punaiseksi maalattu aitaus, jonka huomassa lojui kumottu, musta hautakivi. Aato kävi lukemassa sen tekstin ja pääsi perille, että joku puna-armeijan kapteeni siinä piti viimeistä komentopaikkaansa.

Ja tuossa seisoi pienen petäjikön katveessa sauna, jonka elämän hän oli säästänyt!

Oliko hän jo silloin nähnyt kaukokatseellaan itsensä seisomassa tässä näin, aikeissa viettää siinä muutama mieroyö? Ehkäpä jokin vaistomainen aavistus oli silloin ohjannut hänen toimintaansa, samantapainen, joka teetättää metsänpedolla toisen, salaisen pääsytien pesäänsä . . .

Aato hylkäsi pyöränsä puun nojaan, asteli vakaasti ja harvakseen Mannosen huvilamäelle, riisui hattunsa kivijalan vierellä, muisti sävähtäen mustan ennuskaapin, josta kylän poltto oli alkanut, ahmaisi katseellaan syyshuokuisen ja kovansinisen Kuultavaisen rantapeltojen takaa, putosi sitten polvilleen ja kumarsi hetkeksi päänsä.

Kuten kerran tuhoon tuomituita tupia hyvästellessään hän nytkin puhui ääneen ensi tervehdyksensä järvelleen ja raunio-kylälleen:

— Tulkoon tänne taas rauhallisen elämän sunnuntai ja iloisesti tehty ihmisen työ, jolle taivaallinen Isä antakoon siunauksensa ja kullekin aikanaan aamenensa . . .

Järvi ja kylä alkoivat selitä hänen sumentuneeseen katseeseensa yhä tarkemmin ja hämmästykseksen hän havaitsi tosiaankin korpraalin mainitsemat tuvat maantien varressa. Kolhoositorppia Kuultavaisessa!

Aato puistahti, haki reppunsa ja meni saunalle.

Sitä oli näköään käytetty myös asumuksena, koska pientä mankelihuonetta oli pidetty tämän hovin sisäkäymälänä. Seinävierustoilla levisi karhenaan ihmislantaa. Eteisessä seisoi ruosteinen kamina, jonka savutorvelle oli puhkaistu reikä ikkunaruudun sijalle kiinnitettyyn lautapalaseen. Varsinaisen saunan kiuas oli ehyt, samoin vesitynnyri ja lauteilla lojui vanha vati. Saunaa oli viimeksi lämmitetty tervaksilla, koska vati oli aivan noen vallassa.

Aato aukoi saunan, eteisen ja mankelihuoneen ikkunat ja kävi hakkaamassa lähipetäjikössä töröttävistä kannoista puusylyksen. Hän teki vedenkuumennustulen, nyhti repustaan sangon nuorineen ja kantoi kaivosta muutamia mitallisia lämmi-

tystynnyriin. Myhähtäen hän muisteli lähtöä Vammalasta reppujen täyttämisen hetkiltä. Kaikki olivat ensiksi sulloneet sankonsa täyteen eväillä ja muilla neuvoilla ja vasta sen jälkeen vetäneet reput näiden ylle kuin lapsille nutut. Entisten rahtimiesten jälkeläisinä tiedettiin, että matkamiehen asuissa sanko oli tärkeydessään toinen kirveen jälkeen.

Aato tempasi kirveen mukaansa lähtiessään mieli väristen saunalta oman pihamaansa raunioille. Hän oli ensin aikonut ajaa sinne suoraan, minnekään muualle katsomatta, tervehtiä pihansa kivijalkoja oikein syleillen ja silittäen, mutta sitten hän kuitenkin oli ryhdistänyt itsensä tulomatkan asialliseen sävyyn ja pysähtynyt ensin turvapaikalleen Mannosen saunalle.

Havian Riston raunioiden kohdalla Aato seisahti ja muisteli, miten Risto oli istunut hänen liiterinsä kynnyksellä arkun tekoa katsellen ja sitten itse maalannut sen sekä laatikon ja jättänyt nuo mustat möhkäleet sinne kuivumaan. Siellä Risto tosiaankin nyt odotteli tuplakirstuineen paluuta, muttei enää tänne tupamäelleen, vaan ikuisemmalle kennäälle.

Tätä muistellessaan Aaton valtasi äkisti selittämätön, aivan seisahtunut tunne ikään kuin hänet olisi kääräisty ajatuksineen päivineen köysiin täysin liikkumattomaksi. Hän ei päässyt mihinkään, painautui vain hartiat kyyryssä vinkkaa tuulta vasten, joka oli siinnyt järven ja metsien huokaisuista. Kun sen puristus lakkasi, oli hän tuupertua maahan ja havahtui sitten ihmettelemään, mitä oli tapahtunut.

Täysin käsittämätön mäen enne oli kouraissut häntä, maa oli kahmaissut tuoksullaan miestänsä kuin syliinsä vetääkseen ja jälleen omaisekseen nimittäen .

Hiukan horjahdellen Aato saapui raunioilleen, hengitti hetkisen syvään aivan kuin tavatakseen vielä niiden entisen elämän lemua ja sanoi sitten hiljaa:

— Rakas raunio, hyvää päivää . . terveisiä Ullalta, Elviltä ja Sirkalta . . . ja Arvolta, ehkäpä hänkin näki kotinsa viime hetkellään .

Katseltuaan tarpeekseen ympärilleen Aato kävi mäenrinteen perunakuopalla, löysi sieltä irrallisen peitelaudan ja veisti siitä lapiontapaisen, jolla kaivoi verkkosäkkinsä esiin. Se oli säilynyt kääreissään hyvin ja Aato valitsi siitä kainaloonsa kolme solmittua vyyhtiä sekä lähti ne mukanaan tarkastelemaan kolhoositupia ja rantapeltoja. Kirveen hän niinikään otti käteensä.

Yksi tienvarren tuvista oli sivelty punamullalla ja se oli rakennettu Juosipin Jussin maalle, mutta aivan tien laitaan, jossa Jussi oli tavallisesti pitänyt pitkän sairautensa aikana kevyttä tievahtia ja houkutellut ohikulkijoita puheisille ikävän aikansa ratoksi. Tästä tuvasta Juosi olisi nyt voinut ikkunanaluksen penkillä istuen hoidella keskustelunsa kävelijöiden kanssa, sillä rakennus oli ihan kuin peloissaan tarrautunut tienvarteen, johon se oli tullut Juosin vanhat nurkkakivet kainalossaan.

Aato kävi sisässä. Siellä oli vain yksi tupahuone ja sekin melkein kokonaan valtavana uunina. Eteisen isohkoa, lautaseinällä eristettyä osaa hän luuli aluksi ruokakomeroksi, mutta se osoittautuikin nuusniekaksi, kotisiisteydelle pyhitetyksi kuolleeksi kulmaksi. Hän jätti enemmät päättelemiset huomiseen ja lähti tarkastamaan keskikylän rantapeltoja, joiden joukossa hänellä itselläänkin oli melkoinen sarkaryhmä. Ylemmät pellot olivat kaurana ja tämä odotti niittäjiään. Ne oli kynnetty traktorilla, joka oli painanut pehmeisiin sarkoihin syvät jäljet, niin että lannoittamattoman maan lyhyeksi jäänyt kaura työnsi niistä vain ripsitupsunsa näkyviin. Täällä oli pakko turvautua käsiniittoon. Perunamaat levisivät mustuneine varsineen, kulottuneine ojapientareineen ja multaamattomine juuristoineen varsin surkean näköisinä, mutta vaalimattomuuden alla peltojen lahjat — perunapesät — osoittautuivatkin melko satoisiksi. Perunaa ja kauraa saisi täältä kelpo lailla ajoissa korjaten.

Hämärään asti Aato käveli rantapeltojen viertä, merkitsi näkemänsä muistiin ja sytytti aina rannasta käsin ojanreunojen

kuivat, ylivuotiset heinävyyhdet palamaan, jolloin tulen valjut kielet alkoivat hiljalleen kiihtyä liekeiksi ja työntyä kohti ylempiä sarkoja Kuultavaisen liehtoessa vireydeksi sopivaa myötätuulta.

Yhtäkään venettä ei ollut näkyvissä, ei ruuhta, lauttaa, porrassiltaa tai rantaladon oveakaan, joita olisi voinut käyttää verkonlaskussa. Mitä tehdä? Lopulta ei auttanut muu keino kuin koettaa osaksi jalkapohjassa, osaksi uiden virittää verkot polvekkeittain laskujoen poikki, jotta saisi huomiseksi perunoiden oheen tuoretta kalaa. Sitä Aato oli luvannut viedä tovereilleenkin.

Illansuu oli varsin kylmä. Kuultavainen humisi ja loiskui rannoilleen syksyä, jota kertyi kaikkialta. Järventauksen mäet eivät enää hehkuneet lämpiminä kesäkiukaina, vaan olivat yhtä tylyjä kuin muukin syyskuun maisema. Pelkkä ajatus vaatteiden riisumisesta ja kahlaamisesta veteen hytisytti. Mutta Aato ei antanut itselleen armoa, vaan laski verkkonsa polvekkeille laskujoen matalahkoon nieluun; vain pari kertaa hän joutui kokonaan uimasille.

Sen verran kului tuossa touhussa kuitenkin aikaa, että hän kohmettui kokonaan; oli suorastaan vaikeata vetää vaatteita ylle — sukkia eikä saappaita saanut millään, vaan hän lähti palaamaan paljain jaloin lohdutellen itseään koht'silläisillä saunalämpimillä.

Hämärä romahti pimeydeksi, mutta kytevät ja matalasti liekehtivät ojat viittoivat suuntaa kuin valopoijujen tiheästi tuikkivat puomit. Palavan ruohon kirpeä lemu täytti ilman; jotain oli tyhjässäkin.

Saunalla Aato liotteli käsiään lämminneessä tynnyrivedessä, kunnes sai sormensa notkistumaan sen verran, että pystyi sytyttämään uunitulen. Sitten hän kyykistyi kantapäittensä varaan aivan liekkien eteen ahnehtien niiden lämpöä yksin nutunliepeittensäkin alle.

Pitkin iltaa Aato lisäili tulentoa, kunnes jätti saunan siity-

mään, veti saappaat jalkaansa ja asteli ulos kuuntelemaan alkanutta yötä.

Eroitti vain Kuultavaisen ja metsien elämän. Minkäänlaista äänellistä vihjettä ihmisen olemassa olosta ei kuulunut, ei edes kaukaisen huoltoauton hurinaa tai etäistä taistelun kumua.

Vain peltojen palavat ojat loistivat aavehtivina merkkeinä, että ihminen oli jossakin lähettyvillä, hänen jäljistäänhän kohosi aina liekkejä ja mustia revontulia.

Näytti, niinkuin nuo ojatulet olisivat polttaneet pimeyttä säännöllisiksi lohkareiksi, joita sitten kuljetettaisiin paikkalapuiksi jonnekin, missä valoa tulvi luvattomasti. Eräin kohdin lieskat hypähtivät pelloille ja juoksivat hetken sänkitulena, kunnes menehtyivät puutteeseen. Yö punersi peltojen yllä himmeästi aivan kuin menneiden palojen kajastuksena: oli puhallettu entisiin hiilloksiin ja saatu niiden viime sirut hehkumaan . . .

Tätä melkeinpä kiehtovaa näkyä katsellessaan Aato mietti tyhjän kylänjäljen kohtaloa. Tyhjän saappaanjäljen kohtalona saattoi olla, että vesi täytti sen painuman; entä kokonaisen kylän? Sehän saattoi olla onnellinenkin: sillä sitäkin tyhjää odotti täyttyminen. Asukkaat palaisisivat, saunat veistettäisiin, pellot uusittaisiin ja pian olisi kylä taas elävä ja terve paitsi palaneiden pihapuiden kohdalta. Kylä joustuu kyllä eloon vaikka millaisesta kalmasta; loppujen lopuksi sen kohtalossa onkin vain kysymys ihmisen joustumisesta. Jos hän kuontuu, (»paa vaik aijavitsaks, ni uon siinkii!») vavahtaa kylä eloon.

Aato jatkoi mietteitään: mutta jos isänmaa jää jalkojen alta, luulisi polvien notkahtavan pitämättömiksi, koska kotikylänkin menetys tuntuu kuin oman ruumiin kahtia jako.

No, mutta nyt ei ollut enää pelkoa kuolemasta. Elämä olisi palaava taas tänne entisiä viirejään kantaen — viikatteitaan, sirppejään, leipälapioitaan, airojaan ja paimenvitsojaan lippuinaan heilutellen. Mikäpä täällä oli taas jatkaessa, kun pellot vielä hengittivät. Toista oli esiukkojen tulo korpimaille.

Katsellessaan siinä ojapalojen ilotulitusta Aato kuvitteli ne sytytetyiksi hänen itsensä, ensimmäisen takaisin palanneen kyläläisen kunniaksi. Hän laski silmäluomensa vain rakoselleen kuten lapsena usein tehdään kynttelivaloja katseltaessa, jolloin silmiin saadaan siristymään ja kertautumaan monenlaisia valosäihkeitä.

Tuollaisten joukkoon siristyi nyt hänen silmiinsä aikaisimmin sytytetystä ja jo kydyksi muuttuneesta ojatulesta pitkä punainen juova, joka tuntui työntyvän tikarina suoraan mielen perukoille asti kaikki ajatukset lävistäen, kohti samanväristä arpea, joka oli jäänyt sinne tuloliekkeihin loimahtaneesta mustasta ennekaapista, sen ylälaudan punaisesta reunajuovasta.

Aato hätkähti ja lähti viluissaan saunaan, kuumensi itsensä lujasti, jäähdytteli, söi ja päätti käväistä vielä yössä.

Hän pistäytyi katsomassa jo melko lähelle maantietä nousevien ojatulien kärkiä, ettei niistä olisi vaaraa kolhoosituville. Samalla nousi hänen ajatuksiinsa kumma miete, mitähän tapahtuisi, jos .

Niin, mitähän tosiaankin tapahtuisi, jos hän nyt yhdyttäisi noiden kolhoositalojen lähettyviltä miehen, joka olisi parhaillaan valmistautumassa polttamaan niitä, (ensimmäisen alle ehkä jo laatinut tulenkin), etteivät ne vaan jäisi suomalaisille — niin, sellaisen miehen, joka olisi itse ollut niitä rakentamassa, sitten asumassa ja nauttimassa valtauunin lämmöstä ja eteismukavuudesta, järin kiintynyt jo maisemaankin ja hyötyisään peltoon?

Siinä heitä seisoisi silloin vastakkain kaksi kylänpolttajaa, molemmat mieluummin tuhoten omat rakennuksensa kuin jättäen ne toiselleen. Kumpi heistä voittaisi, jos he karahtaisivat kiinni toistensa kurkkuihin?

Aato arveli itsensä voittajaksi . . .

— Miksi? tiukkasi hän vastausta.

— Siksi, että toinen kamppailisi vain vieraalle maalle rakentamastaan talosta, sen uunista ja hyyskästä.

— Entä sinä itse?

— Omaperkuisesta isänmaastani ja sitten vasta talosta. Ja koko Kuultavainen auttaisi minua jollakin ihmeen tavalla!

Kävely yössä tuntui jännittävältä ja Aato suoritti sen kylän päästä toiseen toivoen kohtaavansa jonkun salaperäisen vastaantulijan, jotta pimeyden toivoton tyhjyys olisi saanut sisältöä. Mutta minkäänlaista yllätystä ei tapahtunut. Vain joitakin tulkitsemattomia yöääniä kajahti väliin järveltä päin, väliin metsien huounnan seasta.

Palatessaan kolhoositalojen luo Aato havaitsi ojatulet siksi vaarattomiksi, että hyvin voi ne jättää tupruamaan tupienkin kohdalle. Hän palasi saunalle. Siellä hän nukkui ja vuoroin horrosteli hyvin hikisen ja väkevien uninäkyjen runteleman yön sekä heräsi aamunkoitteessa väsyneenä ja unihien liottamana. Hän haukkasi aamupalansa sangon pohjalla keittämänsä teen kanssa, mutta se ei oikein maistunut.

Oli sellainen syyspäivä, jonka yltä puuttui vain ohut sadehuntu, jotta se olisi ollut täydellinen — samoin kuin on sellainen talvipäivä vasta täydellinen, jonka taivaalla valju kuukummitus teeskentelee pilvenhennukkaa.

Ojapalot suitsusivat vielä kytysavuaan, kun Aato laskeutui tyhjä säkki kädessään rantaan. Aamun sumuun ja savuun olisi voinut aivan hyvin kuvitella entisiä taloja, ellei hiljaisuus olisi ollut niin tyrmistyttävä. Jo eilen hän oli havainnut useissa paikoin, että isoja, oudonnäköisiä lintuja istuili aidanseipäitten nenissä. Ne lehahtelivat lentojaan hyvin veltosti, melkein kesynnäköisesti. Nytkin niitä kiiti laakeassa, hyvin matalassa liu'ussa kastepientareiden yllä; haukkalintuja . .

Kuumassa nukkumisen jälkikajo oli teenjuonnin hetkillä yltynyt taas hikoiluksi, mutta muuttui nyt rantatuulessa ankaraksi viluksi, kun Aato riisui vaatteitaan kahlatakseen pitkän seipään turvin verkkojensa nostoon. Yksi kerrallaan hän laahasi ne rantaäyräälle koko ajan hytisten vilusta niin että vesikin vapisi.

Ennen pukeutumistaan hän teki rajuja lämmittelyliikkeitä ja

koki samalla ainakin mielensä lämpimiksi hienoisen tyydytyksen katsellessaan kalojen kirjavoittamia pyydyksiään.

Pukeuduttuaan hän ravisteli ja pusersi niistä liiat vedet ja sovitti säkkiin, johon hän oli tullessaan kaapinut pesällisen perunoita ja joka saunalle saavuttua oli ehtinyt kastella hänen selkänsä kokonaan. Säkki oli saaliista ja märistä verkoista siksi raskas, että se oli ollut nakattava olalle. Täällä hän irroitti kalat, valitsi niistä melkoisimmat tovereilleen, puhdisti verkot ja levitti ne kuivumaan saunan jälkilämpöön. Lopuksi hän valmisti tiheän kalakeiton.

Päivä kului rientäessä paikasta toiseen ja merkintöjä tehdessä. Aato polki ulkopalstoilla käydessään myös suojärvillä ja havaitsi suureksi ilokseen Kiesin Oton rakennusten olevan aivan ehjinä, samassa kunnossa kuin ne oli jätettykin. Tuntui siltä, ettei täällä ollut ketään käynytkään. Aaton mieltä hyvitti sanomattomasti, että juuri hän saisi saattaa Otolle tämän ilosanoman ehjästä tuvasta ja kartanomaan rakennuksista, miehelle, joka oli ryöminyt Arvon avuksi . . .

Iltapäivään mennessä Aato oli saanut Kuultavaisen viljelysmaat ja vähät jälelle jääneet rakennukset tarkastetuksi; huominen kuluisi Kuultavaisen naapurirannalla kohoavan kylän käynnissä. Ennen hämärän lankeamista hän ajoi sankoon kaatamine kaloineen kirkonkylän koululle, jossa toiset olivat jo ikävissään odotelleet kalamiestä.

Ilta kului kalakeittoa syötäessä ja vuoroin rattoisassa tarinanpidossa, vuoroin vakaassa pohdiskelussa ja päättelyssä, ettei tänne ollut vielä talveksi kenenkään tuleminen, ei kovankaan väen; viljat ja perunat oli sen sijaan käytävä heti korjaamassa sekä kaatamassa rakennuspuut.

Suureksi ihmeeksi oli Kirkkojärven takaa eräästä etämökistä tavattu kaksi vanhaa, hassahtavaa kylännaista, jotka olivat unohtuneet evakuoinnista ja elelleet hiljalleen entiseen tapaansa, tosin ihmetellen, kun järvelle laaditulta lentokentältä oli talvipäivin kuulunut ihmeen karmeaa ääntä. Siellä he eleli-

vät parast'aikaakin eivätkä suostuneet lähtemään mihinkään. Kylänsä uudet isännät olivat myös vuorostaan unohtaneet heidät lähtiessään.

Vaikka keskustelu olikin varsin välitöntä ja vilkasta, vältti jokainen liikaa herkistymistä. Silti näki, että kukin katseli puhuessaan aivan kuin sanojensa ylitse — mihin, sen toiset olivat kuitenkin kaukaisesti aavistavinaan: varmasti tuleviin koettelemuksiin, joiden aiheet olivat jo paljastuneet kaikessa ankaruudessaan.

Hyvän kalakeiton jälkeen puheet taas kääntyivät evakkoasioihin ja kiihtyivätkin väliin, toisin hetkin taas kylvivät naueskelun kyyneleitä. Siinä lojuttiin nyt kuin pitkän ja jännittävän jahdin jälkeen eikä keltään puuttunut muistelemisia eikä yllättäviä yksityiskohtia.

Niinpä niin, olihan suoritettu aikamoinen jahti — sota ja evakkous. Loppupäätelmä oli yksimielinen: siirtolaisia oltiin todella oltu omassa maassa aina kielivaikeuksista alkaen . . .

Aaton paluu saunalle oli melko hankalaa, sillä pimeässä oli pyörää talutettava pitkiä taipaleita sangon häiläessä epävarmuutta ajoon.

Hyvin väsyneenä hän lopulta saapui perille, pujotti kuivaneet verkot kynttelin valossa puikkareille ja sovitti säkkiin, jonka hän sijoitti päänalusekseen lauteille. Sitten hän teki tulen uuniin, sammutti kynttelin ja kuukahti lauteille turhaan unenodotukseen, vaikka ruumis sitä vaatikin.

Tuo kummallinen mäen kouraisu taannoin Havian Riston raunioitten kohdalla tuntui taas temmanneen hänet otteeseensa ja pusertavan niin, että kylkiä pisti. Olikohan hän liikaa uhmaillut vilua kahlaillessaan joensuussa, vai olivatko liian voimakkaat elämykset muuttuneet ruumiillisiksi, kivuntuntuisiksi heijastuksiksi?

Uuniin tungetun kannonlohkareen hiuduttua aamuyöllä tuhkaksi Aato nousi odottelemaan valkenemista ja jatkoi tulenpitoa. Oli vaikea lövtää kivutonta asentoa. Saadakseen aikansa

kulumaan hän keitti teetä, söi hiukan ja laati reppupakkauksensa valmiiksi sekä kävi kiinnittämässä sen saunan eteiseen nostamansa pyörän tavarasatulaan.

Miksi nyt tuli näin ihmeen surkea olo, tuskitteli Aato, nyt juuri, kun hänen pitäisi olla vahvimmillaan ja puuhakkaimmillaan voidakseen väittää ja samalla osoittaa, ettei vaikeuksia ollut olemassakaan ja keksiäkseen täältä yllyttäviä kehoituksia niille, jotka kaukana odottivat tietoja hänen näkemisistään ja kokemisistaan.

Hitaasti, hitaasti harmeni aamu. Aato oli torkahtanut uunin eteen monta kertaa, mutta herännyt aina nuukahdettuaan syvempään kumaraan, jolloin kylkiä oli alkanut riistää. Oli hengitettävä hyvin lyhyesti, melkein nielemällä; silloin ei koskenut.

Kaiken vaivan ja väsymyksen keskessä Aatoa hiukan hymyilyttikin oma näkemisensä, missä kalastaja itsekin haukkoi henkeään kuin heinikkoon singottu pyrstöläinen. Viimein hän kuitenkin kyllästyi alistuneisuuteensa, kohottautui ja huudahti kirkonkylän sepän toissakeväisen iskulauseen:

— Hass' sun pojat, surku pois, Suomi on suuri ja voimakas!

Sitten hän otti verkkosäkkinsä ja lähti viemään sitä hautaan muistellen aamua, jona he Vahti-Mikon kanssa olivat lopetelleet lähtöviiniään. Taas hän oli astumassa verkkoineen salahaudan partaalle, mutta missä oli Mikko, omassa haudassaanko?

Täyden sarastuksen kynnyshetkellä Aato jätti Kuultavaisen ja huudahti sille väsyneesti näkemiin-toivotuksensa. Kuultavaiselta lankeava vilutuuli työnsi häntä melkein väkisin ojaan, kunnes hän pääsi kääntymään — taistelumäen kammittuaan — kansakoulun raunioiden nurkalta metsätielle ja sen johdatuksessa naapurikylään.

Selvästi tuntuvan kuumeen kihinässä, lyijynraskahuinen paino niskassaan Aato harhaili kylän maat, merkitsi rakennukset ja sadon ja koetteli pitää itseään valppaana puhelemalla ja arvostelemalla ääneen näkemäänsä. Onneksi täällä kaikki viljelys-

maat leveilivät rantatienoilla ja ulkopalstat sattuivat kirkonkylän maantien varteen.

Oli jo illansuu, kun Aato lopulta melkein hoiperrellen saapui koululle. Siellä hänelle syötettiin kuumaa perunakeittoa ja säälittiin loikomaan heinäsylyksille, joita oli kannettu lähiladosta makuualuksiksi.

Ennen tuskauneen vaipumistaan Aato ehti kuulla, että kaikki olivat jo suorittaneet kohdaltaan tehtävänsä ja että paluumatkalle koetettaisiin pyrkiä huomenissa niin aikaisin kuin vain päästäisiin. Oli saatava viedyksi kiireinen tieto korjuuväen saapumisen välttämättömyydestä.

Aamuyöstä Aatoa alkoi yskittää rajusti ja hän sylki suustaan kuin tervaa. Mutta hän ei tuntunut antavan periksi, vaan hoki hiljaa raskaan puhaltelunsa ohessa:

— Sisua, ukkoseni, sisua . . .

Huoneeseen oli kannettu vajasta vanha pulpetti. Aato nosti sammuttamatta jätetyn lyhdyn sille ja ryhtyi kirjoittamaan yhteenvetoa kummassakin kylässä tekemistään arvioinneista ja havainnoista. Tuskin mikään työ koskaan oli käynyt niin voimille kuin nyt tämä kirjoittaminen. Se vei hänet väsyksiin aivan kuin olisi tuskitellut paperiin oman testamenttinsa: noin monta rakennusta minulta jää tuohon kylään ja näin monta tähän, noin paljon korjattavaa satoa sinne ja näin paljon tänne — kaikki jaettavaksi tasan tarvitsevien kesken . . .

Kun toiset heräsivät ja ryhtyivät teenkeittoon, laskeutui Aato vuorostaan heinille, ojensi tekemänsä muistiinpanon retken johdattajalle ja sanoi:

— Tämän sain selville. Liitä omiisi. En jaksa enää mitään . .

— — —

Aato havahtui kummallisesta unihuojunnasta matkatovereittensa herättämänä junailijavaunun paareilla ja hänelle sanottiin, että oltiin tulossa Nokialle. Hän nauroi.

Kohta hänet nostettiinkin pystyyn ja autettiin asemalle, josta

Matin-Joska, nuorin mukamiehistä, jäi saattamaan häntä kotiin. Aato viittoili minkä minne:

— Tuonne, tuonne, tuonne...

Siinä asemalaiturilla seistessään hän selvisi hiukan kuumehorroksestaan raikkaan ilmanhengen pyyhkiessä otsaa. Joska otti hänen pyöränsä talutettavakseen. Hyvästeltiin, toivotettiin terveeksi ja juna näytti olevan täynnään heiluttelevia käsiä.

Aato ihmetteli: mihin hän tästä lähtisi? Samassa hän tunsi taas vihlaisevan kivun kyljessään ja muisti, miten häneen oli työnnetty punainen tikari Kuultavaisen palavilta pelloilta merkiksi, että hänen oli käärittävä samanvärinen nauha mustan kirstulaatikon kannen ympärille, Karjalan veren ja tulen väri.

Hän antoi lompakkonsa Joskalle ja neuvoi ostamaan punaisen tikarin. Joskan nauraessa ja torjuessa rahanahkan Aato taas hiukan selvisi sanoissaan ja selitti, että puhetta oli muutettu sikäli, että tikari tarkoitti terävää pensseliä ja punainen punaista, punaista väriä. Ymmärsikö Joska? Ymmärsi.

Tämä noutikin pyydetyt ostokset lähikaupasta. Sitten he lähtivät. Aato neuvoi kysymään Tyttölän kauppalanosaa ja sieltä hän mainitsi tuntevansa portin, josta oli mentävä pihaan ja sieltä liiteriin ja siellä kummituslaatikon luo.

Näitä ohjeita noudatellen he lähtivät, Joska kaksin pyörin, Aato pidellen toisen pyörän satulasta, Tyttölän tietä kysellen.

Ulla-emäntä ja Sirkka olivat käyneet ostoksilla ja näkivät kotiin saapuessaan suureksi ilokseen polkupyörän, joka oli pakkauksineen kumollaan keskellä pihaa. Sirkka huudahti:

— Isä on palannut! Saikohan hän Kuultavaisesta mitään tuomisia!

He kuulivat liiteristä ääniä.

Sirkka ehti ensiksi sen ovelle, mutta vetäytyi äkisti takaisin äitinsä eteen ja nosti käden suulleen ikäänkuin siepatakseen sieltä huudon ennen sen kajahtamista.

— Mitä nyt? hätäili Ulla-emäntä.

— Isä..., isä taitaa olla humalassa...

He lähestyivät taas ovea ja näkivät, miten Aato istui lastukasalla ja neuvoi — sormellaan pitkää viivaa ilmaan vetäen — Joskaa, joka punaiseen maalipurkkiin kastetulla pensselillä suki samanlaista pitkää juovaa mustan kirstulaatikon kannen laitaan.

— Siinä on nyt taitettuna se tikari, joka minua on pistänyt jo toissakesäisestä herranhuomasta alkaen, sitten se iski minua Kuultavaisen palavasta ojasta ja nyt minä isketän vuorostani sen tuohon mustaan puuhun, samanväriseen, jollaiseksi kaikki muuttui, mitä olen polttanut sodan ja Kannaksen nimeen. Tuohon kirstukaappiin on kätketty salaisuus. Siellä on tieto, mitä evakko on.

Nyt vasta Ulla-emäntä ja Sirkka käsittivät, että Aato houri sairauttaan eikä hokenutkaan humalaa. He tarttuivat häneen ja lähtivät taluttamaan pihan poikki. Samassa Aato tunsi heidät ja sanoi:

— Kuultavaiseen ei pidä mennä ilman sirppiä eikä potattikuokkaa. Pankaa minut vuoteeseen, juoksuttakaa kipeä terva minusta pois ja menkää Mannosen saunalle.

24

Sirkka istui melkein menehdyksiin asti kyynelöineenä ja kirjoittaneena, Ulla-emäntä samoin, vaikkei ollut muuta tehnyt kuin kuunnellut ja pyyhkinyt Aaton kuumeista otsaa.

Sirkan edessä lojui melkoinen tukku nopeasti kirjoitettuja, sekaisilta näyttäviä paperiarkkeja, joille isä oli illalla pyytänyt merkitsemään sanelunsa mukaan Mannoselle kirjeen, mutta joille olikin huudahdeltu monta eri viestiä, aluksi aivan sekaisin, kunnes loppu oli selvästi heille molemmille.

Aato oli aina välillä nukahtanut ja hourinut, välillä havahtunut ja ottanut lääkettä, yskinyt, toisin hetkin puhunut aivan selviä sanoja, toisin tuokioin kummia arvoituksia, joskus sanan kerrallaan, joskus taas pitkän lauseen, parikin yhteen menoon, niin että Sirkalla oli ollut kiire ehtiä vangitsemaan ne paperille ja Ulla-emännällä samoin säilyttää niitä tyttärensä avuksi muistissaan.

Oli Aaton paluupäivän myöhäilta. Lääkäri oli käynyt toteamassa molemminpuolisen keuhkopussintulehduksen; oli noudettu lääkkeitä ja tuossa nyt onnettomat naiset katselivat, millaisen tuomisen Kuultavainen oli heille lähettänyt uudesta armottomuudestaan.

Voivuteltuaan hetken mielialaansa ja hoivailtuaan sairasta Sirkka ja Ulla-emäntä kumartuivat lukemaan, mitä paperille oli saatu — kaikkiahan ei millään oltu voitu tallettaa äkillisten kiihtymysten hetkiltä, jolloin puhe oli ollut liian nopeata edes tajuttavaksi saati kirjoitettavaksi. Kaikki seuraava oli nyt

selvitettävä eri kirjeisiin tai muuten perille saatettaviin viesteihin:

— Onko Pekka. Terve Aato täällä. Olen nyt menossa siihen sinun mustaan ja punaviiruiseen kaappiisi jonka maalasit ja jolla minä sytytin mäkemme. Ulla ja Sirkka menevät asumaan saunaasi ja heillä on paljon niittämistä. Ulla sanoi että evakko on itseään kantava risti. Eikä ole. Hän on vain tavallinen ihminen kärsimyksineen ja murheineen. Hiukan kiusatumpi kuin toiset koskei saa olla paikoillaan. Kuule Otto sinut on palkittu. Olet saanut ansiosi mukaan ja talosi on jäänyt ehjäksi. Sellaiset terveiset Arvo laittoi. Oli hyvä että jäit eloon taluttamaan lapsia kun Tahvo ei näe mitään. Evakko on kyläilijä johon kaikki kyllästyvät koska hän viipyy kylässä niin pitkään. Ihminen joka tulee itsensä kanssa toimeen tulee toistenkin kanssa, mutta kaikki evakot eivät käsittäneet vaan tuskailivat syyttömiä ihmisiä kun eivät selvittäneet välejään itsensä kanssa. Minun oma evakkoni tuli kaikkien kanssa toimeen paitsi sen rullapään kanssa mutta hän oli tahallaan paha. Mutta tervetuloa nyt koko Suomi Mannosen saunalle. Meillä on potattia ja kauraa ja oma maa ja järvi mutta tuokoot veneet tullessaan ja pyssyt. Pekka. Saunavatisi on ihan nokinen. Ihan musta. Maalasitko senkin. Risto. Pyydä Ullalta raha takaisin siitä kirstun tuplasta sillä minun arkkuni on käärittävä siihen siksi aikaa kun puhdistavat oman hautausmaamme. Muistakaa panna punainen viiru mukaan. Kuule Risto. Minua pyyteli maa omakseen sinun kivijalkasi kohdalla kun muistin tuplasi. Kaappi paloi. Kylä paloi. Kannas paloi. Pellonojat paloivat. Mutta kolhoositalot ovat eikä niitä tullut kukaan polttamaan vaikka odotinkin. Uskotko Pekka että vaikka poltin koko mäkemme en sytyttänyt kolhoositaloja vaan annoin olla koska ne olivat tulleet vieraisille kyläämme ja meillä pidetään vieraita hyvinä muttei vihollisia vaan nostetaan konekivääri mäelle. Muista nyt Pekka että Ulla ja Sirkka menevät saunaasi. He kyllä pesevät mankelipuolenkin

jotta on sinullekin sija kun menet. Kuultavainen on nyt vieraan makuinen mutta kunhan tulee kesä se koristetaan. Sainkohan nyt kaiken merkityksi tähän luetteloon potattimaat sekä kaurapellot ja ladot sekä tuvat ja riihiäkin oli jälellä koko tienvierillinen. Ainakin sen verran. Elvi älä mene minulla on asiaa. Mutta käske toiset pois. Anna minulle yksi pojistasi. Minä lahjoitan sen Kuultavaiselle ja Kannakselle anna kaikkein varmin anna sellainen millä on oikein pitkä nenä sillä ne ovat neuvokkaimpia ja nyt sitä tarvitaan. Yllö. Ole sinä vaan vanha vossikanmalli. He olivat aikoinaan herroja koska herrojen kanssa vain seurustelivat pyörien päällä. Pekka. Usko taikka älä niin sinun ennuskaapistasi aloitin murhapolttoni. Olisimme tietäneet ilman sitäkin että Karjalan värit ovat ja ovat olleet punainen ja musta ajasta aikaan ja keisarista toiseen. Lato kaatui Arvon päälle eikä sille voinut kukaan mitään ei Ottokaan vaikka on varma mies. Sokea Tahvo on meistä kaikkein onnellisin sillä hän näkee Kuultavaisen samanlaisena kuin lähtiessäänkin. Sano Tahvolle antakoon kaiken olla niinkuin hän näkee. Mitään ei ole muuttunut ainoastaan eri viljoja on kylvetty uusiin kohtiin ja kolme outoa tupaa on hakattu tienvarteen mutta älköön hän sijoittako niitä mihinkään. Mutta jos hän kuulee että ne ovat sellaisia ja sellaisia, niin sanokaa että niissä paistuu jos niissä asuu. Ne ovat kolhojen tupia ja niissä on takapuolellekin alusta koverrettuna maitosulaniin niin jotta ei talvella palenna. Usko taikka älä Tahvo ukko mutta näin on. Pekka. Nyt olisi konjakki poikaa kun niin kourii kylkiä se Riston raunioiden kohdalta minuun noussut mäkihinen joka on talojemme polttamisen kostaja ja vein niin paljon ölypulloja joka paikkaan. Mutta saa kostaa jos tihustani oli hyötyä ellei ollut niin kostettu minä kuitenkin olen. Sota ei ole ihmisiä eikä heidän elantojaan varten. Kunpa olisi tilkku konjakkia vaikka niin pieni lätäkkö kuin repoliinan rievussa on punaista. Ettekö näe kaikki lopun merkkejä. Minä näen. Kun mies polttaa rankaisematta kyläänsä on se jo loppua. Näillä sanoilla hyvästelen minä

sinut Pekka mäkemme kesämiehen. Katsele vain valokuviasi äläkä mene ihan kohta Kuultavaiseen sillä sinulla ei nyt ole siellä mitään tekemistä ja olet vain ihmisten vastuksina kosket ole peltomies. Ulla. Minut on pantava ensin arkkuun ja sitten se vuorostaan liiterissä viiruilevaan mustaan kaappiin ja haudattava niin. Kun tulee suuri lähtö on minut otettava mukaan ja haudattava uudestaan niin että jalat jäävät Kuultavaisen päin. Sirkka sinä olet minua ja minä olen Kuultavaista ja Kannasta ja tiedät siis mitä olet ja asut sen mukaan sillä muuten et onneasi käsitä. Minä pidän sinua ja äitiä kädestä kiinni sillä ne ovat elämäni rakkaimmat kädet nyt kun sirppi nostetaan juuri naulasta olisivatpa Arvon ja Elvin kädet myös tässä niin nyt olisi oikein hyvä olla. Kirjoita vielä että nuoret olkoot niinkuin vanhemmatkin olivat jotta kestäisivät elämässä. Sanottakoon Vammalaan että kaikki kirjoitin muistiin mitä näin ja se pitäisi olla juuri niin. Kirjoitutti maanviljelijä Aato Nikkanen Kuultavaisen kylästä Kannakselta uusien vaiheitten aattona vuonna 1941 ajatustensa mukaan saneltuna kuoleman karsiessa turhat oksat pois.

Oli jo aamuyö ennenkuin Ulla-emäntä ja Sirkka saivat tuon kaiken luetuksi ja selvitetyksi kiireessä kirjoitettujen sanojen sekamelskasta. Aluksi Sirkka eroitti vain pisteillä sanomiset ja niin kirjoitus alkoikin selvitä joten kuten.

Vielä samana yönä Sirkka kirjoitti Elville, Mannoselle ja Kiesin Otolle kirjeet Ulla-emännän hoivaillessa viimeisillään huohottavaa Aatoa.

— — —

Mannonen sai Sirkan lähettämän viestin aivan kuin harkiten satutetulla hetkellä. Hän oli juuri lähdössä toimeensa ja katseli ikkunalaudalle kumoamaansa jyväkappaa, jonka hän oli sovittanut kauniin tiiliristin alukseksi.

Sen hän oli tuonut Viipurista käydessään ulkomaalaisen sanomalehtimiesretkikunnan mukana katsomassa Porlammen

taistelutannerta Sommeella. Mentäessä keskiaikaisen Agricolan kirkon raunioiden ohi opas oli selittänyt, että täysiosuman tänne sattuessa kirkossa oli ollut kahdeksisenkymmentä Summan sankarivainajaa arkuissaan odottamassa siunaamista. Tuon kuultuaan hän oli valinnut rauniosta muistoksi tiilimöykyn, jonka laastin alta hän oli myöhemmin täällä huoneessaan varovaisesti kalkutellen paljastanut harvinaisen kauniin ristinmuotoisen koristetiilen. Se sopi hyvin seisomaan tuonne ikkunalle jumalanrengin rehellisille hartioille.

Sirkka kirjoitti näin:

»Nokia 10. 9. 41.

Pekka hyvä.

On nyt ikävää ilmoitettavaa, kun isä on niin sairas. Hän vilustui Kuultavaisessa, käydessään suorittamassa tehtävää. Hän pyysi kirjoittamaan sinulle, mutta kuumetuskissaan hänen ajatuksensa eivät pysyneet oikein koossa. Uskon ja toivon sinun tulevan hautajaisiin. On surkeata sanoa näin, mutta lääkäri ilmoitti rehellisesti, ettei toivoa ole, sillä molemmat keuhkot ovat tulehtuneet eikä sydän kestä kuumetta enää. Se on jo melkein lopussa. Saat sitten lukea, mitä isä kirjotutti. Panen tähän hänen viime terveisikseen pari kohtaa: 'Onko Pekka? Minä olen nyt menossa siihen sinun mustaan ja punaviiruiseen kaappiisi, jonka maalasit ja jolla minä sytytin mäkemme. Pekka, saunavatisi on ihan nokinen, ihan musta. Maalasitko senkin?'

Äiti pyytää, että laatisit isän kuolinilmoituksen ja panettaisit sen omaan lehteesi ja 'Karjalaan' ja hän maksaa sitten, kun tulet. Isä syntyi 18. 3. 1889 ja kuolin- sekä hautauspäivän ilmoitamme heti. Olisi vielä pantava alle äidin, Elvin ja minun nimet sekä värssy, jonka äiti tuossa isän vuoteen ääressä äsken valitsi, välillä isän otsaa pyyhkien, välillä samalla liinalla omia kyynelehtiviä silmiään. Se kuuluisi näin:

'Oi Herra kaikkivaltias, Taas armokasvos näytä, Taas anna

meille lahjojas Ja niillä maamme täytä. Suo, että kallis synnyinmaa Sun virvoitukses vielä saa Ja siunauksen Sulta.'

Itsestäni tämä värssy on vähän outo suruilmoitukseen, mutta äiti sanoi, että jos isä olisi saanut itse valita, niin hän olisi varmasti käskenyt panna tämän. On hyvä, että meillä on Elvin vanhasta kodistamme tuoma palsami, joka kukkii parhaillaan. Siitä saamme isälle kauniin viime tervehdyksen haudalle.

Meitä odottavat äidin kanssa kovat ajat, mutta kestämme varmasti. Keväällä lähdemme molemmat Kuultavaiseen ja isä kehoitti meitä menemään saunaasi asumaan, kunnes saisimme omaa kattoa päämme päälle muustakin kuin havuista. No, kunhan tulet, niin näet, mitä isä kirjoitutti.

Tämä kirje saattaa nuoren ihmisen kirjoittamaksi tuntua kovalta, mutta onhan paras katsoa asioita niinkuin ne ovat eikä enää äidin esiliinan takaa. Koetan nyt pyrkiä tehtaalle työhön.

Sirkka. Terveiset äidiltä.»

Luettuaan Sirkan kirjeen Mannonen käänsi jyväkapalla seisovan tiiliristin asentoa päin syysauringon kylmää paistetta ja seisoi pitkän aikaa nöyränä, kovan nöyränä . . .

Jälkisana

Unto Seppäsen Evakko: Ajan taustaa ja romaanin päälinjoja

Kolme romaania ilmestyi vuonna 1954 muistuttamaan, että sodan päättymisestä oli kulunut kymmenen vuotta. Tomu oli laskeutunut, entiset iskusanat vanhentuneet, sota oli riisunut naamionsa ja sen piirteet näkyivät nyt armottoman selvinä. Oli koittanut tilinteon aika.

Ylitse muiden nousi nopeasti Väinö Linnan *Tuntematon sotilas*. Se tehosi suorasukaisuudellaan ja kriittisyydellään, siitä tuli jatkosodan kuvausten klassikko.

Linnan romaanin varjoon jäi Jussi Talven *Ystäviä ja vihollisia*. Problematiikaltaan ja kysymyksenasetteluiltaan se oli harvinainen suomalais-saksalaisen aseveljeyden pohdinta, mutta tuntui aiheeltaan Linnan romaania etäisemmältä.

Kolmas romaani oli Unto Seppäsen *Evakko*. Se lähti liikkeelle kauempaa, Talvisodan aattopäivistä. Pääpaino oli nyt rintamantakaisen siviiliväestön puolella. Se näytti, mi-

ten sota koetteli sen jalkoihin jääneiden ja kotoaan väistymään joutuneiden karjalaisten elämää. Siitä kasvoi juuriltaan äkkiä temmatun, uusiin ja outoihin oloihin sysätyn siirtoväen kärsimysten kuvaus ja dokumentti.

Jo aiemmin oli ilmestynyt tärkeitä sotaa käsitteleviä kirjoja, esimerkiksi Erkki Palolammen *Kollaa kestää* Talvisodan rintamatapahtumista tai Pentti Haanpään nopeasti valmistunut *Yhdeksän miehen saappaat*, hirtehinen ja kriittinen tutkielma sodan vaikutuksista. Mutta laajemmalti ottaen vasta vuoden 1954 romaanit todella avasivat muistojen portit ja panivat alkuun pitkän prosessin, jonka asiaa selvitellyt, muualta Suomeen saapunut Anne Fried oivalsi ja nimesi kansalliseksi surutyöksi.

Kannaksen romantiikka

Unto Seppänen poikkesi mainituista kirjailijatovereistaan ainakin kolmessa suhteessa. Ensinnäkin hän oli heitä tuntuvasti vanhempi, syntynyt 1904 (Talvi ja Linna 1920), eikä joutunut rintamajoukkoihin, vaikka toimikin Aunuksessa Tiedotuskomppaniassa sodan aikana. Hän oli tunnettu, jo 1920-luvulla aloittanut kirjailija: *Evakko* oli hänen 27. teoksensa. Kolmas erottava tekijä oli hänen kotiseutunsa ja tuotantonsa aihepiiri: Karjalan Kannas.

Kannakselaisia kirjailijoita oli paljon enemmän, 'itäisinä Tulenkantajina' Seppäsen lisäksi Olavi Paavolainen ja

Ilmari Pimiä sekä suomenruotsalaisista Edith Södergran, Hagar Olsson, Tito Colliander ja Parlandin veljekset. Villa Golicke Kuokkalassa oli todellinen suomenruotsalaisten kirjailijain tukikohta. Kesäsiirtolaksi muuttuvan seudun houkutusta lisäsivät Suomenlahden perukan lämpimät rannat ja läheisen Kronstadtin pelottava siluetti järeine tykkeineen ja hohtavine kupoleineen, Suomen rannikosta vain 18 kilometrin päässä.

Suursotien välinen Kannas erottui muusta Suomesta eksoottisena ja pittoreskina seutuna. Se oli ennen Venäjän vallankumousta varakkaiden pietarilaisten suosima huvila-alue, jonka koristeellisia kesäasuntoja sittemmin kansoittivat köyhtyvät emigrantit. Pietarin yhteyksien sulkeuduttua myös suomalaisen väestön asema oli muuttunut ja ennen niin tärkeät hevosajurit, vossikat, jääneet syrjään. Tilalle tulivat nyt kesänviettäjät ja auringonpalvojat nauttimaan Terijoen hiekkarannoista, joista muodostui uuden tasavallan kultaisen nuorison muodikas Riviera. Tuuli Reijosen teoksesta *Kannaksen mosaiikkimaailma* (1968) käy ilmi, miten monet kirjailijat ja taiteilijat hakeutuivat Kannakselle uusien vaikutteiden haussa. Villa Golicken vieraiden joukossa viipyi myös monia riikinruotsalaisia runoilijoita, ja tunnettu venäläinenkin taiteilija asusti Kuokkalassa: Ilja Repin.

Unto Seppäsen perusmaisema oli Valkjärven lähipitäjä Kanneljärvi, joka sijaitsi Kannaksen keskivaiheilla, vanhan rajan pohjoiseen suuntautuvan mutkan kohdalla. Merenrantaan Terijoelle oli matkaa nelisenkymmentä kilometriä. Seppäsen kotikylä Liikola on romaanissa saanut Kuultavaisen lyyrisen nimen ja lainannut kouluneuvos Erkki Paavolaisen todistuksen mukaan tarkasti kylän erikoispiirteitä, maisemaa ja paikannimiä myöten.

Seppäsen teosten Kannas eriytyy kahteen osaan: Suomen Karjala ja Muistojen Karjala. Edellinen näyttäytyy varhaisissa romaaneissa *Iloisten ukkojen kylä* (1927) ja *Pyörivä seurakunta* (1930), jotka nopeasti vakiinnuttivat hänen maineensa hilpeän, veijariromaanien tyylisen proosan taitajana.

Liittymäkohtina jaksojen välillä ovat kirjailijan omaa sukua käsittelevä kolmiosainen romaanisarja, yhteispainoksena (1940) *Markku ja hänen sukunsa*, sekä lahjoitusmaa-aikoihin sijoittuva romaani *Synnin miilu* (1941). Jälkimmäinen on Seppäsen tummasävyisin teos, jossa keskeisenä on sorrettujen talonpoikien tekemä rikos ja sen sovitus. Pahuuden ongelma saa siinä lähes dostojevskilaisia ulottuvuuksia; historialliseen aiheeseen yhdistyy vakavaa henkilökuvausta, josta varhaisten romaanien leikkimieli on kaukana.

Uusi vaihe, Muistojen Karjala, alkaa sodanjälkeisissä

teoksissa. Niissä Seppänen ryhtyy laajentamaan ja ikäänkuin säilömään Kannaksen kuvaa muistojen perspektiivissä. Se näyttäytyy ensin hymyilevänä idyllinä, lähes ajattomana onnen maana, mutta saa myöhemmin myös totisempia piirteitä.

Teoksissa *Myllykylän tarinoita* ja *Myllykylän juhlaa* (1945–46) Seppänen palaa tarinatekniikkaansa. Hän oli jo varhain kiinnostunut jutuista ja kaskuista ja käytti nytkin useita kertojia, joiden välille syntyy keskustelua ja nokkelaa sananvaihtoa. Hän oli koonnut seutunsa sanastoa ja kansantietoutta, jopa perehtynyt suulliseen kerrontaan niin tarkasti, että piti nuoruudessaan erityistä "kaskurenkiä". Teosten näyttämö oli hänellä valmiina: Liikolan vanha mylly. Se sijaitsi lähellä hänen jo 1920- ja 30-luvuilla kuuluisaa kesäpaikkaansa, vanhan venäläishuvilan alueelta siirrettyä entistä kalkkunoiden, kanojen ja muun siipikarjan asuntoa, mahtavaa kaksikerroksista rakennelmaa, jonka ylätornista avautui näköala Suulajärvelle.

Myllytuvan kertomukset ja niitä seuranneet romaanit *Huoleton on hevoseton poika, Kyynäräisen Sohvi ja kylänrieha* sekä *Vieraan kylän tyttö* (1947–49) tarjosivat riittävästi aineksia – tai joskus kenties myös tekosyyn – Seppäsen kotiseudun esittämiseen hilpeässä ja ihanteellisessa valossa. Viimeisenä mainittuun aurinkoiseen romaaniin sisältyy omakohtaista huumoria ja lapsuudenmuistoja serkusten vallattomista kepposista.

Yrittäessään etääntyä kannakselaiskylästään Seppänen

kokeili parissa romaanissa uudenlaista aihepiiriä ja kertomatapaa, mutta *Satukaupunki* (1952) juuttui desilluusion tunnelmiin, ja *Punajuupeli rakkaus* (1953) palasi aiempien romaanien vossikkaromantiikkaan, mutta kahden ihmisen elämäntarina nähdään nyt kuolemantakaisesta perspektiivistä.

Seppäsen tuotannon kaksi Karjalaa näyttävät, mihin suuntaan hänen kirjailijantiensä kääntyi. Ensin oli vuorossa sodanedellinen Kannas, kansainvälinen, heleän kirjava maisema ja kepeä elämänmuoto. Sukuromaanin ja *Synnin miilun* myötä se sai syvyyttä ja uusia, tummempia sävyjä. Sodan jälkeen alkanut muistojen Karjalan vaihe käytti vähitellen loppuun kansatieteellisen, mutta yhäti koristeellisen aineksen. Näin Seppänen, kiehtovien muistojensa kujannetta myöten ikäänkuin selkä edellä astellen, kalseaa nykytodellisuutta vältellen tai sen eri tavoin kiertäen, päätyi lopulta näkemään ja tunnustamaan katkeran lopputuloksen: Karjalan menetyksen.

Jostain tämänkaltaisesta kehityksestä tuntuu kasvaneen *Evakko*, ahdistava mutta väistämätön lopputili menneisyyden kanssa. Romaani on hyvästijättö rakastetulle Kanneljärvelle ja koko Karjalan Kannakselle. Kirjailija samastuu siinä muiden kotiseudultaan karkoitettujen riveihin, astuu yhdeksi evakoksi toisten rinnalle. Hänestä tulee, Shakespearea toisesta yhteydestä lainaten, "surun matkalainen", samalla kun hän säilyttää laajemman ja yleisemmän näkökulman suuressa historiallisessa prosessissa.

Evakko alkaa kesästä 1939, jolloin kylän rauhalliseen elämään ilmaantuu ensimmäinen särö: suojeluskunnan aluepäällikkö tulee valmistelemaan Kannaksen linnoitustöiden alkamista. Taustana oli laaja kansanliike: kiristyneen maailmantilanteen johdosta ryhdyttiin vapaaehtoisin voimin rakentamaan linnoitusketjua Kannakselle. Töiden alettua ja ensimmäisten linnoittajien saavuttua kylä ei enää ole eristynyt, omaa elämäänsä jatkava saareke, vaan se on tahdostaan riippumatta nyt vääjäämättä kytketty isompien tapahtumien ketjuun.

Alkuluvussa esitellään kylän pääpiirteet ja keskeiset ihmiset, joiden vaiheita seuraillaan romaanin loppuun asti: valistunut maanviljelijä Aato Nikkanen perheineen, Ulla-emäntä, tyttäret Elvi ja Sirkka, sotapalveluksensa juuri päättänyt Arvo. Naapuritkin tulevat tutuiksi: originelli ja itsepäinen Yllo-ukko sekä Risto Havia ja hänen tyttärensä Aira.

Aaton, eräänlaisen kyläpäällikön rinnalle nousee toiseksi avainhenkilöksi toimittaja Pekka Mannonen, joka viettää kesiään likeisellä huvilallaan. Jos tietää, että Kanneljärven Liikolan fantastisessa kalkkunakopissa kesäisin viihtynyt Seppänen oli 'siviiliammatiltaan' *Kouvolan Sanomien* päätoimittaja (v:sta 1930), on helppo leimata hänet kirjailijan *alter egoksi* ja oivaltaa seudun hyväksi tuntijaksi. Aato Nikkasen ohella hän on tapausten näkijä ja tarkkai-

lija; edellinen miettii asioita kylän perspektiivistä, jälkimmäinen kuuntelee levottomana ajan merkkejä myös kauempaa maailmalta.

Romaani jäsentyy muutamaan pääjaksoon sen henkilöiden kokemien tapausten mukaan. Ensimmäisen muodostaa kesän ja syksyn 1939 tapahtumien kuvaus, toinen alkaa asukkaiden evakuoinnista ja sodan syttymisestä. Kolmannessa seurataan vuorotellen juniin ahdettujen naisten ja vanhusten pakomatkaa, vuoroin hevospelissä liikkuvien kyläläisten hitaampaa vaellusta, johon Ylloukon suolasäkin hupaisat vaiheet tuovat keventävää huumoria. Neljäs jakso keskittyy evakoiden vastaanottoon ja heidän kokemiinsa pettymyksiin määräpaikoissaan, viides kuvaa sodan loppuaikojen asettumisvaihetta ja rauhanteon synnyttämää pettymystä, kun kotiin ei enää paluuta ole ja uusien evakoiden rivit rajan taa jääneiltä alueilta yhä lisäävät tungosta ja masentavat mielialoja.

Näiden aikojen hajanaisten tapahtumien näkijäksi kohoaa yhä selvemmin Pekka Mannonen, joka lehtimiehenä liikkuu laajalti siirtoväen piirissä ja merkitsee muistiin omia havaintojaan heidän asemastaan ja tunnelmistaan. Uuden sodan syttyminen kesällä 1941 kuvataan lyhyesti, samoin kuin sen virittämät korkeat toiveet kotiinpaluusta. Loppujakso näyttää Aato Nikkasen viimeisen tuskaisen käynnin tuhoutuneessa kylässään syyskuun alussa 1941 sekä hänen elämänsä päätösvaiheet.

Evakko on monipuolisempi romaani kuin ensilukemalla saattaa näyttää. Olen lukenut sen kolmesti – 1954, 1964 ja vihdoin 2004 –, ja löytänyt siitä yhä uusia puolia ja merkitseviä, aluksi ehkä huomaamattomia yksityiskohtia. Myös sellaiset jaksot, jotka ensin tuntuivat hatarilta tai liioitellun yksipuolisilta, ovat myöhemmin lunastaneet paikkansa romaanin kokonaiskuvassa.

Alkuluvun ihannoitua kuvaa Kuultavaisen kylästä on helppo pitää liian varjottomana, liian sopusointuisena. Näitäkin puolia siinä korostuu, esimerkiksi länsisuomalaisen linnoitusväen suopea vastaanotto ja heidän tutustumisensa kyläläisiin niin, että jopa romansseja alkaa heidän ja kylän tyttöjen välillä syntyä. Mutta tarkemmin katsoen esille tulevat myös heimoerot, jotka vielä 1939 olivat todella tuntuvia, samoin kuin murteiden ja mentaliteettien vastakohdat. Edelleen: tämä kaunis "vuoden 1939 onnenjuhannus" sisältää alkuriveistä lähtien enteitä tulevasta uhkasta. Jo kylää tarkastamaan saapuvan suojeluskunnan aluepäällikön tulo langettaa ensimmäisen varjon: viestintuojan mielessä välähtää, että "kylän sunnuntaitunnelma oli loppunut ja että se oli nyt yhdistyvä uneksivasta autereisuudestaan kylmään ja kovaan aikaansa". Toteamukset rajan läheisyydestä ja sen vertaaminen nukkuvaan jättiläiskäärmeeseen tähdentävät myös tilanteen herkkyyttä. Pie-

nistä yksityiskohdista ja epäilyjen viriämisestä versoo vähitellen vahvistuva vaaran tunne. Alkuluvun viimeisessä lauseessa "pilvet vuosivat verta ja paloivat" kuin tulevia tapauksia ennustaen.

Jopa Aaton ja Mannosen suhteeseen ilmaantuu epäilyn siemen, kun Aato havaitsee, että Mannonen ei ole huvilalleen vedättänyt sähköjä ja tiedustaa, arveleeko hän sisimmässään, ettei niitä enää tarvita. Mannosen vanhasta mustaksi maalatusta kaapista kasvaa kautta koko romaanin toistuva tuhon symboli, joka saa ruumisarkun piirteitä ja palauttaa punaisen raitansa takia mieleen Karjalan värit. Ei ole sattuma, että Aato myöhemmin aloittaa kylän polttamisen juuri siitä.

Lehtiuutiset lisäävät levottomuutta, ja Puolan jaon yhteydessä syksyllä leviää kyläläisten tietoisuuteen ensimmäistä kertaa sana 'evakko', jonka merkitystä arvaillaan ja käsitetään se "jonkinlaiseksi sijaiskärsijäksi". Sirkka-tyttösen mielessä se on "mustaksi maalattu vanha kaappi". Mannonen vastaa kysyttäessä kirjeessään, että hänen mieleensä se tuo "vilunälkäisen ihmisen ja kylkiluisen nyytin, jotka ovat kasvaneet kiinni toisiinsa". Kirjailijan karjalaisperäinen tyylittely on tässä tuottanut kekseliään ja mutkikkaan negatiivisen kielikuvan ilmentämään uudenlaisia, ahdistuksen sävyttämiä tuntoja.

Samalla kun sodan enteitä tarkkaillaan, käy syksyn 1939 kuvauksesta ilmi, miten hyväuskoista, likinäköisen ja lapsellisen luottavaista sotaan varautuminen – tai oikeam-

min: valmistumattomuus – oli. Tässä suhteessa Seppäsen romaani peilaa koko maan väestön tunnelmia. Molotovin–Ribbentropin paktin vaikutuksia ei tajuttu eikä koko sopimuksen turmiollisuutta tiedetty, vaikka Puolan jako oli tapahtunut koko Euroopan silmien edessä. Mutta Ranska ja Englantikin uinuivat lähes samalla tavalla, ja Baltian maat luottivat itänaapurin kauniisiin sanoihin. Talvisodan syttyessä Suomi oli hirvittävän yksin lähtiessään uhmaamaan ylivoimaista suurvaltaa.

Seppäsen romaanin kuvaus sodan alkupäivistä kuuluu kirjan kohokohtiin. Yhden lähtöyrityksen peruuntuminen ja siitä johtunut epäröivä, kohtalokas vitkastelu toden paikan tullen on kuvattu kouriintuntuvan elävästi: vasta Kronstadtin ampumista ensimmäisistä kranaateista 30.11. nähtiin, missä ollaan. Jakamalla pakomatkan kuvaukset kahtia ja seuraamalla eri luvuissa vuoroin naisten ja vanhusten tukalaa junamatkaa sekä miesten hitaampaa hevoskyytiä tietä kysellen ja edellisten reittiä etsien saadaan näkyviin tilanteen sekasortoisuus. Vastaava hajonta myöhemmissä luvuissa kuvastaa sekin havainnollisesti siirtolaisten hätäistä ja yllättynyttä sijoittamista usein etäälle toisistaan, hakusaaliiseen eri puolille, niin että yhteydenpito sukulaisiin ja tuttaviin oli hankalaa.

Keskelle lähtökiireitä ja matkavaivoja sijoittuu 11. lukuun koko romaanin traagisin kohta, joka perustuu Aaton saamaan määräykseen: lähtiessään rintamajoukkojen tieltä hänen tehtävänään on polttaa kotikylä. Se kaivertaa hä-

nen mieltään jo aiemmin, ja vain muutamalle ystävälle hän saattaa siitä mainita. Hetken koittaessa hän on – kun hömelö kansakoulunopettaja on kyyditetty pois – kylän asukkaista viimeinen, ja jäljellä ovat enää pioneerijoukot samoissa tehtävissä. Hän aloittaa polton Mannosen mustasta kaapista ja jostain hetkellisestä mielijohteesta jättää ehjäksi tämän saunan. Vihollispanssarien ehdittyä jo kylän laidoille hän vihdoin väistyy paluumatkalle uupuneena ja syvää syyllisyyttä tuntien. Tuhotyötään hän ei pysty milloinkaan unohtamaan; sen muisto vainoaa häntä vielä viimeisellä käynnillään ja aina kuolemaan asti.

Evakkojunien ja niitä jäljittävien rekien vihdoin päästyä monien kommellusten jälkeen päätepaikkoihinsa nousee keskeiseksi toinen aihepiiri: evakoiden vastaanotto ja kohtelu. Jo Viipurin lähelle herrasväen huvilaan majoittuneiden joukko – kylänpoltosta palaava nääntynyt Aato mukana – saa koppavilta omistajilta kiukustuneen vastaanoton tunkeilijoina ja paikkojen likaajina, kunnes hetkessä selviää, että heidän itsensäkin on liityttävä lähtijäin joukkoon. Lähes kaikissa seuraavissa luvuissa kuvataan vastaavia tapauksia: tulokkaiden sijoittamista "parhaista huoneista" kauemmas, kehnoa ruokaa tai tylyä kohtelua, jota koetetaan perustella saaduilla määräyksillä. Lievempiä tekijöitä on tietämättömyys tulijoiden taustasta tai länsisuomalaisten jäykkä käytös, josta Aato kuulee: "Eniten minua on täällä järkyttänyt puhumisen köyhyys. Ihmisillä ei tunnu olevan mitään sanomista toisilleen...". Aaton tytär

Elvi kokee yhtä ymmärtämätöntä ja ylpeää kohtelua ja saa kesäaikaisen rakastettunsa Taunon äidiltä ynseät lähtöpassit komeasta kartanosta tullessaan Taunon kirjeen kanssa tapaamaan tulevaa anoppiaan.

Romaanin loppuosassa, jossa Pekka Mannonen kiertelee tuttaviaan tapaamassa, tulee esille useita yhtä ylimielisiä tai loukkaavia tapauksia. Ne tuntuvat niin todenkaltaisilta, että kirjailija on lehtimiesaikoinaan ilmeisesti suorastaan koonnut niitä ja pannut muistiin. Pekka Mannonen pysyttelee myös rauhanteon jälkeisen kevään 1940 aikana siirtoväen tuntumassa, esimerkiksi Lappeenrannan suurissa sankarihautajaisissa. Muiden sankarivainajain rinnalla siellä siunataan etäiseen hautaansa jo sodan alkupäivinä Kannaksella kaatunut, tuntemattomaksi murskaantunut Nikkasen ainoa poika Arvo, romaanin alussa Mannosen kumppani shakinpeluussa.

Evakkoa lukiessa on hyvä muistaa, että sitä kirjoittaessaan Unto Seppänen tiesi jo useiden vuosien takaa sodan lopputuloksen. Siitä olivat selvillä myös romaanin aikalaislukijat, mutta kaikesta huolimatta sen loppuluku yhä järkyttää. Saapuessaan pirstottuun kotikyläänsä syksyllä 1941 Aato Nikkanen tajuaa lopullisesti sen menetyksen ja oivaltaa, että hänen elämänsä on ohi, kuten hänen kylänsäkin. Samalla häntä ahdistaa yhä syvemmin ammoinen kylän poltto ja siitä nouseva parantumaton syyllisyyden tunto. Kylän vaiheet vilisevät sekaisin vielä hänen viimeiseksi sanelemassaan kirjeessä. Tässä katsannossa tuntuu lähes

johdonmukaiselta, että myös Unto Seppäsen voimat teoksen ääressä ehtyivät ja sairaus vei voiton. Hän näki kirjansa valmistumisen 50-vuotiaana, mutta jo vajaan vuoden kuluttua hän saavutti elämänsä päätepisteen.

Seppänen kuvasi, henkilöiden ja paikkojen oikeita nimiä myöten, tarkasti Kanneljärven Liikolan maisemia, seudun kielenparrestakaan luopumatta. Hän halusi tallettaa kotikylänsä ihmisten piirteet ja muistot. "Jokainen kertomani sana sopii todellisuuteen ja heimoni kohtaloon", hän kirjoitti kustantajalleen.

Kenties 2000-luvun alussa, kun sodat ovat eri puolilla maailmaa tuhonneet kotikylän toisensa jälkeen, surmanneet kokonaisia heimoja ja hajottaneet perheitä, voidaan Seppäsenkin romaania lukea myös laajemmasta näkökulmasta: kuvauksena kotiseudun hävityksestä ja kadotuksesta, oman identiteetin etsinnästä muuttuneissa, vieraissa oloissa – ja kaipauksesta, joka jää sitkeästi elämään vuosikymmenten läpi. Evakkoja on maailma täynnä.

KAI LAITINEN